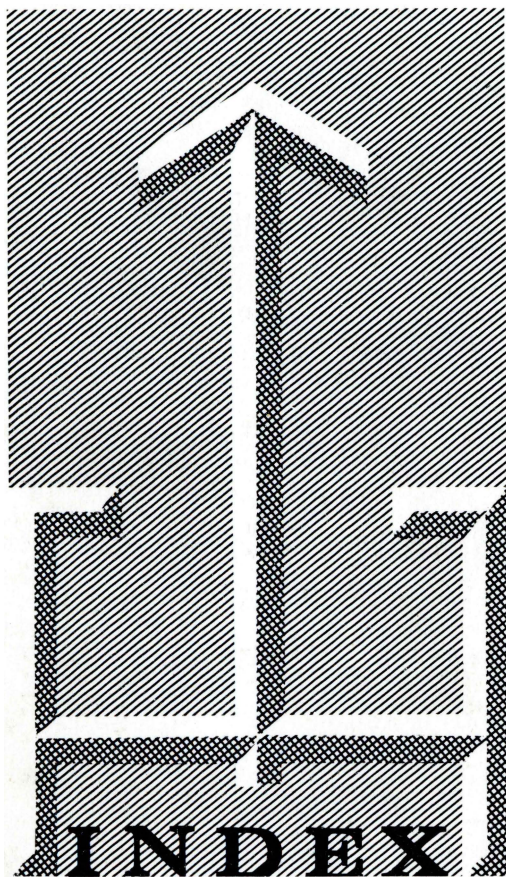

A. Ostrý

ČESKOSLOVENSKÝ PROBLÉM

INDEX

Milý čtenáři,

dostáváte do rukou prvou společenskovední práci, vydanou Indexem. Je určena především těm, kteří se zajímají o aktuální vědecko-politická témata. Index tak, zveřejněním této knihy, začíná plnit další ze svých slibů: vydávat odborné práce a studie českých a slovenských autorů, zvláště mají-li co říci k problémům naší současnosti. Doufáme, že Vás i tato kniha dostatečně zaujme.

Pro toho z Vás, jenž se setkává s Indexem poprvé, opakujeme: zveřejňováním prací českých a slovenských autorů, kteří jsou doma nuceni psát «do šuplat» a v zahraničí jen cizojazyčně, chceme přispívat k zachování kontinuity československé literární tvorby. Vydáváme nové práce autorů různých názorových směrů bez rozdílu generační příslušnosti, z domova i z ciziny. Naším cílem je: poskytnout čtenářům v Československu i v exilu hodnotné i zábavné čtení a autorům umožnit publikovat v jejich mateřtině.

Index není komerční společnost a není také nikým finančně podporován. Jeho úspěch i rozsah jeho činnosti závisí na Vás. Zda za Vaší pomoci najdeme co největší počet čtenářů a zda Vy v zahraničí včas zaplatíte dodané knihy.

Přejeme Vám zajímavé čtení

Váš
INDEX

Napsat na tomto místě cosi stručně o autorovi je vsutku problém. Nikdo z vydavatelů edice totiž neví, kdo je to Antonín Ostrý. Nevíme kdy a kde se narodil, jaký byl jeho život, co všechno již napsal. Víme jen, že žije v Československu a patří mezi onu, dnes již mnohatisícovou skupinu československých intelektuálů, která byla v době «normalizace» vyhnána ze svých zaměstnání, od své práce. Co dělá dnes, zda kope studně, či je vrátným v hotelu — není známo.

Jeho rukopis prošel z Prahy až na redakční stůl Indexu dlouhou a komplikovanou cestou. Všem, kteří mu v jeho cestování pomáhali, je třeba za jejich obětavost a odvalu poděkovat. Práci provázely jen ústní informace několika přátel, kteří mají naši důvěru. Z těchto kusých informací vyplývá, že autor ztrávil nad rukopisem mnoho nocí, psal jej na různých vypůjčených psacích strojích, bez možnosti používat při své práci řádné vědecké dokumentace, archívů, knihoven. Přesto vznikl rukopis, který se opírá o bohaté znalosti faktů, literatury a vlastních prožitků a rozebírá mimořádně zajímavě a zasvěceně příčiny, souvislosti a důsledky československé demokratizace, okupace a «normalizace». Ostrého pohled na tuto část našich nejmladších dějin není a nemůže být prost subjektivního světonázorového pohledu a z něho vyplývající logiky. Ne všichni doma i venku musí se všemi jeho názory souhlasit. Nicméně každý, kdo se chce o tomto, již tolika jinými autory popsaném, československém problému, dozvědět něco nového a poznat stanoviska těch pražských intelektuálů, které Ostrý reprezentuje, nemůže přejít tuto knihu bez povšimnutí.

Suočasně s českou versí Indexu vychází Ostrého práce také francousky v pařížském nakladatelství Flammarion.

I N D E X

A. Ostrý

ČESKOSLOVENSKÝ
PROBLÉM

Antonín Ostrý
ČESKOSLOVENSKÝ PROBLÉM

I N D E X

Společnost pro československou literaturu v zahraničí
1972

Copyright © 1972 by INDEX

Společnost pro československou literaturu v zahraničí,
5 Köln 41, Postfach 410511, BRD

I. Svoboda pro osm měsíců

Aniž křičte, že vám stavbu bořím,
jež by sama v krátkém padla čase —
neb kdy základ krysy rozlézají,
celý dům již větrem kolíbá se . . .
Nový základ vložte v zemi plodnou,
na něm nový dům buď založený . . .

K. H. Mácha

1. PYROTECHNICKÁ DESTALINIZACE

Neuplynulo právě mnoho času mezi dnem, kdy prezident A. Zápotocký navštívil staveniště největšího pomníku «nejgeniálnějšího marxisty-lenince» a dobou, kdy byl tento symbol naší věrnosti J. V. Stalinovi za vlády presidenta A. Novotného zničen třaskavinami. Zničil se kamenný Stalin, zmizel bezpočet jeho obrazů a v zaprášených skladech čekal masové vydání jeho spisů truchlivý zánik. Dobře a spravedlivě by se chválila taková rozhodnost, kdyby rozpad kamene a papíru nebyl než vnějším a podřadným projevem rozpadu těch duchovních a ideologických struktur, z nichž se zlo rozbujelo; kdyby vycházel z nové myšlenky, z myšlenky zjemnělé a zlidštěné probuzeným svědomím, mravní katarzí.

Básník Jevtušenko sice v této době napsal a Pravda mu tenkrát ještě uveřejnila «Stalinovy dědice». V jaltském odkazu vyslovil však Togliatti toto znepokojivé zjištění: «Všechny socialistické země neposkytují stejný obraz. Celkový dojem je, že lze pozorovat pomalost a odpor k návratu k leninským normám, které zajišťovaly ve straně i mimo ni široké svobody projevu a diskuse na poli kultury, umění, ba i na poli politickém. Tuto pomalost a odpor si můžeme těžko vysvětlit, obzvláště přihlížíme-li k současným podmínkám, kdy už neexistuje kapitalistické obklíčení, a kdy hospodářská výstavba dosáhla obrovských úspěchů /RP 11.9.1964/. Je to napsáno osm let po XX. sjezdu KSSS, tedy po osmi letech «důsledného a rozhodného boje proti následkům kultu osobnosti». Togliatti věděl o čem píše. I ona radikální a barbarská pražská defenestrace zůstala pouhým gestem, jak pocítil a pochopil každý, kdo chtěl přeseknout dobře živená a vším prorostlá podhoubí dodávající záchovné látky dědicům mrtvého a rozstřílením zhanobeného Stalina. Budoval se u nás největší jeho pomník, tak veliký, aby dominoval Praze, dostavěl se však příliš pozdě a příliš brzy se dal rozbít. K. Kosík /LL 12/ 1968/ v tomto i jiném spatřuje metafyziku moderní doby — provizorium a nihilismus. To jiné, co Kosík uvádí, je: vláda dala nabalzamovat státníkovu mrtvolu, mumii oblékla do generálské uniformy, pak ji převlékla do civilních šatů a nakonec ji nechala zpopelnit. A dále: vláda dala popravit komunistické funkcionáře, do-

volila, aby se jejich popel «poházel na silnici v okolí Prahy», /to říká zpráva vyšetřující komise/ a pak je po dlouhých průtazích — dodávám, co není u Kosíka — rehabilitovala. V prvním temném činu vlády se projevuje, tak říká K. Kosík, «metafyzika moderní doby, která ztratila úctu před živými i mrtvými, protože *všechno* přeměnila na předmět manipulace a uvolnila tak «neomezený prostor lhostejnosti a nevckusu»; v druhém se «obnažuje metafyzika lidské existence: zápas kultury s animalitou a bestiálností není v člověku nikdy ukončen a každé individuum musí vždy *znovou* a *samo* usilovat o lidskost».

Znovu a *samo* a *věčně*. Je to kruté i vznešené, hluboké i mělké, neboť jaká metafyzická vina o odpovědnost odpovídá této metafyzice lidského údělu? Jak každé individuum prožívá a může prožívat svou metafyzickou vinu a odpovědnost? Jak, když «i ten nejgeniálnější člověk potřebuje svému vývoji blahodárny vliv prostředí?» /Plechanov, Vybrané filosofické spisy IV/430/. Jak blahodárné to bylo prostředí, ukazují Kosíkovy příklady. Reformování režimu, napořád hláсанé od XX. sjezdu KSSS, postrádalo vnitřní pravdu. Přeháněl by snad ten, kdo by tehdejší naše postavení vyjádřil následujícími větami z Pasternakova Doktora Živaga? «Od obrovské většiny z nás vyžadují ustavičné, na systém povýšené farizejství. Ale člověk nemůže beztrestně den co den dávat najevo opak toho, co cítí, horlit za to, co nemiluje, plesat nad tím, co mu přináší neštěstí — musí se to škodlivě projevit na jeho zdraví». Bez trestně to nemůže ani člověk, ani společnost, ani její opory — jakkoli nihilistické k morálnímu zdraví svému i společnosti. Svým nihilismem právě poučily mnohé, že žádná vláda a žádný, tedy ani socialistický řád nejsou přes byt i nejlepší úmysly neselhávající zárukou lidskosti. A nebezpečná směs rozhořčení a rozčarování, přizpůsobení i odporu, stesku a lhostejnosti, vzestupu i ponížení, sebevědomí a pochybování, tvrdosti i milostivosti se kupila každým dnem hrozivěji.

Projev a důkaz metafyziky moderní doby — provizória. Avšak za osudem Stalinova monumentu, posmrtnými proměnami K. Gottwalda i oběšených komunistů je dobře vidět i prvek stálosti a jistého následování. Iniciativa k věznění, lámání a ničení tolika životů

nevzešla z československé doktríny, a nebylo to u nás, kde se prvně spálila mumifikovaná mrtvola. V činu N. S. Chruščova, který dal vynést z mauzolea a spálit tělo Stalina, lze však vidět i trochu zoufání a beznaděje. Tato příměs, daná obřím napětím mezi snahou o destalinizaci a všudypřítomným stalinismem, mezi potřebou nové iniciativy i činorodosti a strašlivou setrvačností a nehybností, dává pak tomuto jeho činu jistý lidštější význam.

Nic z toho nebylo však u nás. Ti, kdo měli chruščovovsky jednat, nechtěli*. Tato nechuť zbavila jejich činy smyslu: nová iniciativa se zvrtila na spálení mrtvoly a zničení monumentu. Následování v tomto případě bylo povrchní a konjunkturální, a tak to, co prozrazovalo nepevnost a provizornost, obsahovalo i úzkostlivý zájem zachovat, pevně držet v rukou, stůj co stůj čelit metafyzice naší doby, provizóriu.

Je pravda, že ve srovnání s jinými socialistickými zeměmi jsme mohli být spokojeni s tím, čeho se za vlády Novotného dosáhlo, ale tento pohled zvenčí nám o našem vlastním postavení nic neříkal. Z našeho hlediska a pro naše poměry a problémy nebyl Novotného liberalismus nijak optimální. Je přirozené, že politici, kteří se dívali na naše poměry cizíma očima, nebyli tímto liberalismem nadšeni a inspirovali se u méně liberálních sousedů. Ale právě tak jím nemohli být nadšeni ani ti, kdo viděli dobře naši skutečnost a její potřeby, neboť zjistili, že nepředstavuje celé řešení všeho toho, co je nutné řešit.

2. NESPOKOJENCI A ZNEKLIDŇOVATELÉ

To už dávno pozbyla smysl gottwaldovská otázka, kde se vlastně vládne — u *Prašné brány*, ve *Strakovce* nebo na *Hradě*? Gottwald si tehdy sám odpověděl: v SSSR je to jasné, tam je sídlem strany i vlády Kreml. Vyjasnilo se to i u nás v souvislosti s velkými pro

* *Tady mám ovšem na mysli Chruščovovu r o z h o d n o s t v k r i t i c e d r a s t i c k ý c h m e t o d S t a l i n o v a b o j e s e s k u t e č n o u a d o m ň ě l o u o p o z i c í, n i k o l i j e h o n e d ů s l e d n o s t, č a s t o p o d m í n ě n o u o n í m o d p o r e m, s n í m ŝ s e p o t k á v a l.*

cesy a spojení vši moci připadlo po smrti Gottwalda a Zápotockého dědictvím A. Novotnému. Používal ji tak, že na památných plénech ÚV KSČ v prosinci /1967/ a lednu /1968/ se pro náš systém poprvé užívá označení ne právě lichotivého — «režim osobní moci». V živé paměti byly ještě sankce proti spisovatelům a jejich tisku po IV. sjezdu, brutální zásah naší bezpečnosti proti studentům na Strahově, vystupování A. Novotného na Slovensku i všechny ty trestní, výchovné a převýchovné akce namířené proti těm, kdo pořád ještě přemýšleli o významu a smyslu XX. a XXII. sjezdu KSSS. Je z nich pěkně vidět, že A. Novotný nijak nepodceňoval nebezpečí, jež viselo nad ním i systémem, který tolik let představoval a obhajoval.

V Bednárových Hodinách a minutách, v Sekyře L. Vaculíka i v tolika jiných nezadržitelně vznikajících uměleckých projevech se kladly naléhavé a strašné otázky: kam se posunul a posouvá smysl našich činů? Jak a proč vznikla tak hrozivá propast mezi ideálem a skutečností? Je tento výsledek to, co jsme chtěli? Kde a v kom je vina?*

Je jen logické, že přesvědčení i konjunkturální stoupenci režimu dokazovali chorobu, ochablost, nepevnost nebo i zlý záměr těch, kdo tyto otázky kladli a dokazovali jejich aktuální vážnost. Plo dem této logiky je i dnešní zatracování kafkovské konference a vůbec kafkovské problematiky «odcizení». To bohužel není jen ignorance. Z těchto proklatých otázek se přímo vnucuje vize lidštějšího světa; ale pro některé je svět vždy dobře uspořádan, a kdo tedy bere uspořádání světa v pochybnost, znepokojuje a zneklidňováním rozvrací. Lidi klidné a lhostejné, nikoli pochybovačné potřeboval tento režim. Jeho moudrost byla prostá: zásadních, přelo-

* Pro mnohé se znovu staly aktuálními Heinovy verše:

«Was bedeutet der Mensch?

Woher ist er gekommen? Wo geht er hin?»

Plechánov k nim poznamenává *IL. c. VI121I*, že jsou to otázky neřešitelné, neboť můžeme sice poznat, jak věc vzniká, ne však to, proč vzniká; pozoruhodné že je ale to, že neřešitelnost podobných otázek mučí lidi jen při určitém uspořádání společenských vztahů, jen tehdy, když je společnost, třída nebo vrstva ve stavu chorobné krize.

mových opatření se vyvarovat, (v hlavách stále ještě strašil výbuch a rozklad, který zasáhl venkov po projevu A. Zápotockého na *Klíčavě v r. 1953*), jenom je slíbit s tím, že je třeba rozvážně všechno prozkoumat a připravit. Tedy odložit a počkat, až se vzrušeně čekající společnost uklidní, až se přestane vměšovat; potom se všechno už bude jevit jinak a ne tak naléhavě. Bude možno říci, že lidé jsou klidní a jenom pár nezodpovědných jedinců roztrušuje neklid a zasévá nedůvěru.

Bylo smutné a skličující dívat se na to, kolik schopných lidí plýtvá energií v malicherném opozičnictví, ve sbírání, promýšlení a kombinování střípků z tajuplné politické kuchyně, jak jejich vášnivý a vášnivý zájem o věc veřejnou nahlodává deformující šosáctví, malichernost, zlobná nevraživost i krutost tehdejšího politického prostředí. V šosáckém a malicherném prostředí se ani revoltující neubrání zmrazujícímu dechu šedivé průměrnosti, varující před smělejším rozletem. Odtud i ona reakce na obraz trapnosti a malosti opor společnosti ve Škvoreckého Zbabělcích: mnozí z těch, kdož touto malostí opovrhovali — malostí, jež jako by všemu odolávala — začali se na politicky angažované, na tyto blouznivé rytíře ve vyprahlých pouštích politiky, dívat pozvolna přehlíživě. Z filosofického nadhledu pozorovali ošklivý svět politična, v němž se s trochou naděje a trochou beznaděje lopotili zatvrzelí politikáři. Proč se tedy divit, že v zpolitizovaném roce 1968 se u obojích objevily vlivy této deformující jednostrannosti? Snaha prolomit náš «revoluční *Kocourkov*» nemohla být ušetřena stop kocourkovské zmatenosti a ztřeštěnosti.

Také toto je ale pořád viděno z nadhledu. A. Novotný a jeho stoupci pozorovali však pachtící se politikáře i filosofující antipolitikáře zevnitř malosti a obojí se jim proto zdáli nespolehliví, nebezpeční. Uvedu obšírněji jednu z obran stanoviska «nebezpečných» — projev G. Husáka, tehdy pracovníka Slovenské akademie věd, který přednesl na městské konferenci KSS v Bratislavě 15. 3. 1964, a jímž se stal jednou z největších, ne-li vůbec největší, nadějí československých «antinovotnovců». Husák zde říká, že v období kultu platila — zjednodušeně řečeno — zásada «neopovažuj se o ničem pochybovat, co my říkáme», a sugestivně se ptá: «Jak se může v ta-

kové atmosféře tvorive rozvíjet vědecké myšlení, vědecká práce, tvořivé myšlení každého komunisty, každého pracovníka?» Kritizuje bagatelizování odbornosti zastřené «věrností straně» a «třídním původem»; pozastavuje se nad tím, že vystudovaný «dělnický kádr» se pokládá za maloburžoazní, kolísavý element (říká: «jak nás to po 10 let sektáři učili»); zaráží ho, že «někteří soudruzi přicházejí s takovými tezemi — dejte už pokoj kultu!», a nelíbí se mu, když se v souvislosti se sociálním složením bratislavských komunistů mluví o projevech jakéhosi «maloměšťáckého radikalismu». Poukazy na početnost intelektuálů v Bratislavské organizaci vedené záměrem diskreditovat kritické myšlení nazývá zlehčováním a falšováním věci. Prohlašuje, že je «osobně hrdý na to, že Bratislava jako hlavní město Slovenska se takovým způsobem v obrodném procesu zachovala, že nejprudčeji reagovala, že měla nejcitlivější svědomí na všech těch deset nebo kolik roků deformací vůči lidem, vůči straně, vůči nacionální politice a ostatnímu; že «jednou toto bude zásluhou Bratislavy» a «výstřelky» na tom nic nezmění. Na základě tohoto nazírání hájí Kulturný život, vidí v něm «spolubojovníka» strany a proto «nechápe soudruhy, kteří ho kritizují, a kteří si říkají, že stojí na platformě obrodného procesu, a že tento proces může jít dál a půjde»; podivuje se, že «proti dogmatismu slovo nebylo řečeno», jako by nebyl nebezpečím, a varuje před zjednodušováním «důvěry ke straně» na «slepou disciplínu»; složitěji vidí tezi V. I. Lenina, že tisk má psát v duchu strany, kterou na konferenci citoval M. Chudík: J. V. Stalin «dal povraždit 65-70% členů ÚV po XVII. sjezdu a víc než polovinu všech delegátů» a tisk o nich psal jako o zarytých zrádcích a špiónech — byl takový tisk v duchu strany?!

V Husákově textu je pěkně vykresleno farizejství lidí, kteří se zaklínají «obrodným procesem» a týmž dechem proklínají skutečné obroditele. Je v něm temný obraz moci, která pustoší a mrzačí všechno svěží a tvořivé, moci, neschopné regenerovat se a očistit plodným dotykem s touto svěžestí. Její osud se musel naplnit — ale od Husákova projevu uplynuly ještě téměř čtyři roky, v nichž «osobní režim» A. Novotného jalově přežíval bez nové myšlenky a proti myšlenkám. Jako nosferato, který se na živoucím životě

ucastni jen ubíjející prázdnou negativitou — neúčelným a bezperspektivním čerpáním a marněním nejlepších látek a sil, práce a talentů.

Husákova řeč byla mimo jakoukoli pochybnost opoziční, a tak na ni také A. Novotný a jeho slovenské podpěry reagovali. V tomto duchu a světle viděli režim Novotného předtím i potom mnozí jiní. Je proto velice pozoruhodný onen zvrát, k němuž pak došlo, a v němž byl A. Novotný bez mrknutí oka představen jako — liberál.

3. BYL A. NOVOTNÝ LIBERÁL ?

Není to nikdo jiný než právě týž G. Husák, kdo šest let později Novotnému předhazuje údajně příliš rychlou orientaci na «všelidový stát» a ve spojitosti s tím připomíná V. I. Lenina, který «varoval vždy před 'utopismem', přeskokováním jednotlivých etap vývoje, před 'objevováním' politických forem budoucnosti» (RP 16.4.1970). Novotnému se tu tedy pojednou vytýká, že demokratizoval příliš rychle, že neodůvodněně předbíhal čas.

Jakkoli neudržitelná je tato interpretace, má své racionální jádro. V politice éry Novotného šlo o svéráznou směsici tvrdosti a «liberalismu», odrážející rozpory situace po XX. a XXII. sjezdu KSSS: bylo třeba zmírnit tvrdost vládnutí a současně ji nebylo možné zmírnit, neboť kvasící společnost prorážela rámec naplánovaného zmírňování; závěry sjezdu nebylo tak možné ani odmítat, ani důsledně realizovat. Systém, který kolísá mezi autokracií a demokracií, poněvadž si ani jedno ani druhé nemůže dobře dovolit, je bezzákladový a nestabilní. V dobách před a po Lednu převažovala přirozeně kritika jeho autokratismu, později právě tak přirozeně kritika jeho mírnosti*. Kdyby byl režim A. Novotného tak tvrdý, jak měl být podle dnešních kritiků, pak by nebyl Leden, nebo by propukl v nějaké jiné době s hrozivější silou — jak ve straně, tak ve spo-

* *Přímočaři jsou autoři jednoho z tzv. j o d a s o v ý c h m a n i - f e s t ů . Za vlastní příčiny kontrarevoluce v ČSSR považují tzv. «boj proti kultu osobnosti», dále teorii o uhasínání třídního boje za socialismu a neexistenci třídního boje ve vlastních řadách. Tyto teorie přijaté mezinárodní konferenci — pokračují autoři — způso-*

lečnosti. Vždyť «mírnost» Novotného byla jen zrcadlem» nabytých práv» — z vlastní sebekritiky strany a jejích demokratizačních slibů — a on sám se ocitl v *kleštích kritiky* proto, že nechtěl být mírný. V lednu vrcholící odpor nebyl projevem beznadějného zoufalství těch, kdož by snad byli postiženi tvrdostí suverénní moci, ale výrazem sebevědomí, jež vyrostlo z vynucených «liberalizačních» ústupků moci již nahlodané.

J. Maxa (*Die kontrollierte Revolution*, 1967) pojednává o ostrém útoku proti svazu spisovatelů na podzim 1967, jemuž připisuje smysl «zachránit co se dá», a dodává, že už bylo příliš pozdě. Je to opravdu tak? Faktem je, že A. Novotný nenašel již ve svém nejbližším okolí podporu, která by mu dala větší jistotu a rozhodnost použít mocenských prostředků. I když si uvědomuji celou vratkost slůvka «kdyby», nemohu se mu vyhnout. A tak tedy: kdyby byl tehdy A. Novotný tak rozhodný jako G. Husák po dubnu 1969, sotva by byl Leden, většina dnešních tzv. exponentů pravice by zůstala ve straně a Husák sám pracovníkem SAV. To je pro jedny důkaz Novotného «liberalismu» a pro jiné i důkazem toho, že dělat obrodu se nevyplácí, že každý pokus o ni všechno jen zhorší.

Že Novotný dobře viděl situaci a cítil nebezpečí, dokazuje zveřejněný záznam z jeho vystoupení na předsednictvu ÚV KSČ 5. 9. 1967 (*Dějiny a současnost*, 1968), z něhož je prospěšné citovat podrobněji: «My jsme připouštěli Šika, aby psal, a jiné a jiné věci, tady hovořil, dokonce i na XIII. sjezdu vystoupil s bouřlivou řečí o demokracii. Pochopitelně, když se to projednávalo na sjezdu, tak se toho chytili i spisovatelé a všichni bouřili — demokracie . . . Kdysi vykládali, že strana nemá do toho mluvit a její odpovědnost by byla pomalu podle jugoslávského vzoru výchovná, neměla by mluvit do ekonomických ani do kulturních problémů atd. Konec konců jsou komunisté, kteří sedí v ústředním výboru — je to naše vina, že

bily utlumení proletářského internacionalismu a rozbujení nacionalismu, aktivizaci kontrarevoluce v Polsku, Maďarsku a přímé nebezpečí v ČSSR. Klady tohoto boje proti kultu osobnosti pro mezinárodní komunistické hnutí bychom těžko někde hledali» (Rozbor situace v ČSSR po lednu 1968).

tam sedí toho druhu komunisté, že neuznávají zásady strany, a že jsou jedni z těch, kteří vnášejí zmatek mezi druhé, protože právě jsou v těch funkcích . . . Vezměte si Polsko, to přece byl radikální zásah do věci kritiky, té protiizraelské pozice, odsouzení Izraele jako agresora, jak se zvedla ta vlna — tedy takovou vlnu jsem nečekal, že se to odváží polská strana. V armádě, v bezpečnosti, všechno vyčistili, z hospodářských pozic všechno vyčistili, z televize a rádia všechno šlo pryč. Každý, kdo pronesl jakékoliv slovo proti politice polské strany, zahraniční okamžitě musel pryč. A nebáli se toho. — Soudruzi, co my jsme udělali? Tauš jako advokát obhajuje Beneše a dovolí si přímé útoky proti straně, sprosté hrubé útoky, vzkázal jsem na bezpečnost . . . Co s tím budeme dělat, přece není možné takhle to nechat. Přitom máme zjištěno, že šly peníze ze zahraničí a advokacie se platila ze zahraničních peněz. Šly instrukce, jak se má přesně vystupovat. A dokonce naše oddělení řeklo — no, soudruzi, opatrně, to je demokracie, my bychom tady zasáhli do demokratických práv advokátů. A tom jsem si sednul . . . Překvapením, že máme v oddělení takové demokraty, že se doopravdy zaleknou před panem Taušem . . . Ale tak daleko to došlo, tak já myslím, soudruzi, že jsme trochu vinni my. A to je otázka realizace, když něco usneseme, proč se to realizuje špatně nebo nerealizuje vůbec . . . jsem překvapen mnohými věcmi, jak se na situaci pohlíží. Ja mluvím tak a druhý hovoří tak. Já kritizuji to a druhý to chválí. Kruci, kdo má pravdu? Má on pravdu, nebo já mám pravdu? Znovu se na to podívám a vidím, vždyť přece já mám pravdu . . . »

Jako na dlani je tady všechno, čisté a průzračné: zadržávání a skřípání režimu, rozpadávání jednoty s poslušností i chuť pevně vzít věci do rukou, nepřipustit. Doba se vymkla z kloubů a Novotnému se zdá bláznivá a nenormální. Něco se posunulo a nechce se to už dobrovolně vrátit do starých, dobře vyježděných kolejí. Čas už nepřeje psychologii: «Chci si to o sobě myslit, tak si to myslím» (Ostrovskij, Bouře). Libovůle v označování správného a nesprávného, pevného a kolísavého, arijského a židovského, chtění nevázané skutečností, proti němuž neplatí logické argumenty či fakta, a jež si vynucuje pokornou poslušnost, ztrácí půdu pod nohama.

4. V KLEŠTÍCH KRITIKY

V soukolí režimu měl každý pamatovat, že je jen červ, a nejvyšší mechanik si mohl velkodušně myslet: «Budu-li chtít — odpustím, budu-li chtít — zašlápnu» (Ostrovskij, 1. c.). Proč tedy ale Novotný, když tak přesně rozpoznal «krizi rozkazování», červy opozice nezašlápl? Rozehnal se proti literátům, načrtl program «nedovolíme a nepřipustíme» — a celé se to rozplizlo. Nikdo, ještě ani dnes, nevysvětlil a nevyvrátil podezřelou aktivitu generála Šejny a plukovníka Moravce i generálů Rytíře, Janka a snad i dalších. (Na květnové poradě tajemníků KSČ mluvil o tom značně neurčitě O. Černík: « . . . Šejna se velmi angažoval s některými příslušníky naší armády, mezi nimi byl i Janko, náměstek ministra národní obrany, aby mobilizovali určité síly, říkám určité síly, které chtěly vystoupit ve prospěch s. Novotného».) Pro pochopení podstaty událostí není však příliš důležitá tato aktivita, jako to, že ji Novotný — ať už nechtěl, nestačil nebo nemohl — nijak nevyužil. Tak zbývá vysvětlení, že se ocitl v přílišném prázdnu, že se opozice prodrala do jeho nejbližšího okolí. Skutečná tragédie Novotného pramení z toho, že zásluhou a prostřednictvím nedemokratického režimu se malý a průměrný stal velkým a nadpřeměrným. Pozoroval rozklad a viděl, co je třeba dělat, ale neudělal nic, protože i v jeho nejdůvěrnějším okolí se věrnost zachvěla a poslední opora — L. I. Brežněv — s pilátovským «eto vaše dělo» dovršil jeho izolaci.²³ Motivy, jež jednotlivé muže Novotného důvěry vedly nyní k odepření poslušnosti, byly zajisté různorodé. Patří však mezi ně poznání, že tvrdost není všemocná, protože vyvolává ještě větší napětí, otazníky a projevy nesouhlasu. Odmítnutí «skutečnosti Novotného» není tak nikterak nahodilé. Není ani důsledkem nerozhodnosti a nedostatku odvahy jeho a zbylých stoupenců — i když jejich větší rozhodností mohl být prosincový a lednový nápor zmařen, ani

* *Zajímavé je svědectví V. Bilaka: «Když on nedostal . . . Řád Lenina k svým narozeninám, ztratil jistotu, zda má vůbec oporu, v Moskvě, protože mnozí soudruzi, významní funkcionáři Řád Lenina dostávali. Tím ještě víc ztratil jistotu a ještě více popouštěl, i snažil se dusit.» (Projev z 18. 7. 1969, nekorigovaný výtisk.)*

důsledkem rozhodnosti a odvahy vysoce postavených opozičníků — i když tyto vlastnosti byly pro úspěch Ledna nepostradatelné. Za vším tím stály objektivně se prosazující potřeby společnosti, její výrobní politické, právní a jiné formy. Proto také rychle převládlo poznání, že záměna jednoho Novotného jiným Novotným, pokud nebude spjata s proměnou samotného systému, nemůže stávající poměry podstatně a natrvalo zlepšit.

Říká se, že Leden 1968 byl velkou šancí a vůbec, že byl veliký a jistě je to pravda, neboť byl východiskem pozoruhodného hnutí a iniciativy. Z jiného pohledu však nic tak nedokazuje hloubku našeho úpadku a bídy, jako právě toto velebení Ledna. Shrnuji dost obecný názor, když říkám, že šedivě průměrný politik měl v tehdejšímu systému takovou moc, že bylo opravdovým hrdinstvím jít proti němu. Šel z něho strach a nikdo ani nepomyslel na to, že by na něm mohl objevit nějaké stopy liberalismu. Zajisté je v projevech, které mu jiní připravili, intelektuálně větší než ve skutečnosti, i když tito jiní respektovali, že A. Novotný «není filosof». Jeho pravda je v známých «improvizacích» a v malicherně policejním pohledu na skutečnost.*

Byl velký pouze tím, že byl první. Zhruba se ať už ví, proč se lidé kolem něho spokojovali služebnou rolí, i to, čím a jak první muž korumpoval, ohýbal a získával, jak a čím posiloval vztahy osobní věrnosti. Jaké mohlo být sebevědomí třeba ministrů a jejich náměstků, když je mohl sjezdit i příslušný aparátník — je, ústavně odpovědné činitele? A jak se mohl cítit parlament, když kde kdo věděl, že má na vládu a ministry menší vliv než aparát? Co asi znamenala ústava pro ty, kdo takto dirigovali ministry a poslance? A co pro ně znamenali občané a volby?

V demokratickém režimu se záměna jedné vedoucí garnitury druhou předpokládá a její technika je procedurálně upravená. Záměnu

* V televizním projevu o karlovarské konferenci třeba sdělil i to, že na nějaké škole nějaký učitel špatně mluví o socialismu — byl zřejmě pozorným čtenářem policejních hlášení. Proti jeho bezvýraznosti a jako její zdobný doplněk stála první léta hýřivá a prskavkovitá výmluvnost V. Kopeckého — stejně šaškovská a podlézavá jako brozivě krutá.

jednoho Novotného druhým by v něm sotva někdo pokládal za historický čin. Naše velebení Ledna a zásluh za Leden mají proto přesný smysl jen tenkrát, když se určí jako odpor proti despotickému režimu, jeho sloužícím a aparátům. Dlouho jsme byli přesvědčeni o možnostech autodemokratizace našeho politického systému, neboť jsme ho příliš spojovali s marxovským demokratiem a přeceňovali ty prvky ústavy, v nichž se — třeba i nedokonale — zračily práva a svobody občanů. Nepřístojnosti každodenní politicko-právní praxe jsme zprvu chápali ne jako vnitřní pravdu systému, nýbrž její popření. Demokratické prvky ústavy a doktríny byly zajisté dobrým východiskem pro kritiku despotismu, ale to vše bylo příliš slabé, neúčinné a akademické. Hierarchická struktura v čele s KSČ, která si bezpodmínečně podrobila a zavázala stát a všechny organizace i jejich představitele, natolik oslabila a k tomu i zneuctila elementy demokracie, že dovolávat se jich bylo právě tak nebezpečné jako pobloudilé.

Spoléhat za této situace na to, že představitelé *tohoto* systému budou vážně usilovat o svobodu a demokracii, znamenalo očekávat, že právě oni změní radikálně to, co dosud tak žárlivě střežili a co jim zajišťovalo nedotknutelnost.

Jejich argumenty byly známy: tajné volby ve straně nelze zavést vzhledem k špatnému sociálnímu složení a vůbec rozmělnění strany po únoru 1948; do dělnické třídy se vmísilo mnoho buržoazních a maloburžoazních elementů; ve společnosti jsou silné skupiny svržené buržoazie a exponentů pravicových politických stran a jejich odnoží. Výsledek tohoto «třídního pohledu» byl: ani stranu nelze bez nebezpečí příliš demokratizovat. Strana, dělnická třída a vůbec lid byli dost zralí, aby poskytovali a projevovali důvěru «straně a vládě» za něco nebo proti něčemu, ale zralost pro samostatné akce se jim nepřiznávala.

S šancemi pro demokracii to tedy vypadalo bledě. Systém se zdál pevný, naděje na demokratizaci politických a právních institucí nevalná. Odtud také ona «náhradní víra» v odbornost a racionalizaci, nově pak živená v roce 1970. Tato víra byla skromnější — nechtěla tolik nové a zdemokratizované instituce jako osvícené, odborné vedení. Ale i pro ni byl překážkou A. Novotný se svou

malostí kulturní a organizační, se svou zřetelnou nechtí k racionalizaci a racionalizátorům. A tak se sešli v jednom málo ještě diferencovaném houfci jak demokraté, tak federalisté a autonomisté i modernističtí technokraté.

Někteří vysoce postavení antinovotnovci vytýkají Novotnému subjektivismus — jaký, to nikdo blíže neurčil. Plechanov v poněkud mechanické formulaci vytýká subjektivismu to, že považuje uvědomělou činnost lidí za *příčinu* společenského vývoje a přitom nechápe, že dříve, než se tato činnost stane jeho příčinou, musí být chtěj nechtěj jeho *následkem*. Byl Novotný subjektivistou tohoto typu, byl příliš aktivistickým? U G. Husáka lze v jedné věci (viz výše) takový názor vyčíst, ale ten je příliš nepřesvědčivý. Stavěl a budoval tedy Novotný příliš rychle, kolektivizoval rolníky a znárodňoval řemeslníky příliš překotně a bez rozmyslu? Titíž kritikové však toto vše považují za vymoženosti a úspěchy, a tak ani v tomto aktivismu nemohou hledat subjektivismus. Ten je spatřován zhruba v tom, že A. Novotný nerespektoval tzv. kolektivní vedení. Jiště ani tento princip vnitřní organizace vedoucího gremia nevyklučuje subjektivismus — stačí poukázat na revoluční konvent, ale při tomto příkladu je hned smutno u tak křiklavého rozdílu mezi malicherností a velikostí. Co však bylo ještě strašnější — Novotného kritici nevládli žádnou lepší myšlenkou, nepředstavovali programovou alternativu; jediný náběh k ní, který byl k dispozici, přijal jakkoli nedůsledně už Novotný — tzv. «Šikovu reformu». A mnozí kritici jeho subjektivismu přitom nejevili nejmenší snahu vážně zkoumat podmínky, v nichž je subjektivismus tak zhoubný. Kritika Novotného subjektivismu je proto sotva víc než špatnou — i když radikálně vypadající — náhražkou kritiky vnitřní logiky jím představovaného systému.

5. ZMĚNY JSOU NEBEZPEČNÉ

V různých formulacích dnes můžeme číst, že «strana» za A. Novotného včas neřešila nazrálé problémy.* Jak to však mohla dělat, když každá nová myšlenka a každá neoficiální iniciativa byla vždy aspoň trochu podezřelá (lze to dobře vyčíst třeba z tehdejší polemické a tolik oborů zahrnující publicisticky Fojtíkovy); když se hlídání stalo převládajícím posláním strany? Strana pracovala a rozhodovala bez alternativ ne proto, že by nikdo ve společnosti nic jiného nevěděl, nýbrž proto, že v práci s alternativami je přítomen moment rozdělení, narušující «monolitní jednotu». Sotva se někdy zkoumal racionální důvod v «proti», neboť pouze «pro» bylo výrazem uvědomění. Politické, právní i vzdělávací instituce tolik let zhoršované se ani po reformních snahách následujících po XX. sjezdu nezlepšily tak, aby uvolnily prostor nejlepší silám a snahám. Slovně se občas velebila «občanská odvaha», ale vše bylo marné, když ji politická organizace trestala a její opak chválila a odměňovala. Výchova se nijak neorientovala na budoucnost, ale na apologetiku daného stavu a diskreditaci všeho «cizího» a «nepřátelského». Po dvacet let se budovalo s takovým rozmachem a vypětím, že to bez maximálního centralismu ani nešlo. Jakmile se někde a někdy uvolnily náběhy k decentralizaci, hned jako houby po dešti rostly «negativní projevy lokálpatriotismu» a také byly negativní vzhledem k velkorysému budování — právě proto se to dalo dobře vidět i opačně. Trestuhodně málo se při tomto jednostranně extenzivním budování přemýšlelo o přechodu k intenzivnímu hospodářství a jeho předpokladech a už nic se proto neudělalo ani v úřadech pro technický rozvoj. Lidé se utápěli někdy až v neuvěřitelně podřadných formách «politické aktivity» a na velkých se podíleli jen žádaným nebo předpokládaným souhlasem. Velká politická aktivita poválečných let povadla převedením do těchto

* «Obtíže vzrostly a zhoršovaly se . . . proto, že tehdejší (rozuměj Novotného) vedení nedokázalo obrovských předností socialismu využít, že nedokázalo řešit a správně vyřešit úkoly, které před ně rychlý rozvoj naší socialistické ekonomiky stavěl». (V. Hůla, RP 29. 1. 70)

malicherných, v našem národním prostředí tolikrát tak živě pěstovaných forem. Zakrnl i veliký sociální dynamismus, nové vedoucí vrstvy se zafixovaly a uzavíraly, snížily a změnily se možnosti a podmínky sociálního vzestupu. Vedoucí rozpačitě i nervózně registrovali rostoucí stísněnost, rozčarování, lhostejnost i opozičnost a nedostatek zápalu a ze svého hlediska v tom sotva mohli vidět něco jiného než projev «nedostatků» v «ideologické práci», vliv «bezideového umění» a ovšem i ideologické diverze.

Jen v těchto souvislostech je nutné číst větu «strana včas neřešila nazrálé problémy», protože právě tyto souvislosti ukazují, že a proč «strana» nemohla. Tomuto stavu se říká krize a o jejím rozsahu svědčí i to, že její podryvný vliv zasáhl — jak jsme viděli — i «četné konzervativce». *Masaryk*, když na sklonku století uvažoval o krizi české politiky, určil za její příčiny to, že se vzdálila obrozeneckým ideálům. Komu nebo čemu — a kdy — jsme se odcizili my? Kde náš socialismus prolнул s pozitivní stopou našich národních dějin, a kde nebo v čem k ní zůstal hluchý? To byly otázky, na něž se horečně i promyšleně hledala odpověď. Bylo jasné, že se něco polámalo, a že to nepůjde lehce spravit.

Musíme se však na to dívat očima Novotného vedení. Včas reagovat znamená včas měnit, a i když se uzná, že změna je nutná, neskldí se se stolu palčivá otázka: jakou změnu a v čí prospěch? Změna byla programem těch, kteří do této doby byli poníženi a uraženi, kteří už odpírali souhlas, kteří byli do poslední chvíle diskreditováni všemi možnými prostředky — byla proto velmi riskantní. Novotný ovšem cítil nutnost pozitivního programu, a proto podmíněně přijal «ekonomickou reformu» — bez jejích politických důsledků, neboť mu sotva uniklo její antinovotnovské ostří. A není divu, že v tomto váhavém souhlasu zesilovali právě tuto váhavost v byrokratických strukturách ti, kteří také prohlédli «stav ohrožení» etablovaných aparátů, který z reformy vyplýval. Směšná a hloupá je proto poznámka — omluvou je snad to, že ji vyslovuje literární kritik —, že se Šik «stává uznávaným dvorním kritikem československé ekonomiky v posledních letech Novotného režimu»; a že «hlavní, čeho se docílilo experimentálním ověřováním některých prvků ekonomické reformy v posledním roce Novotného vlá-

dy, je především růst obecné, administrativně ekonomické anarchie» (*J. Hájek*, *Mýtus a realita* ledna 1968, 17,18). Je to ovšem psáno v době, kdy se všemožné hanobení nových řešení a jejich autorů, dobře známé z éry Novotného, znovu ujalo svých práv.

Z Hájkova hlediska — dnes oficiálního — máme tedy vlastně štěstí, že Novotný nebyl přístelem změny, a že se jeho podezřívavost nezastavila ani před «uznávaným dvorním kritikem». Jenže, jak nás zpravuje tento literární kritik, Novotný nebyl s to rozlišovat mezi nesprávnými a správně marxistickými myšlenkami, a tím nám škodu způsobil. Není sám s tímto názorem. M. Brůžek, ministr kultury ČSSR, napsal (RP 20. 11. 1969): «Na posledním zářijovém plénu ÚV KSČ bylo řečeno, že Novotného vedení se nedokázalo postavit za ty, kteří novými myšlenkami a podněty právě z řad inteligence chtěli straně pomoci. Odhodil je jako liberály Novotný sám a jako dogmatici a konzervativci byli štváni v uplynulém roce novopečeními progresivisty». Ale ani sebevědomý výrok Hájka bych nechtěl z této souvislosti vyřadit. Píše (L. c. 41—42): «Historickou zkušeností však zůstává, že marxističtí intelektuálové (myslí je zde na rozdíl od «pravicových») svými kritickými analýzami posilovali oponenty Novotného ve vedoucích stranických orgánech v přesvědčení o nutnosti zásadních změn v celém společenském životě. Poskytovali jim přesvědčivé argumenty proti politickému status quo a proti jeho obhajobě přívrženci starého systému řízení.» Když se dosud citované názory dají dohromady, je to jako babylónské zmatení jazyků. Jedni říkají, že Novotný byl — aspoň z části — liberál, jiní si stěžují, že liberály potlačoval a za liberály považoval i nepochybné marxisty. Za ně se jistě považují i Zelenka, Solecký a Diviš, kteří šli na podzim 1967 dělat do spisovatelům ukradených Literárek. Jaké přesvědčení «o nutnosti zásadních změn» asi živili v «oponentech Novotného?» A jaké «zásadní změny» měl na mysli Hájek a jiní, jaké byly ty «nové myšlenky a podněty», o nichž tak neurčitě mluví Brůžek?

Je nemístnou a škodlivou cudností skrývat je, je-li opravdu co skrývat. Protože 11. 2. 1970 říkal G. Husák tyto věci (neautorizovaný text): «V žádné oblasti — ať je to ekonomika, věda nebo ideologie — nemáme rozpracované výhledy. Pracujeme, abych tak řekl trochu

nadsazeně, ze dne na den». A ještě: V tomto kruhu si nemusíme tajit, že v podstatě nemáme koncepci kulturní politiky strany».

6. BOJ O SMYSL LEDNA ZAČÍNÁ AŽ PO LEDNU

A tak se musíme zamyslet nad tím, zda se Brůžkovi a Hájkovi zásadoví marxisté neprosadili jen v důsledku ignorace a podezřívavosti Novotného, jeho špatné znalosti marxismu nebo něčeho podobného. Zda jeho tvrdošíjné zpěčování se «zásadním změnám» je jen jeho osobním kapricem, českou specialitou, a tedy pouhou nahodilostí ve světovém socialismu.

Tady stačí poukaz na známé a tolik poučné skutečnosti: berlínské drama z června 1953; «tání» v témže roce — různé silné v různých zemích —, jež přerostlo v jakýsi «nový kurs», v Maďarsku nejvýraznější, kde znamenal i příchod I. Nagye do vlády. V roce 1955 je politika jeho vlády odsouzena jako pravičácká a brzy poté — v červenci 1956 — po sebekritice odstupuje M. Rákosi, kterého nahrazuje rákosiovsky myslící E. Gerö, vystřídaný v horkých říjnových dnech — dávno po hodině dvanácté — J. Kadárem; do čela vlády tehdy znovu přichází I. Nagy; poznaňské události a vření v celé polské společnosti, jež v říjnu 1956 vyústilo v návrat W. Gomulky — dříve odsunutého za «pravicově nacionalistickou úchylku» — do vedení strany.

Tři země a tři varianty téže tvrdošíjnosti, proti níž se «zásadní marxisté» zprvu nemohli prosadit — přišli ke slovu vždy až později, po výbuchu. Sotva to lze uznat za náhodu, sotva to lze přičíst jen osobním vlastnostem Ulbrichta, Rákosiho a Ochaba.* Náš «obrodňý proces» — přes všechny odlišnosti od polského a maďarského —

** Rákosi léčil na gyovské pravičáctví tak důsledně, že za rok zašel na své levičáctví a musel hledat azyl v SSSR. My jsme tehdy byli ještě nekompromisní, protože jsme byli bohatší. Na podzim 1956 jsme snížili ceny a zlobili se na Jugoslávce, že tento projev naší síly a pevnosti ve svém tisku odbyli. Ale i naše bohatství se drobilo, a tak jsme nezadržitelně zráli k výbuchu, protože autokratický charakter našeho systému znemožňoval racionální přeměnu.*

má s nimi shodný základ, jímž je krize toho politického systému, který se ustavil v dobách Stalinových. Novotný na něm zanechal svou «osobitost», ale nezpůsobil ho ani nezavinil — dokonce lze říci, že «československé jaro» mělo mírnější průběh na rozdíl třeba od maďarského hnutí i jeho zásluhou, neboť přece jen nebyl tak tvrdošíjný jako Rákosi a Gerö. Tuto zvláštnost — a využitím toho, že naše jaro přišlo nejpozději — pak naši nedobromyslní kritici vydávali za zvlášť rafinovaný záměr, opřený o poučení odjinud a zvláště z Maďarska.

Proto také u nás z dvojice příčin, z nichž v Maďarsku vyvozují jejich výbuch, první pomíjíme. Jsou to za prvé (viz Z. Komoscin, R. P. 4. 4. 1970) «pseudolevé chyby strany a státního vedení před kontrarevolucí» a — za druhé — «vystoupení pravicových revizionistů uvnitř strany, které vyvrcholilo až zradou dělnické moci». Ale ti, kdo jsou dnes showivaví k «pseudolevičáctví» Novotného, vědí dobře, proč to dělají. Diskreditují široké opoziční hnutí, jež — podle nich — přerostlo v tzv. polednovou pravici, tím, že ho stigmatizují pravičáctvím zpětně, do doby Novotného a v souladu s ním. Mohou mu tedy vytýkat, že se s ním radikálně nevypořádal a nezáleží jim tolik na tom, že tím snižují význam Ledna, který jinak tolik uznávají, protože se — z hlediska této kritiky — měli v prosinci a lednu postavit proti jeho mírnosti a nedůslednosti; tehdy se však chovali opačně.

Tady je to všechno hodně neurčité a pomotané, takže tento záměr neleží jako na dlani. Analytický pohled G. Husáka zjišťuje (RP 20. 8. 1969): «Byly na této cestě (hodnotí dvacet let budování socialismu) i omyly. Byly chyby, deformace, porušování zákonů a v posledních letech též převládal subjektivistický, byrokratický přístup, který nedovedl včas řešit problémy, dát dostatečný prostor lidem, straně, společnosti a najít východiska. Tyto chyby, omyly, deformace je třeba odstraňovat, nutno se jich vyvarovat, ale k vůli nim nelze shazovat 20letou až 25letou etapu práce a boje pracujícího lidu a naší strany». Tehdy ještě Novotnému nevytýká předčasný přechod k «všelidovému státu» a tedy předčasné rozšiřování «prostoru» pro lid, společnost i komunisty. Ale už tenkrát vyčlenil «chyby, omyly a deformace» jako produkty subjektivismu, jako

nahodilosti nespjaté s politickým systémem, kterých se je možné s jinými a zručnějšími politiky vyvarovat.

V tomto nazírání — pokud se zůstane u obecného tvrzení a nepřejde ke konkrétnostem, z nichž by vyplynuly sváry — není mezi Novotným a Husákem žádný podstatný rozdíl. Shodný musí být proto a pohled na tu «antinovotnovskou opozici», která se nespokojovala vysvětleními toho druhu, že země spočívá na slonu a slon na želvě, a proto víc přemýšlela o povaze systému. Podívejme se, jak se tento tanec mezi vejci daří literárnímu odborníkovi J. Hájkovi (L. c 51-52). Zjišťuje, že «antinovotnovská politická opozice ve vedoucích stranických orgánech» — myslí tím tu, jež byla nebo se stala také protidubčekovskou opozicí — se nemohla «s anarchistickou platformou» vyjádřenou na IV. sjezdu spisovatelů ztotožnit, protože «měla naopak dost důvodů se domnívat, že hlavní směr útoku, který se rozvíjí na sjezdu, není už namířen proti Novotnému (o jehož otřesené pozici 'rebelové' dobře věděli), nýbrž především proti těm, kdo přijdou po něm». Věren stylu «antipravičácké» publicistiky nesdělujeme nám Hájek nic bližšího o «anarchismu rebelů» — zda je stirnerovský, bakuninský, kropotkinovský, neumanovský nebo nějaký jiný — a není to konečně zádňá škoda. Důležité je to, jak s neuvěřitelným ignoranstvím obchází skutečnost, že «antinovotnovství», těchto rebelů bylo hlubší, protože zahrnovalo poznání jak Novotného, tak systému. Chtěli více než pouhou záměnu osob a jen v tom smyslu byli zaměřeni proti těm, kdo přijdou po Novotném, a jen potud, pokud noví lidé budou chtít starý systém zachovat.

Toto je však důsledek toho, že antinovotnovská opozice nemohla mít k platformě rebelů «jiné než odmítavé stanovisko». Ale i oni byli antinovotnovci a tedy spojenci zdravé i méně zdravé opozice ve vedoucích stranických orgánech. Jak se k nim zachovala? Hájek o tom píše toto: «Nemusela a neměla se dát donutit k tak ukvapeným administrativním opatřením, jako byla likvidace dosavadní redakce Literárních novin a převedení časopisu do sféry ministerstva kultury» (i tvrdý režim dovede najít jemná slova, jak je vidět), ani k vyloučení tří spisovatelů. Když se to řekne jinými slovy, bude to znít takto: opozice ve vedení se ještě neodvážila jednat

opozičně. V této chvíli se jedině V. Slavík a F. Vodsloň — v roce 1969 vyloučení z ÚV KSČ i ze strany — odvážili k otevřenému «proti». Kdyby byla pravdivá věta o tom, že i rebelové dobře věděli o otrěsné pozici Novotného, nebyl by pro opozici tento postoj nijak lichotivý. Ale Hájek ji použil na daném místě se zřejmým záměrem snížit odvalu opozičních rebelů a ani ho nenapadne snižovat tímto poznatkem zásluhy zdravé opozice na pozdějších plénech ÚV. Přirozeně se na dalších stránkách netají rozmrzelostí nad tím, že i zdravá antinovonovská opozice ještě později trochu pozapomněla na svůj nesouhlas a «anarchistickou platformou» a souhlasila se zrušením všeho, k čemu se tehdy neměla a nemusela dát do-
nutit.

A smysl těchto jemných analýz? Dokázat, že si tito «rebelové» osobují «neuvěřitelným způsobem monopolní zásluhy za Leden» (říká Hájek, 50), ačkoli nemají vůbec žádné, což náš literární kritik dokazuje v celé knize s bohorovnou povrchností a lehkomyšlností sotva důstojnou jeho profese. Není ovšem sám. V. Biřak (RP 6. 4. 1970) mluví o kritických dvojího charakteru, z nichž jedni tvrdí, že Leden byl puč, a že v něm je třeba hledat příčiny všech chyb, které přivedly naši stranu a lid na pokraj katastrofy, a druzí popírají, že Leden uskutečnilo revoluční jádro komunistické strany, a přičítají zásluhu za Leden skupině intelektuálů.

Biřak stejně jako jiní opozičníci z prosince a ledna zajisté nemůže přijmout hodnocení Ledna jako puče, i když z určitého hlediska je to pohled logický a v tomto smyslu se k této otázce později vrátím. Některými momenty (např. způsobem formování a sjednocování českých a slovenských opozičnicků) přitom Leden opravdu připomíná puč — jinak to v nedemokratickém režimu ani nejde. V. Mináč (Nové slovo 12/1969) to konstatuje a zbytečně omlouvá, když píše, že tato «tajná práce (myslí tím přeměnu ideové tváře aparátu a přesvědčení jedněch, izolaci jiných) jistě nebyla obzvláště heroická, nebyla ve shodě ani s komunitickou morálkou (?) : když ji něco ospravedlňuje, tak jen to, že byla nutná» Tyto spíše technické momenty sblížující Leden s pučem jsou však úplně podružné, jestliže lednovou změnu vidíme v souvislosti s celým opozičním hnutím. Jaký smysl by měl všechn ten pokřik o významu Ledna, kdyby

šlo jen o sesazení Novotného, a tedy opravdu jen o pouhý puč? Jenže mezitím se situace změnila, takže Biřak ani jiní nemohou dost dobře toto opoziční hnutí chválit: bylo přece skupinami pravicově i jinak špatně orientovaných intelektuálů «manipulováno». Zbývá tedy: «revoluční zádro»; to samo už ovšem sotva bylo tak účinné, aby mohlo sesadit Novotného bez dlouhodobé, rozvětvené a aspoň trochu uvědomělé *společenské* opozice. A bez ní by se toto «jádro» rozhodovalo o použití různých «technik převratu» ještě s větší opatrností.

Čím více vládne i jiné formy, vztahy a metody tíží a znepokojují společnost, tím lépe je připravena půda pro opoziční nálady. A u nás byla dobře připravena. Opozice není ovšem přímým, nezprostředkovaným produktem špatných poměrů; stále působí mnoho toho, co mate, zavádí, odvádí a znejišťuje, takže se jak kritika starého, tak formulace pokroku nerozšiřuje a nepřijímá rovnoměrně — tím spíše, že stoupenci starého neustále opozici rozbíjejí, umlčují a znemožňují její sjednocení. Někdo může a také u nás měl iluze, že myšlenka září na každého stejně, a z této pozice pak špatně viděl a špatně chápal bolestnou a složitou cestu k opozičnosti. I náš Leden je výslednicí nejrůznějších loyálních i opozičních proudů — ušlechtilých i méně ušlechtilých, dobrých i zlých, obětavých i vypočítavých a ještě jiných. Jsou součástí «ducha doby», tvoří «historický blok» a jen ve vztahu k tomuto celku je každý z nich poznatelný a vysvětlitelný. Trnitá cesta zrání a jeho nerovnoměrnost ovšem umožňuje i ulehčuje určit jedny jako «svůdce», druhé jako «svedené» a ještě jiné jako «zdravé». Ale pro toto hodnocení už musí existovat nějaký výchozí bod a tím Leden ještě nebyl. Boj o smysl Ledna začíná až po Lednu.

Kdo vidí v Lednu vrchol, za nímž pak už je všechno špatné, nemůže chválit opozici, která tento slavný mezník překračuje. J. Lenárt, jistě autoritativní pozorovatel, protože viděl věci velmi zblízka, prohlašuje (RP 26. 2. 1970): «Je dnes už všeobecně známo, jak pravicové síly ve straně . . . zneužily iniciativy strany k obnovení leninských metod stranické práce». Stejně jako Biřak má tedy za to, že společenské opoziční hnutí odlišné od «zdravého jádra» bylo pro «Leden» nejen neúčinné, ale přímo škodlivé. O tom však již

byla řeč. Máme zde jiný problém: strana, která «včas neřešila nazrálé problémy», která projevovala takovou nechuť k nápravě chyb a k rehabilitacím obětí zvuče, je se zvláštní logikou povýšena na iniciátorku Ledna. Ze zpráv o rehabilitacích komunistů po Lednu 1968, jež vydávala ústřední kontrolní i revizní komise ÚV KSČ, je dobře vidět, kolik komunistů bylo šikanováno a vylučováno za požadavek důsledné rehabilitace, za kritiku těch či jiných «chyb», za snahu dobrat se pravdy o tzv. kultu i jiné věci. Iniciativa komunistů byla po dlouhou dobu «straně» nepříjemná a právě *tento* fakt je tak důležitý pro přemýšlení o smyslu Ledna. Přirozeně se dnes vidí věci odlišně — G. Husák o této době soudí takto: «I když se zjevně šířily různé nemarxistické teorie a revizionistické tendence, je málo příkladů, aby byl někdo za ně vyloučen ze strany» (RP 27. 6. 1970). Aby byl tento obraz úplný, mělo by se dodat, že mnozí z těchto mála vyloučených byli v roce 1968 rehabilitováni rozhodnutím ÚKRKu za vedení M. Jakeše.

Ale nejde jen o komunisty. Pohled obzírající jen špičky jiných stran a organizací nemohl přirozeně nějakou jejich iniciativu objevit — tam se projevil vliv pečlivého výběru a dlouhé výchovy k nesamostatnosti. Ale masa «bezpartijních» nebyla tak raněna slepotou, aby nedošla k jakémusi poznání a nějaké iniciativě. Popírat to znamená předpokládat, že celek «bezpartijních» byl do poslední chvíle naprosto poslušný, lhostejný nebo úplně polekaný — anebo prostě velkoryse škrtnout všechnu jejich iniciativu jako bezvýznamnou nebo podezřelou. Zajisté byla jejich iniciativa k obrodě deformovaná, neurčitá, roztržitá a nikoli stejnorodá; to však platí v nepřilíživé míře i o komunistických iniciátorech. Mohlo tomu být jinak v systému, který nedával možnost k svobodnému uvažování, vyjadřování a sjednocování, v systému, v němž všechno záviselo na tom, že to udělá strana, protože všichni ostatní byli bezmocní? Když tedy Biřák nebo Lenárt sebevědomě říkají, že strana přišla s iniciativou k nápravě chyb, mají pro toto sebevědomí málo oprávnění — vždy je v jejich tvrzení přítomen ten neveselý fakt, že strana po celá léta každou iniciativu v tomto směru dusila; že měla své licoměrné «uspávače», kteří předstíráním ochoty k ná-

pravě i pokroku ztěžovali formulaci pokroku skutečného a konkrétního.

Iniciativa komunistů — od řadových členů až po ty ve vedení — jež vyústila v «Lednu», je tedy *sebekritická* iniciativa. Právě tato třeba sebemenší příměs sebekritiky je odlišila od těch, kdo v Lednu viděli a vidí pouze puč, a zase tato příměs dělá z Ledna významný *celospolečenský* čin — bez ní by to byla jen záležitost komunistů. Kdo opravdově prošel trápením sebekritiky, už se nebál pohledu veřejnosti, protože musel uznat její práva. Velká iniciativa komunistů se nesaňala se sebevědomou domyšlivostí, protože mohla být veliká jen velkou sebekritičností. Bylo zde ovšem něco, co umožňovalo vyhnout se této potřebě sebekritiky: na rozdíl od Polska nebo Maďarska nebylo sesazení Novotného přímým důsledkem předchozího vření a výbuchu nespokojenosti — to přišlo teprve později — a to je zásluhou «mužů Ledna» i důvodem k sebevědomí.

7. ROZPAD «ANTINOVOTNOVSKÉ OPOZICE»

Zvláštní a nijak potěšující povaha «iniciativy strany» z Ledna 1968 je v tom, že «jsme na další vývoj nebyli připraveni teoreticky ani prakticky» (A. Indra, RP 24. 9. 1969), že «jsme sundali Novotného v lednu, ale neměli jsme nejmenší představu uceleného programu» (V. Nový v ostravském projevu 1968). Poněkud optimističtější to vidí V. Mináč (Nové slovo 14/1969). Podle něho je sice pravda, že muži Ledna viděli hlavně to, co nechtějí, že však je pravda i to, že oni muži Ledna věděli už dávno před prosincem a lednem, že se všechno musí od základu změnit; že vědomě podstoupili riziko obrovského pokusu, že dopředu počítali i se společenskými otrěsy, i s možností neúspěchu...» Nové slovo, z něhož je tato citace, vyšlo ovšem už 3. 4. 1969 — od té doby do září 1969 se mnohé změnilo. A. Indra nesdílí ani kapičku Mináčova optimistického vidění, když říká (RP 24. 9. 1969): «Místo důsledného řešení jsme přijali kompromis, místo promyšleného taktického postupu jsme vyklidili pole živelnosti, místo pečlivého kádrového řešení jsme unáhleně improvizovali».

Ale dejme slovo i druhé straně. Na Dubnovém plénu ÚV KSČ (1968) slyšíme od A. Dubčeka: «Zejména vy, členové ÚV, víte, jak jsme se v lednu rozcházel, že vedení strany, které otevřelo dveře tomuto procesu a postavilo se v jeho čele, nemělo a nemohlo mít nějaký konkrétní postupový plán, jak tyto události rozvíjet» (Rok šedesátý osmý, 66). Je to přesné a jasné, protože to největší, co přinesl prosinec a leden, byla «dekumulace funkcí», kterou je přitom nutné chápat v souvislosti s tím, že se členové ÚV zavázali k utajení průběhu těchto dvou dramatických plén. Předstíralo se, že se vlastně nic podstatného nestalo — jistě se záměrem, aby se čelilo obávanému otřesu. Tehdy se ostatně v tomto ústředním výboru, který nerozpoznal celý rozsah nespokojenosti, opravdu ještě tolik nestalo. Teprve v Podrobnější informaci předsednictva ÚV KSČ (z 4. 3. 1969; Rok šedesátý osmý, 7n.) se říká o diferencích uvnitř ústředního výboru cosi přesnějšího — to však byly velké části společnosti už v pohybu, a to také mnohé polekalo, protože to vůbec neodpovídalo jejich představám. Diference, jež Podrobnější informace představovala spíš jako věc minulosti, protože se konec konců došlo k jakési jednotě (do níž se sebekritikou a omluvou slovenským soudruhům zařadil ještě i Novotný), se prohlubovaly. V. Biľak provádí v této věci následující sebekritiku: «Krutě se nám vymstila snaha dosáhnout v lednu 1968 jednoty ústředního výboru za každou cenu. Tato jednota nebyla a nemohla být však principiální, protože se dosáhla ne na ideových zásadách, ale na osobách» (RP 6. 4. 1970).

Lépe však bude odpovídat situaci názor, že tehdy ještě byla jednota možná proto, že nebyly alternativní programy postupu.

Jednotou se mělo čelit očekávaným vlnám — byla tedy především obranná, a proto ještě málo pozitivní. Její rozpad může tedy čistě záporně vidět pouze ten, kdo chce více zachraňovat a méně měnit. Zvlněná společnost byla základním faktorem a vzhledem k ní byly pouze dvě možnosti — potlačit ji mocensky nebo obnovit živé kontakty s ní. Třetí možnost — unavit jí kombinací slibů, vyčkávání, nepodstatných změn a otcovských trestů — nepřicházela zatím v úvahu, protože napětí bylo příliš silné a navíc byla už známa technika «kadarizace». Intenzita revolty byla úměrná intenzitě

dřívější bezmoci a ponížení, intenzitě dlouhodobého pronásledování kritiků a reformátorů.

S tímto novým faktorem se musela «jednota» ÚV vyrovnat, protože lednové základy «jednoty» už přestaly existovat — plakat nad ní je jako želeť loňských sněhů. Zajisté to platí za předpokladu, že se od ÚV očekávají politické a nejen policejní sankce — na ně došlo později, a tak se nemůžeme divit, že policejně orientovaní politici promítají své hledisko i nazpět. Ale naše úvahy nemohou vycházet z toho, že tato policejní sankce má význam osudové nutnosti, že dříve nebo později musela přijít, a že by přišla ještě dřív, kdyby se po Lednu postupovalo rozhodněji. Tím by se smísily dva odlišné okruhy problémů — vývoj československé skutečnosti a stav světového socialismu. Kdybychom přijali tvrzení, že polednový «výbuch» byl nejen zbytečný (což si vzhledem k jeho příčinám nelze dost dobře představit), ale i zhoubný, museli bychom chtít nechtě uznat, že jsme hned po Lednu měli rozhodněji uskutečnit právě to, k čemu se Novotný neodhodlal; to je použití všech represivních prostředků k jeho potlačení. Tím by byl sice vzrostl význam a vliv «dogmatiků a sektářů», ale něčím se musí každé vítězství vykoupit. Když se to řekne ještě jinak: žádný Leden se vůbec neměl dělat a Novotný (nebo někdo jiný) měl být nejdříve přinucen k rozhodným zákrokům proti opozici. To je vnitřní logika policejního hlediska — ať už jakkoli koketuje s Lednem a «obrodou».

Pro opačné hledisko — politické — nemohlo být také lhostejné, že polednový opoziční blok není nijak homogenní. Jestliže se však mělo *v duchu lednového pléna* «demokratizovat», nemohlo se postupovat tak, aby to oslabovalo stoupence demokracie a posilovalo její odpůrce. Policejní akce by byly pro toto hledisko smrtící. Zbývala jediná možnost, jejíž využití nemohlo být nijak lehké — *socialistická, demokratická a nacionální* (tím myslím především Slováky, ale i jiné menšiny) *iniciativa*, tak výrazná a přesvědčivá, aby byla s to proměnit demokratičnost a vášnivost kritiky, plánů, požadavků i fantazií v pozitivní program a aktivitu a zároveň působit proti vlivu a aktivitě sil, této iniciativě odporujících. Toto hledisko je také základem mých úvah.

A. Dubček porušil lednovou «jednotu» tím, že se nenadchl pro poli-

cecejní řešení. V průběhu dubnového pléna si A. Indra zapisuje do svých poznámek: . . . bojím se — bojím se všeho, co se děje, bojím se o stranu — zdá se, že ztrácíme všechno». Píše to 5. 4. 1968 (jak sděluje v RP 24. 8. 1969) — v den ukončení pléna, na němž A. Dubček 1. 4. řekl: «Zvláštnost celého tohoto procesu tkví naopak v tom, že z největší části, hlavně jeho tempo, byl určen tvořivou a přitom spontánní aktivitou širokých mas v čele s komunisty, které se takto ve smyslu a v souladu se závěry pléna ÚV KSČ projevíly bez jakéhokoli manipulování a komandování shora. Také to potvrzuje správnost lednového rozhodnutí». A o kousek dál: «Neobávejme se této vlny, ale poučme se z ní» (L. c. 66,67).

Zde jsou vyjádřena dvě nesmiřitelná hlediska a zároveň naznačeny i překážky formování nové jednoty v ÚV: ústřední výbor je pod tlakem společnosti a Dubček je pod tlakem v ústředním výboru. Dík propojení těchto tlaků — druhý z nich navíc zprostředkoval významnější vliv zvenčí — se pak už častěji projevovala snaha překrývat rozpory a hájit kritizované, přičemž se v této tísnivé situaci nahrazovala politická charakteristika morálním hodnocením: jsou to čestní a poctiví soudruzi. A tady se rodilo to, co se dnes s velkým požitkem otlouká «pravici» o hlavu — «s Dubčekem proti Dubčekovi». K diskreditování «praviče» se hodí všechno — i záznamy rozhovorů soukromých občanů v soukromých bytech, tajně a protizákonně získané policií. «Zdravé jádro» předhazuje přitom «pravici» kritický poměr k člověku, kterého ono samo tak nečistými prostředky hanobí.

Ústřední výbor byl grémiem, který dlouhá léta třídil, čistil, formoval, a ukázněval A. Novotný. Byl plodem strašného dědictví nedomokratické minulosti, jež znemožňovala růst skutečných vůdčích osobností. Ti, kdož rostli kolem Novotného, byli přistřiženi podle jeho vzoru. Jaký div, že když se Lednem najednou vyšvihli na vrcholy «demokratizace», dusili tam každý vzlet a lepili se na nohy smělejším. Stalinova autorta, jež kdysi formovala vedení stran a zajišťovala v nich kázeň, zhasla jeho smrtí a nikdo ji už neobnovil, takže se odstředivé tendence mohly snadněji — a pak i s menším nebezpečím — projevit. Málo se však měnilo v samé «vládnoucí elitě» a v kriteriích jejího výběru.

V potlačené, rozbíjené a napořád umlčované společnosti to nemohlo být o nic lepší — nejenže byl hluboce rozrušen zájem o věci veřejné, ale degeneroval i pojem a smysl politicky. Kontakty se světem — a to i marxistickým — byly ochromené, jednostranné, a tím i matoucí, protože ten, kdo zná jen své sociální a duchovní prostředí, nutně všechno «cizí» — lidi, události, hodnoty, životní styl, politické zápasy a jiné věci — nahlíží z vlastního, a tedy ohraničeného hlediska. Svět má pro něho jen málo podnětů, protože jemná přediva rozdílů i shodných problémů při tomto pohledu zaniknou. V této kulturní uzavřenosti se ztrácí vědomí souvislostí, zařazení do národní a světové struktury je čistě mechanické, vnější. Člověk není veden k tomu, aby pochopil, že uvažovat o sobě znamená uvažovat o těchto strukturách. Národ, stát i svět jsou pro něho prostá danost, nikoli předmět tázání. Když se někomu v této «prosté danosti» něco vzpříčilo — přišel nezdár, neštěstí, pocit nezařazenosti nebo něco podobného — přehlušoval reflexi o životě a světě optimismus propagandistů. A ti dovedli dobře požívat techniku reflektoru, která — podle E. Auerbacha (*Nimesis*) — spočívá v tom, že se «pronikavě osvětlí malá část rozsáhlých souvislostí» (pro přesnost je třeba říci, že «pronikavě» se to u nás sotva stávalo), «ale věc ostatní, co by ji mohlo vysvětlit a zařadit, a co by mohlo vytvořit i protiváhu k zdůrazněné části, se ponechá ve tmě; takže se zdánlivě říká pravda, neboť ty věci nelze popřít, a přesto je vše zfalšováno, neboť k pravdě patří celá pravda a náležitý poměr jejích částí».

Za těchto okolností se nelze pozastavit nad tím, že se po Lednu objevilo tak málo skutečných generálů a takové množství pseudo-generálů. V demokratickém režimu se může dlouhodobě a veřejně přemýšlet o složení vládnoucí skupiny a různých programech — s nějakou mírou neurčitosti a třeba bezmocnosti-, ale u nás byla tato možnost uzavřena. Je pravda, že volba Dubčeka jako nástupce Novotného překvapila a informovaní lidé říkají (naznačuje to i Biřak a Indra v uvedených citacích), že je to důsledek kompromisu, neboť jiní možní nástupci — D. Kolder a O. Černík — byli vzájemně nepřijatelní. Jaký postoj by byl ten či onen zaujali k polednovému «výbuchu», na němž Dubček nemá ani vinu, ani zásluhu,

nevíme. Skutečností je, že přes všechny ten marasmus se ve vedení strany zformovala skupina tak citlivě reagující na stav naší společnosti. V tomto smyslu dala ona život «novému kursu», který měl ovšem širší a také dřívější základnu, a jeho formulování, krystalizace i znečišťování procházelo složitou a dosti nepřehlednou soustavou kontaktů a vlivů, přičemž i tato vedoucí skupina někdy váhala opírajíc se o váhavé, kteří zprostředkovali tvrdší stanovisko odpůrců «nového kursu».

Z důvodů už řečených nehýřilo naše politické nebe vzdělanými a zkušenými státníky, kteří by se v jednání — jak říká Hegel — řídili celým rozsahem případu a nikoli jen jednou stránkou vyjádřenou v jedné zásadě. Jak by mohli vyrůst vedle Novotného a s ním? Přesně vzato, ani Novotnému nelze klást za vinu, že se státnické umění v naší zemi zredukovalo na zásadu: udržet v rukou, nepřipustit, nedovolit; také on sám je současně produktem poměrů, v nichž je právě toto nutné a proto dobré snahy A. Dubčeka a dalších představitelů nového kursu neustále narážely na tuto trapnou policejně zabarvenou tradici a jejich zásluha je už v tom prostém faktu, že na ni naráželi, a že ji — tu s větší, tu s menší vervou — rozrušovali. Když si V. Biřak stěžuje, «že jsme v lednu postavili do čela strany slabého člověka a dovolili jsme, aby se do jejího vedení dostali někteří lidé dvojaké tváře» (RP 21. 3. 1970), když A. Indra vidí začátek zla «v tom, že jsme prvním tajemníkem ÚV zvolili člověka ideově nepevného, se značnými sklony k maloměšťácké ideologii i praxi» (RP 21. 1. 1970), není to nic jiného než lítost nad tím, že se Dubček chtěl tvrdošíjně řídit celým rozsahem případu; že nechtěl zůstat jen u základní zásady — udržet věci v rukou a nějak opravit skřípající mocenský mechanismus: proto je «slabý člověk»; že opravdově přemýšlel o důvodech revoltující společnosti, a že je shledával v mnohém oprávněné — proto je «ideově nepevný» a všechno to další. Ještě jinak je možné vymezit propast, která po Lednu vznikla: A. Dubček a jiní stoupenci «nového kursu» pocítili nutnost strategického myšlení a postupu tam, kde jejich

* *Příznačné hodnocení státnických kvalit A. Novotného obsahuje tento kdysi rozšířený vtip: Proč může být A. Novotný prezidentem? Protože podle ústavy může být prezidentem každý.*

kritikové chtěli vystačit s taktikou a taktizováním. Ani při sebeshovívavějším čtení textů dnes s takovým halasem kritizujících onu orientaci, jíž se říká «dubčekovská», nestýkáme se byť jen s náznakem strategické úvahy o proměně nebo vývoji naší společnosti. Všechno zahlušuje pokřikování o tom, co se připustilo a nemělo připustit, co se mělo zakázat, rozehnat, rozbít.

8. PŘÍLIŠ MNOHO PROROKŮ

«Ale jak dělat dobro?» V Turgeněvovi (V předvečer) se tak naléhavě ptá Jelena a stejná otázka se vnucovala i socialistům, kteří považovali socialismus za nejzřejmější a nejjistější odpověď na toto «jak». Skutečný socialismus nebyl z tohoto hlediska ani tak zřejmý, ani tak jistý. Nevyplenil všechno zlo a už tím zmírnil optimismus, který konečně nebyl ani teoreticky, ani historicky oprávněn. Horší bylo, že socialismus vytvořil i vlastní, «svoje» zlo, a že jeho kritika nemohla vyústit v zjevné «dělání dobra», protože možnosti působit k dobru byly nepatrné a skutečnost málo proměňující. Dobrá vůle sama o sobě nemohla uspokojit — i když poněkud uklidňovala. Špatná svědomí se mohla utěšovat i tím, že se ještě nestalo v dějinách, aby se čistá idea uskutečnila čistě, že se idea vždy a všude dotykem s realitou paošpiní, promění a rozmělní. Je snadné i nesmyslné nadávat skutečnosti za to, že není věrným odlitkem ideje, podle níž je konstruována. A právě tak snadné a nesmyslné je vinit pouze ideu — s pominutím všech zprostředkujících momentů — za špatné nebo nedbalé ztělesnění. Rozumná otázka — co se v dané společnosti může a má uskutečnit, má-li se rozřešit komplex jejích uzlových problémů, kdo to může a má uskutečnit, a která myšlenka obsahuje nejlepší řešení — tato rozumná otázka vyžaduje nezaujaté teoretické zkoumání. Pro budoucí čítanky a historické příručky by bylo pěknější, kdyby ona myšlenka byla k dispozici už počátkem ledna a ne až počátkem dubna, kdy byl přijat Akční program plénum ÚV. Ale snad jsem dostatečně prokázal, proč to nebylo možné. Mezitím ovšem Leden uvolnil pouta a každý si mohl volně hledat,

kdo a jak a čím je vinen, a vymýšlet cesty, prostředky a programy k nápravě a změně. Bylo moc stratégů v tomto mezidobí, a když strana zveřejnila vlastní strategický záměr, mnozí už příliš srostli se svými vlastními plány — tím spíše, že Akční program byl zřetelně nahodán kompromisy, jež rodil jak strach z široké a průbojné opoziční vlny, tak odpor sil nepřejících velkým změnám. Ohledy na tuto situaci nepřály teoretické důslednosti.

Mnohé z těchto soukromě vyrobených plánů byly viditelně poznamenány «opilostí ze svobody», vzdorem a protestem proti minulosti, a přitom na nich minulost často visela i tam, kde se s ní chtěli radikálně rozejít. Snad je správnější říci, že tížila všechny, že byla ve všem přítomna, že se neustále prosazovala nejen u těch, kdo ji bránili, ale i u těch, kdo ji chtěli překonat: čím více ji negovali, tím větší potřebu cítili ještě víc ji usvědčit z hanby. Drtivá převaha odhalovací a usvědčující kritiky a publicistiky je zajisté také projevem teoretické slabosti; z této slabosti plynul i větší zájem o kritiku minulosti a menší o hledání budoucnosti. A už vůbec slabě se projevovala snaha o syntetický pohled, v němž by se pestrá třísť dílčích hledisek vzájemně zkonfrontovala. Mnoho teoretiků se ovšem zaměstnávalo přípravou Akčního programu, stanov a jiných (později i sjezdových) materiálů a nemohli tedy podstatněji ovlivnit předměty přemýšlení. Fascinování «hodinou pravdy» (takový byl titul Hanzelkova článku) málo se zamýšleli nad tím, že to, co oni odsuzují, mohou jiní chápat jako ctnost a zásluhu, a tím jim unikal historický smysl toho, co kritizovali, co stále působilo a co se po srpnu 1968 znovu konsoliduje jako alternativa imanentní dějinám socialismu.

Filosof V. Ruml v tom všem vidí «nihilistický kriticismus» (RP 27. 3. 1970) a vidí to velmi nepřesně, neboť těžko najdeme tendenci k odmítání a zničení všech hodnot a kritérií. Objevila se a demonstrovala nebývalá pluralita hodnotových orientací, a ať už se zdá někomu tento fakt nepříjemný, je to něco jiného než nihilismus. Tím, že někdo popírá mnou uznávané hodnoty, se ještě nestává nihilistou. Vlna kritiky a negace byla jistě mimořádná a světlo a jistota nové organizace prozařovaly z této změti někdy až příliš slabě — ani v tom smyslu nejsme na tom ovšem teď, kdy byl «pořádek»

znovu zaveden, o nic lépe —, ale v onom moři kritiky a vášní byly obsaženy kontury budoucnosti. Kdyby Dubček ničil toto moře, ničil by s ním nejen sebe a své spojence, ale i tuto budoucnost.

Dnes se tento stav nazývá «anarchií», a to je přitom ještě mírnější výraz. Ale mohlo to být jinak, vyloučíme-li policejní řešení? Nedemokratický režim má sobě vlastní pouta soudržnosti, a když se lárou a rozpadají, uvolňují se všichni z dosud pevných a pro ně cizích vazeb; každý je zanechán sám sobě, své zkušenosti a chtění. Není zde žádný alternativní sjednocující bod, protože všechno bylo předtím ochromeno, zdegradováno, zbaveno samostatnosti. Kritika a opozice přece nemohly směřovat jen proti části organizací, neboť všechny byly začleněny do autokratického systému a jejich vedoucí kádry byly vybírány z jeho hlediska. Ostatní tzv. «politické strany» Národní fronty, jejichž početní stavy a náklady tisku regulovala vedoucí strana, byly hnízdem rozkladu, hnutí a bezpáteřnosti, půdou tak příznivou pro degeneraci a bujení lokajství; a přece právě ony měly být důkazem demokratičnosti režimu.

Jistě, silná krize ochromuje i silné režimy a silné osobnosti. A je až omračující, jak se monolitní režim A. Novotného lehce rozpadl a drobil na jednotlivé součásti. Kdo všechno selhával? Rozsah dnešní prověrky nejlépe dokazuje, jak bylo všechno zasaženo — university i diplomaté, bezpečnost i hospodářský aparát, odbory i strana —, ale při tomto odvolávání lidí uniká to nejpodstatnější, že selhal právě tento monolitní režim, protože neměl politický souhlas. Nebyl žádnou žářící hvězdou, ničenou polednovým chaosem, naopak — právě v tomto chaosu se rodila zářivá tančící hvězda. Dubček směřoval k takovému posunu systému, aby mohl znovu získat politický souhlas — a tady se setkával se shodnou snahou spontánně jednajících. V dějinné prověrce selhal systém, a toto selhání určovalo postup «dubčekovců», zatímco dnes se vychází z toho, že selhali ti, kdo režimu odmítli souhlas — a to byla velká většina, pročež se nelze obejít bez podivné kategorie svůdců a svedených.

Personalistické nazírání je dnes vůbec v módě a odnáší to i Novotný tam, kde se má dokázat, že jeho slabiny byly pouze jeho věci a nemají nic společného se základy systému. Jenom tak je totiž možné dostat se na kobyliku těm, kdo chtěli systém posunout do

jiné polohy. Proto také nemůže překvapit logické domyšlení tohoto postupu, v němž se «slabosti» A. Dubčeka ukazují jako rozvinuté «slabosti» A. Novotného. Pružným kotrmelcem se překlene celá propast, která má pro naše nové dějiny tak obrovský dosah — propast mezi pojetím vztahu státu a občanské společnosti u Dubčeka i «dubčekovců» a Novotného a «novotnovců», včetně novotnovsky orientovaných antinovotnovců, kteří od sebe odvrhli jeho slabost a nedůslednost.

Po Lednu se nebojovalo o abstraktní zásady abstraktními úvahami, ačkoli neurčitost vyjadřování navozovala představu abstraktnosti i absolutnosti. Je to zase ten charakteristický rozpor mezi tak dlouhodobě a tak intenzivně pocítovanou potřebou změny a teoretickou, programovou nepřipraveností a ještě lépe zanedbaností — dokonce i v kruzích intelektuálů. Tato zanedbanost se ovšem často vidí zkresleně, neboť se měří tehdejší publicistikou, která uyla dlouhodobě teoreticky lehkomyšlná a není tudíž přímým ukazatelem teoretických výsledků. Kdo tedy nechce vážně promýšlet smysl všech oněch úvah, může je velmi snadno odmítat jak pro jejich abstraktnost — s výtkou nekonkrétnosti — tak pro jejich absolutnost — s výtkou neuskutečnitelnosti a škodlivosti. Ale za tím vším jsou v té době konkrétní zájmy a potřeby dělníků a techniků, rolníků, různých skupin intelektuálů, universit a jiných škol a ústavů, mládeže a žen — a toto je daleko důležitější než méně určitá nebo i zmatená jejich formulace. K univerzálnější formulaci demokracie a svobody, k níž intelektuálové přicházeli přímo nebo příměji, se jiní dostávali zprostředkovaněji, přes užší zájmy a potřeby, takže po určitou dobu existovaly v této otázce jakési nůžky, s nimiž se dalo ještě manipulovat, a také o to tehdy byly pokusy, na něž se dnes navazuje, a které měly ukázat nesouměřitelnost svobody a demokracie žádané intelektály a ostatními. V tehdejším běhu událostí se ovšem tyto nůžky nezadržitelně zavíraly, i když se ani zdaleka nevyřešily mnohé důležité otázky spojené se svobodou a demokracií. Chod dějin je pouze odložil na jiné časy, ty však už nepřišly, a tak se nedořešené může v zpětných hodnoceních považovat nejen za historicky, ale i teoreticky uzavřené.

Zajisté nebylo vnitřní osvobození od nedemokratického socialismu

u všech *socialistických* kritiků stejně hluboké a organické, tak jako nebyla u všech stejná intenzita pochybování, promýšlení a hledání východisek. Myslím v této souvislosti na Kunderův Žert a uvažuji, co by jeho tak protikladní hrdinové dělali v polednové době. Myslím tedy i na konjunkturálnost, na čistě vnější převlékání, které každé velké hnutí hanobí i vyvolává — stačí ovšem i velký tlak bez jiných a podstatnějších rysů velikosti. Celá generace, která dospěla ve dnech Mnichova a zažila tak selhání demokratických a humanitních ideálů i (přes některé světlé výjimky) politických a vojenských vůdců, která byla šokována postojem a vývojem slovenských separatistů; která prošla demokratizujícím lety háchovské protektoráštiny; která jako jediné světlé momenty v národním životě poznávala stále rozbíjené hnutí odporu, jež se pak rozlilo v hrdinských činech Slovenského a poté i pražského povstání; která kolem sebe viděla bezmezný teror, smrt vinných i nevinných, drastické ničení národní kultury i mučednictví; která se nadchla vítězstvím sovětské armády a přijala socialismus pod působivým vlivem válečných zkušeností; která se dostala k socialismu napřed citem a teprve pak poznáním, jež ovšem zprvu jenom racionálně podpořilo cit; která zažila únor jako slavné vítězství, a proto nemohla mít otevřené oči pro situaci jiných; která byla svědkem programu «specificky československé cesty k socialismu», jeho odhození a zhanobení, svědkem vyobcování Jugoslávie i zrušení tohoto vyobcování, svědkem studené války, procesů a poprav, svědkem XX. a XXII. sjezdu KSSS s jejich drastickým a obrazoboreckým odsouzením J. V. Stalina a ještě tolika jiného — tato generace není nijak jednoduchá a u starších je to ještě složitější.

Co je v ní pravdivé, která doba ji nejvíce poznamenala a předurčila, která ji zklamala, přivedla k pochybám, která jí otevřela oči? Co kdo cítil, když kdysi četl Stalinovu přísahu nad rakví V. I. Lenina (My komunisté jsme lidé zvláštního ražení. Jsme ukováni ze zvláštní látky . . .) a v jakém světle se mu jevila po dramatické tajné zprávě N. S. Chruščova na XX. sjezdu KSSS? V kterém bodě se kdo nacházel po Lednu 1968 organicky, čí cesta do Damašku byla spojena s pravým osvícením, skutečnou proměnou, a čí byla jen mrtvým pohybem v čase? Na to není možná společná odpověď.

Pro tuto celou generaci však platí, že se nevyhýbala ani obtížným závazkům vůči společnosti a nesdílela názor, že «největší věc na světě je vědět, jak být sám sebou (Montaigne). Neuvádím to pouze jako přednost, protože je to i její chyba.

Mezi «tenkrát» a «nyní» šly dějiny. Nelze se divit, když dnes podřadní pisálkové tyto dějiny vynechávají a s gustem ukazují: tenkrát A. J. Liehm, Sviták, Šik, Hůbl, Kohout a ještě tolik jiných — jací to byli dogmatici, sektáři a pěstitelé kultu! Divit bychom se mohli tomu, že toto barbarské nechápání (jde-li ovšem o ně) proměny lidí v měnící se historii, životnější a pozitivnější než stálost nahluchlá a přisleplá k dějinně významným podnětům, najdeme i u člověka tak jemné profese, jakou je literární kritika (srov. Hájek, L. c. 51). V Rudém právu (z 30. 5. 1970) zasahuje do této otázky M. Moc se vší policajtskou drsností a přímočarostí. Píše toto: «Kdo ze spisovatelů měl takovou dlouholetou pevnou důvěru prvního člověka ve straně a ve státě jako Jan Procházka? Kolika osobám se dostávalo výsady vést s prvním tajemníkem důvěrnou osobní korespondenci, v níž jej mohl oslovovat zdrobněným křestním jménem, jako František Kriegel? Může pak být náhodou, že Alexander Dubček patřil v úzkém kruhu vyvolených na druhé místo v pravidelných příjmech pověstných obálek, obsahujících vysoké finanční ocenění jeho činnosti?»

To je metoda reflektoru: máme hodnotit Kriegla podle toho, a Dubčeka podle výše odměn v sáčku — nikoli podle jejich postoje v dobách po lednu a srpnu 1968. Sáčky ovšem dostával nejen Dubček, ale i Kolder, Lenárt, Chudík, Hron — celé vedoucí gremium i lidé mimo něj. Je to špatné a odsouzeníhodné, ale takový právě byl tento systém. Kolem Novotného nebyl nikdo, kdo by tím nebyl zasažen — korumpování, kupování věrnosti a oddanosti se nikomu nevyhýbalo, a kdyby k tomu došlo, cítilo by se to jako diskriminace. Šlo o jeden z plodů oné moci, jež se vymkla kontrole — přičemž právě Dubček a Kriegel usilovali o to, aby byla demokratické kontrole znovu podřízena. Zde je jádro věci: poukazy na korumpování má být zhanobena právě ona Dubčekova demokratická iniciativa. Postoje těch, kdo «nikdy nezakolísali», nebo kdo se ohnuli jen pod tlakem «morálního teroru», jsou ve skutečnosti daleko povrchnější,

neboť jejich pevnost nevyplývá z hlubiny pochyb, promýšlení a hledání: pravidlo ovšem potvrzuje výjimky.

9. EXTRÉMY, EXTRÉMY . . .

O více než rok později řekne G. Husák v Moskvě (11. 6. 1969), že ve vedení KSČ po Lednu převládala naivita a politický romantismus. Tato výtka je ovšem už poplatná tehnejším «rilismu» a navíc velmi povrchní, protože nijak neumožňuje pochopit, proč lid země jinak dost střízlivě propadal této «naivitě» a tomuto «romantismu» tak hromadně a lavinovitě. Tím nijak nechci popírat přítomnost těchto vlastností v oné době. Fritz Beer (*Die Zukunft funktioniert noch nicht*) vylíčil její atmosféru, nálady, motivy a resentimenty lidí i jejich nezkrotnou vášeň vypovědět se, zaujmout stanovisko, prostě stav totálního zpolitizování pramenícího z nejrůznějších protikladných zdrojů — je vnímavý pozorovatel. Zápal a nadšení, obětavost i naděje, všechno to zdánlivě již pohřbené bylo pojednou tu. A tedy co s tím a kam s tím?

Leden vytýčil program demokratizace, a tím se všichni demokraté stali spojenci. Kdo se má zříkat spojenců a hanobit je, když ještě demokracie neztřížila? Politický žargon z doby Novotného nebyl pro novou situaci adekvátní a také každý náznak jeho použití vyvolával hned nespokojenost a protest. Z toho vůbec neplyne, že spojencům je vše dovoleno, a že ten, kdo také bojuje s kritizovaným režimem, má všechny sympatie. Ale aby tato kritika spojenců byla *přesvědčivě* demokratická, muselo by se opírat o výrazné demokratické činy, rozhodnutí a výsledky: celé vedení by muselo být výrazem a syntézou demokratických snah. Právě toto však chybělo, a proto ani oprávněná kritika skutečně nesprávných extrémů nepřesvědčovala a dál udržovala podezíravost.

L. Longo mluví v této souvislosti o «bouřlivém vybuchování anarchistických stanovisek a obrazoborecké zběsilosti» i o «momentech slabosti a váhání» československých vedoucích nové linie, kterým «v některých případech chyběla dostatečná pevnost při potírání

odstředivých rozkladných a likvidačních tendencí» (Unita 21. 8. 1969) — a o tom nelze pochybovat. Musíme však stále brát v úvahu, že se po tolik let především potlačovalo, a že tedy na «potírání» byli všichni mimořádně alergičtí. «Slabost a váhání» nechyběly totiž ani v opačném směru — málo se činilo pro zakotvení nové linie. Chyběla průkazná fakta, protože Akční program byl přece jen program, a tedy ještě nejistá skutečnost, a květnové plénum, o němž ještě bude řeč, klidu nijak nepřidalo — spíš povzbudilo představu, že se všechno chce «nějak uhrát». Pařížská komuna za tři měsíce udělala tolik významných legislativních, organizačních i jiných věcí a opatření, kdežto u nás téměř vše spočívalo na «nabytých právech» (na «úvěru», jak se tehdy říkalo), takže nejvýznamější právní akty — zrušení cenzury a zákon o rehabilitaci — pouze formálně vyjádřily to, co se nezávisle na zákonodárci stalo už působící skutečností. Jevilo se to tedy jako ústupek před tlakem a nelze popírat, že tento ústupek (a tedy i jakýsi nesouhlas) byl při těchto politickoprávních rozhodnutích přítomen. To *muselo* vzbuzovat snahy i nadále postupovat samostatně a radikálně a «dotlačit» tak vedení k různým rozhodutím. Demokratický vůdce může proti extrémním požadavkům a extrémnímu radikalismu zasahovat rozhodně a s jistotou — i když jde o okrajové skupiny jeho *spojenců* — tehdy, jestliže prokázal rozhodnost a iniciativu v realizaci podstatných demokratických požadavků. Žižka kdysi zničil extrémistické «adamiy» a to nevyvolalo nespokojenost táborského hnutí, protože fakta byla tak výmluvná.

Ale u nás byla i váhavost a zdlouhavost, i ohledy a obrana, i přemýšlení o tom, jak čelit demokratům, protože vedoucí gremium nebylo jednoznačně demokratické. «Převratnost po Lednu» však zneklidňovala a lekala i demokraty ve vedení, a není to překvapující už proto, že byli dlouhodobě přivykáni na pozvolnost, na umění přenést se přes otřesy vyčkáváním a slibováním. V této «překotnosti» se teď ovšem vyjadřovalo a vybíjelo to, co se za dlouhá léta ve společnosti nakupilo a nazrálo, a tak jedinou demokratickou alternativou bylo *rychle* přizpůsobit strukturu strany, státu a jiných organizací stavu společnosti. Tolikrát osvědčená pozvolnost a vyčkávání mohly v této situaci působit a také působily škodlivě. I ve

velikých hnutích se vždy něco ohraničuje, omezuje, rozplyzuje nebo nedovoluje — ale u nás byly ke všemu pouze náběhy v zárodku mařené nepříhodným a zděděným sjednocením «nedůsledných» demokratů s «nedůslednými» nedemokraty v jediném vedoucím orgánu. Tito druzí zesilovali nedůslednost «dubčekovců» — i když se v celkové atmosféře tehdy všichni barvili demokraticky — a vzchopili se k důslednosti teprve po srpnu a vlivně v dubnu 1969, kdy naopak působili proti «pozvolnosti» Husákova vedení, jež také řadou rozhodnutí vlastně uskutečnilo pouze to, co už předtím «nejdravější síly» dávno považovaly za nutné. I ono tedy mělo a má potíže s iniciativou, ale o tom až později.

Tehdy i někteří z tzv. progresivistů říkali, že Smrkovský, Šik, Borůvka a jiní začali dělat «politiku ulice». Vidím v tomto názoru deformovaný pohled na politiku, utvářený špatnou minulostí, který ji odtrhuje od masového hnutí a chápe ji jako soubor jednání a rozhodování politických špiček. Pro politiku takto ohraničenou je spontánní lidová činnost rušivým a nepříjemným činitelem, protože nezřídká dělá politikům čáru přes rozpočet. Může se zdát, že bez těchto spontánních akcí, jež se bez nějakých extrémů nemohou obejít, by se celá politika «nového kursu» rozvíjela a uskutečňovala dokonaleji. Jenže jednající politici by bez «ulice», která začala dělat politiku, nebyli titíž politikové, a smysl Ledna by byl jiný, protože by se omezil jen na výměnu osob. Podobná stanoviska zapomínají na to, že kritizovaný systém měl organizované sociální opory, jimiž mohlo otrást jen velké hnutí. Takto vzato, byla účast Smrkovského a jiných na mítincích a dalších formách přímého kontaktu s veřejností jejich zásluhou, nikoli hříchem. «Ulice» byla zajisté ne vždy bystrozraká, často i málo vidoucí a někdy slepá. Při tomto soudu musíme ovšem stále brát v úvahu, že jí byl nadlouho odňat politický význam, že se nemohla formovat a povznášet k vyššímu pochopení.

Vím, že někteří zdůvodňují srpen 1968 tím, že se šlo «příliš rychle», ale právě tak dobře objevíme před srpnem váhavost, kompromisnictví a nejistotu. Námitka, že větší rozhodnost by intervenci pouze přispíšila, vychází z její osudové nevyhnutelnosti a nijak nevede k zamyšlení nad *vnitřními* příčinami obtíží a nezdarů polednové

orientace. Hodně se u nás argumentovalo Rumunskem, kde nové orientace probíhaly a probíhají bez dramatizujících extrémů. Naše společnost se tvrdošíjně chovala «nerumunsky», protože nebyla v rumunských poměrech. U nás každé uvolnění vlády silné ruky hned probouzelo společenského vření a hnutí, zatímco třeba Chruščovovy reformy nevyvolaly větší pohyb. Chruščov z nějakých důvodů nesáhl k sovětskému vydání «kulturní revoluce», kterou by výrazněji angažoval společnost proti oporám zkosnatělosti a sebeuspokojení. Ale bez této masové základny a účasti nemohl překročit rámec byrokratické struktury, v níž jeho reformní zápal vysychal a která ho neustále ohrožovala, protože on ohrožoval ji. Jistě zde působilo i to, že masové hnutí by se nevyhnulo nacionálnímu zabarvení a tedy nebezpečné diferenciaci. A tak i když měl Chruščov z jednoho hlediska postavení výhodnější než naši reformátoři — nebyl znepokojován velkým «obrodným hnutím», z jiného hlediska právě na této výhodě ztroskotal.

Bylo by skutečnou katastrofou, kdyby obrodné hnutí mělo pouze kritický, negativní a nihilistický charakter — pak by totiž vůbec nebylo «obrodné». Prokazovalo by jen to, že krize je totální, že postihla všechny tak hluboce, že není nikoho, kdo by představoval pozitivní vyústění. Tato situace by pak z jistého hlediska ospravedlňovala snad i vojenskopolicijní zásah. Toto hnutí bylo však také hluboce sebekritické — přes všechnu «špinavou pěnu» (G. Husák) na vrcholcích, a tedy okrajích vzdutých vln politického života — a to se mi zdá podstatné. Kritické síly se v této kritice proměňovaly, skončovaly se svým špatným svědomím, mnohdy křečovitě a příliš silácky překřičovaly svou vlastní vinu a odpovědnost, svou naivitu a dřívější lhostejnost. Svět nesmyslna předváděný v Havlových hrách chápal každý jako nesmyslný, ale v naší «socialistické» každodennosti se toto nesmyslné přijímalo a teoreticky obhajovalo jako demokratické, lidové a revoluční. Tak je naše obrodné hnutí i jakousi celonárodní kocovinou po celonárodních zahradních a jiných slavnostech. Je však nejdůležitější právě tato přítomnost «kocoviny», a je možné svést pouze na ni, že špína doby i špína lidí přitahovaly tolik pozornosti? Cožpak demokrat a socialista musí mít rád tajnou a jinou policii a nesmí se rozhořčovat nad zřejmými

zločiny a neřády? Proto si myslím, že právě charakter této sebekritiky — bez ohledu na její formy — opravňoval naději v jiný socialismus, přičemž slůvkem «jiný» zde rozumím prosté odlišení od toho typu socialismu, který u nás existoval od ledna 1968.

Rok 1968 potvrdil — a to musí dodávat sebedůvěru přes všechny další trpké události, jež se staly —, že demokratická a socialistická opozice tolik let rozbíjená, hanobená, přemísťovaná a šikanovaná nebyla a není mimo život naší společnosti, že není hluchým květem «opozice pro opozici», ale výrazem vnitřní nutnosti a potřeb společnosti. Kdysi, ještě za presidenta A. Zápotockého, se řeklo, že spisovatelé jsou svědomím národa. Bylo to velké slovo, ale sama svědomí byla tehdy ještě příliš zalita černou krví a obrněna různými palisádami, takže jejich citlivost k potřebám a situaci národa nebyla příliš rozvinuta. V tomto slově nebyla skutečnost, ale program, který se pak v roce 1968 podivuhodně naplnil. Spisovatelé jako «svědomí národa» se setkali s probuzeným a soudícím svědomím lidu a prolнули se v takové jednotě, jíž ničím a nijak nelze upřít skutečný smysl a význam pro naše moderní dějiny. Byla to šťastná doba velkých nadějí, slavný svátek, po němž však také může přijít kocovina. Jaká? To spoluurčuje i poměr hloubky a mělkosti v našem «jaru» a tato mělkost je i v tom, jak snadno došlo k Lednu a jak lehký, bezpečný a laciný byl polednový radikalismus. Některé činy a postoje — zde se vnucují lidé jako I. Sviták, J. Procházka, P. Kohout a jiní stejně jako třeba časopis Student — působí dojmem největší síly a rozhodnosti, protože jsou bezprostřednější — oproti dlouhodobějšímu zrání a tak efektním projevům jiných lidí a skupin. Tato jiskřivost působí uhrančivě bez ohledu na její skutečnou váhu. Znásobení skutečného významu je ovšem také zásluhou sympatizujícího a kritizujícího tisku. Nakolik kdo žádal atraktivní činy pro zdůraznění a potvrzení své osobnosti a svého hrdinství bez ohledu na stav a situaci, v níž se hnutí nalézalo, zaslouží sotva nějaký obdiv. Není však nijak lehké v situaci, jaká byla, adresovat někomu konkrétnímu tyto Schillerovy verše:

Raub begeht am allgemeinen Gut,

Wer selbst sich hilft in seiner eignen Sache.

Lhostejnost zmizela a nic se nedělo mimo vůli, nebo aspoň mimo

zajem velkých skupin lidí. Všechno se smíchalo, takže i mravní postoj, který nevede k praktickému přetváření, který je oddělen od vůle, a tedy i úspěchu (srov. Auerbach, L. c. 297), se sám viděl a byl také viděn jinak, protože působil na půdě nesporného úspěchu a evidentních snah o přeměnu. Koketování s «duchem času», činnost vycházející z vůle opřené o poznání, neplodné snění bojící se jako čert kříže organizačních forem, propaganda činu i propaganda teoretických reflexí, splynutí s hnutím i jeho nadřazené «nezaujaté» posuzování — to všechno a mnohé jiné se natolik prostupovalo, že bylo obtížné a bez přesnějšího zkoumání nemožné určovat různé tyto proudy a orientace.

Poměrně výrazně se z tohoto bloku vyčleňuje *etickey* orientovaná (dalo by se ve zkratce říce i «svitákovská», ale konkrétní Sviták byl v daných okolnostech všestrannější) politika, založená na totální negaci minulé, existující a budoucí špíny politické každodennosti. Pro ni je moc vždy špatná, protože vždy může vést ke špatnostem, právě tak jako svět aparátů a byrokracie je znemravňujícím, kazícím a korumpujícím světem. Je to absolutní hledisko, jež se příliš nezajímá o vztah moci a byrokracie k určité kultuře, a proto musí proti zlému a nebezpečnému «demonismu moci» (Ritter) klást něco jako čistou pozitivitu. Nalézá ji v «suverenitě lidu», ale to je příliš všeobecný pojem, který se při praktickém uplatnění tohoto hlediska mění v prakticky «mimoparlamentní opozice», v určitý druh «participatory democracy», který slibuje ovlivnění situace metodou «přímých akcí», bez dotyku s korumpujícími aparáty. Pro některé skupiny mládeže to bylo až fascinující a tehdejší Svaz vysokoškolského studentstva vlastně z těchto důvodů odmítal vstup do Národní fronty. Nemyslím, že tento postoj příliš kopírující zahraniční vzory byl adekvátní pro situaci, v níž studenti a mládež nebyli izolovaným elementem probíjejícím se «etablovaným» režimem, a v níž se celé Československo svým způsobem podílelo na «mimoparlamentní opozici», ale za dobrý parlament — bez strachu z degradujícího vlivu organizací a aparátů. Ale je už v pojmu «mládeže» to, že politizuje a jedná bez vyhraněného vědomí souvislostí a kontinuity, což může být právě tak dobře předností jako nedostatkem. Sebevědomí, s nímž jedná, není ovšem nijak pevným

integrujícím tmelem, zejména ne v době takového společenského marasmu, jaký právě nyní prožíváme.

Je tedy zřejmé, že tato etická politika nemá styčné body s režimy minulosti — pro přesnost: buržoazními —, protože jsou neetické, ale s vizí humanistické a svobodné — nestátní společnosti. (Z tohoto hlediska není tolik důležité to, zda je tato vize bližší Marxovi nebo Bakuninovi). I tato politika byla ovšem v zajetí všeobecné opejnosti a přehlížela skryté i zjevné hrozby. Byla absolutní, a proto chtěla stav demokracie, nikoli demokratizaci. Je soudcem našeho obrodného procesu, kritizuje jeho nedůslednost i ty elementy, které se na něm přiživují. Je absolutizovaným produktem Novotného éry, jejím totálním popřením, a proto není nebezpečná pro obrodu, ale «byrokracii»; není ovšem — a to vědomě — začleněna do *politického* smyslu *obrody*, není jeho činným elementem, ale děsivým, protože netaktickým průvodcem. Při českém sklonu k empirismu (R. Kalivoda) a k taktizování se tato orientace — ať už přitom myslíme bohužel nebo bohudík — nemohla stát významnější ani v té tak rozrušené době. Ale ani politické hodnocení, které ji může právem vytýkat přezíravost k situaci, nemůže popřít její užitečnost při etizaci politiky a v kladení otázek provokujících k stálému promýšlení věcí jistých, nepochybných i svatých.

10. ... A VÁŠNĚ A CITY

Dnes se napařádá dočítáme, že po Lednu vybuchly úplné orgie nekontrolovatelných a nevázaných emocí a vášní. Ale co se může bez velkých vášní a emocí při nichž se i poučka $2 \times 2 = 4$ v ústech odpůrců zdá nesprávná a nemorální (Hegel), díť v dějinách velkého? Jak chladní, odlidštění a zbyrokratizovaní musí být ti, kdo s takovou verzí mluví proti nim — tito plánovači pohybů a nejvyšší mechanici a strojníci, kteří si zvykli chápat společnost jako odlidštěný mechanismus, jehož chod příslušnými pákami podle potřeb hned zrychlují, hned zpomalují. Hodináři se nenadchnou tím, když jednotlivá kolečka upadnou do vášní a chovají se nepředvídatelně.

Tito odsuzovatelé emocí ovšem zároveň vyžadují, aby vztah našich lidí k SSSR (pokud jde o ostatní spojence, je to už jiné) nebyl pouze věcí rozumu, který soudí, ale a hlavně i věcí srdce, citu a víry.

Velká společenská hnutí jsou vždy vášnivá a prostoupena emocionalitou už proto, že jsou velká, že k nim musel existovat silný a silně pocítovaný podnět. Ale to je hrozné jen tehdy — a to se stává zřídka —, když je vášně hlavní hnací silou, protože není ukázněna intelektem, myšlenkou a vědomím cíle. Tak byl Lenin stoupenec přímé demokratizace přes to, že viděl její primitivismus neodstranitelný právě proto, že má být formou projevu společnosti takové, jaká je. To bylo dilema: přímá demokracie — ve formě sovětů — i se vším primitivismem, zaostalostí, malicherným hašteřením, zlobou a neznalostí, anebo vyloučení toho všeho a spolu s tím i přímé, «sovětské» demokracie. Jenže «toto všechno» také ani zdaleka nevyčerpává všechny vlastnosti přímo jednajícího lidu, a je tedy dost zvláštní, když se především sestavují seznamy těchto špatných a nebezpečných vlastností bez vážnější snahy dobrat se těch pozitivních a vůbec toho, proč Lenin tuto přímou demokracii považoval za tak velkou a převratnou vymoženost socialistické revoluce. Teď je zřejmě jiná doba. Jsme, jak se říká, v období «vědeckotechnické revoluce», a tak se angažovaným, přímo jednajícím lidem hned říká: pozor, tady je věda, racionalita. Má to znamenat, že se u nás věda stala politikou a politika vědou, nebo že to aspoň k tomu směřuje, že tedy vášně, emoce i zdravý (a tedy ne ještě vědecký) rozum tu mohou jen zavazet — ne-li něco horšího. To ovšem není popis skutečnosti ani před, ani po Lednu 1968, ani po srpnu a pak po dubnu 1969. Tendence k této symbióze vědy a politiky byly vlastně nejsilnější v tak kacířované polednové době. A tam se tehdy objevilo ještě něco důležitějšího — a to je teď také úplně zmrazeno — totiž snaha zprostředkovat «zdravému rozumu» pochopení sebe i jiných zpřístupněním velkých pravd a nezbytných informací, a tak poznáním ukáznit vůle a vášně. Tehdy se teoretický rozum teprve osvobozoval z dřívější degenerace; než se však mohl autonomně ustavit, byl znovu potlačen. A jak mohu pochopit přezíravé stanovisko «vědeckých racionalizátorů» k zdravému, tak

nemohu pochopit jejich lhostejnost, či co to je, k osudu teorie a teoretiků — nijak nevyplývá z jejich «vědeckého stanoviska».

Zdravý rozum je jistě schopen neuvěřitelného fantazírování, ale tomu může propadat i odborník, když vykročí ze své odbornosti a zapomene na vědeckou kázeň. Ale o to nejde. Říká-li zdravý rozum «toto je špatné, toto chci a toto nechci» a podobné věci, neplete se tím nijak odborníkům do řemesla — a to je ještě otázka, jaký vztah mají k moci odborníci a naopak. Soustředěná kritika stavu, když «každý do všeho mluví», v nás vyvolává představu, že je to zbytečné i škodlivé proto, že odborníci to už také a lépe vidí a že to zavádějí: ale tato představa je pro naše poměry ještě úplně falešná. Pojetí demokracie obsažené v tomto rozumování se málo liší od ideálu byrokrata odchovaného strohým centralismem a monolitismem a libujícího si v myšlenkové uniformitě — až na to, že někteří kritikové zdravého rozumu chtějí tohoto byrokrata poopravit a přičesat pomocí racionalizace, praxeologie a jiných nejmodernějších vědeckých disciplín a technik. S tím si však náš byrokrat vždy poradil — z klidu ho vyvádějí jen «nezkrotné vášně», a to tím spíš, čím víc se v nich prozrazuje sebevědomý a neoficializovaný rozum, protože nic není pro byrokrata tak nepřijemné, jako nutnost doznat, že rozum není všechen soustředěn v aparátech, a že je rozptýlen v celé společnosti. Mají strach z neklidu a «sponánosti» také proto, že jimi proniká a prosazuje se tento jiný, ne-jejich rozum.

Chalupný v jedné studii (Havlíček) připomíná, že v důsledku občanské lhostejnosti (již vypěstovala pobělohorská výchova odvracející od občanského smyslu a konstituční výchovy) se reformy u nás realizovaly oklikou, přes tisk. Na tomto neutěšeném obrazu je jedna věc povzbuzující — a tou je právě tisk. Před Lednem 1968 ovšem tato převaha tisku neexistovala už z toho prostého důvodu, že byl usměrňován k rozvracení občanského smyslu a legality. Tehdy tolik nenahrazoval kritičnost různých společenských skupin — spíše ji v rámci daných možností vyjadřoval a zprostředkoval. A pak došlo k tomu obrovskému výbuchu v «mass mediích», který jim okamžitě zajistil vůdčí místo v kritice, a který je především uváděn do souvislosti s «rozpoutáváním vášní a emocí». Později se

v této souvislosti mluvilo o «nekontrolované moci» — ve stylu biblického «na počátku bylo slovo». Ale s pohrdavým «slova, slova, slova» odpovídá Hamlet na otázku, co čte. Tedy všemocnost i bezmocnost slova. Kdo vyznává všemocnost, musí být přesvědčen, že by jiní a jinak orientovaní novináři postrkovali společnost jiným směrem, že tedy jejich je vina. Ale problém je v tom, že novináři takoví, jací byli, nebyli bílou vránou ve společnosti: jejich velký vliv nebyl důsledkem jejich šikovnosti a plánovitých záměrů, ale toho, že jimi šířené myšlenky a kritiky odpovídaly společenskému i individuálnímu vědomí a zkušenosti. Velké masy lidí nelze snadno rozhýbat, opojit nebo poplést a vůbec to není možné tam, kde šířený neklid je pouze literární a bez hlubšího vztahu k jejich situaci. Ovládat masy prostřednictvím «mass medií» v tomto pozitivním a aktivistickém smyslu znamená jediné — vyjadřovat *jejich* situaci, a tak se vyzájemně uznávat.

(Jiný smysl a dosah má takové ovládnutí tisku, rozhlasu a televize, které chce znemožnit vyjádření obecného pocitu a vzbuzovat tak dojem, že pocity lidí jsou pouze individuální a tedy slabé a nevýznamné. I když mocenské ovládnutí mass medií není ovládnutím pocitů a snah společnosti, může je ovšem vyloučit do soukromé sféry, tříštit, vydávat za menšinové, a tím je ovlivňovat a rozkládat).

Při stavu, jaký tehdy byl, se velmi lehce může hovořit o hříších publicistiky. Kdo protestoval proti smyslu obrody, vidí celou tehdejší politiku naprosto hříšnou a úplně logicky musí třeba 2000 slov vidět jako kontrarevoluční manifest. Je přirozené, že protivník určuje význam věcí podle svého hlediska, a tak nás může zajímat jen to, proč někteří protivníci protivníka přejali v některých případech jeho vidění a hodnocení. Tak tomu bylo zrovna u 2000 slov, kde pod tlakem přijali určité hledisko, a *tady* byla jejich nedůslednost, ne v tom, že se ho pak více méně vzdali. Je možné dohadovat se o tom, zda tato slova včetně těch čtyřiceti aktivistických a nejvíce proto inkriminovaných byla takticky správná, ačkoliv ani to nemá smyslu bez předchozího vyjasnění linie, která by pro to dala spolehlivější kritéria.

Takových nedůsledností bylo víc a je přirozené, že byly nejvíce

patrné na «lidových tribunech». Josefu Smrkovskému to vyneslo označení «muž mnoha tváří» (srov. za jiné případy RP 4. 4. 1970). Jeho kolísavost, labilnost a nedůslednost není ovšem projevem jeho charakteru nebo nedostatku charakteru — prokazoval pevnost i důslednost v jiných ještě obtížnějších situacích —, ale výrazem situace, stavu a všeho toho, z čeho pramenila nedůslednost «dubčekovců» ve vedení strany. Tato otázka se nedá vyčerpat pitváním jejich charakterů, protože stále zůstává «proč», které může být vysvětleno jedinečně ze souhrnu střetávajících se protikladných linií, pohledů, vlivů a cílů jak uvnitř vedení a uvnitř státu, tak i mimo ně.

Několikrát jsem zde už naznačil důvody, proč byly zásahy «dubčekovců» proti extrémům podezírány z konzervativní motivace, jež tam konečně vzhledem k složení ústředního výboru vždy byla přítomna. Stejný důvod oddaloval na pozdější dobu také diferenciaci a kritiku uvnitř «progresivistů». To byla jistě vážná chyba, ačkoli těžko říci, jak se jí bylo možné vyhnout, když se určující síly — vedení strany naší a sovětské — chovaly právě tak, jak se chovaly. Tato téměř úplná absence diferenciaci — ve smyslu přímých polemik, protože jinak ji může pozorný čtenář snadno objevit — ulehčuje dnešním kritikům shrnout všechno na jednu hromadu a propojit to shodnými záměry produkovanými jedním nebo více centry. Tak třeba příčinnivý autor rozhlasového seriálu Už nejsme s vámi, už jste nám známi, vidí v časopisu Student jakýsi předvoj, jehož posláním bylo zkoušet, kam až se dá jít.

Studenta charakterizuje jeho naprostá nevyhraněnost a chaotičnost, v níž se vedle sebe řadily etizující svitákovské manifesty, hlasy pro sociální demokracii i politický katolicismus nebo křesťanský politicismus, úvahy kolem smrti Jana Masaryka s přibíráním «berijovských goril», zamyšlení o práci Svobodné Evropy a různá podobná často silácká a křečovitá témata myšlená nebo vyznívající jako velká schvalující, provokující nebo zavrhuje gestá. Bylo tam hodně bulvárnosti a hodně senzačnosti se špínou doby a politiky a málo opravdového hledání naší formule pokroku i málo přemýšlení o těch, které byly «světovou levicí» už formulovány. Byl to tedy časopis, který se «vezl» s velkým hnutím a přijímal

z něho všechno možné a převážně hrozny i hrozinky hněvu a senzace. Chápu ovšem, že ten, kdo vidí v polednovém hnutí plánovanou a připravenou kontrarevoluci, musí objevit i generály a důstojnický sbor, strategické a taktické rozdělení úkolů i všechno další, co k tomu patří. A není to ani obtížné objevování, protože tehdy nenastala absolutní anarchie a hnutí mělo nějakou strukturu — ovšem složitější a konkrétními dějinami víc ovlivněnou, než se to zdá těm, kdo vidí přímou a organizovanou souvislost mezi slovem a činem, publicistou a jednajícím. Je ovšem snazší vysvětlit tento soulad sirénskými vlastnostmi «pravice» než hloubat nad tím, že může mít nějaké objektivnější kořeny.

Samozřejmě se tenkrát také dělala srovnání se světem. Květen byl ve znamení velikého pařížského hnutí, i jinde bylo možné pozorovat něco, co se u nás považovalo za «anarchii» a «extrémy» — v zemi, jejímž největším historickým činem je husitství spojené s destrukcí jednotné moci a vši z toho plynoucí anarchií. Podle našeho autokratického hlediska mnohé země vůbec nevycházejí z permanentní «krize»; jsou však přesto stabilní a vlády se tolik netřesou před nátlaky, mítinky, stávkami a různými «přímými akcemi». Nechci se pokoušet určit, z čeho toto menší sebevědomí socialistických vlád pramení. Při hodnocení «extrémů», i při jiných příležitostech se však toto srovnání přímo nabízelo — tím spíš, že to bylo zároveň v období vřezající kritiky nedemokratických praktik našeho systému, kdy přirozeně selhaly i do té doby používané kritiky buržoazní demokracie, neboť byly příliš jednostranné a povrchní. Lze všelijak zatracovat z toho vznikající iluze, a bude to málo platné, pokud se toto zatracování nebude moci opřít o přesvědčivou mluvu faktů. A přesvědčivě nemohlo působit ani jemné naznačování, že i v Jugoslávii a Rumunsku — v zemích vyvolávajících sympatie «progresivistů» — to se svobodou a demokracií není nijak slavné.

Zajisté se sebekritičnost, jež se v lednujevila tak snadná proto, že mohla mít podobu kritiky Novotného a jeho minulých činů, cítila už odlišně v době, kdy se strana ocitla — v čínské terminologii — před «soudem mas», kdy se měla a musela měnit v sebekritiku celého komunistického hnutí. Bylo v této sebekritice komunistů hod-

ně «obrazoborectví»; když se však vynechá konjunkturálnost, zbude převaha oprávněného a tehdy nutného tázání po tom, jaké mají komunisté místo v této zemi a v těchto národech, zda a čím mohou odůvodnit nárok na své politické, morální a kulturní vedení. Z tohoto tázání vyplynul kategorický imperativ občanské svobody a rovnosti, který komunisty sjednocoval s jinými ve společné averzi ke každému kroku, v němž byl skutečný nebo i domnělý útok proti nové, ještě neupevněné, stále ohrožované svobodě. Nebyl to dovršený stav, ale provizorium, a bylo třeba jen času a odpovídajících kroků, aby se mohly uplatnit stabilizující a už tím protixtrémistické faktory a síly. Mohly se ovšem soustřeďovat pouze na demokratických principech, které by dostatečně čelily recidivám starého režimu a starých praktik. Byl to tedy stále ještě proces změny jednoho systému v jiný, který měl i odpůrce a proto i bojový ráz. S dobrou vůlí o něm proto nelze mluvit jako o té «jejich svobodě» nebo «jejich socialismu s lidskou tváří», protože tím se proces («stávání se») vydává za dovršený stav.

Napadají mě v těchto souvislostech slova J. E. Vocela, jimiž se ve čtyřicátých letech minulého století vyjádřil k zpátečnickým názorům K. Vinařického: «Proti potopě hráze stavěti a proti duchu času bojovati, obé stejně marné jest. Ostatně má každá věc své extrémy, které se s vlastním jádrem jejím míchat nemají». A tak je to i v našem případě. Ti, kdo v demokratických snahách našich dnů vidí — jako kdysi Vinařický — zhoubnou vymyšlenost, prohlásí klidně celou polednovou linii za extrém a jsou už zbaveni práce, protože je zbytečné hledat extrémy v extrému. Je přitom jasné, že odlišit «vlastní jádro» od «extrémů» není snadné zvláště v pohnutých dobách všeobecného zpolitizování, které extrémismus produkují, vykořisťují i odhazují tím víc, čím jsou bouřlivější a z větších hloubek tryskající — stačí poukázat třeba na frakci «zběsilých» potlačených jakobínskými extrémisty i na pozdější osud těchto posledních.

U nás je vždycky ten podivný rozpor, že při vnucené malosti, šosáctví a maloměšťáctví je všechno v pořádku, pokud se zachová klid a kázeň — pak je i ukázněný maloměšťák součástí «uvědomělého lidu». Jakmile se však zdvihne neklid, hned se mluví o «zdi-

vočelém maloměšťáku». Jsou to zaklínadla nahrazující vážné studium «rozvášněně» politizujícího lidu. Jakub Budislav Malý nepřilíh blahé paměti se o bouřlivých letech 1848—1849 vyslovil, že tehdy «politizoval každý po svém», a že to «byla větším dílem politika po větrných výšinách těžkající, dětinská politika citu». Tenkrát jako nyní tedy fantazírování, naivita, roztržitost, city — ale takto se lze vyslovit o každém zmarněném a potlačeném hnutí. Porážka tyto věci podtrhuje, vítězství potlačuje a obojí přístup je jednostranný.

Když lidé «dělají dějiny», nelze je udržet v mezích normálnosti, neboť je dělají proto, že se normálnost sesula, že se stala nenormálností. Jen včasné korekce nenormálnosti mohly zklidňovat nepokoj a mírnit extrémny. Kdo to zanedbal, musí s nimi počítat a nemůže se jim divit. Kdysi jsme společnost zpolitizovali tak totálně, že se každé práci dával přímý politický význam. Bylo to ovšem falešné zpolitizování, protože nemělo žádné významné vazby na mocenskou strukturu a politické rozhodování. Když pak začali všichni politizovat, byl v tom významný krok k novému politickému významu jednotlivých občanů i jejich sdružení.

Proto mi nejsou nijak sympatické názory obdobné těm, jež vyslovuje filosof a publicista V. Blažek (Věda a život 6/1969). Cituje ze západoněmeckého politologa I. Fetschera, že «věda o politice může právě tak málo nahrazovat politiku, jako teorie literatury nemůže nahradit literaturu» a z tohoto nepochybného postřehu dělá tento pochybný závěr: «Ale u nás si kde kdo myslí, že politikem může být každý teoretik. A kdyby jen teoretik: každý spisovatel, lyrik, žurnalista. Politolog a politik — takové nuance se u nás nerozlišují. Ale tak to opravdu nejde: bez dělby práce nic nedokážeme . . . » (V Blažek zde má na mysli situaci po srpnu 1968, ale jeho charakteristika se plně vztahuje i na předchozí období).

Z takovéto dělby práce plyne to staré a z dob Novotného známé politika politikům, spisování spisovatelům, věda vědcům a lyrika lyrikům a tehdy jako dnes je to průhledně jednostranné, protože politikové brali vážně pouze «politiku politikům» a ve všech jiných případech si osobovali právo «usměrňování». To, že někdo je politikem z profese, ještě neznamená, že je dobrým politikem, a naopak:

není-li někdo politikem z povolání, neplyne z toho automaticky, že nemá vůbec talent pro politiku. Ale toto není hlavní věc, protože ani plné respektování «dělby práce» nepohne kupředu spornou otázkou: mají lyrici, horníci, vědci a rolníci a vůbec všichni «nepolitici» politický význam — a o tom nelze ani ve špatné demokracii pochybovat — a jakými formami se projevuje nebo může a má projevovat?

11. TRESTY BEZ ZLOČINŮ, ZLOČINY BEZ TRESTU

Neurotizujícím bodem byly minulé zločiny, jež zůstaly téměř bez trestu, a tresty uložené bez zločinů. Strana vždy zdůvodňovala svou politickou moc novou a vyšší koncepcí života a mravnosti a toto muselo prohlubovat otřes. Bůh zde stál nahý a žádná sebekritika ani poukazy na to, že se «udělalo také mnoho dobrého», ho nemohly přehlušit. Psal se ovšem rok 1968 a je tedy na místě zeptat se, proč mohli být lidé ještě teď tak otřeseni a šokováni zvůlí a «nezákonností» (což není absolutně přesné, protože zvůle měla v nějaké míře i právní formu) — po drastických odhaleních na XX. a XXII. sjezdu KSSS, po vlně rehabilitací v SSSR a jiných zemích, po Solženicynovu «Jednom dnu» a Mňačkových «Opožděných reportážích» a jiných dostatečně výmluvných a informujících materiálech. Sotva bude stačit vysvětlení, že až do Ledna se u nás prosazovala nechuť k důsledné nápravě, spojená s neustálou snahou dělat z obětí zvůle viníky. Mnozí se možná utěšovali tím, že jsme vyvolenou zemí, v níž na rozdíl od SSSR, Polska, Rumunska nebo Maďarska byli postiženi opravdoví «nepřátelé lidu». Možná, že měli pouze obecnou a tradiční představu o nezákonnostech a otrásl jimi teprve konkrétní obraz technik a «výroby procesů» spolu s netušeně velikým počtem obětí.*

* V závěrečné zprávě komise ÚV KSČ pro dokončení stranické rehabilitace (byla ustavena v dubnu 1968) se říká, že «od října 1948 do konce roku 1952 státní soud uložil 233 trestů smrti, z nichž 178 bylo vykonáno. Počet rozsudků smrti byl tak vysoký, že ministerstvo spravedlnosti počátkem roku 1951 takto zdůvodňovalo odkla-

Veliká kritika zvuče a zločinů se však neprodrala do všech svědomí. Ještě za dob Novotného se zvedal odpor proti «moralizování» a jitrění citů úvahami o nezákonnosti, jejich metodách a obětech. Nevinní a viníci měli být ušetřeni «drásání nervů»; takto ovšem nebyla možná morální obroda strany a společnosti, a to bylo také cílem kritiky «moralizátorů», protože jinak by se špiclování, udatvačství i pružné zacházení s právem sotva považovalo za ctnost. Nejdůslednější a nejjednodušší stanovisko se přirozeně objevuje u těch, pro než žádné nezákonnosti neexistují, protože vždy šlo jen o oprávněné revoluční akty. V už citovaném «jodasovském manifestu» (Rozbor situace v ČSSR po Lednu 1968) se říká s naprostou samozřejmostí, že «co se nepodařilo Slánskému v roce 1952, to se podařilo jeho druhé garnituře v roce 1968», a pro přesnější určení záměrů Slánského se cituje z usnesení celostátní konference KSČ z roku 1956 tento pro Novotného vedení přímo úpěnlivě a nakonec neúspěšně podržovaný záveř: «Kdyby se Slánskému podařilo uskutečnit jeho cíle, znamenalo by to upuštění od zásad a cílů politiky naší strany, přípravu zvratu v naší zemi».

Z toho pak už samo vyplývá: «Hlavním šlágreem byli 'nevinně odsouzení' z padesátých let». Toto stanovisko zajisté nemohlo být oficiálně sdílené už proto, že naše procesy nebyly jen naší věcí, ale logickým článkem v řetězu procesů, k nimž došlo v jiných socialistických zemích. Nelze se ovšem divit, že Novotný, R. Barák a jiní chtěli za každou cenu udržet jakési racionální zdůvodnění, a tím i ospravedlnění procesů s «komunistickými spiklenci», jak je tomu v Sovětském svazu, kde dlouhodobý boj s vyhraněnou politickou opozicí připravil pro pozdější procesy a jejich obhajobu jistou půdu. Naše procesy nemají tuto předeihu, a potud také nejsou výrazem potřeb a přání tehdejšího Gottwaldova vedení. Nepramení z opo-

dy v procesech: «Odsouzení všech těchto případů není dříve možné, protože tresty smrti by se nám v krátkém časovém období příliš hromadily» (Archív MS — bezpeč. komise čj. T 4474/56, svazek III.). O všech rozsudcích trestu smrti rozhodovaly příslušné stranické orgány, bezpečnostní komise ÚV KSČ, později politický sekretariát ÚV KSČ. V letech 1951-1954 schválil politický sekretariát 148 trestů smrti»; (cituji z textu vydaného J. Pelikánem, Das unterdrückte Dossier).

zice a nejsou zaměřeny proti opozičníkům — to všechno se dodává teprve ex post — a jsou nejlépe vysvětlitelné z hlediska «internacionálních» vazeb a potřeb (diskreditace «titovštiny», «specifických cest k socialismu» apod.). Scénář (i výběr herců tím předurčený) uplatňoval «internacionální» schemata jako «interbrigadisté», «západní emigranti», «sionisté» a jiní, takže vznikla jakási logičnost a nutnost tam, kde v podstatě šlo o nahodilý výběr mezi stejně nevinnými nebo stejně vinnými. Garnitura odsouzených se tak od garnitury těch, která je nakonec (někdy i po zdráhání) odsoudila, nemusela odlišovat nějakou zvláštní politickou nebo jinou orientací — studium dobových materiálů přesvědčuje o tom, že se tato odlišení vyrábějí až dodatečně tím, že se současné i minulé činy a postoje postavily do nového světla. A toto je tak strašné a otřesné, protože soudící odsuzovali jiné i za své vlastní činy a za orientace, které s odsuzovanými sami sdíleli.

Proces proti tzv. «slovenským buržoazním nacionalistům» je poněkud jiný, protože má nějaký prolog v hlinkovském separatismu i «racionální» zdůvodnění v «pražském centralismu», který zvláště Novotný horlivě pěstoval přes opačné tendence v Košickém programu. V tomto případě měl akt spravedlnosti — důsledná rehabilitace — evidentní politické důsledky: musel znamenat i návrat ke Košickému programu a jeho rozvinutí, a tedy naprosté popření Novotného národnostní politiky. To se jak jemu, tak jeho slovenským nacionálně nihilistickým oporám muselo jevit mimořádně nepříjemné, tím spíš, že herci v procesu s «buržoazními nacionalisty» nebyli nahodilí: byli to skuteční nacionalisté — což říkám bez jakéhokoli snižujícího významu — vyjadřující potřeby slovenského národa. V tom tkvěla jejich politická a morální převaha nad slovenskými služebníky novotnovského «českého» centralismu.

Tento «interdikt, vyhlášený nad národem za procesů» (V. Mináč, *Nové slovo* 12/1969) spolu se vším tím, co k němu vedlo, musel otázku národnostní postavit na Slovensku do popředí. Mináč mluví o «národní opozici na Slovensku», a právě tato opozice, jež měla tak velký podíl na svržení Novotného, vtiskla politickému a intelektuálnímu životu Slovenska rozhodující pečť i po Lednu. Tak se v úvahách o procesech vyzvedával především národní moment, za-

tím co všestrannější demokratické, humanistické a etické vidění, jež v české publicistice naprosto převládlo — se všemi těmi extrémními momenty, o nichž jsem výše mluvil — stálo spíše v pozadí.

Ani tady nechci — a je to také nemožné — uvažovat o tom, jaký stupeň morálního odsouzení rozhořčení a protestu by byl přiměřený a tedy «taktický». Morální soud musel být vynášen a pochybuji, že přitom došlo k výstřelkům jakkoli srovnatelným s oněmi, jež provázely léta předchozí. Není přece postačující říkat, že se tyto věci neměly tolik dramatizovat, a stíhat kritikou novináře a jiné dramatazátory zároveň s obranou těch, kdo se na zločinech podíleli. V této porušené optice se pak ten, kdo pranýřuje špatné činy, zdá horší a nebezpečnější než jejich pachatelé. Někdo se může spokojit s tím, že tento morální otřes a protest odsoudí jako «morální teror», jiný však bude pátrat po příčinách, které ho umožnily. Všechno je snadné u těch, kteří «nevinně odsouzené» dávají do uvozovek, protože tím se všechna vina přesouvá na «morální teroristy»: na účtu těchto jsou i všechny polednové sebevraždy, protože ty nemusí být viděny ve vztahu k minulým činům (byly-li tyto nezávadné), ale výlučně ve vztahu k «rozpoutanému teroru». Kdo uznává, že «deformace byly», to tak lehké nemá, a proto diskredituje morální horlení jinak. Tak i spisovatel V. Mináč (Nové slovo 13/1969) píše: «Některí z těch, kteří s takovým křikem vedli rehabilitační kampaň, kdysi včera nebo ještě spíš předevcírem, stejně tak zuřivě vedli kampaň za — věšení». To je ovšem zase jen morální a ještě spíš moralistní soud, jímž se některým upírá právo k morálnímu rozhorlení, a který také odbočuje od podstaty morálního problému k jeho druhořadým projevům.

Morální ovšem splývalo s politickým, protože stále ještě chyběla «poslední tečka» za těmito smutnými případy — plná rehabilitace a plná politická odpovědnost. Neudělala se za osm měsíců a neudělala se dodnes — zpráva Pillerovy komise leží v trezoru (jednu její verzi vydal nyní J. Pelikán), slíbené závěry v nedohlednu a rehabilitační zákon i jeho aplikace prošly odpovídající změnou, protože «při aplikaci rehabilitačního zákona docházelo k vážným nedostatkům, které z části vyplývají z nejasnosti některých ustanovení zákona samého, zejména však z jeho nesprávného, netřídního

používání v praxi. (Z usnesení Ústavně právního výboru sněmovny lidu, RP 4. 2. 1970). A tak ti, «kteří s takovým křikem vedli rehabilitační kampaň», musí být hodnoceni z toho, co je pro tuto věc podstatné. Na poradě vedoucích okresních a krajských tajemníků KSČ (21.—13.5. 1968) říká o tom tehdejší tajemník z Bruntálu Bareš toto: « . . . do popředí diskuse se nezbytně dostaly otázky deformací minulých let, zvláště politických procesů, na které bylo velmi těžko reagovat, zejména proto, že nebylo dost konkrétních argumentů, které by svědčily dostatečně přesvědčivě o tom, že by se strana už v průběhu minulých let od procesů dostatečně distancovala, a to ve formě stanovené konkrétní subjektivní zodpovědnosti některých jednotlivců. Vždyť i na posledním plénu s. Kolder hovořil o tom, že soudruzi, třeba Köhler, Bacílek a další, nedostali ani stranický trest, zatímco ti, kteří byli postiženi, a to neprávem, jsou často stále mimo stranu. Proto byla a ještě je snaha přenést vinu na stranu jako celek».

Na tom nic nemohla změnit diskreditace «morálních horlitelů» — za této situace byla naprosto neúčinná. Mstila se minulá nedůslednost, ale ani nyní zřejmě nebylo — přes všechna «odhalení» — nijak lehké rozhodnout se pro důslednost. Na téže poradě totiž říká Zd. Mlynář: « . . . oddělit se úplně radikálně a pravdivě od minulosti . . . znamená, že my musíme jít k tomu pravdivému hodnocení i úlohy s. Gottwalda, celého tehdejšího vedení, vlivu SSSR atd., těch deformací od toho r. 1949 . . . Já se domnívám, že v tomto rozsahu tuto věc může udělat až sjezd strany, poněvadž já si dost živě dovedu představit, jak toto naše «oddělení», které provedeme, . . . v této nestabilizované situaci začne fungovat, jako každá hůl má dva konce . . . «Mlynář má tedy na zřeteli především taktické momenty — na rozdíl od V. Biřáka, který se na této poradě vyjádřil takto: « . . . těžko je mi distancovat od politiky Kl. Gottwalda vůbec i když v některých částech se tam rovněž dopustil chyb — my jsme dělali katolickou akci, a to nedělal Gottwald, ale komunisté, to my dole jsme faráře vybírali z far a ženy je tam hlídaly, my jsme dělali kolektivizaci, my jsme dělali všechny ty možné věci a teď, od které části se máme my — protože politika strany je vcelku kritizovaná, nejen padesátá léta, procesy — od

koho se máme distancovat? Prostě budu muset jasně říci od čeho, od koho všeho se musíme distancovat?»

Tady se mluví o jádru věci a všechno to, co se vážně nebo konjunkturálně objevovalo v publicistice, je pouze odvozené. První vysvětlení, podle něhož se «bezpečnost nadřazovala nad stranu», bylo neudržitelné: ministerstvo vnitra tehdy přece přímo řídila strana (VIII. oddělení). Nejde o to, popírat, že jeho horlivost mnohdy překračovala rámeček směrnic a pokynů: Orgán, jehož se nadměrně používá, se vždy projevuje nadměrně. Lidé speciálně vybíraní pro speciální práci, navíc mladí, a tedy s ještě vratkou hodnotovou orientací, budou horlivě sledovat a přehánět právě toto speciální poslání. Vždy je pak snadné kritizovat tyto sluhy «vznešeného poslání», protože jsou při jeho výkonu přímější, věcnější a dělnější i jednostrannější — je u nich méně reflexe, protože příliš obecné ideje zbavují možných oparů, aby je mohli konkrétně použít v konkrétních případech. Jejich političtí velitelé jsou už proto složitější, bohatější a univerzálnější, protože jsou více zabydleni v oblasti méně určitého «obecná» — mohou tedy působit dobromyslněji než jejich vykonavatelé. Už tím jsou obtížněji postižitelní a vždy mohou říci, že byli oklamáni falešnými fakty, že jejich pokyny byly špatně pochopeny, pokřiveny nebo jinak posunuty do jimi nechtěných poloh. A vždy na tom něco je v důsledku horlivosti a vlastní iniciativy vykonavatelů, kteří tedy nemají lehkou situaci, a proto neradi slyší sebekritiku svých nadřízených — zvláště v krizovém období, kdy se nejvíce projevuje snaha svrhnout hlavní díl odpovědnosti na vykonavatele, kteří proto víc vítají a podporují silná protikritická slova.

Tvrzení o bezpečnosti, jež se nadřadila nad stranu, má tedy jakýsi racionální nádech pouze tam, kde šéf bezpečnosti usiloval o moc — jako Berija v SSSR. Toto však u nás tehdy nebylo (Barákova opoziční iniciativa je už přece jen z jiné doby) a navíc toto vysvětlení ospravedlňuje oběti — aspoň v tomto směru je důsledné. Proto u nás vzniká specifická teorie «mlýnu», která umožnila představit oběti zvučle zároveň jako její iniciátory, kteří měli pouze tu smůlu, že je jejich vlastní iniciativa přerostla a zahubila. Nestojí jen na písku tato teorie, protože tehdy zločiny a zvučle nebyly ještě jako

takové rozpoznány. Z četby Londonova «Doznání» vyplývá velmi smutný a příznačný poznatek: kdyby se nezákonnosti omezily jen na nekomunisty, a tedy «třídní nepřátele», málo by se komunisté trápili těmito nezákonnostmi. Teprve když oni sami se ocitli v tomto ďábelském mlýnu, zapochybovali o víře do té doby pevné, že co strana a SSSR činí, dobře činí. Teprve křivda proti nim je přiměla vidět jiné křivdy, a to není nijak povzbuzující.

V procesech velmi angažovaný K. Bacílek řekl v roce 1968 hodně o úloze sovětských poradců a smysl jeho výpovědi je pro mne vzhledem k zvláštnímu charakteru našich procesů hodnověrný. V podobném duchu ostatně mluvil o «berijovštině» na VIII. plénu PZPR i J. Berman, člen bezpečnostní komise politického byra (Nowo drogi 10/1965, 85 n.). Nepodezřívám Kl. Gottwalda z takové rafinovanosti, že dával Slánskému řád k padesátinám s vědomím toho, co bude následovat. Proti Bacílkově (i Mlynářově, jak vyplývá z jeho výše uvedených slov) výpovědi nesvědčí také nic z toho, co je zahrnuto v známých řečích N. S. Chruščova. V. Biřak ve snaze zmírnit tento «protisovětský» osten cituje Stalinovu odpověď na naši žádost o vyslání sovětských bezpečnostních poradců a z toho vyvozuje naši vlastní iniciativu, o níž ještě nelze pochybovat a jejíž míru mohou určit jen pečlivá zkoumání. Ale sama tato žádost je pozoruhodná, protože už je motivována maďarským procesem, který přitom nelze pokládat za čistě maďarskou záležitost.

Jsem ovšem přesvědčen, že toto «internacionální» zázemí procesů vůbec nesnižuje, ale naopak *zvyšuje* naši vlastní odpovědnost. Procesy nevyšly z našich vnitřních bojů a vášní, které by byly aspoň nějakým ospravedlněním. A tak se klade otázka viny. Procesy probíhaly v určité atmosféře a s určitým záměrem se organizoval všeobecný souhlas s nimi. Potud také existuje všeobecná politická a morální vina nejen komunistů, ale všech občanů — odkazují v této věci na Jaspersovu Otázku viny. V této poloze je ovšem vina ještě příliš rozptýlená, příliš demokratizována, a u nás se s oblibou říkalo, že *všichni* jsme odpovědni za «deformace». Ale tak jako byla diferencována účast na moci, rozhodování a informacích, tak je diferencována i tato vina. To není totální zrušení politické a morální viny těch, kdo neviděli, nezajímali se, nemohli bez nebezpečí

pro sebe a jiné nic dělat, kdo viděli a nic neudělali a tak podobně — to jsou jen polehčující okolnosti. Centralizací moci se centralizují i zásluhy, i vina.

V tomto smyslu je odpovědná celá strana. Když se R. Frühauf ptá takto (RP 29. 7. 1969): «Cožpak řadový člen strany by měl být osobně odpovědný za politické procesy, za chyby v plánování, za hrubý a formalistický centralismus násobený osobní mocí jedince?» — je nutné uznat odpovědnost «řadového člena» už za to, že vůbec připustil formování poměrů, v nichž se jeho odpovědnost za politická rozhodnutí snižuje tak radikálně, že může vyvolávat tuto otázku. Je to ovšem odstupňovaná odpovědnost. Druhou krajnost vyjadřuje tento názor M. Jakeše (RP 7. 1. 1970): «Nezákonnosti neprodukoval systém, ale jednotlivci, kteří zneužili své postavení a porušovali platné principy». V tomto pojetí se celá organizovaná a promyšlená i «internacionálně» uplatňovaná linie zračí jako důsledek prostého «zneužití funkcí». To je však pouze úskok, neboť jen část nijak určující se může připsat na konto této auperhorlivosti, zatímco podstata těchto činů je přímým a více méně přesným výrazem určité politické linie — i jí odpovídající ideologické koncepcí — politických vedení konkrétních stran.

12. LEDEN V OPTICE BEZPEČNOSTI

Situace však byla taková, že ne nadramo mluvil Zd. Mlynář o «holi se dvěma konci». Především zasahovala kritika procesů bezpečnost, což je naprosto přirozené, ale právě tak i nepřirozené v systému, který z třídního boje vyvodil — v rozporu s tradičním myšlením socialistů — jednoznačnou apologetiku vojenských, bezpečnostních a vůbec mocenských složek. «Orgány ministerstva vnitra se těší lásce a podpoře strany a lidu, pracují v nejužším styku s pracujícími. Jejich nepřátelé jsou nepřáteli socialismu, nepřátelé strany a lidu». Toto říká T. Živkov (RP 17. 9. 1969) a toto se rozrušovalo polednovou kritikou. Ministr vnitra J. Pavel, jeden z obětí procesů, viděl vcelku přesně tuto nejednoduchou situaci, když prohlásil (Svobodné slovo 2. 7. 1968): «Mým cílem je co nejrychlejší očištění Státní

bezpečnosti, abych aparát mohl představit veřejnosti jako nekompromitovanou složku, namířenou pouze proti rušitelům zákonů, která se však nebude vměšovat do rozporů socialistické společnosti a vnitropolitických otázek. «Tento výrok je v souladu s Akčním programem, a proto překvapuje — a vlastně nepřekvapuje —, kolik kritiky se zvedlo proti Pavlovi.

Uvedu jen některé hlasy z květnové porady vedoucích tajemníků. J. Koscelanský, Košice: « . . . komunisté v bezpečnostních orgánech nejsou spokojeni s těmi činy, které uskutečňuje nový ministr vnitra»; F. Meduna, Karviná: «Státní bezpečnost dnes vůbec neexistuje díky soudruhu ministru Pavlovi»; L. Karda, Plzeň: « . . . velké rozčarování způsobil poslední dvoudenní aktiv náčelníků SNB u ministra vnitra. Jestli je skutečně pravda to, co mi náčelníci vyprávěli o jeho průběhu, o úkolech, které dostali od generála Pavla, pak si myslím, že přes jeho nesmírné zásluhy a schopnosti to nebude s ministrem vnitra v pořádku». Podobných názorů na Pavlovu činnost je mnoho a je možné říci, že je to první náš ministr vnitra, jehož práce je podrobena takové kritice ještě v průběhu jeho ministrování — škoda, že taková kritičnost schyběla právě v těch dobách, kdy se rodily ony zahanbující činy. Ale tajemníci a jiní pouze tlumočili odmítavý postoj bezpečnostních pracovníků vůči Pavlovým snahám o očistu bezpečnostního aparátu.

Je průkazným potvrzením dvojakosti nové linie, že se toto Pavlovo úsilí zračilo jako «rozkládání bezpečnostního aparátu», jež — takových hlasů bylo mnoho — způsobuje naprostou nejistotu příslušníků MV, takže «bezpečnost se bojí dnes určitých zásahů» (F. Meduna, Karviná). Na tomto základě vzniklo také «rozhodnutí předsednictva» — tři týdny po dubnovém plénu — «energicky a neodkladně rozdělit bezpečnost a vzít ji Pavlovi». To říká D. Kolder na plénu ÚV KSČ v září 1969. Dále u něho čteme: «S. Dubček postavil otázku — nevěděli jsme o nepřátelských centrech, já musím odpovědět, že jsme věděli. S. Dubček, jestliže má v pořádku administrativu a s. Černík taky, tak dostali od ministerstva vnitra a určitých orgánů koncem dubna nebo začátkem května podrobnou zprávu na 50 stránkách o kontrarevolučním centru, vedeném profesorem Černým, napojeným na francouzskou rozvědku, kde je kon-

krétně doloženo, kteří lidé k němu chodí, jaká taktika se tam dohaduje a domlouvá. Soudruzi, tam byla už v březnu jasně zkoncipovaná taktika — podporovat tzv. progresivní vedení, taktika — ať se požerou sami. Tím směrem vést frontální útok a nevystupovat předčasně s platformou a cíli, které měli . . . Soudruzi z STB, při poměrech, které tam existovaly, obrátili se na s. Indru i na mne — tu kopii mám — s. Šalgovič to může potvrdit — navíc ještě dvě zprávy, které byly v předsednictvu, které předkládal Pavel, byly povrchní.»

Situace došla tedy až tak daleko, že pracovníci státní bezpečnosti přecházeli svého ministra. O dvou «alarmujících, i když povrchních» zprávách psalo Rudé právo pod titulkem Co dokazují dvě tajné zprávy bývalého ministra Josefa Pavla (2. 8. 1969). Jimi vstupujeme rovnýma nohama do světa «agentománie», jak o něm psal v Literárních listech (24/1968) F. Šamalík. Nemusím snad zdůrazňovat, že nikterak nepopírám existenci agentů — ani imperialistických, ani jiných. Uvedené zprávy však přesvědčivě ukazují na deformovaný a ignorantský přístup autorů k jejich úkolům a k polednové politice. Uvedu dva příklady. První se týká kontaktů «pracovníka Americké informační služby (USIA) Abrahama Brumberga, který přijel 30. 5. do ČSSR. Brumberg hned 1. 6. navštívil budovu Čs. spisovatelů, druhý den se v hotelu Alcron sešel s Arnoštem Lustigem. 3. 6. 1968 navštívil redakci Literárních Listů, odkud odešel s A. J. Liehmem do Svazu čs. spisovatelů a později navštívil ČSAV. Mezi osobními doklady měl důvěrnou zprávu o hospodářské situaci v Československu a rozbor situace v československé armádě a bezpečnosti. Je pravděpodobné, že se před svým odjezdem z ČSSR setkal i s dalšími osobami». Je to nepochybně víc pravděpodobné, ale úplně mi uniká smysl tohoto i jiných jistě pracně získaných zjištění. Druhý je ještě podivnější — dovídáme se, že Pierre Frank, tajemník IV. internacionály v Paříži, «učinil rozhodnutí vyslat do ČSSR spracovníky IV. internacionály, kteří by politicky pracovali mezi čs. mládeží a inteligencí. Spolu s tím předpokládá usilovat o vytvoření «dělnických rad» na závodech, které by byly protiváhou strany a odborů a bojovaly proti byrokratickým formám jejich práce». Je to zvláštní, protože myšlenku «hospodářské demokracie»

lze najít — třeba nepříliš určitou — v Akčním programu i v jiných oficiálních stranických a vládních dokumentech.

Jaký smysl mají tedy všechna tato zjištění? Je dost jasné — prokázat souvislost polednové politiky s diverzními snahami imperialismu. Přímočaře o tom mluví B. Molnár (Svoboda 9. 12. 1969): «V konkrétních plánech rozvědek NATO se rok 1968, jako možný rok zvratu poměrů v Československu, objevuje již dříve. Byl zvolen proto, že šlo o padesáté výročí založení republiky, počítalo se s psychologií lidí, se zneužitím národního cítění, které v našem lidu je». Na jiném místě ještě říká: «Za jediný prostředek boje si vybrali ideologickou diverzi. Byla stanovena taktika ideologické války vůči jednotlivým zemím. Na západě tehdy vzniklo heslo: «Každý turista naše atomová zbraň».

J. Hečko (RP. 13. 3. 1970) vytýká Pavlovi, že «hovořil nezodpovědně o metodách její práce, používání operativně technických prostředků a tajných spolupracovníků», což, jak dodává, «je mimochodem praxe zcela běžná na celém světě a nezbytná k tomu, aby Bezpečnost plnila svou funkci». Tuto práci «zcela běžnou v celém světě» chtěl právě Akční program změnit. Říká se v něm: «Státní bezpečnost musí mít takové postavení, organizační strukturu, početní stav, vybavení, metody činnosti i kvalifikaci, které odpovídají jejímu zaměření na ochranu státu proti činnosti nepřátelských center ze zahraničí. Každý občan, který se neprovinil v tomto směru, musí s jistotou vědět, že jeho politické přesvědčení a názory, jeho osobní vyznání a činnost nemohou být předmětem pozornosti orgánů Státní bezpečnosti. Strana jasně prohlašuje, že tento aparát *nesmí být zaměřován a používán k řešení vnitropolitických otázek a rozporů socialistické společnosti*». Tato teze je jasná — nadřazuje jistotu občanů organizování všeobecné podezíravosti. Srovnáme-li ji s kritikou, kterou jsme citovali z článku J. Hečka, ukáže se, že Pavel jednal v duchu Akčního programu, a že tedy jeho kritika byla jen málo zastřenou kritikou Akčního programu.

Vraťme se však k Molnárovi vidění a jeho politickým významům. Především z něho lze vyvodit to, že nějaká velká a důsledná kritika minulosti je nejen zbytečná, ale i škodlivá, protože polednový

«výbuch» není důsledkem našich vlastních chyb, ale plénované diverze, jíž musí jít každá sebekritika přirozeně k duhu. Za druhé z něho plyne mimořádný význam bezpečnosti, tím větší, čím je imperialismus a vůbec nepřítel agresivnější a rafinovanější. Názor vyslovený v Akčním programu, že «neexistují již antagonistické třídy a hlavním rysem vnitřního vývoje se stává proces sblížení všech sociálních skupin naší společnosti», není příznivý pro toto hledisko, a proto u B. Molnára najdeme i odpovídající teorii třídního boje. Říká: «Mnozí lidé byli pomýleni teorií, která vznikla již před osmašedesátým rokem. Daleko dříve se začalo tvrdit, že v socialistické zemi není třídní boj, že jde o všelidový stát. A to v poměrně krátké době po ukončení revoluce v osmačtyřicátém roce, kdy u nás jsou zbytky vykořisťovatelských tříd, kdy zde žije nejenom továrník, kulak, statkář, ale žijí tu také jejich dospělé děti. Problém tříd se totiž nenechá vyřešit několika krátkými lety, je to proces zdoluhavý, který se přenáší z generace na generaci» (Svoboda 9. 12. 1969). Za třetí — z takového vidění vychází lid a zvláště některé jeho vrstvy jako nesamostatný a nedospělý objekt cizích vlivů, kterým snadno podléhá a před nimiž tedy musí být chráněn — v neposlední řadě pomocí STB.

Závěr z toho není nijak potěšující. Vším prosvítá zvláštní «bezpečnostní ideologie» nebo «ideologie bezpečnosti», která plně rozkvetla v padesátých letech a přežila všechny pozdější kritiky a otřesy. Odolala i československému jaru a přežívá dodnes v té tak specifické optice, z níž je smutno, i když se plně přihlíží k tomu zvláštnímu rázu našich procesů, o němž jsem mluvil. O Goldstücke-rově slyšíme, že «vypovídal na jiné»; v Rudém právu čteme, že «na těchto deformacích se London sám aktivně podílel ve funkci náměstka ministra zahraničních věcí a osobně napomáhal persekuci nevinných soudruhů. Ačkoli potom sám prošel těžkým obdobím, nelze zamlčet, že v průběhu vyšetřování iniciativně (!) obviňoval další lidi, kteří se ničím neprovinili, a způsobil jim (on London!) těžké újmy. Přesto (!) byl z iniciativy (!) KSČ občansky i stranicky rehabilitován» (RP 9. 5. 1970). O Pavlovi říká J. Hečko, že «při každé příležitosti kritizoval na veřejnosti porušování zákonnosti v padesátých letech, vyvolával dojem, jako by tato praxe trvala

do současné doby, a pritom skromně a cudně zapomínal dodat, že na zavádění nezákonných a straně cizích metod v padesátých letech měl svůj podíl» (RP 13. 3. 1970).

Oběti, oběti a zase oběti jsou předhazovány jako viníci, nikoli iniciátoři a vykonavatelé procesů. Ti, kdo byli lámáni psychicky i fyzicky, a ne ti, kdo lámali. Ti, kdo obviňovali další (ve shodě se scénářem), a ne ti, kdo tato obvinění vyžadovali. Ti, kteří disharmonii socialismu padesátých let vyjádřili svým osudem, kteří prošli její hrůzou a představují tedy obrovskou látku pro literaturu (Sartre), a ne ti, kteří byli organizátory a vykonavateli této hrůzy. Ale i kdybychom tuto morální nevyhnutelnost nebo otrlost přijali jako oprávněnou, kdybychom tedy nerozlišovali mezi obětmi na jedné straně a příslušnými politiky, vyšetřovateli, soudci a prokurátory na straně druhé a přijali to, že jedni jsou za osmnáct a druzí bez dvou za dvacet, pak i tak nás přirozeně může zajímat něco o těch druhých — třeba důvod, proč tak lehkomyšlně uvěřili Lodonovu obviňování «lidí, kteří se ničím neprovinili». Je ovšem hledisko, z něhož se tento spor nejeví tolik důležitý, protože *všechny* — oběti i ty druhé — spojuje společnou morální a politickou (a některé i kriminální, třeba promlčenou) vinou, bez ohledu na vnitřní rozdíly a různost osudu. Je to hledisko, které nedovede, nechce nebo nemůže určit stupeň viny, které je slepé nebo zaslepené a proto zavrhuje vše. Ona smutek vzbuzující optika je pro ně životodárnou vláhou.

Tato zlost na oběti se ještě výrazněji obrátila proti K 231, tomuto špatnému svědomí strany, jež se objektivizovalo v dost silnou organizaci. Sebekritika strany potvrzovala velký rozsah nezákonnosti a potud také ospravedlňovala existenci klubu; jeho organizovanost však zároveň lekala a vyvolávala takové formy diskreditace, jež zmírňovaly nebo popíraly tuto sebekritiku. Nelze se ovšem divit, že v době tolika odhalení takových praktik bezpečnosti, prokuratury a soudů nemohlo být moc přesvědčivé tvrzení, že se v K 231 sdružují lidé právem a spravedlivě odsouzení. Příprava a přijetí rehabilitačního zákona musely ovšem vycházet z předpokladu nějakého porušení práva, a v tomto duchu s ním také A. Dubček spojuje vývoj K 231: «myslíme», říká, «že by přijetím rehabilitač-

ního zákona měla činnost této organizace v podstatě zaniknout . . . » (Květnová porada tajemníků KSČ).

Minulost se tedy velmi nepříjemně drala na světlo. Zd. Mlynář o tom uvažuje takto: «K 231 . . . je opravdu jev, který nemá z hlediska «dokonalosti demokracie» ani její Veličenstvo britská královna. Protože to překračuje všechny meze. To je vlastně spolek lidí zčásti (!) právoplatně odsouzených, kteří sami sebe prohlásili za odsouzené neprávoplatně . . . A ti tedy vystupují jako politická síla» (Květnová porada tajemníků KSČ). Je to vtipné. Ale anglická královna nemá nic podobného také proto, že má habeas corpus act a jiné věci, které znemožňují nekontrolovatelnou právní i protiprávní zvlášť. K 231 je výrazem a důsledkem určitých poměrů a právě tyto poměry také umožnily, aby se i «právoplatně odsouzení» cítili poškozeni. Toto neurotické místo «dubčekovci» zdělili a — přes různá váhání způsobená komplikacemi, které K 231 vyvolával — řešili je v duchu demokratického programu. A nemyslím, že je to důkazem jejich slabosti, i když o tom někteří z nich sami takto v pozdějších a sebekriticky laděných vystoupeních mluví.

13. DOBA SLADKÉ ANARCHIE?

Za dvacet let se už vytratily vzpomínky na politiku jako «volnou hru sil», a tak se polednová aktivita různých skupin zdála velmi nebezpečná a demokratická iniciativa byla podezírána a zatlačována. Mnohým se zdálo, že kritika přehánění v kresbě negativních stránek minulosti; tito mnozí se přitom považovali za hlavní oporu socialismu, a čím víc se situace jevila nepřehlednější, byli kritičtějšími «dubčekovci» mnohdy chápáni jako spojenci. Jen odhadem se určovalo, jak hluboce je centralistickobyrokratický systém zakořeněn, jaký tedy ohled je nutné brát na poměrně velkou armádu «byrokratů» a funkcionářů. V každém případě to byla právě tato armáda, která tvořila intelektuálům a dalším energičtějším a radikálnějším silám jakousi protiváhu, a která proto hrála klíčovou roli v taktických úvahách A. Dubčeka a jeho spojenců ve vedení strany

a státu (což se výrazně změnilo — zhruba řečeno — až v souvislosti s varšavskou schůzkou pěti socialistických zemí). Ohled na ni podněcoval zdrženlivost, neboť z povahy věci právě tyto síly jsou nakloněny setrvačnosti. Od nich také vycházelo nejvíc varování před přílišným spěchem, před neprobádanými cestami.

Za minulé léta vyrostla rozsahem impozantní stranická, státní, odborová, hospodářská a jiná byrokracie, která nejrůznějšími nitkami a formami prorostla společenskou strukturou, která sama sebe povýšila na nejčistější výraz socialistických snah a byla tedy velmi citlivá na každou jí se dotýkající kritiku, v níž musela vidět — to plynulo z jejího postavení — nejen ohrožení sebe, ale i ohrožení všech ideálů a vymožeností. Strukturální zásahy předpokládané novou linií se přirozeně musely dotknout různých aparátů a v tomto smyslu vyvolávaly nelehký sociální problém: antibyrokratický (anticentralistický) a racionalizační záměr se musel vážně střetávat s konkrétním personálním stavem všude tam, kde vznikal na základě odlišných kritérií. Tady tedy působila hrozba ztráty prestiže a dokonce sociální degradace, zvláště silně pocítovaná tam, kde zastávané místo nevyplývalo z morálních, intelektuálních a organizačních schopností. Také tyto případy byly, ale nelze jimi ospravedlňovat teorii o «vzpouře neschopných», protože je to stejně domyšlivá jako zjednodušující, a proto zavádějící teorie.

Mnozí progresivisté s příslušnou lehkomyšlností (nebo příliš osvícensky) považovali tzv. konzervativce za nepočtenou a sociálně dost úzkou vrstvu a nepřihlíželi v potřebné míře k tomu, že tato po dvacet let organizovaná, semknutá a v tomto duchu uvědomělá síla představuje zároveň určitou koncepci socialismu — nejen československého — že kritika tohoto socialismu ji nejen rozkládá, ale i stmeluje. Její váha nebyla v počtu, ale v rozmístění — v orgánech a aparátech strany, státu, bezpečnosti a jiných důležitých místech. Mass media se vymkla téměř absolutně z vlivu této vrstvy, a proto se právě vůči nim zvedlo tolik kritiky — zvláště na květnovém plénu ÚV KSČ — za «skandalizaci čestných soudruhů», «hanoření dvacetileté práce strany» a jiné věci. Vlastním motivem této kritiky bylo ovšem to, že rouška tajnosti byla protržena, takže se stranické věci projednávaly naprosto veřejně.

Tak je také dost překvapující i dost nejasná dohoda o svolání sjezdu na předsednictvu ÚV (27. května) už na září 1968 (termín, jemuž se do té doby vzpíral i A. Dubček, který počítal se sjezdem až začátkem roku 1969) váže na odstranění této nepříjemné účasti veřejnosti: «Svolání sjezdu» — píše A. Indra — «téměř všichni členové předsednictva podmiňovali tím, že se sjezd a jeho konání nestanou předmětem veřejné licitace, že výběr delegátů na sjezd i kandidátů nového ústředního výboru bude vnitrostranickou záležitostí, že skladby delegátů musí odpovídat sociálnímu složení strany . . . » (RP 24.9.1969). V dané situaci bylo ovšem toto «podmínění» úplně nerální, protože ke sjezdu se všechno vzpínalo právě proto, že se od něho očekávalo rozhodné vyřešení «kádrové otázky». A. Dubček, který dával přednost dobře připravenému «programovému» sjezdu, se dostával v tomto bodě do konfliktu s širokou frontou svých stoupců; na Slovensku v tomto sporu, jak zpravuje V. Biľak, «vymysleli tézi, že když se tam v Čechách všichni usnesou, že bude sjezd, podle stanov stačí 1/3, že když nepůjde jedna národní organizace, že nebude ten sjezd platný . . . » (projev z 18. 7. 1969).

Proto říkám, že dohoda z 27. května je dost nejasná, a že ti, kdo sjezd podmiňovali vyloučením veřejnosti z projednávání vnitrostranických otázek, nebyli — v nejlepším případě — dost realističtí, protože bylo úplně zřejmé, že normálními politickými prostředky nelze odvrátit zájem společnosti od takové otázky, na níž závisel její další vývoj (ostatně toto «podmínění» nevycházelo z nějakého absolutního principu, jak o tom svědčí dnešní veřejné projednávání vnitrostranických otázek v tisku, rozhlasu i televizi). Toto období se nevyznačovalo žádnou «kádrovou důsledností» a není v ničem srovnatelné s rozhodností tak charakteristickou pro postup následující po dubnovém plénu v roce 1969, který je pro kritiku sledující zásadní změnu jistě příkladný. Tehdy ovšem ani společnost, ani strana nebyly připraveny na postup tak drastický a rozsahem i dosahem přesahující naše podobné srovnatelné akce. J. Maxa (L.c. 143) s pochvalou píše, že A. Dubček nechtěl ve stylu A. Novotného sesazovat lidi z jejich funkcí jednoduchými opatřeními, že trval na konsekventním dodržování demokratických pravidel.

To by ho ovšem bylo muselo od začátku vést k urychlenému svolání sjezdu, který by demokraticky tuto otázku rozhodl. Až do 27. května (podle Indrových i jiných svědectví) zastával však odlišné hledisko. Přitom bylo dost podmětů k pochybám o tom, zda je toto morálně pěkné Dubčekovo hledisko pěkné i politicky. Podmínkou politického boje je znát dobře jak sebe a své spojence, tak skutečné i možné odpůrce. V tomto bodě není Dubčekova politika bez hříchů, protože někdy příliš zasahovala vlastní i spojenecké síly, někdy se příliš smířovala a ztotožňovala s odpůrci. Kdosi tehdy o něm říkal, že je «boží člověk», a skutečně také Dubček chtěl někdy od svých odpůrců věci, které byly sice v souladu s jeho pěknou morálkou, nikoli však s jejich charakterem. Takový byl i předpoklad, že někteří soudruzi *dobrovolně* odejdou z ústředního výboru, budou-li vyzváni. Tam i jinde bylo hodně těch, kteří si dovedli spočítat, že jejich kariéra skončí 14. sjezdem (přesto však postoje některých z nich k srpnové intervenci tím nebyly určeny). Ani v této situaci však nebyli pouze soukromníky, ale také představiteli určité politiky a určitého socialismu. V. Biřak, který neměl ani Dubčekovu pěknou morálku, ani nesdílel jeho zápal pro «socialismus s lidskou tváří», vidí ovšem věci jinak: «Jsem pro, aby někteří soudruzi odešli z ÚV KSČ . . . , ale marná sláva, kladu si sám otázku: Co když naši nabídku nepřijmou? Co když neporozumí tomu, že je to potřebné? A řekněme, že to udělají jeden nebo dva. Musíme předložit fakta o jejich protistranické činnosti a vylučovat z ÚV. Uvěří nám to členská masa jenom proto, že jsme se takto na ÚV usnesli? . . . Tak já musím též . . . respektovat, že sjezdem kdosi Kudrnu zvolil, i já jsem pro něj hlasoval, a dnes ho mohu jen poprosit, aby odešel z toho ÚV. A když neodejde, musíme předložit fakta . . . Bude potřeba možná ještě tři ÚV, než se ustaví nějaká komise a než předloží fakta, protože dnes bez faktů nebude nikdo hlasovat. Protože za chvíli bude muset dělat rehabilitaci zase někoho. My jsme bez faktů hlasovali pro odebrání Literárek a odsouzení sjezdu spisovatelů a tři měsíce nato jsme znovu hlasovali jinak. Kdo může ÚV nahánět do takové situace a zesměšňovat celou stranu a ÚV? . . . Ale je skupina, která má vypracováno, že je třeba z ÚV odstranit 40 lidí» (Květnová porada tajemníků, 1968).

Dnes by se takový názor jevil jako trestuhodný liberalismus, ale tehdy to bylo velmi obratné využití dobových demokratických snah a principů k obraně nedemokratů. Je vůbec pozoruhodné, jak naši dlouholetí netolerantní umlčovatelé protestovali proti umlčování a netoleranci — v této věci jim zdemokratizování nedělalo žádné potíže, protože bylo čistě vnější, diktované charakterem politického boje. Ti demokraté, kteří viděli spíš vítězství než pokračující boj, mohli být nakloněni k velkorysosti a uznávat oprávněnost rozhoření těchto «přebarvených demokratů» proti ještě ne tolerantním, protože ještě bojujícím demokratům. U nás se vždy najde dost takových demokratů, kteří jsou předčasně velkorysí k včerejším despotům, a to i proto, že se nemohou zbavit iluzí o jejich «dobré vůli», «poctivosti», «čestnosti» a kdo ví, o čem ještě, což konečně přímo nijak s politickou orientací nesouvisí. A kteří se právě touto velkorysostí dostávají do vleku nebo zajetí skutečných odpůrců všeobecné demokracie.

Autokrat se dívá na demokracii jako autokrat, a tak není divu, že všude vidí přízrak anarchie, což konečně po Lednu, kdy «strana takhle otevřela stavidla», nebylo nijak těžké. Strašlivá věta: Neníli boha, je všechno dovoleno, strašila i mnohé naše demokraty. Všechno je dovoleno — protože se rozkládá státní aparát, protože se bezpečnost bojí zasahovat, protože strana nemá situaci v rukou, protože mass media jsou nekontrolovatelnou mocí . . . Ne každý tehdy využíval svobody odpovědně, ale to mělo své příčiny v povaze politických změn i v nejednoznačnosti jejich přijetí a uskutečňování. UV. Mináče čtu: «V době, kdy státní moc zalezla do svých myších děr (!), kdy stranický aparát čekal polekaně svůj konečný rozsudek (podle některých to měl být rozsudek smrti), v době, kdy se vedení strany úpěnlivě bránilo použít jakékoli represivní opatření, aby neposkvřnilo zásady, z kterých vzniklo, byly prostředky hromadných informací hlavním nástrojem moci ve státě. Kdo měl v rukou tento nástroj, měl v rukou *rozhodující* moc. Moc mohl mít v podstatě každý, kdo na ni měl chuť a odvahu: *byli jsme v sladké krajině anarchie* (Nové slovo 14/1969).

Už zde byla řeč o tom, že síla tisku byla úměrná šíři odezvy a porozumění, s nímž se setkával. Tady mě spíš zajímá to, proč státní

moc zalezla do děr, a proč stranický aparát polekaně čekal na rozsudek, tedy proč tyto aparáty zajišťující dosud řád a kázeň tak neslavně selhaly — i když tady Mináč nepochybně dost přehání. Vidí příčiny anarchie v rozhodující moci mass medií, ale ty přes všechny extrémy hledaly nějaký nový řád — a v tom byly v souladu s určitou částí vedení strany a státu. Mináč se příliš lehce přenáší přes klíčovou věc, kterou popisuje: jestliže vznikla taková propast mezi publicistikou (včetně jejich čtenářů — toto se musí dodat) na jedné straně a státní mocí i stranickým aparátem na straně druhé, svědčilo to také o tom, že se jak státní moc, tak stranický aparát nedovedly, nemohly nebo nechtěly sjednotit s novou politickou linií, že představovaly — přes výjimky — proti ní trpnou nebo méně trpnou opozici. Může na tom mít svůj podíl i špatná taktika stoupenců nové linie, ale ta může vysvětlit jednotlivosti, nikoli celý problém. Při tomto pohledu, který pokládám za nezbytný vzhledem k roli těchto aparátů v předlednové éře, se «krajina sladkého anarchismu» jeví jinak: je v ní snaha různých sil působit proti *organizované* síle, která i v nečinnosti — i «zalezlá v díře» — je významná, protože má významná místa, protože je vlašná k ideám vzrušujícím společnost. Její trpnost nebyla pouhým projevem zbabělosti, protože měla i vyšší, ideologické zdůvodnění. Právě toto vytvářelo «stav boje» a zdůrazňovat v tomto boji «anarchismus» je výrazem buď nepochopení věci nebo potvrzováním správnosti stanoviska aparátů; v tomto druhém případě je ovšem zbytečné snižovat jejich «pasivitu», protože ta byla také uvědomělá.

Státní moc i jiné ukázněující aparáty pozorovaly tedy ze svých děr sladkou anarchii, kde «všechno bylo dovoleno». Ani V. Mináč nevidí žádnou jednotící nosnou ideu v tomto «všem» a tak můžeme předpokládat, že prostší zástupci policejně byrokratického pořádku byli neskonale popletenější (nechci tím říci, že V. Mináč je jeho složitějším zástupcem: v citovaných větách však vyjádřil jeho hledisko). Byli vůbec vychováni tak, že v institucích a hlavně policejně byrokratické kontrole celého společenského života — od výrobní po uměleckou aktivitu — vidí hlavní a v podstatě jediný prostředek ukáznění lidí; jsou náchylní představě, že bez této vnější

soudržnosti bude jednání lidí naprosto nevypočitatelné, antisociální — prostě pouze anarchistické. Občanskou společnost takto nazývají jako souhrn nerozumných, nekontrolovatelných, pudových a rozvášněných jedinců, které teprve státní a stranické organizování a vedení převádí na cesty pravé. Snaha o autonomii je proto nejen nebezpečná, ale i nerozumná, a to nejen pro stát, ale i pro toho, kdo ji požaduje.

Soudržnost a rozumnost jedinců i společnosti je tak přímo vázána na státní organizaci, státní kontrolu a napravující státní zásahy. Jestliže se rozkolísá stát, je pak ovšem i po rozumnosti a soudržnosti společnosti. Státně orientovaný byrokratický rozum pak uvažuje takto: Bude-li svoboda cestování, pak v zemi téměř nikdo nezůstane; bude-li svoboda tisku, nic nebude svaté; budou-li svobodné volby, nebudou zvoleni ti, kdo by měli být zvoleni; bude-li více stran soutěžit o státní moc, nedostane se k moci ta pravá strana — a tak je možné pokračovat a všude je tatáž základní myšlenka: protože lidé mají sklon k nerozumu a emocím, nepoznají své skutečné dobro. Centralisticky organizovaný «státní» nebo «stranický» rozum našeho typu nemůže připustit, že by opozice proti němu byla rozumná — proto byl a dnes zase je přes všechny opačné výroky, třeba i vážně myšlené, antiintelektuálský.

Je v tom ovšem vždy i totální sjednocení strany se socialismem a naopak, opřené o nedotknutelné přesvědčení, že všichni ostatní by se bez trvalého dozírání strany — ponechání sami sobě — vyvíjeli nesocialistickým směrem. To je axiom, i když z něho plyne nepřilíživě povzbudivý závěr, že socialismus není zakotven hlouběji, že trvá především stranou, a tedy stále ještě jako cosi vnějšího. Z tohoto pohledu je pak každé «odstátnění» strany nebo «odstraničtění» státu rovnocenné přímému ohrožení socialismu. A plyne z něho i to, že všeobecná demokracie (což znamená «pluralisticky strukturovaná») je pro socialismus krajně nebezpečná. Z daných premis vyplývá tento závěr logicky — není formálně chybný, ale jeho správnost může mít stejnou kvalitu jako zjištění, že «pštros létá».

Z požadavku všeobecnosti demokracie se také zrodily známé útoky proti *lidovým milicím*, přesněji návrhy na jejich zrušení (nebo přeměnu v otevřenou «občanskou gardu») motivované tím, že není v

souladu s principy demokracie a demokratické rovnosti, když jedna strana disponuje zvláštními ozbrojenými jednotkami. Při těchto návrzích jistě působilo i to, že postoj LM k nové linii byl také neurčitý a složitý, což konečně ukázal i jejich ruzyňský aktiv v červnu 1968, z něhož vzešel známý dopis do SSSR, který tam pak na shromáždění dělníků vyvolával rozhořčení proti československé kontrarevoluci i ubezpečování, že v případě potřeby přijdou našim pracujícím na pomoc. Podle dnešních kritiků i některých jiných známek byl tento aktiv určen především k tomu, aby našim spojencům demonstroval odhodlání strany zasáhnout v případě potřeby s celou rozhodností proti pravicovým silám. V domácích poměrech, kde se ještě možnost vojenské intervence příliš nepřipouštěla, byl ovšem pochopen jeho výraz nátlaku konzervativních sil a nemohl proto nijak přispět k uklidnění situace.

Neuklidňovalo ostatně ani kompromisní řešení — legalizace LM a jejich začlenění do ozbrojených státních složek. V situaci, jaká tehdy byla, se ovšem taktika «všechno najednou» nedá chválit, protože způsobovala velké komplikace. Ale její příčiny byly v existenci různých útvarů, seskupení, aparátů a zvyklostí, které vznikly v jiné době a pro úplně jiné úkoly. Několikrát tady bylo v podobných souvislostech řečeno, že taktická ukázněnost mohla vznikat a prosazovat se jen na základě průkazné demokratické iniciativy, nikoli na slibech. Konečně ani strana neměla v té době «politicko-taktickou linii» (Zd. Mlynář, Květnová porada tajemníků KSČ, 1968). Extrémy žily z minulosti, která chtěla zůstat živou přítomností — tady jsou zdroje té absolutistické taktiky, kterou i «dubčekovci» oživovali tehdy a tam, kdy se o toto přežilé opřeli. Na květnové poradě tajemníků jeden z diskutujících (Vyčítal, Pardubice) říká: «Srazy příslušníků Lidové milice mě pověřily, abych vyřídil na této poradě, že kdyby přišlo 10 Dubčeků a dalo pokyn k vydání zbraní, dokud nebudou mít jistotu, že socialismus v naší republice pevně zakotvil, že zatím zbraně nevydají . . . » A právě tak mínili «progresivisté» v mass mediích: dokud nebudeme mít jistotu, že «demokratický socialismus» pevně nezakotvil, nepovolíme.

14. «OBRÁNCI» a «HANOBITELÉ»

Publicistika a literatura posledních dvou desetiletí se nijak zvlášť nezabývala tím typem lidí, jejichž vlašný poměr ke svobodě, hodnotě a důstojnosti každého člověka neprýští z jejich despotismu a mravní nebo jiné nerozvinutosti, ale z toho, že jim jejich životní zkušenost nedala dost potřebné látky pro toto humanistické hledisko. Marxovská třídnost u nich vlivem této zkušenosti zamrzla na tomto omezeném stupni, neobohacena Marxovým *třídním* přístupem k řešení *všelidských* otázek. Na to už dříve upozornili jiní. Nenacházíme tu — v literatuře, publicistice i jinde — ty lidské typy, které tak začaly znepokojovat demokraty po Lednu a zvlášť pak po srpnu 1968 a později. Představily nám různé varianty sektářství — vůči «buržoazním odborníkům», «středňákům», intelektuálům» — takovým způsobem, že se jevílo jako pouhé přehánění jinak naprosto správného a zdravého postoje. I typy »byrokratů» měly víc rysů komičnosti, nekulturnosti a omezenosti než těch, které byly určující v jejich skutečné sociálně politické funkci. Je v nich tedy málo poznání skutečné skutečnosti, a je to zřejmě dáno tím, že se tehdy takto ještě neuvažovalo, protože tehdy tyto typy nebyly tak ostře vyhraněné, jako po velkém obratu a jeho porážce v roce 1968. Co se zdálo odchylkou, zformovalo se jako alternativní východisko.

Po Lednu se ovšem «sektáři» i «byrokraté» ještě dost ztráceli ve stínu demokratického hnutí a projevovali se víc kritikou jeho extrémních průvodních jevů než podstaty. Izolovali a absolutizovali určité jevy, aby prokázali jejich škodlivost: absolutní svoboda tisku, absolutení nadvláda trhu — to k ničemu dobrému nepovede. Neuvažovali systémově, protože v systému se krajnosti v nějaké míře neutralizují a vyrovnávají. Výsledný systém si utvářeli prostým sčítáním negativností, čímž dostávali falešný, ale za to působivý obraz hrozícího nebezpečí. Takto například uvažovali tajemníci na květnové poradě (1968). F. Meduna, Karviná: «Nemáme autoritu. Já bych, soudruzi, na mnoha a mnoha příkladech — když učitelka vytlouká pěstí děcku osmiletému z hlavy, že jí nebude říkat soudružko, že ona je paní učitelka. Kam až to daleko jde . . . »;

J. Mravík, Nitra: «Myslíme si, že by neuškodilo více autocenzury . . . u některých představitelů veřejného a státního života . . . při různých vystoupeních, mám na mysli Goldstückera, s. Husáka, s. Löbla; Husáka jmenovitě za takové interpretace z 19. 4. 1968 na vysokoškolském aktivu v Nitře . . . Na dotaz, zda vysokoškolský učitel může chodit do kostela, zněla odpověď s. Husáka, že může. Když jsme pochopitelně polemizovali v našem kruhu, tak řekl, že on to myslel z hlediska právního, ale z aspektu politicko-ideologického že by neměl chodit. Ovšem toto nevysvětlil . . . »; J. Klimosz, Uherské Hradiště: «. . . pořizují se seznamy funkcionářů, seznamy příslušníků bezpečnosti. V obci Nivice tři příslušníci K 231 v hostinci hrubě zbili a ztýrali bývalého předsedu MNV. Navíc vtrhli do jeho domu s výroky a se snahou, že ho oběsí . . . » — Soubory takových špatností — nemohu za to, že jsou tak primitivní — mají reprezentativní charakter: musí lekat toho, kdo je nedovede zařadit do všech souvislostí, stejně jako seznamy a popisy nemocí nenechají v klidu ani úplně zdravého člověka.

Mnozí z konzervativně orientovaných byli až nadměru žárliví na formální rituál a symboliku vyjadřující a ozvláštňující celé hnutí a dosažené výsledky. Cítili se ohroženi už tím, že jejich význam klesal, že se zrušila «levá» znělka rozhlasových novin, že tyto formální a symbolické znaky už nevyjadřují pouze jejich postavení a jejich stanoviska, ale jakési už jiné a jim cizí hnutí. Rituálně symbolický ráz pražských únorových oslav v roce 1970 musel být pro ně pravou pastvou pro oči. To jsou však vcelku podružné věci. Daleko závažnější byl a je rozpor v nazírání na stav demokracie projevující se mezi «podílňiky» moci a ostatními. Tito první — a to prokazovalo hodně materiálů (srov. např. Informační materiál o některých výsledcích sondáží a průzkumů z roku 1968, který vydal ústav pro politické vědy při ÚV KSČ) — nevynikali žádným zvláštním pochopením pro situaci těch druhých; byli přesvědčeni nebo se alespoň tak vyjadřovali, že všichni mají dostatek prostoru; že rozsah demokracie je v podstatě optimální (přirozeně s výjimkou těch, kteří Novotnému už tehdy vytýkali předčasnou orientaci na všelidový stát: pro ně byla tehdejší «demokracie» nadměrná)!

Mnozí viděli předmnichovskou republiku, tento ostrov demokracie

v nedemokratickém moři (Polsko, Maďarsko, Rumunsko, Německo, Bulharsko, Jugoslávie), nikoli v těchto širších souvislostech, ale z užšího hlediska nezaměstannosti a střílení do dělníků — na toto se jim ztenčila «masarykovská demokracie» a «masarykovská humanita». V mravní krizi, v níž se strana ocitla vinou zvuče v padesátých letech a nejen v nich, se s úplnou samozřejmostí musely objevit úvahy o Masarykově humanismu, jež se ovšem s toužou samozřejmostí musely «krátkým spojením» jevit hrozivě a antisocialisticky těm, kteří ho tak jednoduše překládali do «střílení dělníků» a «buržoazního teroru». Byl by konečně zázrak, kdyby se v hnutí tak širokém neozvaly vysloveně antisocialistické hlasy, takže sčítáním všech podezřelých a extrémních jevů lze dokazovat, i když s potřebnou mírou velkorysě lhostejnosti k jiným souborům fakt, že L e d e n byl pokus o «antiúnor», v němž se i komunisté «zříkali vlastní minulosti».

Někteří lidé se tehdy ovšem vyjádřili, že vina je v Únoru a v socialismu, a toto hledisko je zřejmě dost blízké mladším generacím. Napadají mě v této souvislosti úvahy Benešovy Demokracie dnes a zítra. Kolik je v této knize smutku a zklamání nad onou hlubokou a tragickými důsledky tak protilidskou krizí demokracie, která zachvátila Evropu a svět v třicátých letech, a v níž velké a slavné demokracie tak selhaly i se svými demokraty; nad bídou našich poměrů ubíjejících a snižujících velké demokratické ideály. A kolik je v ní současně přesvědčení, že jediné východisko je v obrození těchto ideálů při jejich obohacení realizací sociálních tužeb velkých mas. Všechno lze zmarnit, ale co je výrazem stavu a potřeb člověka, to je možné a nutné obrodit. Takový byl smysl šedesátého osmého roku, a ten také dokázal, že komunisté nebyli v našich národech cizinci.

Minulých dvacet let lze bez dalšího totálně odmítnout — a nebude to víc než silácké gesto —, anebo je vážně studovat — nejen v činech politiků, stran a organizací, ale ve všem, co přetvářelo společnost a co společnost sama měnila, trpěla, umožňovala a ovlivňovala jako celek i svými částmi. V polednových sporech vznikl jakýsi optický klam, že jedni hanobí všechno minulé a druzí berou v ochranu «obětavou, nezištnou práci tisíců členů a drobných funkcio-

nářů strany při zabezpečování pozitivních výsledků naší socialistické výstavby» (Rok šedesátý osmý, 165). Nebyl to ovšem vždy jenom klam, protože tento strohý protiklad také existoval, ale vlastní rozpor mezi «obránci» a «hanobiteli» minulosti není tak jednoduchý. Ani hanění, ani obrana ještě neřeší ty základní otázky, o které šlo především. Nadšená a obětavá práce má svou velikost a vznešenost, ale to nás nezabavuje povinnosti zkoumat to, jak a k čemu se jí používalo, kdy byla a kdy ne zbytečným a špatným výdajem energie. Nikam se nedojde, když se práce a výsledky tak ztotožní, že se v jednom špatném haní dobré druhé a naopak. Konečně i heslo tak popularizované nyní — «Jak budeme dnes pracovat — tak budeme zítra žít» — také hřeší tím, že mlčí o celých prostředkujících aparátech a řadě jiných věcí, které ovlivňují vztah mezi dnešní prací a zítřejší životní úrovní. Přitom je zde ještě další problém, který už v době Novotného způsoboval rozpaky. Dovedu si dobře představit neveselou situaci lidí, kteří revolučně přeměňovaly staré vztahy (v zemědělství, řemeslech i jinde), ale nijak si už s novými nedovedli poradit: revoluzionizovali, byli přitom nadšení a obětaví, nespali, nebrali si dovolenou, neměli čas na rodinu a na učení — a najednou už nejsou s to zvládat vlastní výtvary, najednou se mluví o potřebě odbornosti, a armádu obětavých by měla vytlačit armáda těch, kteří měli čas na všechno, i na studium. To je «střídání elit» a to se nemůže obejít bez těžkostí.

«Jest něco hrozného, cítíme-li, jak mizí vše, co máme» (Pascal). Po Lednu mnohé mizelo a také tento pocit byl silnější, protože nová linie potřebovala nové lidi. Tento tak přirozený jev přeměny kádrů byl už tehdy označen za «masový odstřel funkcionářů», ačkoli ani zdaleka se nemůže přirovnávat k pozdější praxi Husákovy vedení. Tribuna ludu ve svém «příspěvku k diskusi» (3. 11. 1968) napsala: «Vedle . . . lidí, jejichž odchod byl správný a mohl jedině posílit KSČ . . . byli odsunuti i dobří lidé, oddaní straně a socialismu, zakalení v politickém boji.» Argumenty tohoto druhu popisují jev, ale neukazují ho v souvislostech; zdůrazňují, že někdo je «dobrý», «poctivý», «čestný», «oddaný» a «zocelený», ale všechny tyto vlastnosti jsou uváděny mimo souvislost se základní věcí —

s poměrem k demokratickému kursu strany. Připomeňme si Mináče: státní moc zalezlá v dírách a aparát čekající na konečný rozsudek — tady je vysvětlení pro «odstřel funkcionářů». Pro mnohé z nich znamenal odchod z funkcí přeměnu v úplnou nicotu, protože jejich význam byl pouhým důsledkem jejich místa v stranických a státních nebo jiných aparátech. Tam si mohli myslet, že jsou významní svou osobností, nikoli funkcí, a proto také bylo rozbití této iluze tolik těžké a každý se mu vzpěchoval. A. Novotný tehdy také mluvil v ČKD tímto způsobem: « . . . přiznávám se otevřeně, já jsem se ubránil některým věcem v nové soustavě řízení proto, poněvadž tam byly položeny protidělnické a protirevoluční vymoženosti, že veškerá tíha měla dopadat na hlavu dělnické třídy, že měly působit na snižování mezd, platů atd. Proto se k tomu hrdě hlásím, i když jsem nazván konzervou, že jsem prostě těmto věcem bránil» (cituji podle J. Pillera, Květnová porada tajemníků KSČ, 1968). Hlásí se tedy hrdě k výhradám, a takto se také chovalo tolik jiných «dobrých» a «zocelených», kteří se formovali proti «dubčekovcům. Vůbec nevím, jak nazvat — při této situaci — ty, kteří vytýkají Dubčekovi, že umožnil «odstřelování funkcionářů», tedy to, co bylo nutnou podmínkou prosazení linie, kterou sledoval. To není kritika vycházející z ducha této linie — (v ní by se spíš zdůraznilo to, že tuto podmínku s dostatečnou důsledností nesledoval) —, v ní je obsažena linie jiná. Dubček jistě nerozpoznal plně své odpůrce, ale přesto byly obě tyto linie ve vedení strany tak výrazné, že nemůže dojít a také nedochází k omylům. Ty se váží vlastně pouze k Dubčekovi a je to způsobeno předpokladem, že se od jedněch odklonil a k druhým přiklonil, takže je možné hodnotit jeho postupy ze stanoviska těch, od nichž se odklonil. Je jistě pravda, že Dubčekova nevyhraněnost — ovlivněná taktickými úvahami, jimiž se vyrovnával s protikladnými tlaky — nahrává této interpretaci, ale právě tak je pravda i to, že tento výklad nepodává přesně podstatu a logiku jeho vývoje. Dubčekova «slabost», dokazovaná tím, co všechno připustil, je z jiného hlediska jeho předností, jeho «silou», a jen toto druhé hledisko je oprávněné, protože odpovídá logice jeho vývoje. Jeho slabiny, určované právě z tohoto hlediska, budou tedy úplně protikladné těm, které jsou motivovány jeho «odpadlictvím».

E. Rigo, který se v Lednu 1968 stal členem předsednictva, o tom mluví takto: «Místo toho, aby jako první tajemník ÚV KSČ dbal na plnění správných závěrů květnového pléna, dělal kompromisy, opouštěl jednu pozici za druhou. Pod čí vliv se dostal? Kriegla, Smrkovského? Druhého centra? Čím ho 'koupili'? Proč selhal? Nebo zpychl? Zatočila se mu hlava? Promluvily jeho osobní vlastnosti, ješitnost, slavoman . . . ? A Dubčekovi se sláva začala líbit, postupně po ní touží, neskromně připouští neúměrné oslavování vlastní osoby. Stává se z něho tetřev hlučec . . . požádal jsem ho, aby takové oslavování nadále nepřipouštěl, aby se od takové nedobré popularizace své osoby veřejně distancoval. Kritizoval jsem tento nezdravý jev, protože jsem chtěl, aby čestný funkcionář, jaký se mi zprvu soudruh Dubček zdál být, pochopil, že ta slavomanie kolem něho je vytvářena uměle a s nedobrym záměrem . . . » (RP 12. 2. 1970). A V. Biřak: «A dále ještě ta propaganda za vytvoření svatých, to, co nám říkali v Moskvě, . . . vaše strana, moudrá, kulturní národy a dopustí něco takového v takové době, že jste vytvořili větší kult než u nás v období Stalina, ale ten aspoň 40 roků dělal, ale u vás za čtyři měsíce, jste vytvořili něco, nad čím zůstává rozum stát. No, a to je fakt, že jsme si vytvořili svaté, a teď je problém, jak z toho» (projev z 18. 7. 1969).

Podobných hlasů je dnes mnoho, protože velmi nepříjemnou se stala popularita «mužů Ledna» po srpnu a později. Rigo bez náznaku přemýšlení konstatuje Dubčekovo odpadlictví a jeho vývoj vysvětluje ješitností a slavomanem. Jistě se Dubček i někteří jiní stali symbolem československé obrody a později i odporu, a v tom je vždy nějaká příměs nekritického vztahu. Ale dnes tak připomínané «s Dubčekem proti Dubčekovi» i tolik citované kritické výhrady vůči výkyvům J. Smrkovského ukazují, že jejich popularita byla jiného druhu než «kultovní» apologetika vůdců. Stojí za zamyšlení to, co říká V. Biřak o kultu Dubčeka, protože je v tom obsaženo strašlivě a nebezpečně povrchní ztotožnění popularity politika s nekontrolovaným a nekontrolovatelným vůdcem. Ostatně v nedemokratickém režimu nemá být — mimo nejvyšší vedení — populárních politiků, protože popularita je důkazem přímých vazeb na nějaké společenské vrstvy, a to už samo může oslabovat základní

typ vztahů — oddanost a věrnost vedoucí skupině. A Rigo zřejmě podvědomě cítí, že velká popularita stále víc Dubčeka vzdaluje od jedněch a přibližuje jiným — určuje ovšem naprosto chybně skutečné příčiny tohoto pohybu. Dubček je «svatý» a teď je problém, jak z toho ven — a to je skutečný problém, protože jeho «svatost» je určena tím, co ztělesňoval a co se vůbec neváže výhradně na jeho osobní kouzlo a zásluhy. Proto je dnes tak těžké «uměle vytvářet» popularitu antidubčekovských politiků.

15. FEDERALISTÉ A DEMOKRATÉ

Československé jaro vzbuzovalo pozornost celého světa, a tak se dalo napořád používat Babelovy věty o «chválícím nepříteli», tím spíš, že západní publicistika hýřila výrazy jako českoslovenští «revizionisté», «liberálové», «reformátoři» a podobně, což se u nás překládalo nebo chápalo ve shodě s vlastní tradiční frazeologií. U G. Husáka najdeme například tento výrok vztahující se k «Šikově reformě» — je v něm ovšem velká příměs demagogie: «V buržoazní společnosti není plán? Ford nebo jiný koncern nemá plán? Závidět bychom mohli, jak přesně mají rozplánovány úkoly, perspektivně, na každý detail, na každého člověka. A k nám vnášeli tito reformátoři totální anarchii. V podstatě; dělej si, co chceš (RP 15. 10. 1969). Nezasvěcený by se mohl domnívat, že je Šik naprosto anachronický liberál střížený podle módy někdy z poloviny minulého století, který zaspal celý další vývoj, v němž se policejní stát měnil v «pozitivní», vměšující se stát, a živelnost trhu ustupovala precizní analýze a dlouhodobějším prognózám.

Pojem liberalizace měl jakýsi smysl pouze ve vztahu k centralisticko-byrokratickému systému a jen potud, pokud tento systém vylučoval autonomní existenci a iniciativu. Nešlo konečně jen o to, aby se umožnila autonomie jedinců a skupin, protože autonomní nebyl ani stát — proti němu byla «liberalizace» zaměřená až v druhé řadě, ale tam už také tento termín vůbec nevyhovoval. Jestliže do ledna existovaly různé kategorie občanů — komunistů a bezpartijních —, pak je možné s příslušnou nepřesností označit tuto

skutečnost za «liberalistickou» a «předdemokratickou». Liberalizace — v klasickém smyslu — by nerušila tento nestejný politický význam občanů, protože by ji zajímala především právní rovnost možností v sociální i jiných mimopolitických sférách. (Ta ovšem ani právně neexistovala — srov. například tehdejší tzv. kádrový strop pro bezpartijní, jehož zrušení Akční program předpokládal). To je nejen «předdemokratické», ale i «předliberalistické» — přirozeně s těmi nutnými korekturami, jež sem vnáší zrušení soukromého vlastnictví. Tak je tedy liberalizace podřízeným momentem v demokratizačním procesu, v němž se ostatně prosazovaly snahy překračující tradiční pojetí demokracie.

Tady je zároveň načrtnuto tehdejší rozložení sil — od antisocialistických demokratů nebo liberálů po antiliberalní nebo antidemokratické socialisty. Rezoluce květnového pléna je zaměřena proti oběma těmto krajnostem: «Za základní otázku považuje strana v současné situaci, aby nemohl být ohrožen socialistický charakter moci a společenského zřízení, a to z žádné strany — ani ze strany pravicových protikomunistických tendencí, ani ze strany konzervativních sil, jimž by vyhovoval návrat k poměrům před Leden 1968, které rozvoj socialismu nebylo s to zajistit» (Rok šedesátý osmý, 202). Zde se ještě myslí — alespoň to tak vyplývá z textu — antisocialistická pravice, ale kritika «pravice» na tomto plénu zasahovala právě tak i demokraticky orientované socialisty. Tady došlo k výraznému kompromisu se silami, které se distancovaly od nové linie, i když zastřené, a nic se tehdy tímto kompromisem nezískalo, protože nemohl žádnou stranu uspokojit. Nepřispěl proto ani k uklidnění situace, ani k zmírnění extrémů, protože v tehdejší situaci se každá ze soutěžících stran chytala odsouzení druhé strany a bagatelizovala kritiku opačnou. Souvisel i se snahou o «konsolidaci situace» ještě před sjezdem, jak o tom mluví souhlas se sjezdem spojen s výhradou, že jeho příprava bude čistě vnitrostranickou záležitostí. I když už byl Akční program na světě, přesto nadále žila snaha omezit se na takovou reformu, kterou by se strana oddělila od minulých chyb. Byla by to vnější a více minulosti se dotýkající reforma, jež by ovšem nebyla nijak atraktivní pro ty, kdož usilovali o vnitřní proměnu strany a režimu. A každá reforma,

k níž se vládnoucí skupina odhodlá pod tlakem, vyvolává hnutí překračující záměry reformátorů. Ale i z toho lze nějak vyjít a je možné ukázat třeba na program Kadárovy vlády z listopadu 1956, který také předpokládal některé reformy, jež se pak neuskutečnily (např. dělnickou samosprávu na závodech a podnicích). Vždy je možné zaujmout typické stanovisko liberála, který — tak to říká Marx — obětuje osoby, aby zachránil instituce. A toto stanovisko je u nás velmi rozšířené a zřejmě i dost působivé. Bylo tedy třeba takového postupu, který by otupoval radikalizaci a umožnil i revizi programových slibů právě s poukazem na tuto radikalizaci. Jak to později vyjadřuje V. Biřak: «V Akčním programu jsou napsané věci, tehdy nebyl čas všechno důkladně prostudovat, promyslet, poradit se s lidmi . . . přijal se Akční program, jehož některé pasáže jsou dnes proti lidu, proti straně, proti pracujícím vůbec» (projev z 18. 7, 1969). Není žádných důvodů podezřívat ho, že tak smýšlí teprve po srpnové zkušenosti — takový názor existoval už při schvalování Akčního programu, a to je také nutné brát v úvahu při hodnocení květnového i jiných kompromisů. Květnové plénum bylo ovšem posledním větším pokusem o ztlumení obrodného hnutí — pak už se do popředí dostává jiný rozpor a konflikt, který dost pronikavě zasáhl i ty vrstvy, jež byly do té doby k demokratizaci vlažnější, opatrnější i vyčkávavější.

Na Slovensku byla situace podstatně odlišná. Je možné souhlasit s názorem, který vzrůst národního vědomí klade do souvislosti s českou «národní lhostejností» — a bylo to vlastně horší než lhostejnost —, ale z toho ještě nijak neplynou rozdíly mezi «demokraty» a «federalisty», které se tam pak objevily. J. Hájek, který nadšeně píše o «federalistických» slovenských intelektuálech (L. c. 65 n.), přímo říká, že jsou «i internacionálně platným 'modelem' postoje revolučních intelektuálů v krizových situacích komunistického hnutí». Tato poklona má přesný smysl — oceňuje zdrženlivý postoj jedné části slovenských politiků a inteligence. Nejsem nijak nakloněn tomu vyvozovat jejich stanoviska pouze z novotnovského a všeho předchozího centralismu i čechoslovakismu, protože právě čeští progresivisté měli největší sympatie pro národní, federativní snahy Slováků, a bylo tedy možné očekávat vzájemné

pochopení a podporu. Skutečnost však byla podivnější, protože se spíš začal formovat svazek federalistů s těmi, kteří do té doby nejvíce pro něco takového příliš nadšení.

Hájek cituje tuto myšlenku L. Novomeského: «Nechceme, aby demokraticismus (a ještě bůhvíjaký) jednoduše zalehl socialismus. Chceme dokázat světu, ale především sobě, že může existovat socialismus humanitní a demokratický, ba že jedině takový může existovat, ale ve jménu tohoto úsilí nechceme být nositeli té liberalistické demokracie, se kterou měly naše národy naposledy v roce 1938 trpkou a tragickou zkušenost» (převzato z Nového slova 1/1968). Výraz «liberalistická demokracie» tedy zřejmě nemá běžný význam «omezené demokracie», ale spíš opačný — příliš velké demokracie. Musíme tedy vzít v úvahu to, že předmnichovská republika svým «liberalismem» nebyla s to čelit různým revizionistickým a separatistickým proudům, jež vedly ve svých důsledcích k okleštění a rozbití jednotné Československé republiky. Připomínka luďáckého klerofašismu mohla tedy diktovat zdrženlivost, ale v tom není nic specificky slovenského, protože česká zdrženlivost také vyplývala ze vzpomínek na dřívější reakční politická sdružení.

Konečně ani postoj slovenských spisovatelů k českým opozičníkům na IV. sjezdu spisovatelů v roce 1967 nebyl nijak vřelý a polemiky i vysvětlování tohoto postoje později nevnášejí — čteme-li je po ještě pozdějších zkušenostech — do celé věci příliš světla, protože se tam dovídáme hlavně o taktických zřetelech, které diktovaly opatrnost slovenské delegace. Pozdější diferenciaci však zřejmě naznačují, že důvody tkvěly hlouběji, že jednota vytvořená v dobách Novotného a formovaná opozicí proti Novotnému byla ještě doba samozřejmá, takže se hlubší rozdíly v pojetí demokracie a socialismu objevily až po jeho pádu. Příčiny rozdílů mezi českými a slovenskými intelektuály i uvnitř těchto posledních vyžadují hlubší a historičtější analýzu, zřejmě je však není možné vyložit jen z toho, že jedni byli víc uchvázeni federací a druzí univerzálnější demokracií. (Zajisté by federalizace republiky sama o sobě nebyla v rozporu s centralistickobyrokratickým systémem a potud také neobsahovala odpověď na mnoho dalších problémů. Znamenala by uspokojení nacionálního citění, ale v deformované podobě, protože

by nezměnila charakter vztahů mezi mocí a společností.) I slovenští federalisté (ovšem) viděli, že federaci — pokud nemá být byrokratickým aktem a pokud má tedy zajistit nový politický význam slovenského národa — je nutné koncipovat v souvislosti s řadou jiných obecně demokratických požadavků.

Míra tohoto vidění byla ovšem různá. Teze ekonoma H. Kočtúcha: «národ je subjektem národní ekonomiky» byla evidentně málo spojena s celospolečenským demokratickým hnutím a neměla pro ně — zvláště pro české — příliš porozumění. Kolem ní také docházelo ke sporům, protože příliš zdůrazňovala oddělení a zanedbávala integraci, jak konstatovali čeští ekonomové. Kočtúchovo stanovisko se ovšem prosazovalo přes všechny — i slovenské — kritiky, a nelze se tomu konečně divit, protože hnutí za federalizaci předhánělo stejně jako hnutí za demokratizaci. Ekonomové i jiní kriticky posuzovali «nacionální romantismus» federalistů, Novomeský a Mináč i jiní federalisté «demokratický romantismus» demokratů. J. Hájka, který tak vysoce hodnotí jejich postoj, to zmátlo natolik, že píše toto: « . . . pravice svádí až do léta 1968 tuhý boj o zachování jednotného, to je pro ni samozřejmě z českých zemí řízeného ekonomického systému s jednotným celostátním rozpočtem i plánem» (L. c. 85). Tak se tato «pravice» jeví jako přímý dědic novotnovského českého centralismu, protože Hájek — polemizující s «pěnou u úst» (to je jeho výrok) — přehlédl, že v těchto českých zemích by o celostátním rozpočtu a jednotném plánu rozhodovaly federální orgány strukturované tak, aby se vyloučila nerovnost jedné z republik. Dnes je ovšem tato otázka jasnější a možná, že příliš jasná, protože odpadají další podstatné demokratické principy, které měly zajistit pravý význam federace pro slovenský národ, a bez nichž může mít jen deformovanou podobu.

Ale ať tak, či onak, tehdy Kočtúchova teze působila.³ Neodvážuji se odhadnout, nakolik se podílí na důvodech vlašnosti k širšímu demokratickému hnutí, protože — a už jsem to zde říkal — si mys-

³ P. Colotka později (RP 6. 2. 1970) říká: « . . . je třeba střízlivě konstatovat, že při koncipování samotného ústavního zákona o československé federaci se nepodařilo všechny otázky řešit tak, aby to odpovídalo zájmům integrované československé ekonomiky.»

lím, že tady jde méně o vztah příčiny a následku, že tedy společný zdroj obou jevů bude někde jinde a hlouběji. Moravský separatismus v minulosti tolik konzervativní, který ovšem nebyl ani tak silný, ani tak odůvodněný jako slovenský nacionalismus, se výrazněji od demokratického proudu nedistancoval — tady byla autonomie formulována ve větším souladu s dalšími demokratickými požadavky. Tento příklad nemá mít ovšem roli nějakého důkazu. Problém, který mě zajímá, tady pouze kladu, protože neznám odpověď: proč nebylo slovenské národní hnutí více demokratické? Neboť není žádným vysvětlením, řekne-li se — jak se to u nás dělalo —, že bylo málo demokratické proto, že bylo národní.

Tato otázka se mi stále vrací. Bylo by jiné, kdyby federalisté ne našli v Čechách pochopení, ale tak tomu nebylo a dokonce i Novotný našel po Lednu — jistě jen slovně — k federalizaci dobrý poměr. Zkušenosti z posledních 40-50 let byly ovšem takové, že ospravedlňovaly nedůvěru Slováků k českým demokratům — nemohli se plně spolehnout na jejich sliby a tak i teď se mohli domnívat: slíbíte nám federaci a pak couvnete. Občas se ozvaly ze Slovenska hlasy, že «Češi Slováky nechápou», ale ty byly v Čechách spíš přijaty s překvapením, neboť Češi přirozeně nevycházeli ze smutných zkušeností Slováků (spory způsobené jednostranností Kočtúchovy teze je však sotva možné považovat za «nepochopení»). Různé těžkosti a diference objevující se v čase přípravy zákona o federaci nezahrnovaly nic, z čeho by bylo možné soudit na rozpory týkající se základní otázky — uskutečnění nebo neuskutečnění federace.*

** O rozdílném pojetí federace — objevily se tři návrhy — mluvil na městské konferenci v Praze (červenec 1968) M. Hübl — jeho vystoupení zde cituji obšírněji: «První návrh pochází z řad expertů SNR . . . předpokládá poměrně volné seskupení státní s prvky konfederace v oblasti politické, předpokládá dvě národní ekonomiky v rámci společenské federální ekonomiky . . . jablkem sváru při této otázce je právě slovenský požadavek, aby v otázkách federálního rozpočtu i jiných se rozhodovalo na základě parity, což se jeví českým expertům nepřijatelné vzhledem k tomu, že tento federální rozpočet není tvořen paritním způsobem» . . . Z toho vychází «protinávrh český na tzv. sevřenou federaci a návrh další na tzv. volnou federaci. Jeden z nich předpokládá společnou ekonomickou*

Na jedné krajské konferenci KSS se dokonce objevil názor, že požadavek mimořádného sjezdu vyzvedávaný v českých krajích je výrazem nedůvěry k Dubčekovi a vůbec Slovákům, ale to bylo přitaženo za vlasy, protože poměr k slovenským národním snahám nebylo možné z tohoto stanoviska vyvodit — spor se týkal jiných věcí. Ale už rozdílný přístup k těmto jiným věcem — třebaže se vůbec nedotýkal federace — dostával nacionální zabavení. Zpráva o současné politické situaci v ČSSR a podmínkách činnosti KSČ (srpen 1968; RP 2. 7. 1969) uvádí, že «spíše konzervativní názory se koncentrují téměř výhradně v delegacích slovenských krajů, což může vést k tomu, že názorový ideový konflikt těchto dvou poloh» (tu druhou představují delegáti «s velmi radikálními, často až extrémními názory na změnu stranické politiky») «se přenese do konfliktu národního a národnostního a může způsobit vážné obtíže v celém sjezdovém jednání».

politiku . . . s tím ovšem, že federální orgány budou vybaveny odpovídajícími pravomocemi, a že budou určité záruky proti majorizaci v otázkách týkajících se . . . slovenských zájmů v rámci federace, že však nemůže být . . . přijat požadavek paušální parity v rozhodování o všech otázkách s odůvodněním, že přijetí takového stanoviska by ochromovalo . . . fungování federálních orgánů . . . Volná federace předpokládá minimální společné ekonomické zájmy a omezuje společné věci hlavně na národní obranu a zahraniční věci . . . Tyto dva návrhy jsou . . . kritizovány ze slovenské strany jako nesprávné . . . druhému návrhu na volnou federaci bez společných ekonomických závazků je vytýkáno, že nepočítá s vyrovnáváním mezi českými zeměmi a Slovenskem. S. Kočtůch to na bratislavské konferenci charakterizoval tak, že to je v podstatě zásada — i když jsme bratři, naše kapsy nejsou sestry. Tzn., jak to charakterizuje bratislavská konference, jednání v této komisi se dostalo do krizového stavu, a je tedy třeba hledat východisko. Domnívám se . . . , že východisko nenajdeme tím, že věci budeme dramatizovat, a že budeme vytvářet vnější tlaky tím, že budeme povzbuzovat národní vášně na jedné nebo druhé straně. Z tohoto hlediska považuji za velmi nešťastné některé výroky na bratislavské konferenci, zejména ty, které pronesl s. Bilak, a ve kterých líčí věci tak, že ačkoliv je závazek všech, že do 50. výročí republiky mají být připraveny hlavní zásady federace . . . , mnozí naši partneři — rozuměj čeští — to nechápou a nevadilo by jim, kdyby se to řešilo třeba až k 60. výročí . . . Buď s. Bilak doloží na faktech, že takovéto stanovisko někdo z českých expertů nebo zodpovědných politic-

To bylo velmi příznivé pro české konzervativní i centristické křídlo, jež ovšem v předsrpnovém období nemohlo plně této výhody využít, protože tato diference byla zahlušena mocnějším sporem, který měl také nacionální zabarvení — už nejen české nebo slovenské, ale «československé». Původní diference ovšem nemohly zmizet ze světa a ještě se s nimi setkáváme. Na květnové poradě tajemníků (1968) je Zd. Mlynář ukazuje na výsledcích průzkumu z prvních dnů dubna 1968 (upozorňuje, že vybraný vzorek odpovídá sociální, třídní i generační skladbě společnosti). Na otázku: «Co považujete za nejdůležitější udělat, aby se dál rozvíjel proces demokratizace?», odpovídali v českých zemích takto: 30% — svobodné volby, novou ústavu, spolčovací zákon a jiné věci shruté do požadavku další demokratizace; 25% — činnost jiné politické strany; 5% — federace. Slovenské odpovědi: 55% — federace; 20% — další demokratizace (volby, ústava a jiné); 3% — činnost jiné politické strany.

kých činitelů skutečně zastává, . . . a v případě, že to nedokáže, je to nutné hodnotit jako pomluvu . . . v této věci je třeba zachovat strážlivý rozum a zvláště by bylo radno, aby v tomto duchu postupoval s. Biľak, o němž je známo, že až do poslední doby byl zjevným odpůrcem federace vůbec . . . Domnívám se, že v této věci musíme usilovat o kompromis s vědomím, že nelze z české strany vnucovat řešení a stanoviska, která by byla nepřijatelná slovenským soudruhům, ale stejně tak je nutné říci, že není možné dojít k řešení tak, že budou ze slovenské strany kladeny ultimativní požadavky . . . Jediné rozumné a schůdné východisko je hledat kompromisní řešení, které by . . . respektovalo slovenské potřeby chránit se před majorizací ve všech otázkách, které lze přesně stanovit už v ústavním zákoně, ale které by současně nepřistoupilo na požadavek paušální klauzule proti majorizaci, protože . . . znerovnoprávníje zase český národ . . . i Stejně tak nelze přistoupit na paušální požadavek parity, jak ho vyslovuje . . . s. Biľak, aby totiž na sjezd strany byl zvolen stejný počet delegátů ze slovenských a z českých krajů . . . Je to naprosté znerovnoprávnění českých komunistů . . . slovenští soudruzi mají plné právo požadovat, aby v nových stanovách společné strany byly . . . určité záruky proti majorizaci ve všech otázkách týkajících se Slovenska, popřípadě postavení KSS v celostátní straně, ale není možné žádat paritu ve všech jiných otázkách . . . bojovat proti nerovnoprávnosti Slováků znerovno právením Čechů je . . . nejméně schůdná a nejméně dobrá cesta, která by nevedla k vzájemnému dobrému porozumění a shodě . . . ».

Při vši možné nepřesnosti potvrzují tato čísla diference, které tehdy působily dostatečně zřetelně, takže se dostávaly do obecného povědomí — s příslušným zkreslením a nacionálním zabarvením na obou stranách. Lze z nich vyvodit i českou vlažnost, sotva však českou averzi k federaci. Pro české země nepředstavovala česká republika žádný podstatný pokrok, protože tím se ještě nic nezměnilo v povaze vztahů mezi státem, stranou a občanskou společností — proto se v Čechách uvažovalo víc demokraticky, «celostátněji». Když zesílily hlasy volající po «rovnoprávnosti», které požadovaly český parlament a českou stranu, byl v nich jen velmi slabý nádech českého nacionalismu (což nevylučuje, že u někoho mohla být nacionální motivace základní), ačkoliv v tom byla jistě i snaha čelit «slovenskému konzervatismu». Čelit mu ovšem přijetím základního slovenského požadavku, neboť *český* parlament i *česká* strana jsou také *českým* vyjádřením souhlasu se *slovenským* požadavkem federace. Převažující motivace byla tedy demokratická, nikoli nacionální; «česká vlažnost» k federaci tedy nic nevysvětluje, tak jako federace sama o sobě nic nevypovídá o rozsahu demokratizačního programu, v němž je jedním z jeho prvků. Tím, že se tento prvek osamostatňoval, zbrzdňoval demokratizační hnutí a byl také s tímto záměrem používán — to však není ani jeho vina, ani celá jeho pravda.

16. KONZERVATIVCI A «PROGRESIVISTÉ»

Výraz «konzervativní» pronikal do oficiálních stranických textů, všeobecné uznání však nezískal. J. Piller zjišťuje, že jedním z prvních cílů protistranických sil «bylo vytvořit takové ovzduší, ve kterém bude každé principiální komunistické slovo bráno jako «konzervatismus», jako pokus brzdit «podlehnový vývoj» (RP 17. 10. 1969). J. Fojtík je ještě přísnější: «Konzervativcem» je podle revizionistů každý, kdo předpokládá, že úlohu hegemonní síly v soudobých společenských revolučních změnách může sehrát dělnická třída (RP 21. 4. 1970). Z opačné strany se proti «známkování lidí na konzervativce a pokrokové» vyslovil F. Vodsoň (Rok

šedesátý osmý, 55), který měl ovšem jiné důvody — odpor k přílišné hojnosti různých etiket, jež pak takto shrnul na listopadovém plénu (1968): síly antisocialistické, anarchistické, nihilistické, máloměšťácky netrpělivé, pravicové, liberalistické, hazardérské, avaturovistické, konzervativně-dogmatické, sektářsko-dogmatické, anti-komunistické, antisovětské, pseudoradikalistické, revizionistické. Je to slušná řada, ale tím se problém «komunistického konzervatismu» nedá shodit se stolu. I když se u nás tento termín používal dost lehkomyšlně, nemůžeme ho vyvodit pouze z lehkomyšlnosti nebo nedobré vůle «revizionistů», ani se utěšovat tím, že je jenom nahodilou epizodou v příliš vzrušené době. Komunistické hnutí není žádnou šťastnou a vyvolenou výjimkou z obecně platných «sociologických zákonů». Příznačné je už to, jak spotřebitelsky se tu vidí přechod ke komunismu: napřed budou zdarma učebnice nebo doprava nebo chléb; o rozšíření svobody každého člověka jsou už představy naprosto mlhavé. V této oblasti není ani stopy po marxovském a leninském radikalismu — «všestranné osvobození člověka» se stalo revizionistickým a přímo kontrarevolučním programem. Máme tedy před očima «nerevoluční revolucionáře», a to je něco, co vyžaduje opravdu nejvážnější pozornost. Je to pozice «komunistického konzervatismu» zadržujícího společenský pohyb na určitém stupni. Výrazy «levičák» a «sektář», jak se u nás běžně používají, vůbec proto neznamenají tendenci radikálněji uskutečňovat revoluční program marxismu — v tomto smyslu chápal «levici» nebo «revizionismus zleva» V. I. Lenin. Konzervativní ideologie působí «vnitř» revoluční doktríny, takže její finální cíle musí pro futuro uznávat — soustřeďuje se na zdůvodnění toho, proč «v tomto čase» by bylo zhoubné to, oč pro budoucnost usilujeme. «Levičáci», «sektáři» a «dogmatici» hájí a podezřívají všechno nové, neobyčejné a smělé, všechno to, co překračuje jejich sociální, politický a kulturní ideál: potud jsou «konzervativci». Lpí na dosaženém, ale z toho nelze vyvozovat, že touží po úplné konsolidaci — zachovávají z revolučního období nechuť k právní jistotě stejně jako nadměrné zdůraznění «třídnosti» (sociálního původu), kterou torpédují právní rovnost vyjádřenou v právních normách. Tento «socialistický konzervatismus» byl u nás čas od času a pod

různým pojmenováním kritizovám, vždy ovšem s patřičnými ohledy, protože byl přece jen «vnitřní nemocí» hnutí — na rozdíl od «revizionismu», který byl výrazem «třídně cizích» vlivů. Hlavním důvodem této mírnosti bylo ovšem to, že tento konzervatismus byl velmi blízký povaze předlednového režimu, který byl sám konzervativní, což dokazuje už několikrát zmíněná neschopnost vyrovnávat se odpovědně s reformními podněty XX. a XXII. sjezdu KSSS. Boj «na dvě fronty», tolikrát prohlašovaný, se v praxi přeměňoval v boj proti jednomu a hlavnímu nebezpečí — revizionismu, protože konzervativní systém se ze všeho nejvíce bojí právě nových otázek a nových odpovědí. Je logické, že překročením konzervativního stanoviska dostává pojem revizionismu odlišný obsah, přesto však nebyl podniknut vážnější pokus o jeho novou definici. To přirozeně udržovalo zmatek a vedlo k nedorozuměním, zvláště při naší dvacetileté tradici «ideologického státu», která se najednou dostala do rozporu s novou skutečností. Pro náš stát byla závazná terminologie strany, takže «revizionismus», «trockismus», «pravičáctví» a podobné úchytky nebyly jen stranickou, ale i státní záležitostí — s příslušnými důsledky. Ve chvíli, kdy se tyto různé «ismy» začaly svobodně vyjadřovat, musel se stát odideologizovat, zesvětitit, protože jinak by vůči nim musel zasahovat v duchu jediné státní ideologie. Myšlenka ideologické neutrality nebo tolerance byla však tak převratná, že polekala i samotné demokraty. A vůbec byla nepřijatelná pro konzervativní křídlo, které si zvyklo považovat stát za monopolní vlastnictví strany.

Proti této konzervativní pseudolevici se formovali «progresivisté», což byl velmi široký a neurčitý pojem, protože zahrnoval příliš rozmanité síly. Jak jsme viděli, rezoluce květnového pléna varovala před pravicí antisocialistickou a nesocialistickou. Nejpravější křídlo spojuje reakční, kontrarevoluční orientace. Usiluje tedy méně nebo vůbec ne o obnovu demokracie, více o návrat soukromovlastnických poměrů — citovaná zpráva ze srpna 1968 odhaduje, «že s návratem kapitalistického zřízení je u nás ochotno souhlasit zhruba 50% občanů s volebním právem, což je asi 400 000 lidí», čímž ovšem není «řečeno, že jsou tito lidé ochotni pro změnu našeho zřízení něco aktivně dělat, namnoze ne». To je tedy pravice

extrémní, antisocialistická; další a už početnější skupinu představují ti, kdo se orientují na obnovu demokracie při současném respektování charakteru společenského zřízení. Jejich «antikomunismus» je institucionální, projevuje se ve snahách o pluralitní politickou strukturu — je tedy zaměřen proti monopolnímu mocenskému postavení komunistické strany, nikoli proti vizi socialistické a komunistické společnosti, kterou tolerují; konečně je zde skupina «socializujících demokratů» — v Benešově nebo obdobném smyslu, která sociální změny přijímá pozitivně, chce je však kombinovat s demokratickými principy, jež v podstatě — stejně jako předchozí — chápe v tradičních formách rozvinutých buržoazními demokraciemi a doplněných o poválečnou formulaci občanských a lidských práv. Hranice uvnitř této obecně demokratické fronty jsou přirozeně plynulé, což je dáno i tím, že řada věcí a především odpor proti centralistickobyrokratickému systému všechny spojoval. Tyto skupiny — s mnohými «podskupinami» a «meziskupinami» — hledaly nové zařazení v demokratickém systému, aniž by pochopitelně čekaly na to, až budou oficiálně a formálně někam začleněny. Nová aktivita dosud nesamostatných politických stran, formování Svazu zemědělců, Dílo koncilové obnovy, přípravy k obnovení sociální demokracie, formování různých skupin a organizací inteligence, KAN a K 231 — to všechno a ještě jiné je projevem aktivismu různých složek celé té všeobecně demokratické fronty. To je jedna skupina «progresivistů». Druhou a určující, jež byla vlastním hegemonem — v nejširším smyslu tohoto slova — československé obrody, tvořili socialisticky a komunisticky orientovaní demokraté. Tato marxistická *levice* usilovala o radikální změny v politické i sociální oblasti, které měly prohloubit a dále rozvinout proces socialistické revoluce v Československu. I když její intelektuální zdroje nebyly jen domácí (připomínám znovu její nespornou teoretickou slabost a nepřipravenost, byla přímým a potud nutným výrazem právě naší skutečnosti, byla sebeuvědoměním právě našeho socialismu, jeho situace, problémů a východisek. Přirozeně nebyla a ani nemohla být jednotná, protože se ocitla ve víru událostí ze dne na den, a neměla dostatek času, aby se sama plně uvědomila. Působily v ní generační rozdíly — tzv. «starokomunisté» (za všech-

ny jmenuji Goldstückera) inklinovali spíš k «levému středu» — i rozdíly v «samosprávním», «plurilistickém», «parlamentárním», «technokratickém» i jiném zaměření spolu s taktickou diferenciací — od «institucionalistů» po «maoisty». Tak se také vůči ní použilo mnoha označení — anarchisté, nihilisté liberálové, netrpělivci, hazardéři, avanturisté, romantici, revizionisté, pravičáci: toto je kritika z konzervativních a centristických pozic, jež zachycuje ovšem jednotlivosti nijak nevysvětlující celek, který se teprve tvořil. Z pozic tohoto «stávajícího se celku» byli ovšem jeho součástí také dogmatici a radikálové a tedy konzervativní i opačné krajnosti.

Tato levice byla antibyrokratická a demokratická, a tím se ostře odlišila od socialistických konzervativců. Tím se ovšem také sblížila s demokratickou frontou, která v tomto bodě a v tomto čase byla jejím spojencem. Pro toto spojení byla — zprvu váhavě a pak kategoricky — sama denuncována za pravici či její součást. Odůvodněné by to ovšem bylo jen za předpokladu, kdyby *skutečná* — nesocialistická a protisocialistická — pravice byla vůdčím duchem, nebo intelektuálním, politickým, či organizačním jádrem a tmelem celého hnutí. Zajisté, že i tady, jako vždy v těchto případech, byly styčné body a meziskupiny, které měly pravicové zabarvení, ale to se týkalo vnějších hranic levicového bloku, jeho extrémů. Podstatná fakta a dokumenty prokazují, že dynamizující a určující silou československé obrody byla tato levice. Lze jí vytýkat, že chtěla *předčasně* zavádět programové cíle *komunistického* hnutí, protože tato výtka jí pořád uznává za jeho — třeba netrpělivou — součást. V její porážce je však porážena a oddalována budoucnost, protože posiluje konzervativní proudy, které sice čas od času popouštějí uzdu, ale nikdy ji nechtějí pustit úplně. Od nich nelze čekat, že budou uskutečňovat a přibližovat to, co je historicky možné udělat pro svobodnější a lidštější společnost.

Dnes se polednová levice vysvětluje jako pravice — nejen z jejího spojení s demokratickou frontou, ale i z jejich vlastních záměrů, které později právě v této souvislosti načrtnu. Na tuto záměnu reaguje dobový vtíp, že «pravičák» je ten, komu strana uhnula «doleva»: Ale krystalické čistoty nelze dosáhnout, a tak i konzer-

vativní socialismus bude mít svůj konzervatismus, svou vlastní pravici i vlastní centristy roztékající se mezi oběma póly. I polednový centrismus byl eklektický, určovaný intelektuálními, takticko-strategickými i jinými elementy složenými z výzbroje protikladných konzervativních a levicových sil, ovlivněný osobními vztahy a různými vlivy křížujícími se v té době. Pozitivnost centristického stanoviska je možné uznat tam, kde jeho zprostředkování mezi «krajnostmi» umožňuje progresivní postup. Všechna jeho pozitivita se však rozplývá, chce-li směřovat nesmiřitelné. Tato situace nastala po Lednu. Snaha zprostředkovat mezi konzervativním křídlem a levicí jednak brzdila uskutečnění nové linie — byla to strategická chyba, jednak nevedla a nemohla vést k uklidnění, jež se touto chybnou taktikou sledovalo. To se konečně odrazilo i v poměrně rychlém rozpadu centristické skupiny ve vedení strany, k níž patřil i A. Dubček. V dalším vývoji se on i jiní přibližují levici, jiní konzervativnímu křídlu. Obojí se ovšem v těchto nových seskupeních většinou umísťují tak, jak to odpovídalo jejich dřívější pozici.

17. INTELEKTUÁLNÍ REVOLTA

To je hrubý náčrt politických orientací v československém jaru a vztahuje se i na jeho spiritus rektor — intelektuály. E. Löbl (*Die intellektuelle Revolution*, 37) píše: «Československo bylo skutečně zachváčeno intelektuální revolucí, pravou revolucí, jejíž iniciátoři patřili k inteligenci. Je to první revoluce tohoto druhu v dějinách lidstva (?!)». Je přesvědčen, že «podcenění funkce duševní práce a podhodnocení vrstvy inteligence vedlo k hospodářské krizi v celém socialistickém bloku» (L. c. 33). Jak je vidět, je příliš orientován na roli inteligence. U nás byly ovšem «podhodnoceny» všechny podstatné elementy — s výjimkou mocensko kontrolních — a to asi nelze svádět pouze na podcenění funkce duševní práce. Löbl je dokonce přesvědčen o tom, že Stalinův pakt s Hitlerem «vznikl z imanentní logiky antiintelektuálské koncepce» (L. c. 93), vlastní oběma systémům. Ale tyto systémy nelze vymezit pouze jako antiintelektuální, protože je nutné uznat i jejich intelektuální, kulturní

charakter — jsou protikulturní tam, kde se rozvíjí «složitá», humanistická, a tedy opoziční kultura. Je příliš jednoduché a zároveň pro «intelektuály» neodůvodněně apologetické takto uvažovat. Z takového pohledu vyrůstá «ideální intelektuál» a uniká fakt «intelektuálního antiintelektualismu», protože hrubý, omezený a mocensky arogantní antiintelektualismus není celou skutečností. Löbl ovšem vidí (L. c. 28) rozpor mezi rozvojem vědy ve válečné technice a odlišnou situací v jiných odvětvích — jde o SSSR, ale to příliš neovlivňuje jeho ideální představu inteligence, z níž vyvozuje významné, i když poněkud mlhavé závěry. Zde jsou: « . . . inteligence je . . . teprve potenciální elitou svého lidu. Neboť si neuvědomuje tuto roli, necítí se jako společenská vrstva, která má nést odpovědnost za osud svého lidu. Nepoznala, že na ní, na ní v první řadě závisí, kterou cestou lid vykročí. — Nestačí, že duševní pracovníci hrají potencionální roli, musí tuto funkci fakticky převzít, musí bojovat za to, aby se stali skutečnými vůdci svého lidu. Ale právě proto, že vedoucí role dosáhnou prostřednictvím svého intelektuálního vlivu, nejedná se zde o boj za mocenské pozice (?), naopak, o vybojování společenského pořádku, v němž princip moci zaujme podřízenou funkci . . . , o společnost, jejíž moc je odvozena z povinnosti poskytnout lidem širší prostor pro rozvoj jejich osobností. Tento cíl je více než demokracie: jde v první řadě o 'antropokracii', panství svobodných lidí» (L.c. 96-97).

Löbl zde jenom jinak nazývá známou vizi společnosti, v níž bude moc pouze podřízeným elementem, zato však odpovědnost za její uskutečnění revolučně přenáší s dělnické třídy na inteligenci a domnívá se, že takový závěr odůvodňuje charakter naší nové linie. Píše: «Je nutné domyslet do konce, co v Československu začalo, porozumět vnitřní logice těchto událostí, aby inteligence jako politicky uvědomělá vrstva vstoupila na scénu dějin a vytvořila nový svět. Jiná volba vlastně nezbývá. To je hluboký smysl událostí v Československu» (L. c. 99). Jestliže jiná volba nezbývá, pak všechno jiné selhalo. Myslím, že tato «teorie elity» nijak nutně neplyne z naší zkušenosti, a že je vůbec hodně nekritická k našim intelektuálům. Ale nezávisle na tom — jaký má být tento intelektuály vytvořený

«nový svět», a jak bude nebo nebude přijatelný pro všechny ostatní? Jak intelektuálové zorganizují sebe a jiné, aby ho dosáhli? Jaký vztah zaujmou k vykonavatelům svých direktiv, jak si zajistí jejich politický souhlas a jakou míru svobody jim ponechají na trnitých cestách k novému světu? Je iluzí domnívat se, že stačí intelektuální vliv bez mocenských pozic: to, co Löbl od nich chce, nemohou realizovat jako pouze intelektuální elitu — musí se stát politickou a dost přísně organizovanou silou, nutnou k sjednocení a vedení sebe i jiných. Pro inteligenci je to obtížnější, protože není «jedné krve», je pluralističtější a individualističtější daleko víc než jiné vrstvy a její zápal někdy ve větším rozsahu vychází spíše z literárních zdrojů než z podmínek, v nichž působí. To také ztěžuje vytváření vážného a trvalého zájmu intelektuálů o společenské problémy i osvojení si jednání nezbytného v politické oblasti.

Rok 1968 byl v tomto směru i pro ně opravdovou universitou a její vliv lze pozorovat nejen v sebeorganizování intelektuálů (koordinační výbor tvůrčích svazů), jež bylo organizačním vyjádřením jejich autonomie, ale i v zaměření a smyslu jejich působení na společnost. Tady se právě objevily velmi důležité momenty, které Löbl ve svých úvahách o «intelektuální elitě» nebere v potřebné míře v úvahu. Pozdější (a vlastně už tehdejší) kritika zde není jednotná. Vedle vcelku povrchní kritiky «teorie elit» (F. J. Kolár, D. Hanes a jiní) vytýkající intelektuálům nadřazování se nad dělnickou třídu, rozvíjela se a rozvíjí kritika zaměřená proti jejich kontaktům s dělnickou třídou (s odborovými svazy, závody). Chodili na závody «otravovat duši lidí» (G. Husák), protože poznali, že bez dělníků nic nedosáhnou — říká se s hanlivým nádechem, ačkoli právě toto bylo tak důležité a pozitivní. Ale v těchto kritikách vůbec nejde o vážné zamyšlení nad rolí inteligence v dnešní naší společnosti a celý problém se dnes stejně jako včera redukuje na «získání inteligence», jež však počítá s inteligencí korporativně (stavovsky) uzavřenou do svých vlastních tvůrčích a jiných problémů, tedy s inteligencí, jež se má vzdát autonomního přemýšlení o sobě, o jiných, i o celé společnosti.

Ale proč by intelektuálové nemohli vyjadřovat i situaci jiných, včetně situace dělnické třídy? Působí zde dvě věci — jednak si

tuto funkci v «monolitním systému» vyhrazuje pouze pro sebe někdo jiný, jednak zde přežívá antikvární názor na inteligenci jako nesamostatného a ke všemu použitelného služebníka. Ale mimořádný růst úlohy vědy a vzdělanosti v současné době, tato obrovská intelektualizace celého společenského života vytváří nový poměr mezi společností (resp. panující třídou) a intelektuály, který už nelze vyjádřit pojmem «služební role», protože z něho nutně vyrůstá autonomnost intelektuálů, kteří se tak a v tomto smyslu přibližují uznávané autonomnosti třeba dělnické třídy nebo rolnictva. Snaha o ni je výrazem objektivních změn, a i když ji Löbl vyjadřuje v přehnané formulaci, přesto odráží skutečnost. Pojetí universit jako «nástroje dělnické třídy» (RP 7. 3. 1970) podtrhuje právě tuto služebnost intelektuálů, jež vlastně degraduje smysl tzv. «svazku dělnické třídy a inteligence», a vůbec si nepřipouští potřebu formulovat jejich nové postavení a jejich poměr k byrokratickým strukturám.

D. Hanes o tzv. teorii elit říká, že pěstovala «výlučnost skupin inteligence, potlačovala a odsuzovala k zániku historickou revoluční úlohu dělnické třídy, vytvářela kastovníctví a sektářství ve vědě a kultuře» (RP 17. 12. 1970), ale ani on se nezamýšlí nad jádrem problému. Je jisté, že mezi intelektuály byli takoví, kteří se «nadřazovali» nad méně kulturní neintelektuály, ale to lze najít i uvnitř naší politické a byrokratické elity, a je to také pro tuto otázku nedůležité, protože podobní domýšliví «elitáři» ještě nedorostli k přemýšlení o souvislostech mezi «elitou», hegemonií a souhlasem. Proti výlučnosti a tedy uzavřenosti mířila také výtka, že se starají převážně o svoji svobodu; a slyšeli jsme tehdy i poučení, že svoboda se má myslet pro všechny. Ale i to plynulo z omylu — v lepším případě —, protože tehdejší požadavek svobody projevu a informací, i když ho vyslovovaly určité skupiny intelektuálů, byl míněn univerzálně; ne tak v tom smyslu, že jich každý využije, jako v tom, že svoboda ve vědě, v tisku a tvůrčí práci vůbec má pro celou společnost pozitivní význam. Při tom nechybělo vědomí, že bez autonomie a svobody všech podstatných sil ve společnosti bude «svoboda intelektuálů» vratká a stále ohrožená. Intelektuální svoboda ještě málo znamená, není-li začleněna do

společenského hnutí, protože jen v něm a s ním nabývá společenský a dějinný význam.

V dobách předlednových byla stranická i nestranická inteligence neustávajícím zdrojem konfliktů a v průběhu let se mnohým z ní stranický tisk uzavřel — nebyli dostatečně konformní. Strana vehementně ukázňovala intelektuály a prozrazovala tím naprostou nechuť formulovat moderněji «statut» stranické inteligence, která se v důsledku toho musela intelektuálně projevovat mimo stranu a ve sporech s ní. Pro byrokraticky orientovanou organizaci neznamenal tento odchod intelektuálů žádné neštěstí. Nepříjemné bylo jen to, že se něco podobného vůbec děje. Ve chvíli, kdy se strana s byrokratismem rozcházela, nebyla už tato praxe k ničemu — a ještě víc — stala se škodlivou. Teď už nebylo možné vidět ve stranických intelektuálech «přirozené» propagandisty a agitátory, kteří mají být víc konformní než autonomní. Ale staré nazírání se stále prosazovalo — ve snaze vrátit je k poslušnosti a tedy k podřízené úloze zprostředkovatele linie, přičemž se zdůrazňoval především požadavek autority vedení, rozrušovaný nedostatečnou kázní intelektuálů, a přehlíželo nebo málo se doceňovalo to, co tito nekonformní komunisté dělali pro skutečnou intelektuální a politickou hegemonii strany.

Prvky nového poměru mezi vedením strany a stranickými intelektuály, jež se v podlednovém období objevily (práce na Akčním programu a jiných dokumentech spojených s novou linií), byly pak z valné části důsledkem spíš nepoddajnosti intelektuálů než pochopení toho, že intelektuály už nelze ohraničit rolí zprostředkovatele souhlasu ve službách vládnoucí skupiny, protože se stali významnou sociální silou, jejíž význam pro všechny oblasti společenského života má pronikavě vzestupnou tendenci. Garaudy se snaží tento problém vyjádřit ve svých úvahách o novém «historickém bloku», jež u nás platí za čistý revizionismus zaměřený proti dělnické třídě. Je to však revizionismus pouze z konzervativního hlediska, které se zuby nehty brání nové skutečnosti, jež vůbec není «protidělnická», nebo jež je tak «protidělnická» jako komunismus rušící všechny třídy, a tedy i dělnickou. Je tedy «protidělnickým» faktem potud, pokud se sama dělnická třída nazírá v korporativní

uzavřenost a výlučnosti, bez organických svazků s ostatními autonomními skupinami.

Z takovéto výlučnosti logicky vyplývá odpor vůči autonomii jiných, a to se projevilo nejen v případě intelektuálů, ale i *rolnictva*. O něm se vlastně ví velmi málo, protože kolektivizační eposej zachycená v politických, publicistických i uměleckých textech nedává celistvý pohled a také nijak nerozbila zřetelně pejorativní a přezíravý postoj k zemědělcům, patrný i v oficiálních přístupech a zvláště překvapující v našem národě — i když se ovšem zachovávají sentimenty k některým, zvláště folklórním prvkům zemědělské kultury. O *vnitřních* proměnách vesnice usuzujeme hlavně podle vnějších změn, protože pohled vycházející zevnitř tohoto světa byl velmi vzácný a pokud byl — ať už byl formulován politickým, vědeckým nebo uměleckým jazykem —, potud v něm byl opoziční osten. Jasného *Rodáci* jsou o tom velkou výpovědí. Kolektivizační aktivisté jsou na konci jeho příběhu tam, kde byli na počátku — na okraji zemědělské kolektivity: nemohou už nic dát novým pracovním a životním formám, které vytvořili. Dosáhli svého cíle, ale kolektivizátoři a kolektivizovaní se nesjednocují, protože ti první jsou stále cizí a málo rozumějící, neschopní dát novou duši novému životu. Ale u těch druhých není ani hněvu proti nim, protože ne oni, ale «*duch časů*» všechno způsobil. Žáci dospěli, učitelé už nemají co učit, opakují se, ale nechtějí pochopit, že mají vydat vysvědčení dospělosti.

Brzy po Únoru 1948 se zrušil Jednotný svaz zemědělců a po celých dvacet let byli rolníci bez vlastní organizace. Ani v roce 1953, kdy se i u nás jako ve všech jiných socialistických zemích hodně mluvilo o nutnosti «*upevnit dělnickorolnický svazek*», se tato vyslovená diskriminace nijak nezjemnila — zmírnily se ovšem některé aspekty «*hospodářského svazku*». Jako všude, i tady došlo po Lednu k «*výbuchu*», ke snaze o autonomii. Odpovídalo špatné tradici, že toto hnutí procházelo bez významnější pozornosti strany, která spíš jen pozorovala; takové probuzení se ostatně od rolníků vůbec nečekalo a nebyl pro ně tedy ani náznak programu. A zase ve shodě s tradicí se tato rolnická iniciativa podezřívala z «*agrarismu*» — výtky tohoto druhu velmi stíhaly J. Borůvku, který byl také brzy zproš-

těh členství v předsednictvu ÚV, do něhož byl zvolen v Lednu 1968. Tak V. Sněžný mluví o snaze «vytvořit prostor pro vznik opoziční politické síly pod firmou svazu zeměmělců», a tak «organizačně zneužít vesnici . . . v zájmu pravicových a protisocialistických sil» (RP 10. 2. 1970); J. Hečko píše o «vytvoření opoziční politické organizace vůči KSČ, jíž se měl stát 'Svaz zemědělců', propagovaný pod starým agrárnickým heslem 'venkov jedna rodina'». Tentýž odborník nás upozorňuje, že J. Borůvka šel ve své demagogii tak daleko, že «hlásal názory o potřebě rehabilitace zemědělců a jejich ekonomickém zrovnoprávnění», a že «bonapartovsky» (?!) prohlásil: «Svaz zemědělců je nutno ustavit, oby chránit a prosazoval zájmy zemědělců. Zemědělci již nebudou sbírat drobečky ze společného stolu. Svaz zemědělců si se všemi zasedne ke stolu. Máme na to právo» (RP 18. 3. 1970).

Takových hlasů je mnoho. Neumím si vysvětlit, z čeho všeho pramení tak silný odpor k rolnické organizaci, nesrovnatelný třeba s jistou benevolencí vůči organizacím intelektuálů. Zřejmě tady hraje velkou roli vzpomínka na bývalou agrární stranu, ale stejně je nepochopitelné, proč působí takto, neboť možné relikty politického agrarismu by byly v dnešních poměrech anachronismem. Zůstává však faktem, že se v těchto názorech celý venkov podezírá z tajné a mocné náklonosti k agrarismu, ačkoli jinak se chválí třeba to, že «vesnice zůstala pevná a nepropadla posrpnové antisovětské hysterii». To jsou sice průvodní rozpory autokratického postoje, zde jsou však přivedeny do krajnosti: nekompromisně se odmítá organizovaná ochrana zájmů velké části společnosti, která v nejvýznamnějších stranických a státních textech figuruje vždy na druhém místě, hned za dělnickou třídou.

18. SAMOSPRÁVA

Hlavní sociální skupiny chtěly tedy zvýraznit svůj sociální a politický vliv, a protože tato jejich snaha je vždy v nějakém vztahu k dělnické třídě, zdá se, že toho mohly dosáhnout jen na úkor jejich pozic a nabytých práv, že tedy tato snaha byla — jak se dnes

houfně říká — antidělnická. To je nutné pečlivě prozkoumat. Löblovovy úvahy o potencionální «intelektrální elitě», které spíš vycházejí ze situace roku 1968 než 1969 a později, mají základ v nové roli inteligence, jež se promítá do nových formulací dělnicko intelektuálního svazku i postavení stranické inteligence. Toto tvrzení (prokazované u nás v pracích «Richtova týmu» už v dobách Novotného) není v rozporu s názorem, že dělnická třída má *objektivně* vedoucí postavení (J. Lenárt 7. 2. 1970), a také nepředpokládá, že dělnická třída vyčerpala své revoluční možnosti. Tady však spor vůbec nekončí, protože právě tady se vynořuje mnoho otázek: za jakých podmínek může dělnická třída rozvíjet své «revoluční možnosti»? Co potřebuje k tomu, aby její «objektivně dané vedoucí postavení» bylo přímé a všude zřetelné? Je systém jejích organizací a výběru jejích vůdců takový, že povzbuzuje její revolučnost a přímý politický vliv? Protože obojí je pouze *možnost*, je tak důležité uvažovat o předpokladech její přeměny ve skutečnost.

Kritika po Lednu prokazovala, že dělnická třída byla formována výlučně jako opora režimu, nikoli jako autonomní subjekt politické, sociální a ekonomické iniciativy. Velká marxovská věta o tom, že osvobození dělnické třídy musí být věcí dělníků samých, která tedy zdůrazňovala její vlastní dějinnou iniciativu, byla zbavena všeho smyslu. Odbory neměly autonomii, jejich tisk podléhal cenzuře jako každý jiný, odborové vůdce dosazovala strana (tehdy Pastyříka, dnes Pillera), parlamentní i jiné volby byly víc slavností a méně výběrem, účast na řízení hospodářství — prostřednictvím závislých odborů — se týkala víc výkonů, méně ekonomického rozhodování. Dělnická třída byla stejně jako jiní obklopena neustálou péčí a dozorem, jehož cílem vůbec nebylo rozvíjet její revolučnost a přímou vůdčí činnost. Akční program na tuto situaci reagoval takto: «Cílem strany není stát se univerzálním «správcem» společnosti . . . nemůže být představitelkou celé škály sociálních zájmů . . . nechce a nebude nahrazovat společenské organizace . . . Politika strany nesmí vést k tomu, aby občané nekomunisté měli pocit, že jsou ve svých právech a svobodách úlohou strany omezo-
vání . . . »

Na tomto základě vznikala dnes tak pronásledovaná «nová odbo-

rová politika» podtrhující autonomnost odborů při obhajobě zájmů zaměstnanců (a tedy «odborovost odborů»), stejně jako úvahy o Podnikových radách. To nebyla československá specialita — hnutí za dělnickou samosprávu bylo ve své době v Polsku a Maďarsku silnější i spontánnější. J. Kadár tehdy říkal, že dělnická třída přijala velmi příznivě «dekret vlády o organizování dělnických rad», a že «dělnické rady v továrnách, které pracovaly provizorně, budou v nejbližší době zvoleny definitivně všemi dělníky továrny» (RP 25. 11. 1956). Tato formulace říká, že dekret o dělnických radách přišel až po jejich spontánním ustavení. Tak tomu bylo i v Polsku, kdežto u nás rozhodnutí o «experimentálním» zavádění podnikových rad hnutí za samosprávu předchází — je to jeden z dokladů pomalejšího «zrání» dělnické třídy v polednovém období. Už jsem se zmínil, že mezi «progresivisty» nebyla v této otázce jednoty. Tak i O. Šik dost pozdě zapojuje ideu samosprávy do své koncepce «ekonomické reformy», a to ještě v kompromisní formulaci podmíněné technokratickomanažersky: připouští účast pouze třetiny dělníků a zároveň vyhrazuje účast «zakladateli» (bance). Šikovi se tedy zbytečně vytýká, že na západě nenachází porozumění pro «výrobní demokracii», přestože tam obdivují «jeho reformu» (G. Husák, RP 18. 4. 1970, i jiní), protože v kritickém období nebyl jejím prorokem — nemluvě o tom, že takováto argumentace je v ústech komunistů víc než podivná. Ale i jiní, kteří platonicky sympatizovali s ideou samosprávy, měli řadu pochyb — také technokraticky motivovaných — o její vhodnosti právě pro danou dobu (patří sem i V. Šilhán).

«Progresivisté» — a tady myslím jen marxisty — nebyli tedy vždy progresivní; aspoň v tomto bodě je patrný určitý jejich odstup od stanoviska dělnické třídy, ale to je právě bod, který konzervativní a centristická kritika ještě zvýrazňuje. U tajemníka ÚR ČSROH A. Pokorného čteme: «Původní návrh vlády na experimentální ověření těchto rad byl zneužit pravící k rozpoutání kampaně s cílem přivést podniky ze všelidového vlastnictví do vlastnictví skupinového, zbavit stranu vedoucí úlohy v hospodářství a stát i odbory přímého vlivu na jeho rozvoj» (RP 12.2.1970). A u F. Pence: «S tím úzce souviselo i odbourání poslední špetky práv stranických

organizací v podnicích. Podnikové rady pracujících měly také rozhodovat o odvolání a jmenování ředitelů» (RP 5. 2. 1970). Rudé Právo uveřejnilo (13. 11. 1969) i text prohlášení bývalé podnikové rady n. p. Škoda — pod titulkem Existence podnikových rad objektivně oslabuje vedoucí úlohu strany.

Shoda je naprostá v tom, že výrobní demokracie (samospráva) oslabuje vedoucí úlohu strany, a takový názor je naprosto přirozený u těch, kdo stranu vidí jako jediného a výhradního mluvčího všech. Ale tato samospráva posiluje význam dělnické třídy, protože jí dává nové prostředky přímého vlivu. Podnikové rady pracujících stejně jako nová odborová politika představují tedy východisko z *diskriminace* dělnické třídy. Kritika «eskalace požadavků» i toho, že se odbory přestaly podílet na tvorbě zdrojů a orientovaly se téměř výlučně na obhajobu a prosazování zájmů (stejná výtka se adresuje Svazu zemědělců i mládežnickým a jiným organizacím) — tato dnes převládající kritika nesleduje «posílení vedoucí úlohy dělnické třídy», protože je rozhodně zaměřena proti těm organizačním formám, které by mohly zvýšit její přímý sociální a politický vliv. Musí se ovšem uznat, že z hlediska ztotožňujícího význam dělnické třídy s významem strany je každé «oslabení vedoucí role strany» automaticky i oslabením dělnické třídy. To ovšem nebylo důvodem zdrženlivého poměru k výrobní demokracii u technokratičtější orientovaných «progresivistů», neboť ti byli pluralističtější.

J. Hájek (L. c. 176-177) se zamýšlí právě nad tímto technokratickým nebezpečím. Vidí, že v radách pracujících má většinové zastoupení technická a ekonomická inteligence, ale vychází z předpokladu, že dělnické rady (zde už je širší určení — «pracující» — zúženo na užší — «dělnické») jsou složeny tak, že skutečně odpovídají svému názvu. Dochází k neradostnému zjištění, že «v parlamentárně (?) strukturované společnosti převáží nad vším plně samostatná (!?) a nezávislá (?) podniková ředitelství nekontrolovaná žádným (?) společenským orgánem — nejen nad dělnickými radami, ale i nad celým parlamentním systémem. 'Nová třída' průmyslových manažerů by nutně musila usilovat — v zájmu stabilizace své moci — o ovlivnění voleb i politiky jednotlivých stran,

jež by dostaly za úkol — možná, že včetně komunistické — obhajovat zájmy manažerské elity a povyšovat je na nejvyšší zájmy národního celku i uvnitř dělnických rad».

Hájkova obdivuhodná úvaha se liší od konzervativních kritiků, kteří se nijak zvláště nevzrušují technokratickým nebezpečím, a hájí postavení manažerů před samosprávným ohrožením. Neříká vlastně nic jiného než to, že síly vyňaté z kontroly budou ovládat, kontrolovat a umrtvovat ostatní — to je také východisko «progressivistické» nové linie. Na jím daném případě chce ovšem ukázat, že samospráva je krokem z bláta do louže, protože vyloučení «vedoucí úlohy strany» urychleně probouzí nekontrolovatelnou moc manažerů: měl by ovšem ještě ukázat, proč je nekontrolovatelná moc manažerské elity horší než nekontrolovatelná moc stranické politické elity. Samospráva zajisté není samospasitelná a Hájek dobře ukazuje jedno z nebezpečí, které jí hrozí, není-li celá politická struktura konstruována tak, aby jí byla příznivá. Bez nebezpečí není ovšem nic, a tak Hájkovo varování nevypovídá proti samosprávě, ale proti nekontrolovatelným nebo nekontrolovaným elitám. Systém podnikových rad pracujících by bez dynamizující — v demokratickém směru — nadstavby byl mrtvě narozeným dítětem; to ukazuje polský příklad. Nejde však jen o formy, protože síly, které se jejich prostřednictvím měly uvědoměle a iniciativně vyjadřovat, nebyly ještě tak probuzené, zkušené a dynamické, aby jim okamžitě dodaly plný význam. Ten se mohl teoreticky lehce předpokládat jako danost, ale prakticky to byl složitý úkol pro mnohé příští dny. Radikalistická kritika právě toto přehlíží, neboť vychází z toho, že vznik formy znamená automatický nebo předchozí vznik příslušných samosprávných revolučních subjektů, které okamžitě začnou jejím prostřednictvím všechno revolucionizovat. U nás však byl napřed «dekret», takže posláním i úkolem samosprávných forem bylo také «revolucionizování revolucionářů».

Nová linie měla vrátit «masám» aktivní roli, ale ty ji přijímaly až příliš rychle a samostatně, a to znepokojovalo. Měla zrušit degradaci společenských organizací na pouhé transmise «vůle strany» a probudit tak jejich větší vnímavost k společenskému vývoji, jež nemohla být dostatečná tam, kde se všechno odehrávalo v izolo-

vaných a hierarchicky strukturovaných vedoucích «špičkách» — ale i tato vnímavost se všude probouzela s udivující rychlostí. Pluralistická společnost rozbíjela omezení a projevovala se podle své podstaty — pluralisticky. To konečně Akční program předvídal i pokud jde o politické strany, i když v tomto případě jsou formulace zdrženlivější — mluví se o «partnerství» založeném na společném politickém programu Národní fronty, která se při tom definuje jako politická platforma, jež «nedělí politické strany na vládní a opoziční v tom smyslu, že by se vytvářela opozice proti linii státní politiky (?) jako linii celé (?) národní fronty a vedl se politický boj o moc ve státě». Je to neurčité, protože se zde nemluví o tom, jak má být určen podíl jednotlivých politických seskupení na státní moci — dohodou členů NF nebo rozhodnutím (volbou) společnosti? J. Maxa (L. c. 84) se domnívá, že pluralita politických stran by v té době byla pro KSČ sebevraždou, protože její pozice byla odhalením politických zločinů a chybně příliš otřesena. Je to jednostranné, protože ostatní politické strany zažily maximum úpadku a nebyly nijak lákavou alternativou — samy se obtížně regenerovaly a je přirozené, že marxističtí pluralisté uznávající oprávněnost autonomní a rovnoprávné existence jiných politických stran jim nebudou v politické konkurenci ulehčovat situaci. Z logiky vlastní monolitismu ovšem vyplývá, že marxista uznávající nezávislou existenci jiné a dokonce opoziční strany, chce sám tuto stranu tvořit a posilovat. Podle této logiky je také právní rovnoprávnost stran faktickou rovnoprávností, protože se málo myslí na společnost, která by v demokracii měla svobodně rozhodovat o státním významu různých politických sdružení.

Tak se aspoň situace vyvíjela. Zd. Mlynář o tom říká: « Volby nemohou být formální. Nedělejme si iluze, že to uděláme nějak tak, že to vlastně volby nebudou . . . » (Květnová porada, 1968). Uznejme, že to může lekat i vzbuzovat odpor. Tak u J. Fojtíka stojí psáno: « . . . strana si měla ponechat vedoucí postavení, ovšem s tím, že o ně budě čas od času, řekněme před volbami, prosit . . . » (RP 21. 4. 1970). Jistě je to hrozná představa, že by se strana měla ucházet o podporu «suverenního lidu» — je jím v ústavě i v ideologii — a vydávat se v šanc jeho nerozumným rozmarům. Ale kdo

toto říká, má mít odvalu nazývat věci pravým jménem a nekamuflovat se jako «demokrat». Jsou jistě tak pečlivé politické systémy, jež činí občanskou starostlivost o věci veřejné zbytečnou, protože jejich byrokracie dobře spravuje a uspokojuje potřeby všech — a pro takové systémy jsou angažovaní občané nejen zbyteční, ale i podezřelí. Tak i racionalizátor Taylor považoval zásluhy odborů za škodlivé, protože odbory jsou diletantské.

Z naší dřívější degradace občanství vyrostl klub angažovaných nestraníků a jeho vznik je přesvědčivým důkazem toho, že jiné politické strany nebyly pro KSČ tak těžkou konkurencí. Mlynář o něm na květnové poradě tajemníků řekl: « . . . měla by mu být položena možnost: buď do NF za těch podmínek, jako ostatní, ale potom nebude zastupovat . . . šest miliónů nestraníků proti ostatním . . . » Je přirozené, že takový nárok si KAN nemohl dělat — jeho politický význam by určily teprve volby. Zatím se však proti KANu zvedla vlna kritiky, jež se pak ještě znásobila, ačkoli je možné jeho existenci chápat jako jeden z faktorů, které zbrzdily rozvoj ostatních politických stran — a to nebylo pro KSČ špatné. Ale všechno to byla pluralita a diference, a tak se pro novou koncepci urychleně galvanizuje a oživuje Národní fronta: členství v ní se má stát podmínkou existence jakéhokoli sdružení, přičemž samo členství se váže na souhlas s její politickou platformou — plně se však tento princip «uzavřené plurality» prosadil až po srpnu 1968. Národní fronta neměla být nadále «důstojně vypleněnou prázdní», ale zprostředkovatelem a výrazem nových vztahů, nových forem sjednocování a iniciativy — tedy nového «bloku» utvářeného spolupůsobením různých sil. To se nevyčerpávalo pluralitou stran a Akční program to výslovně říká, i když zřejmě nedomýšlí v celém významu: « . . . politické strany nemohou . . . vyřadit zájmové organizace dělníků a ostatních pracujících z přímého vlivu na státní politiku, na její tvorbu i vykonávání». Partajně pojatý «parlamentarismus» je tímto pojetím překročen, protože v nové organizaci politické, hospodářské i sociální moci by nebyl «státní» význam dělníků, rolníků, intelektuálů, techniků, studentů i jiných určován výhradně politickými stranami (prostřednictvím voleb), ale i jejich organizacemi, a to neustále: tento vztah mezi státem

a občanskou společností překračuje etatismus a ohraničuje svévoli státních i partajních byrokracií. I když tady bylo hodně nejasností a sporů, bylo možné vztáhnout i na nás tato slova L. Longa: «Chceme socialistickou společnost, která bude pluralistickou společností, bohatou na demokratické členění, která bude založena na souhlasu lidu a na aktivní a přímé účasti mas, na světském a nikoli ideologickém charakteru státu» (Unita 21. 8. 1969).

19. SPORY O POJETÍ DEMOKRACIE

O takové společnosti se přemýšlelo. Některým ovšem stačil pouhý odkaz na demokracii, jaká u nás už jednou byla. Z tohoto hlediska byla hlavní pluralita stran a obnovení «prestiže státu», jeho vynětí z úplné závislosti na jedné straně, zatímco jiné prvky — samospráva výrobců a nová role společenských organizací — se zdály druhořadé. A opačně — byli takoví stoupcí samosprávy, pro něž úvahy o pluralitě stran a parlamentarismu zněly jako zbytečné připomínání překonané minulosti. Z pozic «nové levice» se opravdu může zdát divné to, že se u nás věnovala taková pozornost institucím, jež mimoparlamentní opozice tolik podceňuje, a nedivím se Rudi Dutschkemu, že v tom vidí jakousi «idealizaci buržoazně demokratických forem» (v předmluvě ke knize V. Klokočky, *Demokratischer Sozialismus*, Hamburg, 1968). Ale československé jaro nebylo vyvoláno selháním demokratických institucí, a proto «nebezpečí idealizace» tradičních demokratických forem nemohlo být nebezpečím pro demokratické hnutí. Desiluze z demokracie byla tehdy — a dnes ještě víc — daleko v nedohlednu, což ovšem některým u nás nijak nevadilo, aby se přesto chovali podle vzoru «antiestablishmentistů». Kdyby byl rok 1968 skutečně «znovuobjevením sovětu» (J. P. Sartre v předmluvě ke knize A. J. Liehma), pak by úvahy o «parlamentarismu» a «pluralitě stran» opravdu působily retardačně a antikvárně. Ale tak tomu nebylo — hnutí za «sověty», za výrobní a místní samosprávu, nezískalo ani celou marxistickou leviči.

Dobře chápu nechuť k politickým stranám, k «pluralistickému

partajnictví» (z jiných pozic ji u nás přesvědčivě vyjadřoval E. Beneš), ale tehdy bylo nutné vyrovnat se s tím, že strany jsou tu, že existuje parlament, a že samospráva není pojata jako univerzální forma organizace společnosti, ale jen jako «experiment». Konečně i praxe jugoslávské samosprávné organizace přesvědčovala, že vztahy mezi stranou, státem a společenskou samosprávou uchovávají řadu «klasických» politických problémů, které samospráva sama o sobě nemohla překonat, protože mají «politickou duši» a vyžadují tedy odpovídající — pluralistickou — strukturu vrcholné politické nadstavby: pokud ta neexistuje, potud se tyto «nadstavbové vrcholy» projevují vůči různosti především omezováním, které lze jen z části ospravedlnit tvrzením, že společenská samospráva vylučuje «politický boj» — jen z části proto, že politika v klasickém slova smyslu nebyla samosprávou zrušena. Přirozeně, že výhradní důraz na «pluralitu stran», z něhož vycházelo «patriokratické» pojetí parlamentu, byl antikvární právě touto výhradností; tu ovšem Akční program nezná: demokratizace neměla končit u stran, ať už spolupracujících nebo opozičních. Systém, který se vytvářel, měl zahrnovat i ochranné prostředky proti negativním důsledkům politického stranictví, které by je zároveň proměňovaly a z části depolitizovaly — viz předpokládané účinky samosprávy i jiných organizací vybudovaných na «nadstranických» základech. Leninova idea sovětů zahrnuje kritiku politického stranictví i buržoazního demokratismu a parlamentarismu; sověty měly přinést vyšší typ demokracie proto, že měly být přímou demokracií a přitom univerzální formou organizace společnosti. Ať už byly důvody jakékoli, Stalin porušil tuto univerzálnost a obnovil (ústavou z roku 1936) «socialistický parlamentarismus», což spolu s jinými věcmi — především totální byrokratizací — naprosto rozrušilo původní smysl sovětů: «sovětská demokracie» přestala být *sovětskou* v původním smyslu tohoto slova. U Lenina je parlamentarismus překonán dialekticky, přímou demokracií sjednocující zákonodárnou i výkonnou funkci — i když to z řady příčin bylo víc teoretické než praktické překonání. Teoretický i praktický zánik přímé demokracie v dobách Stalinových nemohl ovšem vyvážit takový parlamentarismus, který jím nebyl z toho nejpodstatnějšího

hlediska — nepředstavoval pluralistickou reprezentaci pluralisticky strukturované společnosti. Mimořádný dějinný význam jugoslávské samosprávní praxe je v tom, že odvážně navazuje na leninskou koncepci přímé demokracie a stejně odvážně neguje tradiční buržoazní parlamentarismus. Československá nová linie není z tohoto hlediska tak «důsledná», protože navazuje nejen na «sovětskou», ale i «parlamentní» demokracii.

To radikálové také vytýkají. Přesto myslím, že právě tato «nedůslednost» byla v daných podmínkách jak důsledností, tak nezbytností, protože životnost přímé demokracie (výrobní i společenské samosprávy) velmi závisí na tom, jak se vyřeší problém parlamentarismu. Ještě jinak bych to řekl: skutečně působící samospráva přímo vyžaduje, aby vrcholné politické nadstavby byly strukturovány pluralisticky — jinak degeneruje, nebo v optimističtějším vyjádření, bude závislá pouze na jediné politické síle. Je tu přirozeně i zpětná vazba: samospráva postihuje a proměňuje klasický parlamentarismus. Tím si ovšem nelámou hlavu dnešní kritici, kteří jednoduše mluví o obnově předválečného parlamentarismu (J. Hájek, 174) a obnově buržoazní demokracie. V našem případě lze jistě tento moment obnovy objevit — vyplývá konečně z faktu socialistického parlamentarismu zavedeného J. V. Stalinem. Přitom tato kritika naznačuje, že nejde o pouhou obnovu forem, ale i o návrat k sociální struktuře buržoazní společnosti.*

Je až trapné, že mohou vznikat takováto «nedorozumění». «Buržoazní demokraticismus» je buržoazní potud, pokud zprostředkovává politickou i jinou hegemonii buržoazie. Jeho institucionální a právní formy — «parlamentarismus západního typu», statut občanských a lidských práv a tak podobně — mohou však zprostředkovat i jiné, neburžoazní a protiburžoazní sociální vztahy i hegemonii neburžoazních sil. To také jak známo, předpokládal Engels, který považoval parlamentní republiku za specifickou formu diktatury proletariátu — přirozeně s výrazným podtržením samosprávy

*Chtěl bych připomenout Leninovy formulace ze *Státu a revoluce* o tom, že socialistické právo zůstává ještě buržoazním právem (právem nerovnosti) a socialistický stát buržoazním státem — bez buržoazie.

(Kritika erfurtského programu). Leninův kritický vztah k tomuto Engelsovu názoru nebyl určen tím, že «parlamentní republika» je plodem buržoazního demokraticismu, ani tím, že by ji považoval za příliš demokratickou nebo «liberální» — naopak: považoval ji za málo demokratickou, za neschopnou zprostředkovat přímý projev politické vůle dělnické třídy a všech pracujících.

Kdyby naše nová linie byla pouhou obnovou «buržoazního demokraticismu» — navíc s tendencí k zburžoaznění sociálních vztahů —, spočívala by její «světovost» jedinečně v zadostiučinění světové reakce. Je hodně těch, kdo mají radost z toho, že se socialismus nevyvaroval nedemokratických forem a praktik, i hodně těch, kdo jsou nadšeni nedemokraticismem buržoazie. Je to povrchně propagandistický přístup na obou stranách: jedni tvrdí, že socialismus vylučuje demokracii, druzí zase, že demokracii vylučuje soudobý kapitalismus. Propagandistický souboj tohoto druhu vylučuje vzájemné porozumění — to je ostatně jeho cílem — a nijak nepřispívá k řešení základní otázky: jak je možný nedemokratický socialismus, jak je možný demokratický kapitalismus — a ještě další varianty této otázky. V pojetí «totalitních států» se na základě některých shodných rysů — a shodnost mnohých není možné popřít — ztotožňují socialistické státy s fašistickými režimy. I u nás zazněla kritika tohoto druhu (I. Sviták i jiní) a v ní se příliš absolutizovaly shodné znaky a málo se přihlédlo k základnímu — fašistický režim se nemůže současně zachovat i demokratizovat, protože jedno vylučuje druhé. Pojem «demokratický fašismus» je absurdní, kdežto «demokratický socialismus» je možný (dokonce se nám říkalo, že je zbytečný).

Když se tedy říká, že nový model československé demokracie neznamená návrat k starým metodám západního parlamentarismu, ale něco úplně nového (J. Maxa, L. c. 145), je to správné jen zčásti. Buržoazní demokraticismus se u nás zrušil despoticky, nikoli demokraticky — proto nová linie *také obnovuje*; obnovování je ovšem pouze momentem širší koncepce «demokratického socialismu», naznačené v Akčním programu. Tato koncepce nedostala tehdy přesnou podobu — stejně jako víc poetický než politický výraz «socialismus s lidskou tváří» nebyl tenkrát ještě opřen o přesnější kon-

cepci «socialistického člověka» a «socialistických vztahů»: shrnoval protest proti nelidskosti, pozitivní «lidskost» však ještě zůstávala neurčitá. Někteří «progresivní» publicisté vyvozovali obrodné hnutí víc z minulosti, jiní byli současnější. Bylo by velmi povzbuzující, kdyby jeho zdrojem byla hlavně touha po svobodě, úcta k člověku, nenávisť k despotismu. To všechno jistě také bylo, ale toto všechno by se muselo jako síla projevit i tehdy, kdy byla lidskost nejvíce zdůrazňována a ponižována. Skutečnost však nepotvrzuje naši ušlechtilost a svobodymilovnost, nezávislou na času a událostech. Naše «svoboda» nezačala proto, že máme velké demokratické tradice (E. Beneš přesvědčoval o opaku) a živé vzpomínky na «ideály humanitní», které Novotného režim «nechápal». Její příčiny leží hlouběji: bez demokratických životních forem nemůžeme soustředit a maximálně využít všechny schopné národní síly, což je dnes stejně jako včera předpokladem pro to, abychom překonali vlastní malost — malost územím i počtem obyvatelstva. Nám bude despotismus vždy přisuzovat jen lokálně omezený význam, protože sám musí zůstat lokálně omezený — větší význam může dostat jen zvenčí. Předlednový režim přitom nebyl s to zajistit ani «racionalistický», «technokratický humanismus», který by byl jakousi alternativní náhradou za naši národní potřebu a přímo národní *nutnost* demokracie — Masaryk ji formuloval pro buržoazní, «dubčekovci» pro socialistické Československo.

Představy o cestách a rozsahu demokratizace se přirozeně rozcházeły. Jedni mluvili spíše z hlediska vládnoucích, jiní z hlediska ovládaných. Někteří se spoléhali na «dobré lidi», někteří na dobré instituce s přihlédnutím k faktorům, na jejichž základě formuloval Michels svůj «železný zákon oligarchizace». Nadšení pro demokracii nebylo všeobecné, souhlas s ní však byl obecný — to dokazuje tehdejší velkou pluralitu modelů demokracie. Přirozeně se i tehdy projevovala autokratická a byrokratická nechuť k demokracii — nelze čekat, že se administrátoři kultury nadchnou pro její autonomii; že pracovníci bezpečnosti budou psát pojednání o svobodě; že ti, kdo se podíleli na procesech, budou přesvědčeni sdílet jejich kritiku; že opory centralismu budou usilovat o decentralizaci a autonomii v hlubokém přesvědčení o potřebě demokra-

cie a svobody; že se cenzori zanítí pro svobodu tisku a zrušení cenzury . . .

Nesmíme zapomínat, že už v dávných dobách vlády A. Novotného se několikrát vyhlášoval program «rozvoje a zdokonalení socialistické demokracie», «socialistické státnosti» a «účasti lidí na správě státu a řízení hospodářství» — i tehdy se pracovalo s nějakým modelem «socialistické demokracie» a právě tohoto modelu se přidržovalo konzervativní křídlo. Tak třeba vědecký pracovník ústavu státu a práva ČSAV K. Ondris dovozuje, že propagace samosprávy se v polednovém období podílela na destrukci našeho politického systému, a že vůbec je požadavek samosprávy nereálný, jsme proti němu, ale zároveň pro nejširší účast lidu na správě státu (23. 3. 1970 v Čs. televizi). J. Hájek v podobných souvislostech s oblibou používá výraz «demontážní koncepce» — najdeme však u něho i obrat «totální destrukce celého lidského systému». V. Ruml a J. Kořínek píší: «Naši pseudonovátoři 'zapomněli' na to, že diktatura proletariátu je za podmínek existence třídního boje ve společnosti nejširší demokracií, demokracií pro pracující, socialistickou demokracií» (RP 10. 4. 1970). Tito autoři by měli lépe číst Lenina. Dověděli by se tam, že existuje rozdíl mezi sociální podstatou a formou státu, takže třeba buržoazie může uskutečňovat svou diktaturu v demokratických i nedemokratických formách. Tak třeba říká, že i nejdemokratičtější z buržoazních demokracií zůstává diktaturou buržoazie. Toto platí i pro «diktaturu proletariátu» — může mít demokratické a «sovětské» (samosprávní) formy, ale nemá je automaticky a nutně. Může znamenat přímou nebo demokraticky utvářenou nepřímou (zastupitelskou) moc dělnické třídy a pracujících, může však také znamenat nedemokratickou moc vládnoucí «ve jménu rolníků a pracujících». «Diktatura proletariátu je nejširší demokracií pro pracující» — to je definice, to je «má být», nikoli konkrétní popis konkrétního socialistického státu. Je zcela falešné, vytýká-li se «pravici», že chápala demokracii netřídně. Právě ona totiž zdůvodňovala pluralitu politického systému pluralitou sociální. Vycházela z toho, že demokracie jako element nadstavby vyjádří a zprostředkuje základnu, systém socialistických vztahů. Stejně tak nekoncepovala žádnou «absolutní» demokracii či «abso-

lutní», ničím neomezenou pluralitu: hranici této plurality a demokracie by byla tvořila ústava a z ní vyplývající právní řád. Chápe-li ovšem někdo hegemonii dělnické třídy výlučně jako otázku státní moci, již je nutné trvale zajišťovat různými preferencemi, pak byla «pravice» skutečně «netřídní», protože její pojetí demokracie zahrnovalo jednotný statut občana a «politické zrušení» (Marx) významu všech rozdílů — sociálních, národnostních, náboženských i jiných. Ve všech učebnicích marxismu je možné číst, že toto zrušení je formální (rovnost před zákonem) a nijak neruší politický význam existujících sociálních a jiných rozdílů. «Pravice» tedy byla optimistická — předpokládala, že důsledná obnova politické demokracie (politické rovnosti občanů) nesníží, ale zvýší politickou váhu dělnické třídy a všech pracujících vůbec. Nebyl to laciný a neodůvodněný optimismus, protože vycházel z charakteru naší společnosti přeměněné dvacetiletým působením komunistů — jeho revoluční a dějinný smysl konzervativní socialisté jinak až neskromně vyzdvihují — i z významu nových organizačních forem zvyšujících přímý politický i sociální vliv pracujících. Podle G. Husáka zde «pravice» navazovala na «nadtřídní» iluze z dob Novotného režimu. Od roku 1960 — říká — «narůstaly myšlenky jako 'občan jako občan', 'svoboda pro všechny', 'všem stejně' atd. — bez ohledu na to, jaké cíle kdo sleduje, co a kdo posiluje socialistický stát (! všimněte si: stát, nikoli občanskou společnost !), co a kdo ho oslabuje, která tendence, která skupina lidí atd. Zapomnělo se, že zde dožívaly a ještě dožívají pozůstatky bývalých buržoazních tříd a početná vrstva maloměšťáků, že mezi námi žijí lidé, kteří do února byli organizováni v buržoazních stranách, že u mnohých z nich přístup k problémům zůstal, neměnil se, že se jejich názory dále šíří řekněme i mezi mladé lidi, že silně působila imperialistická propaganda, že zde byly i naše vlastní chyby a nedostatky, které působily na vědomí atd.» (RP 5. 1. 1970). Tento sugestivní obraz úskalí demokracie za socialismu už známe od plukovníka B. Molnára. Na květnové poradě tajemníků KSČ v roce 1968 — tedy už tehdy — mluvil ve stejném duchu O. Černík: «... my jsme... postihli velmi silnou skupinu buržoazie... My jsme... postihli po Únoru velmi silnou skupinu kulaků apod.

... Nezapomínejme na to, že tady bylo 'postiženo' celkem více než milión sedmset tisíc příslušníků jiných stran, kteří jsou ... i v naší straně, ale řada z nich, ta většina, zůstala vně naší strany». Tady všude máme třídní pohled, zaměřený proti demokratickému optimismu «progresivistů». Jindy o tom G. Husák mluvil takto: «Existovalo nemálo falešných hesel o svobodě, o demokracii apod. Každé takové heslo, když není třídně vymezeno, stává se lehce nástrojem demagogie. Lenin vždy stavěl otázku: Pro koho demokracii, pro koho svobodu? Jeho odpověď byla vždy jasná! Svobodu a demokracii pro pracující, žádnou svobodu a demokracii pro vykořisťovatele, pro rozvratníky socialismu, pro nepřítel lidu» (RP 18. 4. 1970).

Lenin z této teze vyvodil závěry — nerovné volební právo zvýhodňující dělníky vůči rolníkům a odnětí volebního práva příslušníkům bývalých vykořisťovatelských tříd a některým jiným skupinám obyvatelstva. Ale u nás ústavně existovala a existuje — naprosto určitě, pokud jde o volební právo — politická rovnoprávnost občanů. Jestliže podle G. Husáka není a nemůže být «občan jako občan», měl by tedy přesně rozhraničit «aktivní» a «pasívní» občany — (nějakou socialistickou variantou takového liberalistického rozdělení, původně založeného na výši placených daní a tedy majetku) —, aby se neúplní občané nemotali uprostřed občanů rovnoprávných. Bez tohoto rozhraničení — podle přesných a jednoznačných kritérií — musí existovat libovůle a každý nepříjemný občan nebo tendence mohou být zařazeni mimo socialistickou demokracii.

Ale nejde jen o právní jistotu těch, kdo nemohou být občany jak● jiný (aby znali svůj statut a chovali se skromně ve shodě s ním), protože toto rozhraničení je ještě důležitější pro ty, kdo mají požívat dobrodiní svobody a demokracie, kdo tedy mohou sebevědomě a suverénně jednat a zároveň požívat velké vážnosti u státních orgánů a úředníků. A to je otázka: «svoboda a demokracie pro pracující» — jaká? S cenzurou nebo bez cenzury? Se spolčovací svobodou nebo bez ní? S autonomními organizacemi nebo s «transmisemi»? Se samosprávou nebo s «plnou diktátorskou mocí hospodářských vedoucích» (výraz Leninův, který si potrpěl na to, aby

se věci nazývaly pravým jménem)? S politickou rovností pracujících nebo bez ní? Se svobodnými a skutečnými volbami nebo s volbami plebiscitními?

20. TISKOVÁ SVOBODA

Pojetí demokracie a svobody pro ty, jimž svoboda za socialismu přísluší, není dnes pozitivně formulováno — můžeme o něm soudit nepřímou, na základě dnešních odsuzování «pseudosvobody» a «abstraktní» nebo «absolutní» svobody vedoucí k anarchii. Shrňeme-li je, dojdeme k závěru, že se jim nabízí tato svoboda: jste svobodní ve všem, v čem souhlasíte se stranou a jejím vedením, a můžete nerušeně tento souhlas všelijak vyjadřovat. Nejste-li pověřeni významnější funkcí a nemáte-li větší vzdělání, můžete upadat i do pochyb a nejasností a strana vám nezištně pomůže dobrat se pravdy. Bohužel existují i takoví, kteří nesouhlasí a kteří se nijak nedají přesvědčit a kteří spolu s dalšími cizími vlivy otravují, svádějí a klamou i vás, poctivé pracující. Poplést je možné kohokoli, a proto je nutné vás jednak chránit před špatnými rádci, jednak vás v nějaké míře — ne ovšem v duchu padesátých let — podezřívát, protože všem špatným vlivům se nedá ani sebevětším úsilím příslušných orgánů čelit. Svobodu, jak dobře víte, lze snadno zneužít; je to dvousečný meč, a tak je její omezení diktováno vaším prospěchem. My jsme na sebe — a za vás všechny — vzali celé to obrovské břímě svobody i odpovědnosti za naše národy, které by vás tížilo, zneklidňovalo a rušilo vaše štěstí. Chraňte se proto špatných proroků.

V dobách předlednových nebylo svobodné a sebevědomé jednání jako takové ve vážnosti úřadů — víc: bylo podezřelé. Svoboda byla spojena s rizikem, které právní řád a justice zmírňovaly jen nepatrně. Filosofie svobody však byla formálně dokonalá: svoboda je poznána nutností; strana se řídí vědeckou ideologií a poznává tedy «nutnost» nejpřesněji; její politika je založena na tomto přesném poznání, její uskutečňování je tedy svobodné, je realizací svobody; strana je vedoucí silou ve státě a společnosti a řídí je v

souladu s «nutnostmi», takže je inspiruje k svobodné činnosti; činnost směřující proti linii strany je činností proti nutnosti, je tedy pseudosvobodná, svévolná nebo nepřátelská.

Tato jednostranná a také nemarxovská filosofie svobody nemůže být oporou politické demokracie, protože absolutizací nutností snižuje svobodu ve smyslu alternativních možností lidských dějin. Nechci tím říkat, že nepřítomnost svobody v československém socialismu je důsledkem této filosofie, protože ta měla jen instrumentální ráz. Proto se také vážně neuvažovalo o demokracii jako pedagogickém problému. Zájem o organizaci a zaměření výchovy, vzdělání a osvěty, o vědeckou a tvůrčí práci i mass media nebyl veden snahou o to, aby se zvýšila účast rozumu v lidských záležitostech (Mills) — sledoval usměrnění a konformizaci rozumu. Tak se rozrušovala intelektuální samostatnost, která i v jiných oblastech zanikala, protože stát se stal monopolním zaměstnavatelem. Postavení všech — i státních zaměstnanců, soudců, pracovníků stranického aparátu a jiných — bylo nejisté a tato nejistota měla upevňovat loyaltitu všech k dané politice, daným politikům a dané ideologii. A bez účinných záruk autonomie člověka je svoboda — a z ní plynoucí vědomí vlastní hodnoty — nahodilá, protože nemůže být všeobecná, pokud se všeobecně nepřijímá riziko s ní spojené.

Konzervativní marxisté něco věděli o marxovské kritice buržoazní svobody, v níž je tato svoboda ponížena na pouhý produkt zbožních vztahů (svobodných vlastníků zboží), a tedy na nahodilost, s níž se v nerovné míře připojuje k nerovným soukromým vlastníkům, a hladce si osvojili tento přezíravý poměr nejen k buržoazní, ale k jakékoli svobodě. Nevzali v úvahu vysoké hodnocení dějinného významu této buržoazní svobody a nepochopili samo východisko marxovské kritiky: tato svoboda je neorganická, omezená a třídní proto, že nepřísluší člověku jako člověku, ale člověku jako vlastníku zboží; že není účelem nebo hodnotou sama o sobě, ale vzhledem k oběhu zboží. (Vztah mezi občanskoprávní a politickou svobodou a rovností není ovšem bezprostřední, a tak může existovat kombinace majetkoprávní svobody a právní rovnosti soukromých vlastníků s politickou nesvobodou a politickou nerovností občanů.)

Socialismus měl znamenat dějinný pokrok v realizaci svobody, měl

zmírnit její buržoazností danou omezenost. Ale náš socialismus vytvořil ještě nahodilejší, a tedy také vratkou svobodu — učinil ji závislou na funkcích, na konformitě, na loyaltě. Tady je tedy zřejmá nutnost «obnovy» a o ní s despektem píše V. Ruml a J. Kořínek: «O 'původnosti' jejich myšlení (myslí pravicové oportunisty) a «protisocialistické živly») svědčí skutečnost, že navrhovali v zásadě obnovit mechanismus buržoazní demokracie. A to ještě měli odvahu chlubně se nazývat progresivisty. Co je však pokrokového na tom, jestliže se namísto moderní socialistické organizace státní moci navrhuje návrat k historicky nižším typům politické organizace společnosti» (RP 20. 4. 1970)? Zajisté by na tom nemělo být nic «pokrokového», ale žel tomu tak bylo. Kdyby byl náš socialismus zachoval a rozvinul to, co v těchto «nižších typech» bylo veliké, nebylo by československého jara — kdo by se vzrušovat a namáhal vytvořením něčeho, co jako samozřejmost trvá? «Nepůvodní progresivisté» by nebyli atraktivní, nýbrž směšní. Ale «progresivisté» nebyli vůbec směšní, právě naopak. Jejich «nepůvodnost» snižuje jejich progresivnost, protože netkví v nich, ale v československém socialismu, v jeho nespécificky negativním poměru ke svobodě — a v tom sotva spočívá jeho «modernost».

V těchto věcech není ostatně původnost tolik důležitá — milejší je nepůvodní svoboda než moderní nesvoboda. Tak mohu souhlasit s C. W. Millsem, že předpokladem plně demokratické společnosti jsou politické strany, hnutí a veřejnost, v nichž se otevřeně projednávají ideje a alternativy společenského života a které mají možnost skutečně ovlivňovat rozhodnutí strukturálního významu (Sociologická imaginace, 160-161). Naše moderní socialistická organizace tyto věci neumožňovala — proti otevřenému projednávání alternativ se vyzbrojila cenzurou. Nemohu si odpustit citaci názorů národního klasika J. K. Tyla o předbřeznové cenzuře, zrušené Ferdinandem Dobrotivým (1848): «To bylo arci jedno z nejhorších tyranství. Rozum všech lidí měl se řídit podle rozumu jediného člověka, kterýž měl právě moc. . . . Kdybyste byl chtěl ku příkladu napsat, že víte o jistém nedostatku v vrchnostenském řízení nebo že vás ten onen panáček utahuje, — pryč s tím, cenzura to vytrhla; kdybyste chtěl v některém spisu veřejnou otázku učinit, zdali by

nebylo dobře, aby se lidu daně platícímu také řeklo, kam se ty daně dávají, nač se potřebujou, — pryč s tím, cenzura to vytrhla; kdybyste byl chtěl napsat, že všechno tajné špehování a očerňování v úřadech jakož i v životě obecném přestalo, — pryč s tím, cenzura to vytrhla; kdyby byl chtěl někdo vypočítat, jak se lid . . . tou zlopověstnou lutrií utahuje a jak to v jiných zemích již nahlídli a tu okrádačku zrušili, — pryč s tím, cenzura to vytrhla; ano kdybyste byl napsal, co se před dávnými lety přihodilo, co se nedá zapřít, co je potvrzeno a dokázáno, ale s duchem naší bývalé vlády se nesrovnávalo, — pryč s tím, cenzura to vytrhla . . . Z toho vidíte zajisté, že paní cenzura tuze dobrá a moudrá hospodyně nebyla; za jedno nás okrádala o peníze, které za zapovězené knihy ze země vycházely, a pak hleděla co macecha na to, abychom v bázni boží ve tmách zůstali.»

Po sto dvaceti letech se u nás mluvilo stejně, ovšem modernějším jazykem. To však se už také cenzura zachvěla, jako ostatně vždy za «jara národa». Tisk dostal novou tvář a větší — tehdy vlastně až příliš velké — sebevědomí. Nabytá svoboda ho proměnila — podobně jako před stovaceti lety Tyla. Píše o tom J. Vlček: «Je zajímavé pozorovati, kterak za tiskové volnosti příliš květnatý a měkký způsob dřívějšího psaní Tylova zmužněl, jak mu ztvrdla páteř a zocelilo se nazírání na věci veřejné . . . » Nic nového pod sluncem. Tehdy i v roce 1968 se někteří zabývali hlavně tím, jak se tisková svoboda zneužívá — a to je vždy v nějaké míře pravda a může se o tom psát, protože je tisková svoboda — zneužívání nesvobody je vždycky utajenější. Podle «jodasovského» Rozboru situace v ČSSR po Lednu 1968 «ÚV KSČ, který na nátlak druhého centra nechal schválit zákon o svobodě slova a zrušení cenzury, spáchal ten největší podvod na dělnické třídě», protože «tento zákon dal všem revizionistům, neoburžoazním a kriminálním živlům svobodu lhát, špinit a osočovat, zatímco znemožnil jakýkoli svobodný projev komunistům».

Jsou u nás lidé přesvědčení o tom, že zrušení cenzury nastolilo absolutní svobodu tisku a absolutní neodpovědnost publicistů, protože neuvažují o právních, morálních i jiných mezích svobody — a polednová aktivita se konečně opravdu neudržela v právních

rámčích, protože někde byly v právu mezery (třeba svoboda spolčovací), jinde byla platná právní úprava v nesouladu i s Akčním programem. Löbl (L. c. 82) považuje tiskovou svobodu v osmi měsících roku 1968 za skutečně optimální, protože na západě mohou vlastníci novin svým redaktorům předpisovat, jaké mínění mají zastupovat, zatímco v ČSSR to už vlastníci nemohli dělat. Že přitom jistě došlo k určitým excesům, ale nikoli ve smyslu bulvární senzačnosti. Sklon k «bulvární senzačnosti» myslím existoval, není to však podstatné. Pozoruhodnější je dobytá autonomie novinářů. Zřejmě byla projevem mimořádné radikalizace mass medií, jež byla podstatně větší než radikalizace «vlastníků», tzn. vedení příslušných organizací. A. Dubček sám hovořil o tom, že redaktori Rudého práva, které přitom uvnitř ostatního tisku patřilo k umírněnějším, nepřihlíželi dostatečně k tomu, že jsou listem ÚV KSČ. Vidím tedy v úplné autonomii publicistů projev tehdejších diferenciací a nikoli trvalou demokratickou vymoženost. Nebyl to normální stav. Nezávislost novinářů jistě předpokládá vyrovnání práv «vlastníků» i práv publicistů-zaměstnanců při určování linie tisku, ale toto vyrovnání nemůže práva vydavatele zrušit. Rozdíly v pojetí «jak a o čem psát» ostatně nezmizí vyloučením vlastníka a mohou se optimálně řešit pouze pluralisticky členěným tiskem a respektováním sociálního i jiného pluralismu státními sdělovacími prostředky.

Uniformitu a šedivost tisku nezpůsobují «vlastníci» jako takoví, ale to, co je uniformuje a zbezprávnuje: monolitní jednota strážná cenzurou. Ta se tehdy rozkládala na přirozené a autonomní součásti, a to dělalo starosti vlastníkům, i vládě a straně. U nás je toto vidění moc rozšířené, takže se opačný pohled — že vláda dělá starosti publicistům a veřejnosti — jeví jako naprosté trojčení. Podle Černyševského je svobodný tisk nebezpečný pro vládu tehdy, když se zájmy vlády rozcházejí se zájmy společnosti. Tehdy po Lednu to však bylo složitější. Do té doby jsme byli spořádanou zemí a státní i jiní úředníci ani nemuseli číst noviny, protože věděli, co a jak v nich bude — vzrušila je jen různá vybočení z řady, jež cenzura přehlédla nebo tolerovala. Takovým státem jsme byli a za takový jsme byli považováni. Přísná státní cenzura přeměňuje

všechen tisk v oficiální státní věstník a každý hlas ve státní, protože státem dovolený hlas. Když se pak začalo mluvit mnohohlasně, vinil se z toho stát: buď za to, že je sám mnohoznačný a tedy neupřímný, nebo za to, že něco takového připustí. A některým lidem není možné vysvětlit, že teď je svoboda tisku a není proto už možné ztotožnit vládní a soukromý názor, protože nemají dobrou vůli a «nechápu», proč by se měl veřejně vyjadřovat názor, který nemá vyšší, státní posvěcení.

A tak se kritizovala «dotěrnost» novinářů (zažil ji na pražském letišti i generál Jepišov), ačkoli byla motivována i ospravedlněna snahou o «odtajnění» veřejného a hlavně politického života — věc u nás neslýchaná, a proto mnohými považovaná za vrchol opovržlivosti. Říkalo se, že svoboda musí být odpovědná, že však novináři nemají dost smyslu pro odpovědnost — ale to jsme právě vycházeli z režimu, který nebyl ani právně, ani politicky odpovědný, protože byl nad vším nadřazen, a svoboda tedy ještě ani zdaleka nebyla prostá a uklidňující danost. A povídalo se i to, že tisková svoboda slouží pouze novinářům, že ostatní z ní nic nemají — ačkoli má tak pronikavý vliv na stav společnosti, na otevřenost a přímou společenského a politického života, na výchovu k odpovědnosti za stav věcí veřejných, na zmorálnění veřejného života, na «výchovu vychovatelů» i tlumení nadměrné sebejistoty a nadřazenosti politické reprezentace, ačkoli bez ní nelze vykořeňovat rozdvojenost, uzavřenost a pokrytectví, rozpor činů a přesvědčení, vlašnost a fanatismus, rozpor mezi vlivy rodiny a školy i další věci, které bují v dusném klimatu nesvobody.

Jak tedy z toho všeho? Jeden způsob řešení navrhol Dubčekovi příslušník «antinovotnovské opozice» V. Biřak. Vypovídá takto: Jednou jsem mu přesně napsal a předsednictvu odevzdal, jak postupovat dál, že když nemáme odvalu zastavit protistranickou a protisovětskou kampaň mocenskými prostředky: Prosím tě, je třeba připravit 40 lidí do rozhlasu, 40 lidí do televize, do jednotlivých redakcí a za jednu noc toto vše obsadit, protože jinak se nevyhneme katastrofě. I spojenci nám ustavičně dokazují, že to je naše nejslabší místo. Strana bez masových komunikačních prostředků je hluchá a němá» (zářijové plénum ÚV KSČ, 1969). Tento postup by měl

své logické pokračování v mocenskopolicejních sankcích, které by znamenaly konec nové linie, což Biřak přirozeně viděl a přijímal. Nebylo to však už přijatelné pro celé vedení, i když celé vedení bylo znepokojeno: jak se dnes říká, dokonce i Kriegel a Smrkovský. Na květnové poradě tajemníků, kde zaznělo tolik kritiky proti sdělovacím prostředkům, představil Černík demokratickou variantu řešení: «V rozhlasu, televizi a v ČTK jsme se dohodli s vedoucími, . . . že utvoříme do 10 dnů správní rady, kde bude vedení ustaveno ze zástupců redakce, budou tam lidé ze státního ústrojí a z NF a tito lidé budou na přechodnou dobu třeba každý den sedět a vyhodnocovat relace, které se dělaly . . . jestliže v těchto orgánech chtějí provést komentář k nějakému rozhodnutí vlády nebo ministerstva zahraničních věcí, pak musí být řečeno, že to řekl ten a ten, hned tentýž den musí vystoupit vláda nebo ministr a opravit to, nebo vedoucí redaktor zahraniční rubriky . . . Totéž musíme připravit na usnesení předsednictva strany, aby to bylo pokud se týká stranických věcí . . . Předsednictvo je toho názoru, že by jednotliví členové předsednictva třeba na přechodnou dobu měli si převzít patronát nad stranickými organizacemi v televizi, rozhlase apod., abychom tam zvýšili stranický vliv . . . »

Tento návrh nediktoval vášnivý zápal pro tiskovou svobodu. Toleroval však různost a chtěl rozhraničit oficiální stranické a státní mínění «soukromníků». Bohužel ti, jimž to bylo určeno, nechápali potřebu a užitečnost takovéto složitosti.

21. ANTIBYROKRATICKÁ REVOLUCE

V době neklidné a plné rozporů vzikal «československý model socialismu». To, co jsme dosud měli, bylo více méně věrnou kopií sovětského modelu, jak se ustavil v časech Stalinových, bez ohledu na to, že jsme sami neprošli sovětskou cestou. Löbl říká, že jsme se v roce 1948 museli rozhodnout buď pro jugoslávskou cestu nebo sovětský model; že naše tehdejší stranické vedení podpořilo SSSR s vírou, že tímto způsobem získá dostatečný prostor pro svobodné a samostatné jednání; a že jsme pak tuto bezprincipálnost, tento

pokus manévrovat mezi dvěma hledisky, museli později draze zaplatit (L. c. 19). Poznamenává však, že tehdy Československo pokoušelo vytvořit jakýsi «mezimodel», a poukazuje v souvislosti s tím na ústavu 9. května. (Její odchylnost od sovětské ústavy i ústav lidově demokratických zemí a zároveň její příbuznost s ústavami demokratickými konstatuje i německý učenec v oboru ústavního práva Loewenstein.)

Ale tehdy ještě žádná «jugoslávská cesta» nebyla v dohledu a ve srovnání s ČSR byl jugoslavský systém «sověštější». Až později je politicky a pak i soudně zavržena tzv. specifická cesta k socialismu — o její možnosti tenkrát mluvili třeba Poláci, ale nikoli Jugoslávci. Teprve pak přijel k muzeu V. I. Lenina v Praze Kl. Gottwald, přešel z auta do budovy po červeném běhounu, který byl rozvinut po prašné zemi, a tam pronesl známou větu o tom, že zákonitostí vývoje lidově demokratických zemí je neustálé přibližování sovětskému vzoru. Je třeba říci, že z hlediska velké části válečné a poválečné generace ji řekl příliš pozdě, protože radikalismus této generace nevítal myšlenku o cestě k socialismu bez diktatury proletariátu — tedy při zachování politické a buržoazní demokracie — zvláště nadšeně. Gottwaldova původní formulace narážela tak na odpor nejen venku, ale i mezi domácími marxisty. Když pak na sklonku roku 1948 Dimitrov zdůraznil obecnou platnost ideje diktatury proletariátu, zůstalo Gottwaldovo vedení ještě zdrženlivé. Ale i z jiného důvodu přišla tato věta pozdě — brzy po té začalo «přehodnocování» stalinské éry a věci se začaly jevit jinak. Když pak začaly maďarské bouře, a když Poláci začali mluvit o «połském modelu», byla u nás situace už jiná — byli jsme nejpevnější a odmítli jsme jakákoli mudrování o «modelech». Nenadchly nás ani jugoslávské reformy, jež byly ovšem příliš směle a příliš v rozporu s tím, co u nás vzniklo, takže musely být «kapitalistické» nebo aspoň — později — «revizionistické». Ale i rumunské snahy o větší míru nezávislosti se u nás přijímaly s neskrývanou nedůvěrou a nespokojeností, ačkoli nebyly spojeny s hlubokou přeměnou politického systému. Naše pevnost a věrnost byla tedy příslovečná a neochvějná, s výjimkou chvilkového zakolísání při sesazení N. S. Chruščova, jež však nezanechalo vážnějších ná-

sledků. Nám se nelíbila ani snaha těch stran, které mluvily pro «polycentrismus» a proti «vedoucí straně» i «vedoucím státu», ani jsme nevívali známou Deklaraci vlády SSSR z 30. října 1956 zdůrazňující rovnoprávnost a suverenitu všech socialistických zemí. Nikoli z diktátu, ale dobrovolně.

A pak tedy přišel šokující zvrat — Čechoslováci začali mluvit o «československém modelu». Jugoslávský autor (Grlič) po srpnu 1968 napsal, že československý pokus nebyl liberální variantou moskevského pojetí, ale radikální roztržkou s praxí, jež se zpronevěřovala socialismu. Je to oprávněné, pokud se pohlíží na celé hnutí a jeho určující síly a tendence; snahy omezit novou linii pouze na zjemnění hrubého modelu ovšem existovaly a měly své stoupence na mocensky i diplomaticky významných místech. Dříve, před rokem 1968, byla politická struktura tabu, jež se jen obtížně prolamovalo. Reformní snahy se tvářily nepoliticky nebo se političnosti zbavovaly. Někdo mohl propadat iluzi, že rozkvět (či stagnace) ekonomiky a forma vlády nejsou v přímém poměru — tak to kdysi říkal J. B. Say. Místo ekonomiky bylo možné dosadit vědu, kulturu, školství nebo cosi jiného — a o všem tom se dalo s reformními záměry uvažovat bez přímé souvislosti s politickým systémem. Muselo se tedy žít v iluzích, v utopii, v klamu i sebeklamu. Vždy je ovšem důležité měnit ve jménu něčeho, protože pouhá negace je jalová. I u nás se přirozeně vyrojili reformátoři, kteří po vzoru Matěje z Janova hlásali: následuj Krista, budeš dobrým křesťanem. Ale to jsou návraty, pohledy zpět k původní čistotě. Je to kontrapozice čistého ohně, teoretického nebo autentického marxismu, a sociálních útvarů vznikajících v konkrétních dějinách. Co je pravdivější — tyto historické útvary, tento konkrétní historii zformovaný socialismus, nebo autentický marxismus? Jaký vztah existuje mezi obojím? Jedno je jisté — tvorba nového modelu nemůže být založena na pouhém následování mistra a horlícím zavržení historického socialismu; musí se opřít i o rozumné pochopení daného socialismu a jeho zdrojů. Pokud socialismus existoval jen v myšlence a jejích stoupcích, bylo snadné vyrovnat se s názory, že socialismus nutně povede k despotismu, protože je zaměřen proti autonomii člověka, protože spěje k masové jednotě,

protože upírá pozitivnost odchylek, protože masovostí snižuje význam kultury a podobně. Teoreticky nebylo těžké překonat teoretickou námitku. Historický socialismus nepotvrdil optimismus obránců, ale to sotva opravňuje dnešní socialisty k tomu, aby ho prohlásili za omyl.

To je neodpovědná náhražka přemýšlení. U nás se začalo přemýšlet, ale také tady bylo hodně povrchní komparatistiky, z níž lehce plynuly závěry: u nás nebyl žádný socialismus, v SSSR není socialismus a v Číně a jinde také ne. Je pravda, že Marx chápal socialismus jako přirozené rozvinutí tendencí kapitalismu a Lenin mluvil v souvislosti s imperialismem o téměř «úplných ekonomických předpokladech socialismu». Ale socialismus je také výsledkem usilování, aktů vůle, vášnivých šturmů. «Zákony společenského rozvoje působící silou zákonů přírodních» se proplétají s revoluční vůlí. Vzniká nový útvar, který se pokládá v teorii za «přechodný», kterému však nemůžeme odepřít určité trvalé — a pozitivní — rysy, pokud neodmítáme zároveň představu, že od něj může vést cesta k socialismu «autentičtějšímu», k «dovršení výstavby socialismu» atp. Co to je? Nebo jinak: který kapitalismus je autentický — liberalistický, demokratický, fašistický, nacistický, americký-nebo portugalský, anglický nebo švédský? Které znaky jsou podstatné, takové, že bez nich nemůžeme mluvit o kapitalismu? Máme definovat kapitalismus a socialismus z hlediska základny nebo i nadstavby, a jak jsou nadstavby pro jejich definici důležité? Je socialismus pouze to, co je demokratické a humanistické, co odpovídá Marxovi? Jestliže ano, pak je socialismem jediné socialismus dokonalý, úplný a na každém místě v určujících rysech totožný. To je ovšem «idea socialismu» a otázka, jaký z ní vznikne historický útvar, je otevřená.

V pozadí tohoto uvažování je péče o to, aby pojem «socialismus» zůstal čistý a neposkvrněný; proto se tedy izoluje do všech špatností, jež se k němu v historii připlety. Tak se říká třeba to, že «kult osobnosti je cizí socialismu» — a nemyslí se tím existující socialismus, jemuž to ve své době vůbec nebylo cizí, ale idea socialismu. Toto myšlení se vzpírá uznat historický socialismus takový, jaký je, a zkoumat ho z něho samého. Jeho nedokonalosti a jiné

špatnosti se pak objevují jako nahodilosti, což je sice možné, ale pak je hodné pozornosti to, že právě tyto nahodilosti zvítězily a přecházely ve zdraví různé reformní bouře. Diskuse o těchto věcech je ještě před námi; tehdy jsme sotva začali a i tam převládalo zavrhování «antikrista»; «nepravého socialismu» nad přemýšlením — pozdější události tomuto «antikristovskému» přístupu velmi napomohly. Od předlednového socialismu jsme se odlišili pěkným výrazem «socialismus s lidskou tváří» — tím jsme se ovšem odlišili i od jiných socialismů, a tak nutně přišly otázky, zda si myslíme, že ten nebo onen socialismus není «lidský» (ostatně i o kapitalismu lze vypovídat, že některý je lidštější než jiný), zda právě tato «lidská tvář» je československou specifičností. Tyto spory jsou v pozadí výroku O. Černíka, že «jednostranné zvýrazňování pouze našich specifických stránek výstavby socialismu a nedoceňování obecných stránek výstavby socialismu nepřispívá k porozumění i v mezinárodním komunistickém hnutí. A do určité míry vzbuzuje i někdy oprávněnou kritiku nad naší činností» (Květnová porada tajemníků, 1968). Říká tedy, že socialismus československý má být zároveň i univerzální, přičemž tato univerzálnost není odvozena z teoretického, nýbrž z historického socialismu — ale právě ten jsme odmítali. Měli jsme ho proto podle Černíka odmítat (na základě naší specifiky) i neodmítat (z hlediska «obecných stránek»).

Ale v této poloze jsou úvahy o «specifičnosti» a «obecnosti» pouhým zaklínadlem a taktizováním. S použitím výroku L. Brežněva «jsme vstoupili do takové vývojové etapy, která již nedovoluje pracovat postaru, vyžaduje nové metody a nová řešení. V tomto případě jsou minulé zkušenosti špatným rádcem; nového se dosáhne jen úporným úsilím a hledáním» (RP 14. 4. 1970).

Začali jsme tedy «úporně usilovat a hledat», ale v každém momentu se hlásili špatní rádci, připomínající minulé zkušenosti. Podle Löbla se u nás jednalo — nezávisle na tom, že se mluvilo o reformách — o dvě revoluční tendence: vědeckotechnickou i socialistickou a o jejich syntézu. Při tom vidí tři úkoly socialistické revoluce: zespolečnění výrobních prostředků (podnikovou samosprávou jež je formou expropriace dosavadních disponentů národním majetkem i formou, jíž se tento majetek dává do dispozice společ-

nosti), demokratizaci a humanizaci společnosti (srov. L. c. 34, 38, 49-50). Vazba mezi «vědecko technickou» a socialistickou revoluční tendencí» byla ovšem velmi vzdálena syntéze; jak jsme viděli, vycházely z první z nich také důvody proti «zespolečenštění» ve smyslu výrobní demokracie i motivy pro autokratičtější formu politické demokracie.

Löbl přehání revoluční náboj vědeckotechnické orientace zřejmě proto, že právě na ní buduje svou také nadsazenou koncepci «intelektuální elity». Ale velké skupiny intelektuálů spjatých s touto orientací (jinak: s ekonomickou reformou) ani v polednovém období nepřekonaly Sayovu izolaci politiky a ekonomiky, tentokrát ovšem moderně motivovanou, a představovaly umírněné a místy až konzervativní skupiny uvnitř «progresivního bloku». V něm radikálním křídlem byli stoupenčíci «antibyrokratické revoluce», což je také termín mnohoznačný a proto neurčitý. Byrokratizace u nás zasáhla všechny oblasti — výkon moci, vedení a kontrolu společnosti, organizaci a řízení intelektuální práce, zdravotnictví a výchovy — prostě všechno. Docházelo se k ní pod praporem «zdokonalení demokratického centralismu» a některým lidem nedošlo dosud téměř nic o pravé povaze těchto procesů: vědí pouze to, že «kapitalistický stát je v podstatě budován na principech byrokratického centralismu, zatímco organizačním principem socialistického státu je demokratický centralismus» (Ruml, Kořínek, RP 10. 4. 1970). Jak je to jednoduché. Žádné velké starosti nad tím, že naše politické, odborové a jiné útvary přejaly principy, styl a etiku byrokracie; že se podřízenost a nadřízenost staly totální a naprosto převážily a znevážily hierarchii intelektuální, hierarchii stupňů porozumění; že v tomto systému první muž nutně musí říkat: «Znovu se na to podívám a vidím, vždyť přece já mám pravdu . . . ;» že v těchto podmínkách není deformací, ale nutností «nadřazenost aparátů nad volenými orgány»; že systém tohoto druhu spíše hlídá společnost a je tedy víc policejní než iniciativní; že poslušnost a kázeň mají větší hodnotu než vlastní rozum, protože jakákoli rozhodnutí mají všichni uskutečňovat bez «intelektuálního» pochybování.

I A. Novotný byl ovšem «antibyrokrat» — svědčí o tom řada proti-

byrokratických dokumentů i neúspěšné snahy o snížení stavů úřednictva. Pak máme lidový antibyrokrtismus, v němž je ovšem i příměs antiintelektualismu. Antibyrokrtický je i G. Husák, když říká, že se «nechceme vracet . . . k Novotného byrokratismu» (RP 15. 10. 1969), a který chce v roce 1970 snížit stav administrativy o 10%. Antibyrokrtičtí jsou tehdejší i dnešní racionalizátoři nespokojení nízkou odbornou úrovní odborných aparátů. Antibyrokrtické byly i reformy N. S. Chruščova i polský a maďarský říjen 1956. V 8. bodě Výzvy maďarské revoluční dělnicko rolnické vlády ze 4. listopadu 1956 se říká: «Likvidace byrokratismu, široký rozvoj demokracie pro všechny vrstvy obyvatelstva». Antibyrokrtická je i jugoslávská koncepce samosprávy, i čínská kulturní revoluce. Antibyrokrtický — a to totálně — byl I. Sviták, i naši maoiisté, i ti, kdo rozhodně odmítali instituce — s programem destrukce etablovaných struktur, i ti, kdo se báli jejich korumpujícího vlivu. Jsou to úplně odlišné antibyrokrtismy. Jeden je sám v zajetí byrokratismu, rozvíjí se v jeho rámci, a není tedy organicky antibyrokrtický. Druhý byrokracii totálně ruší a málo uvažuje o nutnosti a předpokladech «rozumné byrokracie», bez níž se moderní společnost neobejde, a o takových formách jejího začlenění do sociálního a politického systému, které by vyloučily «byrokratizaci» útvarů svým posláním a smyslem nebyrokratickým. Třetí je pro rozumnou byrokracii, pro sjednocení vědy a byrokracie, pro racionalizovaného člověka a rozumně řízenou i dobře zaopatřovanou společnost, ale nikoli pro rozumného a autonomního člověka a samosprávnou společnost rušící monopolní postavení politického státu s jeho byrokracií.

Ten druhý — totální — antibyrokrtismus je ze všech tří nejbliže antibyrokrtické revoluci, jež je «pokračováním (součástí) protikapitalistické revoluce» (K. Bartošek, Naše nynější krize a revoluce; text z roku 1969 zveřejněn ve Svědectví 38/1970). Protikapitalistická revoluce je jak v anarchistické, tak marxistické verzi antibyrokrtická. V marxistickém pojetí najdeme ovšem — na rozdíl od anarchismu — porevoluční etatismus, který je však antibyrokrtický, jak ukazují texty vztahující se k této otázce (Marx, Občanská válka ve Francii; Engels, předmluva k této práci z roku

1895; Lenin, Stát a revoluce; Stalin, Anarchismus a socialismus). V pojmu «antibyrokratická revoluce» je tedy i kritika toho porevolučního socialistického etatismu, který se vzpěčuje sebezrušení a nechce se chovat jako «přechodný stát» — zdroje a opory etatismu tak spolurozhodují o možnostech antibyrokratické orientace. Je v něm tedy i podnět k nové definici revolučního etatismu, odpovídající daným podmínkám. Z mnohých dnešních pokusů o její formulaci vykukuje bakuninský anarchismus (tak čtu třeba i úvahy E. Fischera na toto téma), aniž se současně seriózně uvažuje o bakuninské «antinomii svobody». To však jen podtrhuje naléhavost tohoto úkolu. Samospráva — v této souvislosti — je ještě příliš mlhavá a dnes už také víme, že sama o sobě nezahrnuje celý problém dialektické negace (zrušení i zachování pozvednutím na vyšší stupeň) buržoazního demokratismu, že samospráva má revoluční a dynamizující smysl v určitých *souvislostech*: při radikální proměně vztahu politického státu (pokud ho nelze «zrušit») k veřejnosti a při radikálně novém poměru veřejnosti k res publica. Revoluční «antibyrokratismus» tedy nijak neruší revoluční smysl Února a ještě přesněji: dává mu revoluční obsah, protože působí proti těm, kdo ho chápou jako uzavřenou a dovršenou sociální vzpouru. Znovu však říkám, že narážel na odpor nejen u konzervativců, ale také u technokraticky orientovaných «progresivistů», kteří se nezabývali tolik potřebou bohatě členěné demokracie, jako tím, «co potřebuje moderní ekonomika».

Je přirozené, že tyto střety různých orientací neměly čistě teoretický charakter, že v nich vždy působily taktické a jiné zřetele. Říkám to proto, abych rozlišil uvažování těsně spojené s vůlí, s masovou akcí — chtěnou nebo skutečnou —, od akademických úvah oproštěných od aktivismu. Kdo obojí směšuje, dostane klamný obraz. Tak jsme v Tigridově Svědectví (37/1969) četl tak přehlíživé a současně tak nechápající úvahy R. F. Lamberga: «Dokonce i myšlenky 'jara', které vznikaly v různých těch brain-trustech (pokud nebyly spontánní reakcí zdola) nebyly ničím jiným než *lokální aplikací notoricky známých tezí a pouček politologických, sociologických a hospodářských*, které na západě musí ovládat studenti i v počátečních semestrech na jakékoli fakultě společensko

vědního oboru». A ještě: « . . . zaráží domýšlivost, s níž myslící lidé, kteří včera položili na oltář KSČ *sacrificium intellectus*, dnes své — částečné — probuzení deklarují za čin světoborný a příkladný, příkladný dokonce (!) i pro Západ. *Sancta simplicitas!*» Proč se však svět víc zajímá o studenty, kteří podle pouček — třeba notoricky známých, hloupých, překonaných a bůhví ještě jakých — jednají na ulicích, a méně o ty, kteří si diskuse o moderních poučkách ponechávají na semináře? Úroveň československé kultury — umělecké i společensko vědní — nelze vyvodit z masových hnutí, z programů nebo publicistiky, a poměr lidu a moci nebyl ani u nás poměrem studentů a profesorů. Tady jsme v oblasti, kde i «překlad» cizích poznatků není jen věcí odpovídajících domácích slovních ekvivalentů, ale i hlubší sociálně politické práce: bez ní se překlad nestává organickou součástí domácí kultury, a hlavní proto není překlad sám, ale právě tato činnost zdomácňující «notoricky známé» v národním sociálně politickém prostředí. Lamberg tady promluvil jako osvícenec — povznesen nad složitě zprostředkování myšlenky v čin.

Nebylo u nás tolik nejasností, jak to vyplývá z mnohých projevů a třeba i z Boffovy recenze Liehmovy knihy. Akční program byl připraven poměrně rychle, neboť mnoho věcí bylo už předtím připraveno, a jeho mlhavost a nedůslednost má víc taktické než teoretické příčiny. A vůbec je nutné rozlišovat mezi tím, co se v teorii udělalo, a tím, co proniklo do «modelů», programů a hnutí. V každém případě polednové dokumenty, publicistika a diskuse nevyčerpávají a ani zdaleka si neuvědomují vše, co už bylo v naší kultuře přítomno. Otázkou stále bylo to, jak a kam se bude hnutí rozvíjet — a tady bylo střídavě zamřeno, oblačno, jasno. Dost věcí však bylo jasných a jejich uskutečnění by vytvořilo příznivé podmínky pro intelektuální práci, která by do všeho vnášela víc světla. Nebyla to ostatně tolik nejasnost v kresbě nového modelu, jako neurčitost demokratismu našich vedoucích politických seskupení, která «zdržovala». Tato neurčitost spolu se špatnými rádci mimořádně nadřazovala taktické zřetele zřetelům teoretickým.

22. UNIVERZÁLNOST A NACIONÁLNOST

Československý socialismus (jeho «model» nebo «specifická cesta») byl tedy socialismus vědomý si toho, že vzniká v Československu. Hlavní byl proto socialismus a jeho «československost» byla odvozená. V dané situaci se však tato odvozenost stala jádrem sporu, protože «československost» se definovala jako «demokratická» a «humanistická» — s odvoláním na tradice i s cílem odlišit se od historických socialismů. Demokratismus a humanismus je ovšem možné definovat univerzálně a lze je vyvodit i z teoretického marxismu. Můžeme tedy předpokládat, že i jiní je mohou takto definovat — třeba méně s odvoláním na tradice, jež ostatně u nás nejsou tak skvělé, jak si mnozí myslí, a více s aktivistickým popíráním tradic. Za tohoto předpokladu přestávají už «demokratismus» a «humanismus» vyjadřovat «československost», protože přesáhnou národní a státní půdu. Do té doby jistě může národní odlišení se od jiných národních socialismů vzbuzovat neodůvodněnou nacionálně motivovanou pýchu; účinně ji pokořit je možné jen tím, když se její předmět ukáže a uskuteční jako univerzální, nebo když se prokáže, že je pouhým výrazem nacionální omezenosti, z níž jiní nemohou pro sebe nic načerpat. Kdyby tedy demokratický a humanistický socialismus uskutečňovaly i jiné socialismy, byl by tento fakt důležitější než naše tradice a nestihla by nás výtka «nacionalismu», kterou už zažili Jugoslávci, Poláci, Maďaři, Rumuni a Číňané — i od nás.

Škodolibě se může říci, že to všechno jsou «kdyby — chyby». Ale není přece vinou Československa, že to, co je v teoretickém marxismu myšleno jako sine qua non každého socialismu, mohlo definovat národně — s oporou o tradice i o masarykovský humanismus. Ideolog novotnovské a pak podubčerkovské éry J. Fojtík uvažuje takto: «Skutečnost, že revoluci nelze uzavírat do národních rámců tato známá leninská idea, potvrzená praxí — se snad ze všeho nejméně líbila našim 'obroditelům' socialismu. Jejich pozice byla přesně opačná. Především se vehementně snažili dodázat, že vývoj v Rusku je vývojem pouze specifickým . . . » (RP 15. 4. 1970). Jenže v pojmu «československý» nebo — dříve — «polský model

socialismu» není žádné uzavírání se do národního rámce: jeho smyslem je definovat jeden národní socialismus k jinému nebo jiným národním socialismům a určit tedy rozdíly, ať už v konkrétní historii vznikly nutně nebo nahodile. Ale o tom už jsem mluvil. Důležitější je to, že Fojtíkovy úvahy končí u zdůvodnění obecného významu Ruska, a že z této pozice různí jiní fojtíkovci odmítají další «nacionální izolacionisty» — dnes hlavně čínské. Ale co když je v kritice maoismu a kulturní revoluce «antičínskost»? A «anti-albánismus» v kritice E. Hodži? A «antirumunskost» v kritice rumunských snah o samostatnost? A «antijugoslávismus» v kritice titovštiny a jugoslávské samosprávy? A co je to za internacionalismus, v němž *jedině* SSSR je mírou všech a všeho?

Zdůrazňuje-li se dnes nutnost (nikoli «právo»: to je slabé slovo, které nevysvětluje objektivní historií vytvořenou různost) vlastních, «národních modelů» socialismu a cest k němu, neznamená to ani uzavřenost, ani partikulární uspokojenost a tedy omezenost, ani lhostejnost k osudu socialismu ve světě nebo k osudům světa, ani vynětí z takového mezinárodního posuzování, jež se při vší kritičnosti nevměšuje, ani vzdání se přemýšlení o jiných. Odlišný model přímo předpokládá teoretickou i praktickou konfrontaci — předpokládá však neméně i rovnost a suverenitu jednotlivých stran a států. Různost «modelů» a nerovnoprávnost stran — to se vylučuje. A opačně: hledání vlastního modelu bylo zároveň — o tom budu ještě mluvit — přijetím principů rovnosti a nevměšování ve vztazích stran a socialistických států. Z hlediska dřívější nerovnosti i dřívějšího internacionalismu vyjádřeného vztahem k jedné vedoucí straně a zemi je to nacionalismus. V prohlášení předsednictva ÚV KSČ k 100. výročí narození V. I. Lenina se říká: . . . pro socialismus je krajně škodlivé, jestliže se přehlíží specifické podmínky výstavby socialismu v jednotlivých zemích. Neméně škodlivý je však i odklon od obecných, praxí prověřených zákonitostí socialistické revoluce. Přecenění národních zvláštností je v rozporu s internacionální politikou hnutí . . . Zveličení specifických rysů a vytváření «národních modelů» socialismu vyvolává nacionalismu a oslabuje jednotu a spolupráci celého komunistického hnutí» (RP 24. 9. 1969).

Tady je různost pojata jako překážka jednoty a spolupráce a «národní model» jako zdroj nacionalismu, ačkoli je evidentní, že v evropských socialistických zemích vyrůstal nacionalismus z předchozí nacionální vlašnosti komunistů a «národní modely» jako protest proti takové jednotě, kterou nebylo dost dobře možné nazvat spoluprací. Tato jednota se opírala o «obecné principy», které se kladly proti «národní specifičnosti», byly však zároveň samy «nacionální». Zde je rozpor, který nevymaže filosofování o vztahu «obecného» a «zvláštního», protože jeho základ není filosofický, ale politickoeconomický. P. Togliatti se k této věci vyjádřil ve svých jaltských poznámkách. Napsal: «Skutečnost, která nás zneklidňuje, a kterou nejsme s to si plně vysvětlit, jsou projevy odstředivých tendencí mezi socialistickými zeměmi. Je v nich zřejmé a vážné nebezpečí a domníváme se, že sovětsí soudruzi se jimi musí zabývat. V tom je nepochybně obrozující se nacionalismus. Víme však, že národní cítění je trvalým rysem dělnického a socialistického hnutí po dlouhé období i po dobytí moci. Hospodářský pokrok je neuhásí, ale živí je. I v socialistickém táboře je snad (podtrhuji toto «snad», protože mnohá konkrétní fakta neznáme) třeba vystříhat se násilné vnější uniformity a myslet na to, že jednotu je třeba vytvářet a udržovat při rozlišnosti a plné autonomii jednotlivých zemí» (RP 11. 9. 1964).

Togliatti tehdy nemusel myslet na Československo, které bylo tenkrát vzorem internacionalismu nenakloněného národním zvláštnostem a které teprve později svým vývojem a osudem potvrzovalo význam těchto (ještě umírněně formulovaných) varování. Otázka je ovšem stále táž: proč se «národní modely» chápou jednostranně jako překážka jednoty a spolupráce? Proč se v nich nevidí východisko pro novou a adekvátnější formulaci těchto otázek? A proč určité nové formulace — třeba v souvislosti s rozpuštěním III. internacionály a poté i Informačního byra, nebo v Deklaraci vlády SSSR z 31. října 1956 — jsou tak bezmocné vůči opačné praxi? Náš «národní model» nebyl výrazem izolacionismu, nebyl snahou národního ostrova vypořádat se s historií, přítomností a budoucností národů Československa výlučně národními silami, protože demokracii, humanismus a socialismus chápal univerzálně a svě-

tově. Z téhož důvodu zase byl a je obviňován z velikášství. Neprávem, neboť své univerzální pojetí chtěl zasadit do naší národní půdy a historie, aby tak humanismus, demokracie i socialismus mohly být také optimálním řešením problémů našich národních a státních společenství. Aby se vzájemně proluly tak organicky, jako třeba folklórní a moderní výrazové formy v Janáčkově Pastorkyni. Je v tom zajisté přítomna jak nová formulace jednoty a spolupráce, tak i potřeba jejího obecného přijetí.

V roce 1970 shrnul L. Brežněv hlavní rysy již vybudovaného socialismu takto: «Je to moc pracujících za avantgardní úlohy dělnické třídy a řízení společenského rozvoje marxisticko leninskou stranou. Je to společenské vlastnictví výrobních prostředků a na základě toho plánovitý rozvoj celého národního hospodářství na nejvyšší technické úrovni v zájmu blahobytu všeho lidu. Je to uskutečnění zásady 'každý podle svých schopností, každému podle jeho práce'. Je to výchova všeho lidu v duchu ideologie vědeckého komunismu, v duchu přátelství s národy bratrských socialistických zemí a pracujícími celého světa. A konečně je to zahraniční politika vycházející ze zásad proletářského, socialistického internacionalismu» (RP 22. 4. 1970). Tyto «obecné» principy nebo zákonitosti jsou vskutku velmi obecné. Nemluví se zde o respektování specifických podmínek, ačkoli jejich přehlížení je «pro socialismus krajně škodlivé». Není zde ani známky o formách moci pracujících a jejich sociální, politické, morální a intelektuální svobodě; nic bližšího o formách řízení společnosti stranou, o formách řízení hospodářství a vlivu či podílu společnosti na disponování společenským vlastnictvím — nenajdeme tady ani ten stupeň konkrétnosti, jako v případě plánovitého rozvoje národního hospodářství, který Brežněv váže na nejvyšší technickou úroveň. Není tady prostě řečeno nic z toho, co u nás po Lednu vyvolávalo tolik vzrušení a hledání, ani nic takového, co by toto hledání inspirovalo. Přitom nejsou tyto věci zamlčeny pro jejich samozřejmost, neboť všechna naše *jak* — jak organizovat moc pracujících, jak zajistit přímý avantgardní vliv dělnické třídy, jak chápat vedoucí roli komunistické strany, jak zajistit společenskost společenského vlastnictví, jak organizovat rozvoj národního hospodářství, jak dosahovat nejvyšší

technické úrovně, jak kontrolovat míru práce a spotřeby ve výrobních a nevýrobních sférách, jak organizovat vědu, kulturu a výchovu, jak zprostředkovat světový kontext našich národních snah, jak sjednotit v naší zahraniční politice národní, státní a internacionální — všechna tato «jak» se od počátku setkala s podezřením a pak i s přímým obviněním, že jsou skrytou nebo «plíživou kontrarevolucí».

23. MODEL PLURALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

Později G. Husák řekne, že reforma politického systému musí být založena na zásadách demokratického centralismu a vedení dělnické třídy a strany, protože jinak hrozí nebezpečí liberalizace, které je možné zneužít (RP 18. 4. 1970). Ale tehdy po Lednu byl klíčový problém v tom, že strana byla tvrdošíjně proti reformě, že byla brzdou, takže bylo nutné jednak reformovat samu stranu — v tomto byla větší shoda —, jednak vytvořit více středisek iniciativy, které by působily proti kostnatění strany — tady byla shoda už menší a později se právě toto stalo základem obviňování «pravice» z likvidátorských snah. V čem toto «likvidátorství» spočívalo? Zhruba řečeno, v nové formulaci principů vnitrostranického života, vztahu strany a státní moci, vztahu k jiným politickým a zájmovým sdružením a konečně i v tom, že se «pravice» chtěla zmocnit moci ve straně. To teď postupně proberu.

Úvahy o nových stanovách KSC vycházely z toho, že strana má být především iniciativním organismem, a že se tedy musí působit proti tomu, co by ji přeměňovalo v mocensko policejní, dozírající a kontrolující instituci, potírající hledání nových cest. Její struktura měla být tedy tak demokratická, aby účinně působila proti koncentraci moci a vlivu. Tento záměr sledovaly návrhy — ne vždy důsledné — na «neslučitelnost funkcí», «rotaci kádrů», «tajné volby», «jednacím řád ÚV» (zajišťující jeho nadřazenost nad předsednictvem Ústředního výboru) a na další záruky. Úplně převratný význam však měla formulace o právech a ochraně menšin. Ztěžovala přeměnu strany v jednomozkový organismus a nadřazovala

hierarchii porozumění tradiční byrokratické, zkázňující a uniformující nadvládě «výše postavených». (Ostatně i stranické byrokracie se měla proměnit — v souladu s proměnou strany — z dozírající instituce v organizátora iniciativy). Konfrontace myšlenek nastupovala na místo, kde do té doby vládla poslušnost a trestání «odchylujících se»; tím se kodifikovala možnost, aby se celá strana podílela na utváření stranické politiky — nejen v občasných volbách, ale v každodenní činnosti.

Je samozřejmé, že toto demokratické ustavení mělo také svá úskalí. Dnes se říká, že vlastně legalizovalo frakce a zničilo akceschopnost strany. Oligarchové budou zajisté všude tušit hrozbu frakcionářství, protože pro ně frakce představují smrtelné nebezpečí. Kde se odlišnost nemůže demokraticky vyjádřit a prosadit, prosazuje se jako frakce — působící zpravidla utajeně a ve tmě. Naproti tomu v demokracii jsou frakce zjevné, a už tato zjevnost, tato samozřejmost odlišnosti působí proti negativním formám a technikám frakcionářské činnosti. O to však oligarchům neběží; jim je jedno, že demokracie snižuje nebezpečnost frakcí, protože nebezpečím je pro ně demokracie sama. Frakce jsou zárodkem demokracie v nedemokratickém prostředí, které je ovšem příslušně deformuje, a jejich pronásledování je pronásledováním demokracie. Pokud se u nás všechno posuzovalo z toho hlediska, zda se tím neohrozí monolitní jednota strany a od ní odvozená monolitní jednota společnosti, byla ovšem každá odlišnost svatokrádežná a div ne zločinná, protože opravdu ohrožovala «jednotu a akceschopnost strany». Co se však s tímto «nenarušitelným principem» pořídí tam, kde se společnost organizuje pluralisticky a autonomně? Kde byl jednotvárný a skoro «gramofonový» monolog vystřídán vzrušivým a vícehlasným dialogem? Tady už je «hic Rhodus, hic salta», pro rozum, pro myšlenkovou smělost a málo místa pro denní i noční hlídače. Pojetí jednoty a akceschopnosti strany muselo být takové, aby strana byla velká velikostí rozumu, smělostí a iniciativou. A od těch, kterým se zalíbilo v monologu nebylo možné tehdy a není možné ani dnes, ani v budoucnu rozhodnější činy ve prospěch svobody očekávat. Trybuna ludu ve svém «příspěvku k diskusi», který uveřejnila až po nediskusním autoritativním zásahu (3. 11. 1968), polemizuje s

Dubčekovým odmítavým stanoviskem k mocenským metodám uplatňování vedoucí úlohy strany v tomto duchu: « Je to, podle našeho názoru, falešná alternativa, která vede k roztržce dvou neoddělitelných, nezbytných atributů vedoucí role strany — politického působení a používání nástrojů moci. Úkolem strany je sjednocení obou těchto metod . . . Vedoucí roli strany určitě není možné ztotožňovat s administrativním nařizováním, s přebíráním administrativních funkcí, jež jí nepřísluší. Ale tím spíše ji nelze realizovat bez podřízení všech orgánů státu politické linii určené stranou . . . » Toto se u nás psalo a říkalo v dobách Novotného. Z té doby pocházejí celé náruče dobrých úmyslů, že strana nemá nahrazovat jiné, a zároveň i spousta kritik jugoslávských pojetí, v nichž se vedoucí úloha strany scvrkla na pouhé ideové působení — tak se tehdy říkalo. Nevedlo to k ničemu, protože vedoucí úloha strany ve státě a společnosti, zakotvená v ústavě, zahrnovala podřízenost všeho a všech, a ti si také tuto podřízenost dobře uvědomovali — tak jako jiní si uvědomovali svou stranickou nadřazenost podepřenou ústavou. «Dubčekovci» nebyli přirozeně žádní bakuninci a nepopírali nutnost státní moci, která musí nastupovat tam, kde se rozpadne poslušnost. Ale chtěli organizovat především souhlas a — za druhé — vymanit stát z otrocké závislosti na jedné straně. Už před Lednem se mohlo uvažovat o tom, jak vlastně chápat ústavní text o vedoucí úloze strany a zda usnesení strany zavazují přímo všechny státní orgány. Uznání plurality tyto věci dost vyjasnilo a bylo zřejmé, že strana nemůže řídit bezpečnostní a vojenské složky způsobem, který vylučoval jejich parlamentní, ústavní odpovědnost. Formalistní legalisté by se tehdy jako dnes ovšem spokojili s tím, kdyby se tato hrozná symbózia bezpečnosti, armády a strany napravila právní normou — zřízením Rady obrany státu a podobně —, která by na faktickém stavu nic nezměnila. To by ovšem byla pseudodemokratizace, jež by nijak zásadně nezasáhla a neproměnila ani vztah strany a státu, ani státu a občanské společnosti. Kdyby tady nedošlo ke změně, bylo by zbytečné každé uvažování o smyslu parlamentu, vlády, Národní fronty, samosprávy i jiných sdružení a institucí; všechno by se redukovalo na to, jak tyto plní, převádějí a vysvětlují linii strany, přičemž by se čas od času varovalo před

«nahrazováním». Pokud se ve straně vidí podstata podstat, prvotní zdroj všeho pohybu, centrum všeho dění, potud musíme o všech ostatních — včetně státu — uvažovat jen z toho hlediska, jak z nich udělat ještě lepší vykonavatele, kteří se nebudou rozptylovat jim nepříslušícími snahami o iniciativu. Zaznamenal jsem si tento posrpnový výrok V. Pavlendy (z Čs. televize): aby strana byla vedoucí silou, aby vláda jako nejvyšší správce spravovala, aby občan pracoval a dostával spravedlivou odměnu.

Tento ideál uchvacující svou prostotou se po roce 1948 hluboce zakořenil v našem komunistickém hnutí a z jeho hradeb se také snižovala i diskreditovala snaha o členitější a už tím složitější demokracii. Tady všude působí zpolavyřčené heslo: silnější státní mocí proti anarchii a vyšší životní úrovní proti demokracii — neboť je v tradicích našeho socialismu to, že svobodu do životní úrovně nezapočítává. Pavlendou vyjádřený ideál nezahrnuje paralelní střediska socialistické moci a iniciativy, a proto ani nelze na jeho základě uvažovat o tom, jaké by měly být vazby strany k těmto střediskům — ke státu, k jiným stranám, k odborům, samosprávě, mládeži, školám, ženám, uměleckým svazům, zemědělcům, studentům a jiným; ani o tom, za jakých podmínek může strana docházet k syntéze různých hledisek, jež je nezbytná pro každého, kdo chce být v demokratické společnosti hegemonelem, kdo chce vládnout na základě politického souhlasu. Strana v tomto ideálu je mentorem dělnické třídy a mas, orgánem jejich «výchovy» a usměrňování, a i kdyby chtěla, nemůže být nástrojem jejich vlastních akcí a citlivým převoditelem jejich revolučních snah, protože všechno je vytvořeno pro jiné cíle. Jestliže měli «dubčekovci» radikálně obnovit nebo vytvořit organický svazek mezi stranou a masami, museli radikálně tento i podobné ideály odhodit a vytvořit takový systém, v němž živý vztah strany a mas nebude záviset pouze na dobré vůli, dobrém stavu nebo dobrém vedení strany — to všechno může být i jinak a možnost obrody je minimální tam, kde strana a moc jedno jsou.

Tím také byly motivovány další «likvidátorské» úvahy o politickém i zájmovém pluralismu a o samosprávě. O tom už byla řeč na jiném místě — nebyla tam však ještě zmínka o sociální demokracii.

Ta na dvacet let zmizela z našeho politického života; její největší část figurovala v komunistické straně pod označením «bývalí sociální demokraté» (to nikdy nezmizelo), jiná se stala obětí procesů. Tak se jako strana vyhnula degeneraci, která postihla jiné nekomunistické strany, které se sice mohly podílet na některých výhodách a dokonce i na ministerských křeslech, nikoli však na státní moci. To jí dodávalo přitažlivost násobenou ještě tím, že — jak sděluje tradice — ona byla vždy demokratická. Stanovisko stoupců «antibyrokratické revoluce» překračovalo sice jak nedemokratismus komunistů, tak tradiční demokratismus sociálních demokratů, ale to zas nebylo určující. A tady je velký paradox československého jara: sociální demokracie, teprve vznikající a jistě svým charakterem komunistům bližší než lidová a socialistická strana, se setkala s největším odmítáním. Tak v revoluci květnového pléna ÚV KSČ se říká: «Zejména ojedinělé názory, vyzývající v podstatě k rozkolu strany a založení nějaké druhé marxistické dělnické strany — ať už vycházející z podnětů některých jednotlivců považujících se za «progresivní komunisty» nebo naopak z podnětu těch sociálních demokratů, kteří chtějí «revidovat» historický krok sjednocení dvou dělnických stran z roku 1948 — považuje ÚV KSČ právě v době, kdy jde o jednotu strany jako základní záruku nové politiky, za snahy, jejichž politický význam je konec konců přímo antikomunistický» (Rok šedesátý osmý, 204). Formulace «v době, kdy» dovoluje soudit, že stanovisko vyjádřené v rezoluci diktovalo vnitřní i mezinárodní postavení strany, že nemá absolutní význam. A také jakákoli kritika sociáldemokratismu, vycházející z jeho poměru ke kapitalistické společnosti a zjišťující jeho oportunistus, reformismus a jiné hříchy, se u nás týkala minulosti a mohlo se z ní vyvodit jen málo o tom, jaký by byl charakter sociální demokracie podléající se na výkonu socialistické moci. Protože je svým charakterem komunistům bližší než jiné (naše) politické strany, měla by konfrontace s ní být taková, aby odpovídala tomuto faktu. Ale právě v této blízkosti byla hrozba — vznikající sociální demokracie by našla přirozený zdroj členů v části zdemokratizovaných komunistů a zároveň by připoutala i mnoho těch, kdo by jinak vstupovali do komunistické strany.

Ostatně zrušením «kádrového stropu» pro nekomunisty a rovností stran by se atraktivnost všech nekomunistických stran podstatně zvýšila. To všechno byly přímé důsledky pluralistických formulací v Akčním programu. Co tedy v této situaci se sociální demokracií? Snaha nepřipustit její vznik s poukazem na dřívější sjednocení nebyla dost účinná a právem se namítaly vážné formální nedostatky tohoto aktu. Ve zprávě o činnosti pražské organizace KSČ mluvil B. Šimon o velkorysé politice «národního smíření a nápravy křivd, nevyjímaje spravedlivé vyrovnání s bývalou sociální demokracií» (červenec 1968), ale ani toto «vyrovnání» spočívající v odpovídajícím zařazení stranou stojících vůdčích sociálních demokratů do stranických a státních funkcí nemohlo být úspěšné, jestliže idea sociální demokracie byla hlouběji zakotvena a neměla uspokojit pouze osobní ambice hrstky lidí — a to zřejmě byla.

V materiálech připravených pro XIV. sjezd (vydal je J. Pelikán v «Panzer überrollen den Parteitag») najdeme v těchto souvislostech následující strategicko taktické úvahy. Vycházejí z názoru, že případná ztráta většinových pozic komunistické strany v mocensko-politických institucích (stát, NF) by byla prakticky nástupem *jiné strany* k získání těchto pozic, tj. politickomocenským zvratem, který by teoreticky nemusel ohrozit socialistický a komunistický vývoj, ale «politicky odpovědně viděné podmínky u nás však podobnou úvahu jako politicky reálnou musí dnes vyloučit v dohledné perspektivně (5let)». Proto je pro přechodné období (do nové ústavy) «jednoznačně vyloučeno», aby «nový politický systém v ČSSSR byl tzv. otevřeným politickým systémem ve smyslu *volné hry* politických sil». Souhrn opatření má «zajistit, aby vztahy uvnitř NF a volební systém zajišťovaly hegemonii a preferenci (!?) komunistické strany, aby ani v NF ani v zastupitelských státních orgánech (federálních a národních, nikoli v místních) nemohlo dojít k *menšinovému postavení komunistické strany*». Národní fronta má být v souladu s tím konstituována jako *vnitřně pluralitní* platforma tvorby politické linie, která však má navenek *monopolní* ráz, a pro niž by se získal určitý všech občanů — např. formou referenda, které by ji pověřilo organizováním voleb do nových zastupitelských sborů. Tento monopol NF je nutný, neboť bez něho «nelze

vyloučit politickomocenský konflikt, zaměřený proti politické hegemonii KSČ (naopak, takový konflikt by se zdál velmi pravděpodobný)». Přitom by NF byla otevřenou organizací, ale s možností vyloučit organizaci (i politickou stranu), jež by porušovala rámec společného programu a směřovala proti politickému smyslu NF. Tato koncepce NF by byla dlouhodobě nezbytná, kdyby se v realitě systém více politických stran v rámci NF skutečně «ujal» tak, «že by nekomunistické strany tvořily reálnou alternativu proti hegemonii KSČ», nebo by se mohlo uvažovat o jiném ústavním řešení politických stran (zakotvení určitého «stranotvorného» principu v ústavě, řešení vzniku a zániku stran ústavním soudem apod./, «kdyby naopak došlo k odklonu od tohoto vývoje směrem k posílení reálného vlivu politických zájmových organizací a principů samosprávy».

V těchto úvahách je patrný jakýsi pesimismus; předpokládají, že ve svobodných volbách by společnost hegemonii (tady se tím prostě myslí rozhodující podíl na státní moci) komunistů nepotvrdila, že jistější z tohoto hlediska bude uzavřenější půda NF. Organizace NF se sice od svých sociálních zázemí plně nevzdalují. Ale tady nastupují «preference», zrušení rovnosti politických stran a tedy mocenské ztlumení a potlačení konkurujících orientací. Rovnost stran se klade až do doby, kdy nemůže nijak narušit hegemonii komunistů — v uvedeném významu, neboť to by vedlo k mocenskopolitickému zvratu a téměř jistému ohrožení socialistického a komunistického vývoje. Pesimismus autorů těchto úvah je zde blízký pesimismu nebo velkým očím dnešních kritiků. Tak rozumuje v Rudém právu (24. 6. 1970) M. Šolc: «byla dána možnost, aby opoziční sociální demokracie . . . nebo jina opoziční strana, organizace či jejich koalice ve volbách zvítězila. Tak by došlo ke změně politické moci v Československu bez jediného výstřelu . . . Potom by už nebyl pro ně žádný problém změnit ústavu a zákony, včetně zákona o znárodnění.»

Jak ukazují tyto dokumenty, «pravicoví kontrarevolucionáři» se pro každý případ proti kontrarevolučnímu nebezpečí pojišťovali a žárlivě strážili nadřazené postavení komunistické strany. Za tím vším je zřejmě víc než pouze taktické zřetele. I když pluralita stran

zahrnuje nebezpečí politických krizí a zvrátů (těm se ostatně nevyhnul ani monolitní systém), je třeba vidět toto nebezpečí ve všech souvislostech, včetně té, že socialismus netkví pouze a výhradně v komunistické straně; že zrušení socialismu není jen věcí zákonodárných aktů nové strany nebo stran u moci. Je to stále ovšem teoretická otázka, protože všechno zůstalo u teorie: usilují nekomunistické strany — včetně socialistů a sociálních demokratů — nutně o obnovu kapitalismu, dá-li se jim taková možnost? Mohou na tomto základě zlomit hegemonii komunistů? Kolik v tomto uvažování přežívá z těch diskreditujících politických stereotypů, jež byly vytvářeny ve stalinské éře, kdy nekomunistické bylo šmahem buržoazní, imperialistické, fašistické? Ale nejde jen o to. Myslím, že po všech slavných i neslavných zkušenostech musí komunisté začít přemýšlet s celou vážností o tom, zda je tak samozřejmé jejich přesvědčení o tom, že právě jejich hledisko a jejich nároky na vedení společnosti jsou všemu — i celému národnímu kolektivu — nadřazeny. Zní to kacířsky, je to však demokratický imperativ. Je-li to samozřejmé a nutné, nemohou být komunisté pro demokracii, protože tím by byli proti sobě. Nebo si musí šetřit svůj demokratický zápal pro mlžnou a dalekou budoucnost, v níž už svoboda bude, protože už nebudou různosti.

Pluralita stran nerovných je zhoubná jako každá nerovnost — ničí občanského ducha, demoralizuje a deformuje i jednotlivce. Znovu však připomínám, že nejde jen o pluralitu rovnoprávných stran, protože socialistické demokracie musí být bohatší a také přímější, musí být v nějaké míře «protipolitická» a v každém případě protikladná atkové politické prestižnosti, jež nadřazuje určité stranictví jiným a nadstranicky organizovaným zájmům. Nebylo by to lehké, zvláště v době oživeného ducha stranictví, ale nebylo by to nemožné. A jen z tohoto základu — je konečně obsaženi v dokumentu, který jsem zde citoval — můžeme přistupovat k otázce plurality rovných stran. Ostatně nejen českoslovenští «progresivisté», ale i italští, francouzští a jiní marxisté uvažovali a uvažují o pluralistické účasti na dobytí a výkonu socialistické moci. Tak třeba W. Rochet už před řadou let zdůraznil, že francouzská «strana odstranila důležitou překážku bránící dohodě mezi komunisty a socialisty,

když odmítla tezi, podle níž prý nezbytným předpokladem přechodu k socialismu je existence jediné strany», že se tím jasně vyslovila pro «pluralitu stran v socialistickém režimu . . . , zaručenou ústavou»; že přitom nejde o žádný «taktický manévr, ale naopak o uvážené politické rozhodnutí, spočívající na . . . analýze politických podmínek ve Francii v současné době»; že se «rozumí samo sebou», že u moci nebude jediná vedoucí strana, ale u moci budou a plně se na ní budou podílet všechny strany usilující o vybudování socialismu»; že to «předpokládá svobodu myšlení, svobodu shromažďování a společování, právo na stávkou a veškerá práva demokratických stran, které jsou u moci, i těch, které jsou v opozici a které jsou ochotny respektovat zákony nového socialistického zřízení».

Toto také patří k zahraničním inspiracím československého jara. Podle jeho dnešních kritiků formuloval W. Rochet kontrarevoluční program ještě před dosažením socialismu. Je to protismyslné, i když přihlédnu k tomu, že se Rochet nijak nedotýká historických socialistů a třeba předpokládá, že tam už byla tato otázka vyřešena. To se říká u nás, že Únor tyto věci jednou pro vždy rozhodl, avšak rok 1968 ukázal, že toto rozhodnutí nebylo tak jednoznačné. Ale nezávisle na tom: podstatné je to, že francouzská strana a nejen ona považuje pluralitu rovných stran, z nichž žádná není jednou pro vždy určena jako «vedoucí», za slučitelnou se socialismem. A tento «likvidátorský» názor lze sotva chápat tak, že je správný jen pro Francii nebo Itálii, ale ne pro Československo. Jistě ho ovšem může někdo vidět jako «taktiku» a pouhou teorii, kterou pak francouzská strana napraví, jakmile jí pluralističtí partneři začnou dělat potíže. Ze všeho je zřejmé, že obrodný proces nebyl frontálním útokem na stranu, že však v jeho průběhu se úloha strany, její funkce, její poměr k moci i společnosti radikálně proměňovaly — z hlediska monolitismu to lze nazvat «likvidátorstvím» a pochybuji, že je to možné jeho stoupencům vyvrátit. Aby mohli pochopit protikladné argumenty, museli by přestat vidět v monolitismu základní hodnotu a jedinou možnou formu socialismu. A nesměli by vidět ve snaze marxistické levice — podle dnešní terminologie «pravice» — dosáhnout rozhodujícího vlivu ve straně něco mimořádného a lik-

vidátorského. V demokratické straně mohou různé orientace demokraticky usilovat o podíl na vedení a pokud se chtějí prosadit, musí o to usilovat. Je to přirozený jev v politickém životě, který ovšem nedemokratické režimy vidí jako zločin, protože v nich je ctnostná a slavná jen moc těch, kdo ji mají. Marxistická levice by zůstala jen literaturou a úmyslem, kdyby se «neprodrala k moci». Ale moc pro ni měla být víc technickým prostředkem k realizaci myšlenky než formou seberealizace nové vládnoucí skupiny.

24. NACIONALISMUS A ANTISOVĚTISMUS

Taktické úvahy po Lednu 1968 spoluurčovala zásada: «bohu služ a ďábla nehněvej». Ale tento «vyrovňovací postoj» se neopíral o žádné zvláštní třetí síly a musel se tedy rozpadnout, když se vyrovnávané síly nechťely a nemohly smířit. Do dubna převažovaly ve vedení strany konzervativci a z toho také dělá Loukota závěr, že «zdravé síly» mohly ještě zvrátit vývoj v době mezi lednovým a dubnovým plénem, kdežto v teoretické atmosféře kolem červencového pléna tato možnost už neexistovala (Život strany 6/1970). Dokazuje tedy rychlý rozklad konzervativní orientace, který se i ve vedení projevil nejprve rovnováhou a pak převahou antikonzervativních a centristických sil. Výraznější přesun na pozici «progresivistů», patrný z průběhu mimořádných okresních a krajských konferencí (první konference nebyly ještě tak vyhraněné), podmínil i rozhodnější orientaci A. Dubčeka na «progresivisty» v Čechách i na Slovensku.

Taktik tehdy bylo ovšem mnoho a ne všechny si uvědomovaly dosah toho, co nechce a co všechno může «kdośi v šedém», který byl později zcela neosobně pojmenován «limitujícím faktorem». Vůči němu se rozehrála bohatá škála taktizování a lavírování, kterou pak A. Dubčekovi na zářijovém plénu ÚV KSČ (1969) vyčítavě i denunciantsky zopakoval V. Biřak, muž mimořádně vnímavý na hlasy z Rus. Říkal tam, že Dubčekovi hned po jeho volbě prvním tajemníkem radil «rychle, během pár dní odletět do Moskvy» a «vysvětlit sovětským soudruhům, KSSS i ostatní bratrské

strany informovat, co vlastně chceme, proč došlo k této změně, kde bude potřeba ustoupit (!), kde bude potřeba postavit hranice těm silám, které se budou chtít na tom přiživit, aby bratrské strany pochopily, co chceme, aby nám porozuměly», a že Dubček tehdy odpovídal, «že to neudělá, že do Moskvy nepojede, že si budou muset v Moskvě odvyknout a nemyslet si, že to bude jako za Novotného»; že referát k 20. výročí Února připravený pro Dubčeka «byl od začátku do konce revizionistický a likvidátorský», že se musel přepracovávat, a že «s. Brežněv, zhrozen, do telefonu dlouho vysvětloval, co to bude za skandál, jestliže to bude předneseno na slavnostním zasedání ÚV» — «museli by na to patrně reagovat a snad i odejít»; že už «tehdy s. Brežněv dostával strach»; že «Drážďany byly pro nás velkou koupelí, velkou očištnou sprchou», a že tam nám soudruzi řekli: «Všimněte si, co se u vás připravuje — rozvrat strany, státu, všech článků řízení. Podívejte se na to, co vám dělá Smrkovský. Dělá to ÚV, anebo vám přes hlavu Smrkovský? Nevidíte, že vám připravuje kontrarevoluci?», že však přesto byl Smrkovský vyzdvihnut do vyšších funkcí; že jsme v Moskvě slíbili i to, že sjezd nebude, a pak se svolal «pod ohromným vlivem pravice»; že Dubček odmítl schůzku v Moskvě s poukazem na probíhající okresní konference, «ale mezi námi to zdůvodňoval . . . tím, že nás tam bude Brežněv nutit k tomu, aby v republice zůstala sovětská vojska, která byla u nás na cvičení». A Biřak se ptá: «*Jaký strach má první tajemník ÚV KSČ z toho, že tu bude pár sovětských vojáků?*» Dále uvádí, že s. Brežněv nebyl proti našemu návrhu početně snížit armádu, zdůraznil však, «že naše západní hranice je společná, abychom jim vyčlenili určitý úsek západní hranice, který budou chránit svými vojsky na jejich náklady. Přijali by to u nás lidé» — to říká Biřak — «kdybychom jim řekli, že tím, že snížíme stav naší armády (řekněme o 50 tisíc), získali bychom nejen pracovní sílu, třeba pro výstavbu bytů, ale navíc ušetříme i další výdaje na armádu s možností jejich efektivního využití v jiných odvětvích, a že tuto mezeru v obraně státních hranic by na sebe převzal Sovětský svaz» (na tomto místě protokol zaznamenává potlesk); že se však na tento návrh nepřistoupilo ze strachu před «narušením» (uvozovky jsou Biřakovy) naší suverenity . . .

V tomto duchu rekapituluje běh událostí až po 21. srpen. Nelze o něm říci, že zbaběle ustupuje tlaku SSSR a dalších čtyř socialistických zemí, protože právě tento tlak vyjadřoval jeho nejvnitřnější přesvědčení. Také D. Kolder nevidí v tom všem ani nátlak, ani omezování naší samostatnosti v politice — podle něho si «bratrské strany uvědomují ohromnou složitost situace ve straně, nepřipravenost vedení, nezkušenost vedení, a proto od první chvíle projevují . . . otcovskou starost nad svými syny.» Tento synovsky podřízený pohled uznávající otcovská práva neboli hegemonismus KSSS nebyl a vzhledem k charakteru a smyslu nové linie se ani nemohl stát obecným. Rezoluce květnového pléna byla v tomto směru jednoznačná — zdůraznila, že «budeme vysvětlovat a hájit stanovisko, že náš vnitřní vývoj je svrchovanou záležitostí ČSSR; nevmešujeme se do vnitropolitických otázek jiných zemí a totéž vyžadujeme i ve vztahu k naší zemi» (Rok šedesátý osmý, 211). Za této situace nemohl vnější tlak nijak přispět k sjednocení a zesílení konzervativních a centristických sil — musel naopak zesilovat jejich nejistotu, izolaci i rozpad. To dobře cítili autoři známé Zprávy projednávané na předsednictvu ÚV KSČ v dramatické noci z 20. na 21. srpna 1968. Vycházejí z toho, že «poslední prudký vze-
stup důvěry v komunistickou stranu se opírá výhradně o vnější (!) indikační znaky, o tendenci spjatou se suverenitou strany, suverenitou země», a z toho dovozují: «Bude-li sovětská politika moudrá a bude-li tolerovat (!) samostatný postup naší strany, bude to mezi těmi, kdož dali svůj hlas komunistické straně v situaci vnějšího tlaku, vyvolávat vůči straně stále hlubší diferenciaci a rozpaky». Tato věta tedy formuluje naději — strašnou, ale tehdy jedinou —, že strana pod vedením «dubčekovců» znovu ztratí sympatie společnosti, což pak přirozeně posílí konzervativní a centralistické síly i synovský poměr k SSSR.

Ale sovětská politika «nebyla moudrá». Varšavský dopis pěti komunistických a dělnických stran (Rok šedesátý osmý, 236 n) shrnující předchozí kritiku naší nové linie zdůraznil, že u nás «vznikla situace absolutně nepřijatelná pro socialistické země»; dál mluvil o «kontrarevoluci», «nedůvěře a nepřátelství k Sovětskému svazu a dalším socialistickým zemím», o spekulaci s heslem «obranu su-

verenity» (uvozovky dávají autoři dopisu) ČSSR před socialistickými zeměmi a konstatoval, že «rozhodný odpor protikomunistickým silám a rozhodný boj za udržení socialistického zřízení v Československu je nejen Vaším, ale i naším úkolem». Takovýto závěr — udělaný navíc o nás bez nás — elektrizoval naši společnost a stal se zdrojem pozoruhodné národní jednoty, v níž pestrost taktik ustupovala do pozadí a z části zanikala. Vliv dopisu na naše vnitřní poměry byl tedy veliký, ale v jiném smyslu než zamýšleli jeho autoři. Červencové plénum ÚV KSČ (i ÚKRRK, jak tlumočil plénu M. Jakeš) jednomyslně schválilo postup «dubčekovců» a konzervativní křídlo se nepokusilo ani o mírnou oponenturu — jediný D. Kolder tam promluvil odlišně a v souladu se svým přesvědčením. J. Hájek (L. c. 150 n.) klade do této doby «poslední možnost k otevřenému vystoupení, k veřejnému řešení rozporů, které vznikly v předsednictvu ÚV v otázce naší účasti na varšavské poradě» a jemně opisuje toto poslední a v této chvíli naprosté selhání a úplnou porážku konzervativců těmito obraty: «v atmosféře vzedmutých nacionalistických vášní» se této poslední možnosti «už nikdo neodvážil využít», takže «masovými médii 'zkrocený' ÚV o několik dnů později jen bezmocně toto rozhodnutí (nejet do Varšavy) 'potvrdil'».

G. Husák toto rozhodnutí předsednictva později označil za velkou politickou chybu. Nechal stranou otázku, zda není ještě větší «chybou» jednat na vysoké úrovni o politice nepřítomné strany, a zda je v pořádku vyloučit z účasti na jednání, jež se zaklínalo internacionalismem a zájmy Varšavské smlouvy, i dalšího jejího člena, Rumunsko.* Ale jeho výrok je už z doby, kdy chybou byla nejen tato neúčast, ale vůbec nedostatečná vnímavost «dubčekovců» k názorům a přáním SSSR. V té době ji však příliš neprokazoval ani G. Husák — soudě např. z těchto jeho slov: «Některé socialistické státy nás kritizovaly, že si nedovedeme tu a tam věci udržet, že do-

**Zde je zajímavé i to, že při stranických jednáních mezi delegací ÚV KSČ a ÚV MSDS (13.-15. června) se «vedení KSČ a vláde ČSSR dostalo plné podpory» ze strany té země, jež brzy poté patřila k signářům varšavského dopisu. (Srov. Rok šedesátý osmý . . . , str. 215).*

volíme špinit stranu, komunismus, marxismus, spojenecké státy atd. Měli jsme na to vlastní názor, naše vysvětlení, říkali jsme: připravujeme sjezd, vytvoříme nové orgány, vytvoříme předpoklady pro boj se skutečnými antisocialistickými silami. V této otázce jsme, bohužel, nenašli pochopení. Ve stadiu diskusí v Čierné, v Bratislavě, i předtím a potom jsme nenašli společný jazyk» (Mimoriadný zjazd KSS, 11). Důvody, proč «Dubčekovo vedení» po dopisech pěti stran z 4.-6. července 1968 navrhlo dvoustranná setkání místo společné schůzky doporučené v těchto dopisech, nepodrobuje tedy Husák kritice ještě ani v době těsně pointervenční.

Varšavský dopis sehrál v psychologické a ideologické přípravě intervence významnou úlohu. Tehdy se vlastně všechno projasnilo, neboť sjedocení «dubčekovců» se stanoviskem převážné většiny společnosti na jedné a úplné selhání konzervativců na druhé straně ponechaly Sovětskému svazu i jiným účastníkům varšavské schůzky jen dvě možnosti — buď se smířit s vývojem věcí v Československu a snažit se ho ovlivnit pouze ideologickými a ekonomickými prostředky, anebo ho zlomit vojenskopolicejním zásahem. Jednání v Čierné a pak v Bratislavě ovšem uklidňovala, protože se dala vyložit jako krok k tolerování naší nové linie. To by také mohlo vysvětlit pocit vítězství, který po Čierné šířili někteří optimističtí «dubčekovci», i to, že nebyl dešifrován smysl bratislavského dokumentu; tehdy se v něm vidělo opakování známých a obecných pouček, návrat k slovníku u nás už opuštěnému, a trestuhodně málo se zkoumal jeho smysl v souvislosti s celými dějinami vztahů mezi socialistickými státy. Bratrské strany a spojenecké vlády nás kritizovaly z pozic jiného a výrazně autoritativního modelu socialismu — proto se nemohl najít společný jazyk, jak o tom mluví G. Husák. Mohli jsme si myslet, že jde o nedorozumění, ale právě toto bylo nedorozumění, protože spojenci dobře pochopili naši odlišnost, i když pochopitelně z polemických a obdobných pohnutek přeháněli její dosah a důsledky. Dohadovat se o tomto přehánění nemělo přílišný význam, protože to byly jen odvozené ideologické formy, jejichž cílem nebylo vysvětlení, ale diskreditace. Pochopení a souhlas nebyly možné, ale to je také nadměrný maximalismus, protože postačující by byla tolerance. Jisté ovšem je, že naše pojetí demo-

kracie a svobody — ať se jakkoli zdůrazňovala jejich československost —, zahrnovalo i kritiku jiných socialistických zemí, v nichž svoboda a demokracie nejsou univerzální a v nichž jsou rušeny a omezovány vždy a všude, kde to zájem vedoucí skupiny vyžaduje. Tento kritický podtext tady byl a i kdyby se nevyslovoval, zajisté by také odrazoval od tolerování našeho modelu socialismu.

Od Drážďan po Bratislavu se rozvíjí a stupňuje nátlak a v této řadě mají Čierna a Bratislava zřejmě už nový smysl — nemají už hlavně napravovat hlavy «dubčekovců», ale vytvořit a legalizovat podmínky pro vojenskou intervenci. Tak se aspoň četl po 21. srpnu tyto věty z bratislavského prohlášení: Podpora, ochrana a upevnění . . . vymožeností, kterých dosáhly národy svým hrdinským úsilím, obětavou prací lidu každé země, jsou společnou internacionální povinností všech socialistických zemí. To je jednotný názor všech účastníků porady . . . » (Rok šedesátý osmý, 264). Dále se v textu sice objevují formulace o rovnoprávnosti, zachování suverenity a národní nezávislosti, o územní nedotknutelnosti a bratrské spolupráci a solidaritě, které se tehdy zdály «dubčekovcům» klíčové, byly však v podřazeném postavení vůči «společné internacionální povinnosti všech socialistických zemí». Ostatně i druhou sovětskou intervenci v Maďarsku, jež začala v ranních hodinách 4. listopadu 1956 a která svrhla Nagyovu vládu poté, když vyhlásila neutralitu a vystoupení Maďarska z Varšavského paktu, předcházela Deklarace vlády SSSR o základech rozvoje a dalšího upevnění přátelství a spolupráce mezi Sovětským svazem a ostatními socialistickými státy (RP 31. 10. 1955), obsahující takovéto formulace: «Země velikého společenství socialistických národů . . . mohou budovat své vztahy jedině na základech plné rovnoprávnosti, respektování územní celistvosti, státní nezávislosti a svrchovanosti a nevměšování do vnitřních záležitostí»; «Sovětský svaz vyhlásil nutnost plného respektování historické minulosti a zvláštností každé země, která se dala cestou budování nového života»; «sovětská vláda (považuje) za nutné neodkladně projednat společně s ostatními socialistickými státy otázku účelnosti dalšího setrvávání poradců SSSR v těchto zemích»; «rozmístění vojsk toho či onoho účastnického státu varšavské smlouvy se děje na

základě dohody mezi všemi jejími účastníky a jedině za souhlasu toho státu, na jehož území podle jeho žádosti tato vojska jsou nebo mají být rozmístěna . . . »

V této Deklaraci se mluví o nesprávnostech a chybách, «které snižovaly zásadu rovnoprávnosti ve vztazích mezi socialistickými státy», neobsahuje však nic — a to je pozoruhodné — o «nacionalismu» a «antisovětsismu». Z tohoto hlediska je výjimečná, neboť ve všech případech postupů a postupů odlišných od sovětských se hned objevovala obvinění tohoto druhu: nacionalistická a dokonce fašistická měla být Jugoslávie po roce 1948; nacionalistická a antisovětská je Čína a Albánie; nacionalistická byla orientace I. Nagye; z nacionalismu je podezříváno Rumunsko; z antisovětsismu a nacionalismu bylo obviněno Polsko v roce 1956 a pak ČSSR v roce 1968. Na VIII. plénu ÚV PZPR (19. - 21. 10. 1956) řekl W. Gomulka naprosto jednoznačně: «Různý může též být model socialismu. Může být takový, jak byl vytvořen v Sovětském svazu, může se utvářet tak, jak to vidíme v Jugoslávii, a může být i ještě jiný . . . každá země musí mít plnou nezávislost a samostatnost a právo každého národa na suverenní správu v nezávislé zemi musí být plně a vzájemně respektováno . . . ». M. Moczar se tam vyjádřil takto: «Sověští soudruzi se na nás nemohou hněvat, jestliže v určitých věcech řekneme např. *ne*. Příliš mnoho jsme trpěli všichni i sám s. Chruščov, který nám na VI. plénu naší strany tlumočil, jak těžké bylo žít v době Stalina, kdy se vědělo, že to není tak, jak Stalin mluví, ale nebylo mu možné tehdy říci *ne*. A proto musí být určitá důslednost» (Nowe drogi 10/1956, 38-39, 219). Když jsme začali mluvit v podobném duchu my, byl už W. Gomulka příliš vzdálen těmto názorům. Ale tenkrát také bylo předsednictvo ÚV KSSS «hluboce znepokojeno . . . vývojem situace v Polsku», «přičemž zvláštní znepokojení v něm vzbuzoval rozvoj různých forem antisovětské propagandy» a to, že vedení PZPR dostatečně nečelilo této propagandě — to říká na VIII. plénu A. Zawadski (L. c. 17). A M. Moczar k tomu dodává, že pochybnosti sovětských soudruhů vznikly «na základě informací převzatých z neodpovědných zdrojů» (L. c. 218).

Jsou to poučné podobnosti. Jak je vidět, Sovětský svaz je málo

velkorysý nebo příliš alergický na odchylné postoje socialistických zemí. Československý «nacionalismus» a «antisověťismus», jak je obsažen v nové linii, byl stejného druhu jako «nacionalismus» a «antisověťismus» W. Gomulky z roku 1956. Je přirozené, že se proti dlouholeté národní vlažnosti musela vytvářet nacionálně motivovaná opozice, v níž byl přítomen i primitivní a neplodný antisověťismus — antisověťismus jako plod národního nihilismu v politice československých komunistů i plod sovětské politiky, pokud tento nihilismus preferovala nebo mu účinně nečelila. Jako příklad toho, že zde nejde o nějakou naši specialitu, lze uvést tuto pasáž z projevu J. Kadára (Pravda 13. 11. 1956): « . . . Maďarská revoluční dělnicko rolnická vláda je toho názoru, že našim státním znakem musí být znak Kossuta, že uniforma našich vojáků musí odpovídat maďarským tradicím a že 15. březen se musí znovu stát svátkem boje za maďarskou svobodu. — Před dvěma dny vydala vláda nařízení o tom, že žáci si mohou ve školách sami svobodně volit povinný cizí jazyk. V souladu s našimi tradicemi je třeba znovu v našich školách zavést dávno zavedený způsob hodnocení znalostí, tj. nejvyšším hodnocením musí být jednička a ne pětka». My jsme sice nezašli v národním nihilismu do takových podrobností, ale antisověťismus vyrůstající z urážlivé lhotejnosti k národním citům jsme poznali stejně jako Maďaři nebo Poláci.

Tato odrůda nacionálně motivovaného antisověťismu nemá nic společného s vážnou snahou o «národní model socialismu», o vzájemné a energické prolnutí národního a socialistického, neboť působí proti ní. Přesto se však obojí směšuje a z určitého hlediska je to logické, neboť «lidový antisověťismus» se otevřeně projeví pouze v demokratizačních vlnách jinak existuje nevyřčeně, skrytě. Objeví se, když se může svobodně projevit, a tak se zdá, že vyrostl z «obrody» a «z národního modelu», který je kupodivu vždy demokraticky orientován. Tak může být D. Kolder přesvědčen, že «nacionalismus, antisověťismus vyrostl a zesílil z oportunistu v předsednictvu strany za podpory oportunistických sil ve straně a pravicové síly mu daly jeho intenzitu» (Plénium ÚV KSČ, září 1969). Skutečně, kdyby vedení nedovolilo nacionální projevy, nebyl by nacionalismus důležitý, protože by každý musel uznat «internacio-

nální» hodnotu a význam jeho zákazu. Viděno touto optikou, zasluhuje odsudku ne velmocensky střížený «internacionalismus» za to, že podněcuje nacionalistické nálady, ale demokracie za to, že umožňuje jejich svobodné vyjádření a pak i překonání. Kdo se na věc dívá takto, chtě nechtě ztotožní — stejně jako Kolder — demokracii s oportunistem.

Jaký má smysl, říká-li se nyní, že nemůže existovat antisovětský socialismus? V polovině minulého století nás Havlíček učil rozlišovat ruskou vládu a ruský lid, což pro kollárovsy laděné vlastence bylo nepochopitelné a svatokrádežné. Dnes jsou takováto rozlišení také všelijak podezřívána a každá kritika konkrétních činů a rozhodnutí konkrétních lidí dostává označení «antisověťismus». Kdo ale vymezuje antisověťismus takto široce, může se ho vystříhat jen tehdy, vzdá-li se samostatné iniciativy, rovnoprávnosti a suverenity, považuje-li každý krok oficiální sovětské politiky předem a bezvýhradně za nutný a správný. Z této logiky plyne, že Jugoslávie po roztržce musela být obviněna z restaurace kapitalismu, a že se dnes Číně musí upírat socialistický charakter, což Čína vrací termíny «sovětský imperialismus», «rudí caři», «sovětští revizionisté a kontrarevolucionáři», «sociál-fašismus» atd. Z reformních statí sovětského ekonomy E. Libermana Číňané dovozují, že systém zaváděný do sovětských průmyslových podniků, jehož podstatu tvoří kapitalistický princip zisku, směřuje k úplné restauraci kapitalismu. Vytýkají tedy sovětům takové věci, které sověti adresovali v roce 1968 nám. V této džungli ideologických soudů, nálepek a exkomunikací se lze velmi obtížně prodrat k pochopení smyslu a zdrojů těchto rozporů, přičemž i dosavadní zlomky tohoto pochopení nejsou žádnou stranou příliš vítány, neboť relativizují její absolutizující soudy, jejichž cílem pochopit stanovisko druhé strany, ale integrovat vlastní stoupence. Československý případ je pouze momentem hlubokého rozporu ve světovém komunistickém hnutí, rozporu, v němž se — jak říká jeden italský autor — zájmy sjednocení nespřávně kladou před zájmy vzájemného pochopení.

Když se tedy u nás klade proti sobě «antisověťismus» (ve smyslu «národního modelu») a socialismus, je to lokální hledisko, jež se vědomě zřiká univerzálního a organicky internacionálního přístupu

k problémům světového socialismu. Pět socialistických zemí má pro nás představovat všechen socialismus nebo

Na tomto místě chybí tři stránky z rukopisu, které vzhledem k obtížné komunikaci s Československem, nemohly být doplněny. Z úcty k autorovi i ke čtenáři jsme dali přednost této malé mezeři v textu před doplněním, které by nemohlo být dohodnuto s autorem.

I N D E X

Autoři memoranda samozřejmě vycházejí ze spojení se Sovětským svazem a jinými socialistickými zeměmi — k tomu ostatně došli i českoslovenští buržoazně demokratičtí politici a není důvod tento jejich vývoj snižovat řečmi o tom, že je k tomuto kroku dosmýkal výsledek války. Říkají: «Vojenská politika ČSSR bude i nadále vycházet ze spojeneckého postoje k ostatním partnerům Varšavské smlouvy, především ze spojení se SSSR. Současně však bude politikou státního suveréna, vnášející vlastní stanovisko do formování společných stanovisek aliance . . . Řízení rozvoje armády . . . jen v koaličním zájmu, bez ohledu na vlastní suverénní zájmy, je ve svém konečném efektu nevhodné a proti zájmu koalice». Ve stejném duchu vystoupil tehdy i generál V. Prchlík, přičemž polská Trybuna ludu (3. 11. 1968) v tom viděla útok na Varšavskou smlouvu: «vyslovil se pro revizi její struktury, údajně ohrožující suverenitu členských států . . . » Kritika Prchlíkova prohlášení evidentně vychází z přesvědčení, že dosavadní struktura Varšavské smlouvy je maximem dokonalosti, nebo že právo kritiky možné nedokonalosti nepřísluší všem jejím účastníkům. Jak však říká francouzské přísloví: když někdo chce pověsit psa, řekne, že se vztekl.

Ožehavým bodem byl poměr k NSR. Autor jednoho rozhlasového seriálu o kontrarevoluci váže citované prohlášení sovětského maršála na tuto větu: «Stále častěji se črtá spojení československých kontrarevolucionářů s NSR». Tak ovšem nemluvil jen tento neseřízný seriálník, který posbíral a pomíchal všechno, co by mohlo jeho fantazie podepřít. Je ovšem přirozené, že se po Lednu tento problém viděl střízlivěji — v souvislost tím, jak mizel zkreslující

a matoucí ideologický balast, který se kolem něho dlouho a promyšleně pěstoval. Autoři memoranda o tom psali takto: «Alianční vztahy se dále upevňují s odvoláním na hrozbu německé agrese. Ve skutečnosti hrozba německé agrese hraje víc roli dodatečného vnějšího faktoru, který má upevňovat soudružnost socialistického společenství. Vojenský faktor má kompenzovat nedostatečnou kooperaci ekonomickou a nerozvinutost jiných vazeb mezi socialistickými zeměmi . . . Vojenská politika, která potřebuje konstruovat nebo hypertrofizovat nebezpečí protivníka, slouží konzervativním tendencím v socialismu i v kapitalismu». Zajisté je tento názor až příliš nekonformní vůči oficiální ideologii, ale sotva lze na něm v dobré vůli budovat poplašné konstrukce o spojení československých «kontrarevolucionářů» se západoněmeckým imperialismem a revanšismem. Ostatně brzy poté se německým sociálním demokratům podařilo vyřadit z koalice dotud dominující CDU/CSU a tento zřejmý posuv do *leva* sotva možno zdiskreditovat tvrzením, že smyslem této změny má být «sociáldemokratizace zemí socialistického společenství, při níž se má socialismus transformovat ve státní monopolitický kapitalismus»; že «tento transformační proces . . . plíživé a nanejdvůh nehlučné kontrarevoluce chtějí směřodatné kruhy západoněmecké monopolní buržoasie uvést do chodu po ztroskotání jiných variant nejlépe za pomoci pravicových sociálně demokratických vůdců» (E. Honecker, RP 23. 2. 1970).

Rozpory byly tedy hluboké, a i když se mnoho mluvilo o «extréměch», v podtextu byla vždy kritika základních principů nové linie, obsažené v Akčním programu. Dosud se vlastně víc hovořilo o těchto extréměch a také Akční program se vysvětluje jako výsledek «tlaků», nikoli jako výraz svobodného rozhodnutí československých marxistů. Kritika zněla takto: *situace se vám vymkla z rukou* a tato formulace tedy mířila na nerozhodnost vedení, ačkoli pravým smyslem kritiky bylo zlomit a diskreditovat jeho rozhodnost. Když po srpnu různí vedoucí politikové říkají, že tušili nevyhnutelnost intervence, pokračují v tomto matení, neboť i oni staví na oči nerozhodnost «dubčekovců» a neupozorňují — pocho-pitelně — na jejich rozhodnost. Tak třeba E. Rigo říká, že v Čier-né «nám všem bylo jasné, že ostatní socialistické země zasáhnou

v mezní situaci všemi prostředky, jestliže by mělo dojít k ohrožení socialistického systému u nás. V Čierné jsme také chápali, že situace v Československu nebude asi možné vyřešit už jenom politickými prostředky. Avšak po návratu jsme . . . neměli dostatek ochoty, odvahy a možná . . . už ani sil k použití jiných prostředků» (RP 12. 2. 1970). V. Biřak na plénu ÚV v září 1969 uvádí mnohá fakta, na nichž demonstuje, že A. Dubček nebral možnost intervence vážně. Také v projevu 18. 7. 1969 říká: «Prosil jsem s. Dubčeka, abychom něco dělali, sednout do letadla, letět do Moskvy, vždyť přece musíš vidět, že nás jdou obsadit, na Ukrajině už měsíc běží manévry, rozšířené na Polsko, na NDR, před dvěma dny Maďaři vyhlásili vojenské cvičení. No, jdou nás obsadit, protože neplníme své povinnosti, které jsme slibovali z měsíce na měsíc». A že Dubček na to odpověděl: «Nic, nic nebude. Jsi dobrý člověk, ale v tomto máš velkou chybu, že všechno vidíš černě».

Na zářijovém plénu ÚV KSČ (1969) Dubček skutečně uvádí: «Znovu prohlašuji, že vstup vojsk v noci na 21. 8. mě překvapil, a že jsem o tomto rozhodnutí až do překročení hranic nevěděl, a že jsem s touto eventualitou, zvláště po Bratislavě, nepočítal, vylučoval jsem ji v tomto období proto, neboť jsme připravovali praktické opatření pro nejbližší plénum». Dá se pochopit to, když na květnovém plénu mluvil o «vysloveně provokativních zprávách, například o připravované vojenské intervenci socialistických států do Československa» (Rok šedesátý osmý, 198), ale pozdější zkušenosti byly už tak výmluvné, že ani trochu Dubčekův optimismus neospravedlňují. A tak jen tímto neodůvodněným optimismem lze vysvětlit, že se v podstatě nic nedělalo proti možnosti intervence, že k jediným mezinárodně významným akcím — návštěvě delegace SKJ a stranické a státní delegace Rumunské lidové republiky — dochází až po bratislavské poradě. Do Drážďan, Čierné i Bratislavy přicházelo naše vedení nepřipravené, dávalo sliby a bojovalo o čas. Je pravda, že tehdy získalo mimořádnou důvěru národů, ale pravdou je i to, že mimořádně málo uvážilo význam té skutečnosti, že zároveň — jak se dnes říká — «ztratilo důvěru spojenců».

Chalupný říká k Havlíčkově zklamané víře v rakouskou vládu, že víra v cizí poctivost není hanbou tomu, kdo ji chová, nýbrž tomu,

kdo ji zklame. Dodává ovšem, že to platí jen po stránce mravní. Pro politiku jsou podstatná fakta a výsledky, nejen čestnost, čistota a morálnost pohnutek. To, že jsme «nevěřili» v možnost intervence, může svědčit o našem přesvědčení v čestnost a ryzost pohnutek sovětského vedení, ale všechno to je pro politiku nepodstatné. Krásná duše může plnit nadšením sentimentální moralisty, může je přimět k nářkům její porážka ve střetu s hrubou silou, ale nic z toho nemůže zmenšit její politickou vinu.

Tady se může namítat, že 14. sjezd byl už na dosah ruky — měl začít 9. září — a že bylo možné předpokládat, že spojenci počkají a rozhodnou se až podle jeho výsledků. Zajisté by sjezd byl stabilizačním faktorem, protože by očistil vedení od konzervativních sil, v nichž komunisté i nekomunisté právem viděli odpůrce nové linie. Strana mohla s tímto novým vedením rozhodněji přecházet k pozitivní práci a výrazněji čelit extrémním proudům. Jenže sjezd by stabilizoval právě tu politickou orientaci, která byla spojencům nepřijemná. Intervence — pokud by k ní došlo — musela tedy předcházet sjezd, protože nesměřovala proti K 231, KANu či nespoutaným mass mediím, ale proti nové linii strany. Dne 17. srpna odjížděla z ČSSR Rumunská delegace, 9. září měl začít 14. sjezd. To byla kritická doba, která zřejmě nebyla takto ani pochopena, ani využita.

J. Hájek (L. c. 167-168) vidí tento význam 14. sjezdu, kterým jako by «legálně» (to jsou jeho uvozovky, protože si nechce uznat, že by «pravice» mohla legálně převzít vedení strany) připadla veškerá politická moc «pravici», ale přitom se přece jen vzpěčuje přiřknout Sovětskému svazu roli cílevědomého interventu. A tak vytváří tuto takřka neuvěřitelnou fantazii: «Vůdčí hlavy pravice . . . poznaly, že jejich síly nestačí než k vyprovokování ozbrojeného mocenského zásahu Sovětského svazu», což «jim připadá v této chvíli jeko nejúčinnější prostředek politické diskreditace socialismu a socialistického tábora před celou světovou veřejností, jeho 'odhalení' jako nepřátele svobody a suverenity malých národů, nepřátele všech demokratických tendencí». Tato smělá a cynická — toto slovo si půjčuji z Hájkova slovníku — konstrukce zabíjí dvě mouchy jednou ranou; je v ní polehčující okolnost pro Sovětský svaz, který

se sice nechal vyprovokovat, byl však vyprovokován, a zároveň ukazuje pravici jeho naprostého a bezohledného hazardéra s osudy našich národů.

Pravdivá je tu ovšem jedna věc — sjezd by znamenal naprostou porážku konzervativních sil — pro ně přišla pomoc interventů v pravý čas. Ani v té hrozné noci z 20. na 21. srpna, kdy došlo k nátlaku, se ještě nepodařilo zlomit rozhodnost «dubčekovců». Ti čtyři, kteří hlasovali proti odsouzení intervence — V. Biřak, D. Kolder, E. Rigo a O. Švestka —, nestačili na to, aby ji legalizovali. V. Biřak později řekl (projev z 18. 7. 1969), že stále věřil, že «Dubček to nějak přikryje», když už k tomu došlo; že řekne: tak, kamarádi, dělali jsme to zle a teď nesmíme dopustit dezorientaci strany. A přiznává se k tomu, že chtěl protahovat diskusi o prohlášení předsednictva k vojenské intervenci tak dlouho, až «přijdou před ÚV a už potom nebude čas přijímat něco podobného» (což asi O. Švestka nepochopil, neboť se brání obvinění, že úmyslně protahovali jednání, a že měli nějaké spiklenecké cíle — viz RP z 21. 8. 1969. Spor se týkal této věty: *«Předsednictvo ÚV KSC považuje tento akt za odporující ne jenom všem zásadám vztahů mezi socialistickými státy, ale za popření základních norem mezinárodního práva»* (Rok šedesátý osmý, 297).

Biřak tam ještě říká, že původně k nám měly přijít jen čtyři divize; když však potom viděli, že předsednictvo, vláda i Národní shromáždění se postavili proti, «mysleli si pravděpodobně, že Američané a Němci využijí ten chaos, tak potom sem hodili tedy 29 divizí a byli jaksi odhodláni to zválcovat (!) i se Západním Německem, protože, to nám v Moskvě v květnu říkali, . . . že my Československo nepustíme, jinak by to bylo anulování výsledků II. světové války, nadarmo by padlo našich 20 miliónů mrtvých i vašich, a my Československo nevypustíme (!) ze spolenectví, i kdybychom měli risknout . . . třetí světovou válku».

Bylo rozhodnutí o vojenské intervenci proti Československu nutností nebo ne? Došlo by k ní i tehdy, kdyby, kdyby vedení KSSS bylo jiné? «Dubčekovci» mnohé zanedbali také proto, že neviděli a neuznávali možnost intervence. Prohlášení z 21. srpna je jejich posledním svobodným aktem, který nemohl být jiný, jestliže ne-

měli popřít a zhanobit sami sebe a opustit ty, kdo jim dali tak velkou důvěru. Jejich protest proti brutálnímu zákroku přerůstá úděsné srpnové dny i «československou otázkou» — zůstává podnětem pro hledání nové podoby vztahů uvnitř socialismu. «Dubčecovci» se budoucích změn a hledání nemusí bát, protože představovali jak hledání, tak změnu. Ale ti, kdo se zformovali pod záštitou intervenčních vojsk, kdo by bez nich ztratili politický význam, musí chápat intervenci jako nutnost; musí se bát takové podoby vzájemných vztahů, které vyloučí vojenskou intervenci; a musí se bát takových změn, která by otřásla legendou o nutnosti intervence.

II. Realisté v zajetí «prostoru»

Tys učinil, cos učiniti ani práva neměl.
Či myslíš, pane, že tě proto národ ze
své vůle na trůn posadil, abys plýtvál
jeho nejdražšími poklady? . . . Tak da-
leko nesahá tvoje moc, abys bez vědo-
mí národa mohl osud jeho rozhodnouti
a celé příští jeho příběhy podle své
chuti měřiti . . .

J. K. Tyl

1. INTERVENČNÍ OPTIKA

Byl sovětský zásah «iracionální» (M. Djilas)? Jistě je hodně momentů, jež k němu vedly, dosud neznámých a nelze vyloučit, že vedení SSSR nebezpečnost československého vývoje přecenilo. Vyrojila se řada různých vojenskostrategických i jiných vysvětlení, která nějak racionalizovala sovětskou intervenci; mnohá z nich ji ospravedlňovala tím, že celý problém přenášela do vznešených výšin čínsko-sovětských a světových sporů. Nesporné je ovšem jedno: blížící se 14. sjezd nedával žádné naděje tomu hledisku, které nám SSSR vnucoval. Bez intervence by už nic nezadrželo radikální přestavbu našeho politického systému. Srpnový brutální zásah je logickým důledkem toho, že politicko-ideologické a hospodářské formy nátlaku selhaly, že nevytvořil žádnou významnější vnitřní sílu schopnou konfrontace s «dubčekovci», Z pozice této rozložené a izolované konzervativní fronty se tak intervence jeví jako záchrana, která přišla dávno po hodině dvanácté. (Je také záchranou jednoho hlediska, které ovšem nebylo a ještě se také nestalo univerzální). Nelze sice vyloučit možnost, že by takový pokus přišel později zevnitř; situace byla ovšem taková, že sjezd by zřejmě vytvořil dost zábran proti pozvolnému skluzu k starým nedemokratickým formám a praktikám.

Byl československý vývoj *tragický*, tj. byl potlačen nutně, byl v něm osudově přítomen ten konec, který nastal? Všechno se vzpírá uznat tento předpoklad nevyhnutelné nutnosti. Kdyby tomu bylo takto, pak by tento výsledek nastal i za předpokladu, že by všichni všechno potřebné udělali — bylo by zbytečné bádát o tom, jak se mělo postupovat a co se mělo udělat pro to, aby se intervence odvrátila. Všechno by se redukovalo na tuto otázku: kde je ta hranice, kterou socialistické země nemohou beztrestně překročit, ta hranice, za níž hrozí vojenský zásah? Když uznáme, že tato «nutnost» byla v okolnostech, musíme uznat i to, že jsme tyto okolnosti sami nedostatečně proměňovali. Ale to už se nemůže týkat pouze Československa, protože tady jde o okolnosti, jež má spoluutvářet celé světové komunistické hnutí; nemůže se tedy mluvit jen o tom, co my sami jsme zanedbali, ačkoli právě toto bychom měli nejlépe

ukázat my — to je úkol pro dnešek i zítřek. Myslím, že ho R. Garaudy přesně formuluje, když říká, že nestačí formálně odsoudit intervenci, neboť ta položila otazník nad celou politikou FKS — a nejen její. Vojenské popření československého modelu je současně popřením nových momentů v politice jiných stran, takže obrana «československé věci» má daleko širší dosah — v tom je světovost československého jara, jak o tom budu dál podrobněji mluvit. Proto se nemohu zbavit dojmu, že komunistické hnutí po XX. sjezdu KSSS a po maďarských a polských událostech ještě dost benevolentně — včetně Togliattiho — posuzovalo situaci v socialistickém bloku, a že příliš brzy zmírnilo ostří své analýzy pod vlivem tehdy rozbujelého antisovětlismu a antikomunismu. Říká-li Garaudy, že je nutné zkoumat sociální, politické a jiné příčiny intervence, znamená to, že každá strana má zkoumat i sebe jako jeden z elementů těchto příčin.

Plechanov píše, že protiklad mezi žádoucím a nutným nesnese kritiku, protože žádoucí musí vyplynout z nutného. Pro nás není nijak lehké prokázat, že žádoucí «socialismus s lidskou tváří» organicky vyplýval z nutnosti, neboť v rozhodující míře zůstal ještě v ideji, k níž lze připočítat všechny extrémní, obrazoborectví a anarchistické výbuchy tak, jako by přímo vyplývaly z její podstaty. Konzervativci jsou ve výhodnějším postavení; jejich socialismu je skutečností, a čím jsou radikálnější, tím jsou na tom lépe, neboť musí méně věcí určovat jako odchylku a deformaci cizího socialismu. Snažil jsem se ukázat, že Leden — ve smyslu nové linie — byl nutný. Intervence ovšem posunula význam věcí u těch, kdo ji uznávají jako neodvratnou nutnost nebo nepochybnou internacionální pomoc. Ale optika určená intervencí je falešná a teoreticky neudržitelná. Vede k hodnocení našeho vývoje nikoli z něho samého, ale ze zorného úhlu tankových divizí, jejichž příchod nás stál víc obětí než všechno střelení do dělníků za dvacetiletého období masyrkovské republiky. Mnozí progresivisté propadli sebebičováním a zpětné kajícínosti za to, že Dubčeka a naše národy hnali svou netrpělivostí do katastrofy, a tak se sklánějí před nutností intervence a vidí vinu především v nás samých.

Ale přijmeme-li, že nás přítel a spojenc může — na základě vše-

stranné převahy — přivádět násilím k rozumu, posilujeme a ospravedlňujeme tím absurdnost tohoto světa. Snad proto nejsou ti, kdo odhalují absurdnost lidské a národní existence, v lásce u těch, kdo ji udržují jako posvátnou danost. To, že Sovětský svaz je vojensky i jinak tak silný, že je oporu slabších socialistických zemí, může vysvětlit jeho «státní nazírání» na světový socialismus, jeho «státní» pojetí internacionalismu, ale nemůže je ospravedlnit. Kdyby se známá věta bratislavského dokumentu vztáhla na Jugoslávii, Čínu, Rumunsko a Albánii, pak se buď musí uznat, že už nejsou socialistické, a že se na ně nevztahuje, anebo odhodlaně splnit internacionální povinnost a vojensky zachránit pravý socialismus v těchto zemích. Ostatně i původní benevolentní přístup vlády USA k vojenskému zásahu proti Československu, který pojala jako «rodinný spor», jako záležitost bloku, a kdy tedy velkoryse přehlédla své dřívější kritiky «satelitismu», je sotva možné odtrhnou od jejích vlastních vojenskopolicejních trestních výprav, které by také chtěla představit v nejlepší světlo, aby nenarážely na tak velký odpor. V italské diskusi o těchto problémech (srov. *Rinascita* 1968-1970) odmítá F. Bertone onu linii, která «uznává prioritní charakter 'společné disciplíny' zemí Varšavské smlouvy» a která z této priority odvozuje i «právo na omezení autonomie a svrchovanosti strany a státu». Naši i jiní apologeti «sovětské pomoci» to ovšem takto nevidí a na první místo kladou mezinárodní solidaritu, již musí autonomie a svrchovanost ustoupit. Ale i tak je tato solidarita principem mezistátních a mezistranických vztahů a vyžaduje dorozumění solidarizujících se, protože jinak se tento princip mění v libovůli. Sotva lze čítankovým příběhem o «požáru v domě sousedově» (V. Biřak, W. Gomulka a jiní) zdůvodnit pomoc, kterou «soused» rozhodně odmítá jako nepotřebnou a škodlivou — stát a jeho ústavní orgány nejsou žádným sousedem, s kterým je možné nakládat jako s nedbalcem. I kdyby byl nedbalý, má být k dbalosti přiváděn vlastním lidem, který k tomu má příslušné prostředky. Sovětské vedení zřejmě vidělo neprůkaznost takovýchto mravoučných báčerek. V *Pravdě* z 22. srpna 1968 zveřejnilo prohlášení «skupiny členů ÚV KSC, vlády a Národního shromáždění», která v něm oznamuje své «historické rozhodnutí požádat o pomoc SSSR

a jiné bratrské socialistické země». Rozsáhlý redakční materiál uveřejněný v témže čísle Pravdy pod titulkem Obrana socialismu je nejvyšší internacionální povinností, jehož posláním bylo zdůvodnit vojenský zásah proti Československu, se v úvodní i závěrečné části odvolává právě na toto prohlášení. Ale tato skupina zůstává z nepochopitelných důvodů neznámá, ačkoli by pro ospravedlnění intervence nebyla bez významu; rozhodující význam ovšem mít nemůže už z toho prostého důvodu, že naše ústava žádné podobné skupiny nepředpokládá a nepropůjčuje jim pravomoci takového dosahu. Z dnešního hlediska by ovšem ti, kdo k nám sovětská vojska pozvali, měli mít největší stranický a státní vliv i nejvyšší vyznamenání, protože nejlépe viděli a jednali. A ti, kdo formulovali prohlášení o tomto kroku — pokud to byli českoslovenští občané — by se měli dostat do dějepřavy i do čítanek, protože v žádném jiném textu z té doby není tolik prozíravosti a pevnosti, věrnosti i internacionalismu a rozhodnosti jako v tomto. Zřejmě však nepatřili k tehdejšímu vedení, protože «každý z členů vedení KSČ a KSS se bez výjimky čestným slovem zaručoval, že takový krok neudělal, a že o něm nevěděl» (G. Husák, *Mimoriadny zjazd KSS*, 11). Bohužel dnešní situace neumožňuje, aby si každý mohl zjednat jasno o důvodech, které jedny vedly k nesouhlasu a druhé k souhlasu se srpnovou intervencí, i o tom, jaká stanoviska v této otázce existují ve světovém komunistickém a demokratickém hnutí, i o souvislostech tohoto sporu s představami a diskusemi o socialismu a světovém socialistickém hnutí.

Pak se říkalo: kdyby se udělalo nebo neudělalo to a to, nedošlo by k vstupu vojsk (srov. G. Husák, RP 20. 8. 1969). Ale toto je tak evidentní, že je zbytečné o tom mluvit. Kdyby si «dubčekovci» nic nezačínali s novým modelem, kdyby nic podstatného neměnili, ani stín úvahy o vstupu vojsk by se nikde neobjevil. Problém je v tom, zda existovaly formální a faktické důvody «vstupu» — nikoli z hlediska sovětského vedení, ale právě z hlediska nové linie «dubčekovců». Slyšeli jsme a slyšíme takovéto argumenty: Dubčekovo vedení bylo nerozhodné, situace se mu vymkla z rukou; Dubčekovo vedení neplnilo soudružské dohody, «byť jen ústní a nepotvrzené na papíru» (O. Švestka, RP 21. 8. 1969) a tak ztratilo důvěru

spojenců; nedivme se tedy, že přišel 21. srpen. V mnoha výpovědích bylo možné číst: «už několik měsíců po Lednu jsme si začali říkat, že dál by se už nemělo ustupovat». Kdo viděl v nové linii především ústup, viděl přirozeně i srpen jako nutnost a záchranu. Jestliže se však chápe jako program dynamizace strany a společnosti, pak místo «ústupu» můžeme mluvit o ofenzívě a srpen je «dýkou do zad», zlomením ofenzivního nástupu. Oba tyto pohledy byly ve vedení zastoupeny, což bylo jistě matoucí, ale nikoli absolutně, protože byl čím dál zřetelnější předmět volby. Zajisté ono lavírování a kompromisnictví «dubčekovců» povzbuzovalo hledisko «ústupu» a znervózňovalo i rozvášňovalo stoupence ofenzivy. Nebylo by to však příliš důležité, kdyby řešení záviselo jen na poměru vnitřních sil. P. Ingaro je velmi přesný, když v kritických stanoviscích «pětky» vidí takovou interpretaci, v níž je vojenská reprezentativní síla státní mašinerie dominantním prvkem v politickém boji proti třídnímu nepříteli a antisocialistickým tendencím: když se tím KSČ neřídila, vzniklo právo ostatních zemí k intervenci.

Ale co se tím řeší, co se posunuje dopředu, co se vyjasňuje? Co se intervencí změní v rozložení sil, co se jí překonává z příčin vleklé krize? Pro *naše* vnitřní problémy je tato mocenská metoda neplodná, protože místo potřebných léčivých prostředků nabízí jen diskreditovanou «pevnou ruku». Proto nás z té pravé krize nezachránil a nemohl zachránit v poslední chvíli přicházející srpnový «hlahol zvonů», i když by tomu dnešní naše pokání nasvědčovalo. Co se jím také mohlo změnit v nás samotných, v našich touhách, když naše opilost byla tak odlišná od tupé opilosti hlaholem zvonů zachráněného hrdiny Ostrovského? Nemůže nás zcivilizovat to, co nás dusí, a hlahol tanků, letadel a samopalů nás sotva může vrátit k víře a zbožnosti předlednové doby. Můžeme věřit těm, kdo říkají, že spojenci k nám nepřišli proto, aby zničili socialismus (G. Husák a jiní);* je však socialismus — nechám-li stranou mnohoznačnost

* *Méně přesný je už V. Nový, který (ve svém ostravském projevu) pokládá za lež názor, že vojska k nám přišla znemožnit naše ekonomické reformy — protože to se fakticky stalo.*

tohoto pojmu —, to jediné cenné, co je možné potlačit? Ostatně i Palacký kdysi popíral, že by Windischgrätz — ten, který potlačil pražské povstání v roce 1848 — byl nepřítelem ústavy!

2. MĚLI JSME SAMI DOST SIL ?

«Dostali jsme se bez naší viny do situace, že území československého státu obsadily armády pěti spřátelených států» (G. Husák, Mimořádný zjazd KSS, 12). Tady ještě Husák vychází z názoru, že «těch osm měsíců ve vývoji naší strany a našich národů je velké a světlé období» (L. c. 10), a teprve později on i jiní vytýkají Dubčekovi a «pravici», že promarnili a zmařili «šanci Ledna». Proč se však tedy po příchodu spřátelených vojsk, která vyloučila nebezpečí kontrarevoluce, nepokračovalo v realizaci Akčního programu, který byl výrazem této demokratické šance? Proč se naopak úměrně s růstem sebevědomí konzervativců Akční program stále rozhodněji zatracoval? Proto je licoměrností vytýkat «dubčekovcům», že jsou odpovědni za to, že se nemohl realizovat demokratický socialismus, a že jsou odpovědni i za srpnovou intervenci. Může se o nich říkat, že byli «extrémističtí dobrodruzi» a bůhví co ještě; i Palacký v samých počátcích našeho národního politického života vinil radikální demokraty z nezdaru revolučního hnutí v roce 1848 — vycházel z přesvědčení, že svatodušní bouře měly neblahý vliv na osud národa, že bez nich by se dosáhlo národních práv. Tady máme tedy také promarněnou šanci a také ji promarnili radikálové, kteří svým radikalismem poplašili — jinak by k tomu nedošlo — rakouskou vládu. Palacký byl pro mírné a legální prostředky a jeho konzervatismus byl jižš motivován ušlechtilými cíli, jejichž základem byl vznikající a ještě slabý národní kolektiv — mohl se tedy lekat radikalismus a přehlížet jeho pozitivní význam, který pak naši marxističtí historikové pevně začlenili do pokrokových národních tradic.

Tedy J. V. Frič, který dobře viděl hlubší smysl «svatodušních bouří» pro celý národní život, odpověděl na tyto názory takto: «Vlast nám nemá co odpouštět». Tak mohou i «dubčekovci» odpo-

vědět na dnešní výtky, v nichž však ušlechtilá motivace chybí, nebo je aspoň naprosto přehlušena snahou totálně pošpinit a zhano- bit vše, co je spojeno s úsilím o humánnější, demokratičtější i spravedlivější organizaci našeho sociálního, národního i státního života. O toto úsilí se může právem opírat jejich sebevědomí, ale i to musí být sebekritické. Literární historik J. Vlček cituje z V.J. Pickovy kritiky Havlíčka místa o tom, že nedostatečně čelil Arnoldovu a Sabinovu radikalismu, neboť oni uvrhli národ do anarchie a ještě jiné špatné věci způsobili, že byl přílišný nacionalista, a chválí Havlíčka a Riegra potud, pokud byli na pravici a podporovali rakouskou vládu. A sám k této kritice poznamenává, že ani Pickem chválená zdrženlivost by nezadržela postup všeevropské reakce. Proti radikální Chocholouškově kritice opatrnictví liberálů tentýž autor namítá: «Rekriminace v té chvíli (1849) byly ovšem už bez praktického významu, a jak dokazuje pouhé jméno Havlíčkovo nebo Palackého, nesrovnávaly se ani s pravdou. Reakce byla by se dostavila u nás po taktice jakékoliv, poněvadž měla kořeny všeevropské, tak jako všeevropské kořeny mělo i náhlé vzplanutí konstituční v únoru a v březnu 1848».

V tomto odpouštějícím pohledu zaniká rozdíl mezi radikalismem a antiradikalismem, protože ten i onen by musel kapitulovat před všeevropskými okolnostmi, a Vlček je v těchto místech příliš izoluje a neurčuje je právě vzhledem k tomuto všeevropskému revolučnímu a pak kontrarevolučnímu hnutí. Při tomto vidění jsou jistě vzájemné rekriminace nepraktické, zvláště v době, kdy už bylo po všem. To je však také zorný úhel osudové nevyhnutelnosti a pokore- ní se před nevyhnutelností — tehdy «všeevropskou», nyní «blo- kovou». Ale vojenská porážka není ještě důkazem všestranné pře- vahy vítěze a mnohých věcí by vítěz nikdy nedosáhl bez aktivní spoluúčasti poražených, kteří přenášejí stanoviska vítěze tam, kam sám nikdy neprokl. Přinejmenším tady je oblast, kde není osu- dová nevyhnutelnost, kde naše vlastní činy, postoje a myšlení jsou určující. Tady proto nejde o rekriminace, ani není místné uvažovat o tom, co je, bylo, mohlo nebo mělo, či se muselo promýšlet a udělat právě v daných blokových i nadblokových okolnostech. Českoslo- venské jaro nezmrázil jen neúprosný a nadosobní osud — ačkoli

toto pro aktivitu národa tak nebezpečné pojetí je velmi blízké lidovému cítění — neboť i my jsme jednali a toto naše jednání jsme povinni hodnotit ve všech souvislostech.

V září 1969 A. Dubček říká: «To, co se politicky nezískalo do hlavního pozitivního proudu, co šlo proti němu, jsme měli důsledněji, zákonně, státně mocensky potlačovat, v čemž byla, a to je třeba upřímně říci, naše slabina». Dodává k tomu: «Pokud jde o . . . ozbrojené řešení, říkám celkem upřímně, že skutečně jsme tehdy neviděli k tomu podklad, protože fronty pro takové řešení jsme neviděli jako vyhraněné». V této době Smrkovský uvádí, že «loňské vedení strany přijalo mnoho dobrých a správných usnesení», nedařila se však «jejich důsledná realizace». Má zde na mysli negativní, tj. obranná i ofenzivní mocenská opatření proti extrémům. Ani Dubček, ani Smrkovský se ve své sebekritice na zářijovém plénu ÚV KSČ (1969) nezabývají nedůsledností v realizaci pozitivního demokratického programu — ustupují konzervativnímu hledisku. Kdyby vycházeli z ducha nové linie, musely by být výsledky jejich sebekritiky opačné — to bylo také patrné v projevech důslednějších «dubčekovců» F. Kriegla, F. Vodsloně, A. Černého i jiných (mám na mysli projev na zasedáních ÚV KSČ, na nichž byli vyloučeni z ÚV i ze strany).

Tehdy po srpnu se také moc mluvilo o tom, že jsme sami měli dostatek sil a prostředků, abychom v případě potřeby zabránili nejhoršímu. I toto uvažování se pohybuje v rámci konzervativních hledisek schvalujících intervenci, protože intervence zachraňovala je a ničila «dubčekovce». Intervenci u nás potřebovali konzervativci, zatímco «dubčekovci» ji potřebovali vyloučit — musí uvažovat především o tom, co tady zanedbali. Co by se změnilo, kdyby potlačující bataliony měly jiné, naše uniformy, pokud by samo potlačení mělo znovu vnutit společnosti organizaci a formy života, která se jí protíví? Myslím si, že by to dokonce — pro futuro — bylo ještě horší, protože po takové domácí intervenci by náš veřejný a kulturní život propadl ještě hrůznějšímu marasmu, plozenému beznadějí a bezvýchodností — i náš komunismus by se ukázal jako síla neschopná vyjádřit potřeby národních kolektivů a obrněná proti všem svodům svobody.

Důsledný V. Biřak ovšem torpeduje i tento ústupek konzervativnímu vidění: «Řekla se tedy teze, že sil jsme měli dost. Později jsme ji doplnili, že jsme neměli dostatek odvahy. To je nesmírně důležité, protože když nemám odvahu použít sil, je to, jako bych je neměl. Například milice nemohly pochodovat Prahou, když tam měly aktiv a bylo 11 000 příslušníků svoláno do Prahy, v hangáru na letišti pro ostudu — jiní mohli řečnit na Staroměstském náměstí . . . A mnozí by byli zalezli jako krysy, jako potkani, kdyby milice mohla přes Prahu aspoň přepochodovat . . . Odvahu jsme neměli. Můžu mít jakoukoli zbraň, když nemám odvahu ji použít, tak mě druhý beze zbraně zardousí . . . Ale zbiliancujme si tedy dnes trošku síly. . . . které jsme mohli použít. Možná, že trochu zjednoduším, ale . . . Ústřední výbor byl paralyzován . . . , byl umrtvený . . . Vedení strany už bylo rozložené . . . nebylo akceschopné . . . ÚV si mohl vynutit svolání — třetina členů —, ale nezorganizovalo se to . . . V čele nejvyššího zákonodárného orgánu stál . . . J. Smrkovský, který . . . hlásal jinou platformu. V čele NF stál Kriegel, tedy nejen úplný pravičák, ale kdo ví, co všechno. Ministr vnitra . . . demobilizoval všechny síly. Vyhlásil veřejně, že jeho úkolem je zničit konec konců státní bezpečnost . . . Tisk, rozhlas, televizi jsme neměli v rukách vůbec . . . , oni vytvářeli veřejné mínění, ne už Ústřední výbor . . . Stranický aparát zastrašený, na mnohých místech rozvrácený . . . Lidové milice, štáby umrtvené, dělnická třída nezmobilizovaná, nebylo jí vysvětlené, co je pravda . . . odbory narušené, mládež rozrušená, . . . mnohé krajské výbory strany . . . v rukách pravičáků . . . mohli jsme zmobilizovat Slovensko, o což jsme se pokoušeli i na květnovém plénu . . . (ale) hrozilo to, že nás obviní z toho, že Slovensko se chce odtrhnout od Čech, . . . , že tu chce tedy vytvořit nějaký konzervativní stát, který zabrzdí celý obrodný proces . . . Když člověk vidí tyto síly, . . . tak jakým způsobem se mohly dát zdravé síly so pohybu? Když už tu stály zmobilizované síly proti. Sociální demokracie, koncilová obnova, která už měla 1 600 000 organizovaných členů . . . Tak bude třeba velmi vážně se zamyslet nad tím, jaké tu vlastně byly síly. Jak se daly použít, a zda z toho nehrozila občanská válka» (projev z 18. 7. 1969).

Je to až jímavě teskný obraz. Opravdu, bez intervence se «zdravé síly» nemohly dát do pohybu a Bifaka nemusí zajímat to, zda «dubčekovci» měli dost sil k potlačení opravdové kontrarevoluční pravice, protože tyto síly se nechtěly angažovat za už prohranou věc konzervativců. V. Nový vyjádřil přesvědčení, že kdyby nebylo vstupu vojsk, podřezala by pak kontrarevoluce krky všem — konzervativcům i progresivistům (ostravský projev, 1968). A mnozí jiní říkají, že SSSR riskoval přechodnou ztrátu prestiže, aby zabránil krveprolévání, k němuž se všechno neodvratně schylovalo — J. Lenárt vzpomněl v této souvislosti i osudu indonéských komunistů. Mnozí pozorovatelé vyjádřili svůj podiv nad tím, že intervenující vojska nevystoupila proti «kontrarevolučním organizacím» — K 231, KANu a jiným —, nýbrž proti vedoucím představitelům strany a státu. Z Biřakova projevu, který jsem před chvílí citoval, to ovšem tak podivuhodné není, protože on situuje «nebezpečí» do vedení strany, NS iNF. I v něm je odsouzena nová linie, kterou by 14. sjezd definitivně potvrdil — také intervence měla znemožnit její kodifikaci sjezdem a uchránit na mocenských místech ty síly, které byly a jsou vnitřní oporou sovětského pojetí internacionalismu. Žádné nové dokumenty od té doby publikované nepřinášejí nijaké významné informace o «kontrarevolučních silách», které by nebyly známé už před intervencí — tehdejší zprávy o nálezech zbraní už dneska nikdo nepřipomíná a cíle se dosahuje tím, že se jinak hodnotí záměry a činnost «dubčekovců» i celého demokratického bloku: protože nás vstup vojsk zachránil před kontrarevolucí, musela zde být organizovaná kontrarevoluce; a pokud po ní nezůstaly «klasické stopy», svědčí to jen o tom, že byla zvláště dobře maskovaná, plíživá, rafinovaná a poučená.

3. DIKTÁT A KAPITULACE

Rozklad konzervativců byl zjevný i z toho, že se nepodařilo vytvořit nějakou československou variantu dělnickorolnické revoluční vlády, která by podle známého příkladu legalizovala intervenci. Dnes se zatím mlčí o pokusech tohoto druhu, tehdy spojovaných

s Indrovým jménem, a Svobodova autorita vzrostla tenkrát tak prudce zejména proto, že vzniku podobného orgánu zabránil. Hlavní roli zde ovšem sehrály dva faktory: mimořádná šíře, intenzita a jednota lidového odporu proti intervenci a vysočanský mimořádný 14. sjezd KSČ, kterým se komunisté dostali do čela — lépe: kterým zůstali v čele — lidového hnutí. Kdo by v této situaci chtěl působit proti téměř jednomyslné vůli našich národů, kdo by se chtěl nechat dosadit do čela státu vůlí interventů? Odpor proti nim srhnuje známá «černá kniha» o sedmi pražských dnech — ukazuje jeho všeobecnost a nápaditost, která se byrokraticky orientovaným mozkům musela jevit jako důsledek dlouhodobých organizačních příprav.

Tak V. Biřák říká: «To prosím vás muselo být, to nikdo nevymyslel za jeden den anebo za dvě hodiny . . . , že když Praha začala vysílat a potom znovu začala, tak se odstavily všechny trolejbusy a tramvaje a na celou tu trolejovou síť se z toho udělala anténa a to všechno vysílalo, to znamená, i když sověti hledali shora, tak to nemohli najít, protože se zdálo, že každý dům v Praze vysílá. To není výmysl někoho z 21. v noci, to je vědecké» (projev z 18. 7. 1969). Náhradní síť vysílačů se stala páteří morálního a ideového odporu proti intervenujícím vojskům a zemím i jejich domácím spojencům. Přirozeně, že taky bylo hodně antisověťismu, ale ten byl nevyhnutelným důsledkem brutálního zásahu proti naší nové linii a suverenitě našeho státu. Z této situace se zrodilo i volání po neutralitě, právě tak naivní jako pochopitelné po selhání všech velkých slov o «rovnoprávnosti a nevměšování». Jen otrocké duše se mohou rozhořčovat nad tímto antisověťismem; nemohou ho pochopit protože je jim cizí pocit národního uvědomění, nedovedou si ani představit, co všechno může vyrůst z jeho urážení a ponižování. Přítomnost interventů i jejich nervozita, která má jistě na svědomí mnohé oběti, také znemožňovaly okamžité a účinné protiakce vůči nerozlišujícímu, primitivnímu i hrubému antisověťismu, stejně jako vůči nepěkným formám v postupu proti skutečným i domnělým zrádcům a kolaborantům. Tak se uvádí případ nahé ženy v Košicích a jiné politováníhodné události. Ale nesmí se přitom zapomínat, že ve vzduchu byla přítomna otázka, kterou nastolila

sovětská Pravda — kdo pozval interventy do Prahy a Československa? Před dávnými časy — v roce 1611 — se v Praze také ptali, kdo pozval pasovské do Prahy, a protože došli k názoru, že to byla katolická strana, došlo k drastickému odvetě pražského lidu — luzy a kriminálních živlů se dá také říct — proti kostelům a klášterům, jak o tom můžeme číst v Durychově Masopustu nebo o lidovějším Svátkově Katu Mydláři. Toto ovšem píše spíš z hlediska dnešní publicistiky, která celý tento lidový odpor odsuzuje a nevidí v něm žádnou velikost a nic pozoruhodného — v pozitivním smyslu — pro život a utváření charakteru našich národů.

Lidový odpor nebyl kompromistický; stejně tak ne vysočanský sjezd, který mu dal tyto hlavní cíle: návrat internovaných vedoucích stranických a státních představitelů, odchod intervenčních vojsk, plná obnova suverenty státu a pokračování polednové politiky. Ústřední výbor, který se sešel v hotelu Praha, neoplýval rozhodností a také se myšlenkou «porady delegátů» a tím spíš svoláním sjezdu nenadchl — přítomna byla ostatně jen třetina členů. Tam přijatý dokument je však také výrazně poznamenán duchem času — čteme v něm: «Členové a kandidáti ÚV KSČ a ÚKRRK plně podporují stanovisko (předsednictva) ÚV KSČ ze dne 21. srpna 1968 k obsazení čs. území vojsky zemí Varšavské smlouvy»; je to negativní poměr k intervenci, která se zde nazývá «tvrdou realitou», již jsme nuceni respektovat, a «kterou nelze naráz změnit». Pak se v něm také prohlašuje, že «Ústřední výbor je rozhodnut nedopustit návrat předlednových poměrů», a že «Akční program ÚV KSČ zůstává nadále základem naší politiky» (citováno z J. Pillera, RP 17. 9. 1969). Taková to byla doba. J. Piller také sděluje negativní stanovisko tohoto «třetinového pléna» k svolání sjezdu, neboť «přece nelze bez přítomnosti předsednictva ÚV a nakonec bez souhlasu ústředního výboru, bez toho, aniž by tyto orgány mohly složit účty z dosavadní práce, sjezd svolat». Tato věrnost stanovám není příliš přesvědčivá — ani ÚV by se nemohl sejít bez svolání předsednictva, a to nemohlo jednat, protože rozhodující část jeho členů byla internována. Přesvědčivěji už znějí obavy tohoto pléna, «zda svolavatelům 'porady' delegátů nejde především o cíl zmocnit se pozic v ÚV, tj. především o volbu nového ÚV KSČ»

A pak uzavírá takto: «Mohu potvrdit: schůzka byla svolána skutečně bez souhlasu a vědomí i za zády předsednictva ÚV KSČ, byla zahájena ne jako 'porada delegátů', ale už jako vysočanský 'sjezd'» (všechny citace z RP 17. 10. 1969). Pro tuto skutečnost už nemá zdůvodnění «tvrdou realitou» a klidně přechází to, co se stalo s čelnými představiteli strany a státu — ne ve všem tedy je důsledný legalista. Je to ovšem pochopitelné, neboť intervence měla znemožnit sjezd, a tak se ani intervenující, ani s nimi souhlasící nemohli z jeho konání radovat: nesmírně ztížil možnost, aby se odříznutím špičkových politiků a dosazením nových legalizovala jak intervence, tak změna vedení. Stranu reprezentovali delegáti, a proti této legální síle bylo nepříjemné zasahovat mocensky — dokonce ani diskreditace sjezdu nebyla hned možná. Sovětský i jiný tisk musel být ovšem rozhodněji, protože bylo jeho úkolem obhájit intervenci, a tak klidně nazval 14. sjezd «nezákonným srazem» — vysílačky i noviny vysílající a vycházející z jiných než obsazených studií, redakcí a tiskáren osočoval z ilegálnosti. Musel to však tak vidět, když pokládal intervenci za legální; u nás ji ovšem každý chápal zase jako nezákonný sraz spojeneckých vojsk, a proto logicky dával spojeneckým určením opačná znaménka.

Není však podstatné dohadování o legálnosti či ilegálnosti vysílaček, tisku a sjezdu, protože všechno bylo podmíněno nelegálností situace. Z tohoto hlediska je třeba sjezd hodnotit. Probíhal ve znamení názoru, že «není čas na řeči», a tak mnohé nebylo vysloveno, což jistě není jeho přednost, stejně jako to, že se tak brzy rozešel a nevyčkal výsledků moskevských jednání a návratu internovaných politiků. I volby nového ústředního výboru byly příliš určeny situací — mnohé návrhy vycházely z okamžitého postoje kandidovaných k intervenci, a tak plně nerespektovaly celistvý politický vývoj a ducha polednové politiky. Konečně i radikalismus sjezdu byl hodně slovní, což se ukázalo ve sporech o navrhovanou generální stávkou, která se pak omezila na pouhý symbolický akt. Ale tyto a ještě jiné možné výtky nic nemění na tom, že základní cíle pro danou situaci byly ve sjezdových dokumentech vyjádřeny jasně a že stejně je v nich vyjádřena i koncepce legality, opřena o plnou obnovu suverenity a nezadatelné právo realizovat naši vizi socialismu.

Toto je podstatné a na tomto základě se rýsují dvě protikladné linie, tehdy ovšem ještě velmi ztlumené vlivem lidového odporu. Teprve později se oficializuje diskreditování vysočanského sjezdu (srov. například materiály v RP z 6. 11. 1969, 2. 12. 1969, 14. 1. 1970 a jiné). Tak se třeba říká: «Po všech mnohaměsíčních řečech o tom, že volby odshora až dolů musí být tajné, to nakonec obrodilci dotáhli tak daleko, že členy ÚV zvolili aklamací a členy ÚKRK dokonce en block . . . k tak hlubokému porušení smyslu a závažnosti voleb nejvyššího orgánu v celé historii naší strany ještě nedošlo» (RP 6. 11. 1969). Diskreditace tohoto druhu buduje na tom, že sjezd porušil stanovy nebo nedodržel ta, či jiná demokratická pravidla, která jinak delegáti považovali za tak důležitá. Je to formálně legalistická kritika, jež má dokázat, že sjezd byl «samozvanec». Nemluví se přitom o mimořádné situaci — to se bagatelizuje —, ani o porušení jiných a významnějších norem jinými, o funkci sjezdu v této situaci a jeho významu pro orientaci národa, ani o jeho mezinárodním smyslu a o tom, jak přispěl k moskevským jednáním, ani o tom, že se připravovala dělnicko-rolnická vláda, a že vedení strany a státu bylo zbaveno svobody a samostatnosti. Chtějí tedy absolutní věrnost určitému principu bez ohledu na všechno ostatní — to ostatní ovšem chválí a pro likvidaci všech dalších principů mají plno porozumění i vynalézavých teorií, jimiž má být ospravedlněna.

Na sjezdu KSS využil G. Husák k diskreditaci 14. sjezdu to, že na něm bylo zastoupeno málo slovenských delegátů. Postupuje takto: «Abyste mi rozuměli, nechci olivňovat to, co vás vedlo citově anebo nás všechny v stanovisku k 14. sjezdu. Nechci to nijak shazovat . . . , ale nemůže nikdo přece vnucovat jednomu suverénnímu národu a jeho straně v tom smyslu, že skupinka lidí, kterou nikdo nepověřil, určí jeho politickou reprezentaci. (Potlesk). To je principiální otázka . . . Přece i v revolučních časech se musí dbát na základní, elementární principy . . . » Pak mluví o tom, že v Praze se má sejít ÚV zvolený 14. sjezdem a komentuje to tímto způsobem: «Nikdo mě nevolal na žádnou poradu. Nevím vůbec, s kým se ze Slovenska mluvilo. A jedná se jménem celého státu, celé strany, jménem Slovenska. Dovolte, abych se proti takovému postupu

ohradil. Takto demokracii nechápu. Domnívám se, že takto se slovenskými komunisty už nikdo nemá právo zacházet (Potlesk)». A trochu neorganicky dodává: «V těchto dnech se kromě jiných pěkných věcí utužil vztah mezi slovenským a českým národem. My si toho velmi ceníme» (Mimoriadný zjazd KSS, 16-17).

Tato diskreditace je založena nacionalisticky a ještě se tedy nedotýká základních politických aspektů — sjezd je samozvanec proto, že určil slovenské zastoupení v ÚV KSČ bez slovenských delegátů, a že chce přesto mluvit jménem Slovenska. Pak se ovšem i Husákův pohled rozšiřuje — třeba k této formulaci: «složení delegátů samozvaného (a stranou odsouzeného) tzv. XIV. sjezdu bylo takové, že zde bylo pouze 17,4% dělníků». Toto se často říká — spolu s tím, že na členských schůzích, které volily delegáty na okresní konference, byla velmi malá účast, ale není jasné, co to má dokazovat: nedělničnost «pravice», nebo to, že při větším zastoupení dělnických delegátů by sjezd nedošel k těmto závěrům, které přijal? Zajisté je třeba uvažovat o tom, proč političtí pracovníci měli větší zastoupení než dělníci (22,7% proti 17,4%); proč rolníci na tom byli jen o málo lépe než příslušníci ozbrojených sil (6,7% proti 6%), a proč intelektuálové a technickohospodářští pracovníci byli zastoupeni nejpočetněji (32,2%). Ale z těchto čísel nelze nijak dovozovat, že zájmy dělnické třídy byly zastoupeny jen dělnickými delegáty, a už vůbec z toho neplyne, že jiné složení by pronikavěji ovlivnilo jednání vysočanského sjezdu — v určitých věcech zaujal tehdy dokonce i «třetinový ÚV» stanoviska shodná se sjezdem a lidovým odporem.*

Lidový odpor, jak už řečeno, neznal kompromisnictví. Když se proto internování změnilo (za účasti dalších politiků) v jednání, vynořila se obava, aby politický a morální význam úspěšného odporu našich národů proti intervenci nebyl v Kremlu promarněn.

* 1. 1. 1968 byla sociální struktura strany tato 30,4% dělníků, 5,2% rolníků, 6,2% úředníků a 58,2% ostatních. Nejvyšší podíl dělníků byl k 28. 2. 1954, kdy dosáhl 59,5%. Je to jediný rok, v němž zastoupení dělníků přesáhlo 50%. Nejnižší zastoupení je k uvedenému datu 1. 1. 1968 (pramen: AÚV KSČ 0511/272/1596 a Celostátní statistický přehled o stavu členstva).

To také motivovalo dopis prezidentu Svobodovi do Moskvy (25. 8. 1968), v němž se uvádí: «Považujeme za nezbytnou podmínku Vašeho dalšího jednání, abyste byl úplněji a přesněji informován o pravém stavu věci. Doporučujeme proto Vaší úvaze možnost, aby Vám tuto informaci podala zvláštní konzultativní skupina složená z představitelů ÚV KSČ, Národního shromáždění a vlády, jejíž příchod do Moskvy byste si po úvaze urychleně mohl vyžádat. Dále Vám dáváme v úvahu případné dočasné, avšak krátkodobé přerušeni Vašich jednání a návrat do Prahy společně se soudruhy Dubčekem, Smrkovským a Černíkem. Tohoto krátkého přerušeni byste mohl využít k podrobnějšímu seznámení se situací a ke konzultaci s příslušnými orgány» (Podepsáni J. Valo za předsednictvo NS, L. Štrougal za vládu ČSSR a V Šilhán za předsednictvo ÚV KSČ — viz Dokumenty o Národním shromáždění ve dnech 21.-28. srpna 1968, dok. č. 15). K tomu však už nedošlo: V Moskvě byl podepsán protokol, v němž «dubčekovci» potvrdili souhlas s tím, s čím dříve nechtěli souhlasit — sklonili se před vojenskou silou. J. Hečko docela vážně vytýká Smrkovskému, že z jeho projevu nebylo jasné, že «se v Moskvě sešla předsednictva dvou bratrských komunistických stran» (RP 4. 4. 1970) — tím chce říci, že jednání o moskevském protokolu probíhalo v bratrském ovzduší, a že tam nebylo hrubého nátlaku, jen svobodných a shodných projevů vůle. J. Maxa (L. c. 91) se domnívá, že se v Moskvě dosáhlo určitého kompromisu, a jistě lze pokládat za kompromis třeba to, že Dubček tam byl uznán za šéfa strany, a že nedošlo k ustavení personálně odlišné dělnicko-rolnické vlády; za to ovšem nevděčíme moskevským jednáním, ale domácímu odporu. Nevím už, kdo shrnul sovětský poměr k Dubčekovi v této době — vypadá takto: 3. 8. ho v Bratislavě objímá L. Brežněv, 21. 8. je zatčen (nic na tom nemění to, že byl zatčen — jak sám uvádí — naší bezpečností), 22. 8. je v Pravdě označen za pravicového oportunistu a 26. 8. je uznán jako signatář moskevského protokolu. Jeho situace nebyla nijak lehká a sentimentální lidé z toho vyvozují, že nic jiného ani dělat nemohl — ptají se: co bych já dělal na jeho místě? Jako sentiment to lze pochopit, ale ten není pro politické hodnocení směrodatný. Moskevský protokol obsahoval silné prvky kapitulace a v kaž-

dém případě byl v příkrém rozporu s domácími stanovisky — proto působil tak šokujícím dojmem i v prvním velmi zmírněném výkladu, jak ho podali Svoboda, Dubček i jiní po svém návratu. Nebylo dobré, že byl tento dokument v této době podepsán; ale ještě horší bylo, když se pak připustilo, aby sovětské požadavky překračovaly jeho rámec. Neschvalovala se intervence a nehanilo se uplynulých osm měsíců, ale tento zvláštní stav vytvářel jen zdánlivé smíření domácích a «moskevských» stanovisek — přece je však mnozí pokládali za skutečné. Jisté ovšem je, že podpisem protokolů začíná zlom — původní rozhořčení vyprchává velmi rychle vzhledem k tomu, v jak hlubokém rozporu byly jeho požadavky se stanovisky stranických, státních i jiných orgánů a s postoji společnosti. Co způsobilo tak rychlé přijetí nové situace? Bylo by prospěšné, kdybychom o tom víc věděli, i když to pro nás sotva bude lichotivé. Ale nebízelo se východisko, podpořené «katastrofickým jazykem» a souhlas by snadný, protože proč být lepší než lidé tak velké důvěry a autority — a oni souhlasili.

4. NORMALIZACÍ K SUVERENITĚ

Výzva Všemu československému lidu (28. 8. 1968) podepsaná Svobodou, Smrkovským, Černíkem a Dubčekem obsahuje takovéto formulace: «Nedejte se unést svými city k ničemu, co by znamenalo národní katastrofu . . . Hlavní otázka dneška zní: dokážeme najít východisko z reálné situace a vládnout si sami v těchto těžkých chvílích? Nebo dovolíme, aby neodpovědnost nerozvážných, či síly cizí socialismu vyvolaly zásah vojsk, která jsou na našem území? Chce snad někdo, kdo má rád naši socialistickou vlast, aby se tato vojska zase vrátila do ulic našich měst, z nichž už většina odešla a budou dále odcházet? . . . Pomozte nám zabránit provokacím, zabraňte hazardní hře o osudy našich národů . . . » (Rok šedesátý osmý, 298). Je tu dobře patrná vratkost postavení «dubčekovců» po srpnu: Musí uklidňovat zradikalizovanou společnost

poukazy na «nedozírné následky», «národní katastrofu» a jiné hrozné důsledky, které by vyplynuly z dalšího vojenského zásahu spojenců, a zároveň vyzývat ke korektnímu a přátelskému poměru k nim. Na listopadovém plénu ÚV KSČ považovali diskutující za jeden z nejzávažnějších problémů «normalizování vztahů naší strany i citů všech našich občanů k našim spojencům, s nimiž váže naši vlast životní zájem a naši stranu internacionální závazky» (L. c. 335).

Normalizace citů všech občanů — jako racionální úkol — mohla znamenat pouze normalizaci politických vztahů mezi Československem a ostatními státy Varšavské smlouvy, a to je problém nezávislý na sentimentu a citech; tak kdysi Kl. Gottwald normalizoval «city» k NDR známou větou: «Není Němec jako Němec». U nás přece nebyl — před srpnem — hlavní ideou nacionalismus (u Slováků to bylo poněkud jiné, u nich však nešlo o «antisovětlismus»), ale nová vnitřní organizace společnosti a moci. Bylo to demokratické hnutí a nacionalismus vznikl jako důsledek vnějších tlaků — stali jsme se nacionální, protože jsme nemohli být demokratičtí. Moskevský protokol však mocensky vnucoval to, co vyvolalo «nacionální vášně», a nemohl tedy v této chvíli působit proti nim. Vzájemné politické vztahy, jak je protokol vyjádřil, vycházely z koncepce «omezené suverenity» nebo — v jiném vyjádření — z koncepce «blokové suverenity», kterou je možné vyčíst i z úvah o «společných hranicích». Tak se to tehdy ještě chápalo. Na srpnovém plénu ÚV KSČ to vyjádřil A. Dubček takto: «V hodnoceních politického vývoje u nás v této době však naše strana dostatečně nepočítala s váhou a reálnou silou mezinárodních faktorů, mezi něž patří i názory, které mají na naši situaci státy, s nimiž tvoříme svazek Varšavské smlouvy. Strategické a celkové zájmy Sovětského svazu a dalších čtyř zemí Varšavské smlouvy» (vylučuje Rumunsko!) «jsme vždy dostatečně neviděli jako reálný, objektivně existující a limitující faktor pro možné tempo i formy našeho vlastního politického vývoje» (Rok šedesátý osmý, 299).

«A já se ptám, jak je možné zanedbat faktory, které jsou limitující a rozhodující? Jak může odpovědné stranické a státní vedení takové faktory zanedbat? Vždyť je to přiznání strašné a neodčinitelné

chyby. Já jsem . . . hluboce přesvědčen, že na území Československé republiky nemusel být ani jeden sovětský voják a ani jeden tank, kdybychom konali svou povinnost» — to říká V. Nový (ostravský projev, 1968), který ovšem vidí tyto limitující faktory jako přirozený a správný rámec naší vlastní aktivity. Tak to ale nemohli vidět ani «dubčekovci», ani mnohé komunistické strany. Je ovšem pravda, že odmítavý postoj některých z těchto stran neměl vnitřní přesvědčivost: proto se tak rychle objevily v moskevské dohodě pozitivní momenty — bez ohledu na to, že je neoddělitelná od vojenského zásahu, a že bez něho by byla nikdy nevznikla. A je jen logickým důsledkem našeho dalšího vývoje, že tito nevyhranění kritikové vojenské intervence budou pak novému vedení bližší než její důslední kritici.

Důležité pojmy a principy ztratily v úvahách stoupců intervence určitost — stačí si přečíst článek S. Kovaleva v moskevské Pravdě (26. 9. 1969), v němž se má dokázat nemožnost «stavět proti sobě suverenitu jednotlivých socialistických zemí a zájmy světového (! — tady by mělo být: blokového) socialismu» a to, že komunisté «bratrských států si přirozeně nemohli dovolit, aby ve jménu abstraktně (?) chápané suverenity socialistického státu zůstávali v nečinnosti v době, kdy zemi hrozí nebezpečí antisocialistického převratu». Tady je vyjádřena teorie omezené nebo blokové suverenity. N. Ceaucescu mluvil 21. srpna na bukureštském shromáždění o těchto věcech naprosto jednoznačně: «Proniknutí vojsk pěti socialistických zemí do Československa je velkou chybou a obrovským nebezpečím pro mír v Evropě, pro osudy socialismu ve světě. Je nepochopitelné v dnešním světě, kdy národy povstávají do boje na obranu své národní nezávislosti, za rovnost práv, že socialistický stát, že socialistické státy mohou tak porušit svobodu a nezávislost jiného státu. Není pro to ospravedlnění a nemůže být přijata ani na jeden moment idea vojenské intervence do záležitostí bratrského socialistického státu . . . Bylo řečeno, že v Československu bylo nebezpečí kontrarevoluce; může být, že zítra někdo řekne, že také zde na tomto shromáždění byly manifestovány kontrarevoluční tendence. Odpovídáme jim: rumunský lid nikomu nepovolí narušit území naší vlasti. Rozhodli jsme se formovat ode dneška vlaste-

necké oddíly dělníků, rolníků, inteligence . . .» A o den později řekl v projevu ve Velkém národním shromáždění: «Považujeme to (vojenskou intervenci) za flagrantní porušení národní nezávislosti a suverenity ČSSR, za velmocenský zásah do vnitřních záležitostí bratrského československého lidu, za akt, který je v naprostém rozporu se základními normami vztahů, které musí vládnout mezi socialistickými zeměmi a komunistickými stranami, se zásadami obecně uznávanými v mezinárodním právu».

S. Kovalev v uvedeném článku přirozeně nemůže tato stanoviska přijmout a manipuluje s pojmy tak, aby dokázal zákonnost akce spojeneckých zemí, ale celá jeho kasuistika je založena na vratké tezi, že «v třídní společnosti není a nemůže existovat beztřídní právo», že «třídní přístup k věci nelze ztrácet ve formálně právnických úvahách». Proto může říkat, že se vojáci (o politicích nemluví) spojeneckých zemí nevměšují «do vnitřních záležitostí země», že «nejen slovy, ale i činy hájí zásadu sebeurčení národů Československa, jejich nezadatelná práva promyšleně rozhodovat o svém osudu, bez zastrahování ze strany kontrarevolucionářů, bez revizionistické a neonacionalistické demagogie». Tento podivuhodný myslitel velkoryse přehlíží, že národy Československa byly naprosto jednotné v podpoře nové linie i v odporu proti intervenci, a že se už tehdy a ještě víc později vynakládalo velké úsilí, aby se tato národní jednota diskreditovala, ochromila a rozložila, a aby se národy vzdaly samostatných akcí a znovu se podrobily politice promyšlené a vymyšlené bez jejich aktivní účasti. Teď však jde o roušku zákonnosti splétanou Kovalevem a jinými. Přímý a radikální Fidel Castro (v projevu z 23. srpna) má za to, že nebylo na místě říkat, že v Československu nebyla porušena suverenita státu — byla to fikce a lež a porušení bylo dokonce flagrantní: Z hlediska legality nemůže být (vpád do ČSSR) omluvitelný. To je velmi jasné. Podle našeho názoru nelze rozhodnutí o ČSSR vysvětlit legálními hledisky. Rysy legality nemá upřímně řečeno žádné». Akci proti ČSSR nelze podle F. Castra ospravedlnit ani žádostí vysokých československých činitelů o pomoc — potud se plně shoduje třeba s Ceaucescem. Rozchází se s ním ovšem v tom, že situaci v ČSSR posuzuje jako kontrarevoluční: jedině v tom vidí ospravedlnění in-

tervence. (Nemá legalistických skrupulí a proto je otevřenější.) Ale to, co v souhrnu vytvořilo kontrarevoluční situaci, není podle Castra jen specificky československé: dlouhodobé uplatňování byrokratických metod, odtrženost od mas, zapomenutí komunistických ideálů, hlásání míru, absolutizace materiálních stimulů, probuzení individualismu a egoismu v lidu. To vše spíš připomíná čínskou kritiku «sovětských revizionistů» a Castro se také ptá, když vyjádřil souhlas se sovětskou kritikou československého ekonomického modelu, zda i v SSSR budou postupovat proti podobným tendencím, jež kladou důraz na rozvíjení tržních vztahů.

V těchto různých hlasech se uznává, i když někdy zastřeně a mlhavě, že intervence vycházela z pojetí omezené, blokové suverenity (nebo z jejího podřazení «internacionální povinnosti») a že suverenitu Československa — byť i třeba «abstraktní», jak říká Kovalev — omezila. Pro jedny je to pozitivní, pro druhé negativní, ale nevyhnutelné, a ještě pro jiné jak negativní, tak nesprávné. Naši «dubčekovci» patří mezi tyto poslední; teprve později uznají někteří z nich nevyhnutelnost omezení. Je jistě na místě otázka, jaký byl stav této věci před Lednem; zda ho vystihoval termín «satelitní stát», nebo zda bylo Československo státem nezávislým a suverenním. Sovětská vojska odešla z našeho území brzy po válce a z ústavně právního hlediska neexistovalo nic, co by dokazovalo naši politickou, hospodářskou a vojenskou závislost na SSSR. Morální důvody — osvobození, společný boj i společné oběti — jsou sice vznešené, ale nemohou mít takovou váhu, aby přímo z nich plynula taková vázanost na SSSR, která by omezila suverenitu státu a pravomoci jeho ústavních orgánů. Citované prohlášení vlády SSSR z 30. října 1956 však upozorňuje na chyby a nenormálnosti, k nimž ve vzájemných vztazích socialistických zemí došlo, a které negativně působily na princip suverenity a rovnoprávnosti. Tyto «nenormálnosti» nevymizely ani po zmíněném prohlášení. Z tohoto hlediska nebyla suverenita našeho státu omezena až srpnovou intervencí, neboť ta jen drastickými prostředky obnovila a potvrdila stav existující už před Lednem.

Ještě po srpnové intervenci se s tím «dubčekovci» nedovedli smířit a orientovali se na plnou obnovu suverenity. V tomto duchu vyklá-

dali i moskevský protokol — tento jasný doklad vítězství blokové koncepce suverenity — jako cestu vedoucí k tomuto cíli. Na sjezdu KSS o tom mluvil G. Husák takto: «Všichni stateční lidé z vedení strany hledali cestu . . . politického řešení, cestu politické dohody, která by nás vyvedla z těchto těžkých dnů a těžké situace, která by nám vrátila plnou svobodu a suverenitu státu, a která by nám umožnila na čele s progresivním vedením uskutečňovat naše vlastní ideály . . . Šlo o obnovení naší suverenity. Když říkám, že budou fungovat legální orgány, že postupně odejdou vojska z našeho území, bude to obnova naší národní a státní suverenity, a bylo nám jasně řečeno, že bude též respektována». Tak je moskevský protokol pojat jako jediné a optimální východisko. Husák prokračuje tímto způsobem: «plně souhlasím s Dubčekem a ostatními soudruhy, že východiskem z dnešní situace je na základě uzavřené dohody jít směrem normalizace našeho života. Druhá možnost je tuto koncepci odmítnout. Není žádné třetí cesty . . . Takže tak stojí otázka: buď pevně podpořit, stát za Dubčekem a ostatními, nebo jim vyslovit nedůvěru. Třetí cesty není. Neboť žádný vedoucí politický činitel, když nemá plnou podporu rozhodujícího jádra strany a veřejnosti, nemůže svou funkci dělat, v tom případě musí odejít. A potom je třeba hledat tu další garnituru, která bude ochotna jít jinou cestou. Jsou to tvrdá slova, ale je to úplně otázka důvěry, i pro mě osobně. Já stojím plně za Dubčekovou koncepcí, byl jsem při její tvorbě, já ho budu plně podporovat, buď s ním budu stát anebo odejdem» (Mimoriadný zjazd KSS, 12-14).

Sjezd přijal stanovisko G. Husáka — v jeho rezoluci čteme: «Komuniké z moskevské porady zahrnuje i příslib odchodu armád Varšavské smlouvy, což je jedním ze základních požadavků normalizace našeho vnitropolitického života a směřuje k procesu obnovení suverenity naší republiky . . . Nepřipustíme, aby v těchto vážných chvílích kdokoli rozvracel stranické řady, aby znevažoval státnický čin L. Svobody, A. Dubčeka a ostatních představitelů našeho politického života, kteří se k takovýmto činům odbodlali pod neúprosným tlakem reálné situace a v zájmu nás všech» (L. c. 28). Tyto formulace se ovšem dotýkají suverenity celého československého státu nalézajícího se «pod neúprosným tlakem reálné

situace» — je tu však ještě problém suverenity Slovenska v nesuverénním Československu a tady je už dikce Husákovy řeči rozhodnější a nekompromisnější: «Trváme na federativním uspořádání našeho státu na principech už vyslovených, které má být uzákoněno k 28. říjnu . . . » A dále: Apelujeme na bratrský český národ, aby nás pochopil, že pro nás to je osudová záležitost, že pro slovenský národ je to existenční záležitost, a že není možné v tomto nerovnoměrném postavení dále setrvávat» (L. c. 19). Češi a Slováci nemohli pro svůj společný stát klást tak ultimativně požadavek suverenity a rovnoprávného postavení — československá demokracie byla hluboce zasažena intervencí a ta je také vinna tím, že splnění národních požadavků spadá do této pro československý stát tak nepříznivé doby, což v českém národním vědomí může vyvolávat asociace s tragickým rokem 1938. Slovenským federalistům, kteří mohou být spokojeni s výsledky svých snah, se ostatně mocenský zásah proti demokratizaci zřejmě jevil poněkud jinak než českým «progresivistům» — lze tak soudit z vývodů Novomeského a jiných, které tak chválí J. Hájek, a o nichž jsem výše mluvil podrobněji. Tím ovšem nijak nechci naznačit, že uvítali intervenci — v každém případě jim však byla bližší ta orientace, která se začala prosazovat po srpnu a vyhranila se pak po dubnu 1969. To také způsobilo, že Slovensko bylo vydáváno za hlavní konsolidační faktor, a že jím i skutečně bylo — tam byli také demokratičtí «progresivisté» nejdříve postiženi a zatlačeni. Lze z toho vyvodit, že dnešní Husákův internacionalismus je přece jen odlišný od vlažně národního internacionalismu konzervativního křídla, a že je v nějaké míře instrumentální, neboť nevyplývá organicky z jeho předchozí činnosti a názorů (srov. např. jeho Svědectví o slovenském národním povstání): všude je především *slovenským* politikem a pak teprve přichází ke slovu všechno ostatní. Slovenský nacionalismus — ve smyslu důsledného sledování národních zájmů Slováků v československém státě — byl u něho vždy přítomen, a tím se příznivě odlišoval od těch internacionalistů, jimž všechno «národní» znělo podezřele. O Černík byl — tak soudím z materiálů, které mám k dispozici — prvním z «dubčekovců», který vyjádřil souhlas s koncepcí omezené a blokové suverenity. Řekl: «Pojem suverenity, charakterizovaný

jako stav nazávislosti dané státní moci na každé jiné moci jak uvnitř, tak i mimo hranice státu, je pojem, který v současném světě prakticky nemůže být realizován v jeho absolutním významu. — Situace v dnešním rozděleném světě, kdy probíhá boj mezi imperialismem na jedné straně a socialismem a dalšími pokrokovými silami na druhé straně, ovlivňuje pojem svrchovanosti, který dostává jiný obsah. Je dán skutečností, že národní zájmy jednotlivých zemí mohou být v současném světě zabezpečeny pouze společnými opatřeními celého socialistického společenství» (RP 19. 10. 1968). Nemohu věřit, že Černík byl skutečně přesvědčen o tom, že integrace a «společná opatření» omezují suverenitu — v tom významu, který jí dává mezinárodní právo. Společná opatření nenařušují suverenitu zúčastněných států, pokud jsou založena na shodném a svobodném projevu vůle a pokud jeho forma a obsah jsou shodné s ústavou daného státu. Toto je jiná otázka než ta, v jakých spojeneckých vztazích může být samostatnost a existence státu nejlépe zajištěna, protože i volba spojenců je právem státu a silný spojence může nejen chránit, ale také omezovat suverenitu státu, který v něm hledá záštitu. V. Mináč (Nové slovo 13/1969) směšuje tyto věci, když říká: «Suvernita — i v našem případě — je tužba, spravedlivá tužba, ale ne skutečnost. Ti, co oplakávají suverenitu první republiky, buď nic neví o jejích skutečných dějinách, anebo vědomě klamou nezletilé». Ale tady není žádných záhad — první republika byla suverénním státem a pak ztratila samostatnost, mj. i proto, že ji její západní spojenci opustili. Toto se však nedotýká našeho problému ze srpna 1968 — toho, zda suverenita našeho státu byla či nebyla intervencí porušena. Možná, že někoho uklidní to, že se to nestalo porvé v našich národních a státních dějinách, ale takové uklidnění na faktech nic nemění. U Mináče tak ztrácí suverenita určitost — je u něho «neustálým naplňováním pojmu všemi možnostmi, ustavičným přemáháním 'reality', která jí je nepříznivá». Co to je, tato «realita»? Mináč ji vidí dobře: «Míra naší suverenity je nerozlučitelně spojená s vývojem evropského socialismu. Při zachování nutné ekonomické a vojenské integrace — nutné, pokud existují bloky — závisí vlastně jen (!) od dodržování programových vyhlášení o rovnosti jednotlivých členů

socialistického společenství. Taková rovnost není jen žádoucí, ale i nutná pro normální fungování socialistické soustavy: buď bude rovnost, anebo velmocenská krutnost, buď bude socialistická soustava, anebo její velmocenský paskvil».

Zaznamenal jsem a souhlasím — až na to, že hospodářská a jiná integrace nemusí ještě nutně znamenat omezení suverenity, a že není jen důsledkem «bloku»; existuje i «mimoblokový» socialismus, s kterým je také nutné rozvíjet všestrannou spolupráci založenou na vzájemné rovnosti a vyloučení «velmocenské hrubosti».

5. DVOJZNAČNOST KONSOLIDACE

Po srpnu byla tedy situace ještě otevřená, protože se nepodařilo ustavit takovou dělnicko-rolnickou vládu, která by jednala rozhodně v duchu těch úvah, jež ústily v rozhodnutí o vojenském zásahu; která by — namísto utěšování, že ještě máme «prostor» pro realizaci polednové politiky — «odhalila» její «pravicový» a «kontrarevoluční» charakter; která by těmito termíny zhodnotila i linii Dubčeka a «dubčekovců». Stalo se však to, že Dubček byl znovu dosazen do funkce a stal se — spolu se Svobodu, Černíkem a Smrkovským — «garantem polednové politiky» v posrpnových poměrech. Jeho postavení bylo krkolomné. Zavázal se k plnění moskevské dohody, která neprokrytě směřovala proti základním ideám polednové politiky, a zároveň v ní chtěl — v «prostoru, který nám zůstal», a který byl pak určen jako rejdiště «pravicových sil» — dále pokračovat. To první nevzbudilo nadšení, ale to byla tzv. tvrdá realita a u nás se politici už po staletí vzdalují principu: «Kdo miluje svůj národ, nešetří ho» (L. Klíma). Tato tvrdá realita nebyla zajisté pro polednovou politiku příznivá, a tak onen po srpnu šířený «realistický postoj» obsahoval už jistou dávku rezignace a navíc pro na vytvářel živnou půdu. To však byla jen část tehdejší situace, protože rozhodující a převažující síly naší společnosti se jasně vyslovily proti intervenci, za plnost naší suverenity a polednovou politiku. Tady byla hranice a hráz postavená proti rezignujícímu a poraženeckému realismu, i hlavní síla, o níž se mohli «dubče-

kovci» opírat. Podstatné pro hodnocení jejich postupu v posrpnovém období je tedy to, jak se utvářel jejich vztah k této hlavní opoře. Deset dní po intervenci — 31. srpna — zasedal ÚV KSČ. Schválil moskevskou dohodu a zplnomocnil předsednictvo ÚV, «aby udělalo všechno k co nejrychlejšímu odchodu zahraničních vojsk a pro vytvoření všech potřebných podmínek k uskutečňování polednové politiky» (Rok šedesátý osmý, 368). Na tomto zasedání byla koptována do ÚV velká skupina «vysočanských» — tím se splnil požadavek protokolu neuznat platnost 14. sjezdu. Mluvil jsem předtím o nekompromisních stanoviscích vysočanského sjezdu i vysočanského ÚV: ta se však mezi 26. (datum podepsání protokolu) a 31. srpnem velmi rozkolísala, a tak tato koptovaná skupina — s čestnou výjimkou J. Šabaty, kritizovaného tam za radikalismus a osamocení mezi realisty — nepřenesla do zasedání ÚV ducha sjezdu. To už bylo znepokojivé — kam se poděla a proč se rozplynula dřívější rozhodnost? Myslím, že to nelze vysvětlit jen tím, že sjezd KSS pod vlivem G. Husáka neuznal platnost vysočanského sjezdu, nebo že se koptovaní zalekli cesty «krveprolití», o níž na tomto plénu mluvil L. Svoboda. Mohli odmítnout koptaci se zdůvodněním, že moskevské dohody odporují dokumentům přijatých 14. sjezdem; mohli ji přijmout a zároveň formulovat a zdůvodnit stanovisko sjezdu, jehož legalnost uznali — neudělali však nic podobného. Přesto však právě oni představovali kontinuitu vysočanského sjezdu s posrpnovým ústředním výborem a jestliže neměli pouze udržovat a šířit iluze, měli jednat «vysočansky», měli energicky zastupovat polednovou politiku. To se však nestalo, a tak i oni sehráli nedůstojnou roli v postupujícím skluzu od polednové politiky k politice podubnové — k hořkému konci je dovedla jejich trpná povolnost přerušovaná sice občasnými, ale v podstatě krotkými protesty proti rozhodnutím, která příliš očividně zasahovala základy polednové linie. Je ovšem pravda, že koptovaní netvořili semknutou a stejnorodou skupinu a také nebyli tak zběhlí v politických technikách a intrikách jako starší, zkušenější a semknutější konzervativci; v době návratů ke kabinetní politice, jimž nedovedli účinně čelit, to nemohlo být bez významu. Zd. Mlynář na tomto plénu vyjádřil podstatu nové taktiky, když

z faktu velké důvěry ve vedení vyvodil požadavek, aby se do jeho činnosti nikdo — ani zprava, ani zleva — nevměšoval, protože ono je odpovědné za osudy našich národů. «Strana si nesmí dovolit nekonečné diskuse v době, kdy je kategorickým požadavkem příkaz udělat vše pro zachování hmotných i duchovních hodnot socialistického Československa» — to se říká ve zprávě o srpnovém plénu (L. c. 303-304). A na občanech se žádal klid, rozvaha, kázeň a pořádek. «Dubčekovci» tedy zklidňovali a ukázněvali, a tím také demobilizovali svou hlavní oporu. To se pak opakuje stále naléhavěji a je v tom jakýsi rozumný základ, protože intervence byla zdůvodňovaná neklidem a chaosem, který přerůstal vedení přes hlavu — klid a pořádek se tak jevil jako hlavní důkaz toho, že vedení už skutečně vede, a že konsolidace a normalizace poměrů u nás pokročila. Ale celé tato úvaha a na ní založená politická linie bude klamem i sebeklamem, pokud důvodem intervence bylo něco jiného — a to také bylo. Proto byl realismus velmi zranitelný, a proto také v celém posrpnovém období tak těžce získával souhlas, přestože byl hlásán lidmi tak velké důvěry. Ti se však také postavili — v souladu s požadavkem moskevského protokolu — proti nepodloženým pomluvám o charakteru jednání těch, kdo absolutně ztratili důvěru. «Plénum vyslechlo čestná prohlášení soudruhů V. Biřaka, J. Pillera, M. Jekeše a dalších, že se nikdy, ani v posledních deseti dnech nedopustili na lidu naší země, ani na naši straně ničeho, co by bylo v rozporu se ctí komunisty a občana Československé socialistické republiky» a odmítlo vytváření psychóz jako vážné nebezpečí pro jednotu strany (L. c. 304).

Nikde se «dubčekovci» nemohli z této dvojznačnosti vymanit — tady jsou nuceni chránit antidubčekovce a zároveň se vzdát vlastních stoupenců: J. Pavel, J. S. Hájek a F. Kriegel zahajují dlouhou řadu rozhodných i méně rozhodných «dubčekovců», kteří tím naši veřejnost připravovali i na odvolání posledního — A. Dubčeka. Sami přijali to, že v dané realitě «mezi nejvýznamnější hlediska kádrové politiky nesporně patří odhodlání důsledně plnit 'moskevský protokol' jako svým způsobem konkretizaci bratislavského prohlášení» — (J. Špaček v RP 5. 10. 1968) — ač oba tyto dokumenty byly namířeny proti nim. Ještě 8. října se ve zprávě ze

schůzky předsednictva ÚV KSČ objevilo dementi «zprávy, sireně obvykle ze západních zdrojů, jako by v souvislosti s přípravou pléna ÚV KSČ po moskevských jednáních probíhalo jednání o kádrových změnách ve vrcholných funkcích ve straně, či ve státě. Podobné zprávy jsou smyšlené» (Rok šedesátý osmý, 327). Možná, že se za tím skrýval odpor «dubčekovců» proti vynucování kádrových změn, jež vyvrcholilo při jednáních v Kyjevě (7.-8. 12. 1968), kdy sovětská strana odmítla účast J. Smrkovského, ale takováto dementi už tehdy pozbyla důvěryhodnosti. Později se pak tomuto osudu nevyhnuli ani ti, kdo se jako Č. Císař a ještě více O. Černík (jakož i K. Poláček a R. Pacovský z odborů i jiní) distancovali od «pravice» a vpluli nebo chtěli vplout do vln protidubčekovské politiky.

Dvojnáčnost «dubčekovců» nevyhnutelně vyvolávala i dvojnáčnost jejich opor. Říkalo se, že ÚV se spoléhá na zdravý rozum lidu, přičemž «zdravý» mělo znamenat souhlasný, což bylo málo uspokojivé. Po zkušenostech uplynulých osmi měsíců, kdy vlastně nic nebylo ještě dovršeno, nebyly řeči o konsolidaci přitažlivé; vedení mohlo říkat, že je odpovědné za naše národy, a že tedy potřebuje klid pro svou činnost, ale tuto odpovědnost teď cítili mnozí a nechtěli proto jen nečinně přihlížet vývoji situace; nebyli ochotni dát vedení čas, v němž věci k dobrému vyřeší, a zajímali se o smysl a směr řešení i o to, jaké bude a jaké by mohlo být jejich postavení po tomto čase, v němž by se rozhodovalo bez jejich vměšování. Příliš dlouho se u nás prosazovala taková občanská odpovědnost, jež by zajistila naprostou svobodu pro strategickou elitu a vyloučila rušení nebo vměšování se do jejích záměrů, a intervencí vzniklá tvrdá realita nemohla rozptýlit obavy z návratu k tomuto stavu.

Tato dvojí dvojnáčnost předznamenala cesty konsolidace a normalizace — obsah těchto pojmů byl velmi neurčitý a kolísavý: pevně v nich bylo jen to, že vedení má mít situaci pevně v rukou, a smysl i cíl této pevné ruky závisel na politické orientaci těch či jiných konsolidátorů. Jednotlivé momenty nebo milníky na této cestě byly přitom takové, že nijak nemohly tyto spojené dvojnáčnosti ani odstranit, ani oslabit. Měl se konat ustavující sjezd české komunistické strany, po němž měl následovat 14. sjezd. A český sjezd byl

velmi vážně připravován jako východisko pro tuto linii, kterou chtěl Dubček po srpnu sledovat. Ale vnější vlivy (a také vnitřní, i když v této době ještě nevýznamné: schůze tzv. starých komunistů v libeňské Čechii — 9. 10. 1968 — v přijaté rezoluci vyjádřila nesouhlas s kooptací do ÚV a se svoláním českého sjezdu) brzy způsobily, že se oba sjezdy odložily s tímto odůvodněním: «Čeká nás ještě tolik práce v názorovém sjednocování uvnitř strany a při vyjasňování programových otázek, že nemůžeme nyní reálně přistoupit ke svolání sjezdu» (Rok šedesátý osmý, 354-355). Toto se říká v listopadu a sjezd by se byl konal 9. září — co se tedy mezi tím znejasnilo a o jaké nové názorové sjednocování má jít? Řeklo se, že odchod vojsk je předpokladem obnovy suverenity našeho státu — takto se kdysi mluvilo i v Maďarsku a v posledním 15. bodu prohlášení dělnicko rolnické vlády lze číst: « Po ustavení pořádku a klidu v naší zemi bude maďarská vláda jednat s vládou Sovětského svazu a dalšími účastníky Varšavské smlouvy o odchodu sovětských vojsk z území Maďarska» (Pravda 5. 11. 1956). V pozdějších formulacích se už mluvilo o «dočasném pobytu» vojsk, který se pak protáhl až do těchto dnů. Tak i my jsme se dozvěděli ze sovětsko-československého komuniké (ze 4. října 1968), že při «jednání byla posouzena otázka pobytu spojeneckých vojsk na území ČSSR», a že se strany «dohodly, že vlády vypracují a podepíší smlouvu o dočasném rozmístění spojeneckých vojsk v Československu»; že odchod «ostatních vojsk se bude uskutečňovat po etapách, podle dokumentů moskevských jednání z 23. až 26. srpna t. r.3 (Rok šedesátý osmý, 325). Tato smlouva, kterou O. Černík oporučil parlamentu jehož «důležitý nástroj normalizace vztahů mezi socialistickými státy a základ v jejich další spolupráci» (RP 19. 10. 1968), obsahuje sice ujištění, že dočasný pobyt sovětských vojsk na území Československa nenaruší jeho suverenitu (článek 2/1) — ačkoli jejich vstup do ČSSR všechny ústavní orgány hodnotily jako porušení naší suverenity —, za to v ní však chybí přesnější určení dočasnosti. Článek 15. smlouvy mluví o její platnosti po dobu dočasného pobytu vojsk na území ČSSR a omezuje se na konstatování, že smlouva «může být změněna po dohodě smluvních stran»: tedy změněna, nikoli vypovězena třeba jednostranným projevem vůle

suverenního Československa, jestliže její platnost nemůže zaniknout uplynutím stanoveného času. Při hlasování o smlouvě se objevila malá trhlinka a malý protest v řadách zrealněných «dubčekovců» — z 242 poslanců čtyři hlasovali proti a deset se zdrželo hlasování (RP 19. 10. 1968). To je úspěch pro konsolidátory až neuvěřitelný, jestliže ho posuzujeme na základě dokumentů, které parlament přijal v době od 21. do 28. srpna a v nichž vyjádřil své stanovisko k intervenci.*

Jádrem konsolidační a normalizační politiky byly ovšem zásahy proti polednové svobodě, což se provedlo třemi mimořádnými zákony označenými v souladu s tehdejšími jazyky jako dočasné. Jeden omezil svobodu shromažďovací, druhý spolčovací, třetí tiskovou. Všechny tedy směřovaly proti základním prvkům nové linie, což mělo být zmírněno poukazem na tvrdou realitu (moskevský protokol) a její a tedy také jejich dočasnost. Jejich cílem bylo znovu vrátit společnost k poslušnosti, odvést ji od samostatných akcí a v nějaké míře zpasívnit. Ukázalo se však brzy, že pouhé omezení těchto svobod nestačí. I novináři přijali, jak se tenkrát říkalo, dočasnou cenzuru s pochopením, protože nahlíželi její nevyhnutelnost v dané realitě, a protože vedení státu a strany tehdy ještě mluvilo o «partnerství». Cenzura se ostatně neměla vztahovat na naše vnitřní problémy, a tak se zdálo, že stále trvá půda spolupráce a všichni realisté také dělali všechno možné pro to, aby toto zdání vyhlíželo co nejlépe a nejpřesvědčivěji. Jistě se tady smíchal klam i sebeklam, realismus i poraženectví a zbabělost a ještě mnohé

**Ale ani tento výsledek neuspokojuje ty nejzdravější ze zdravého jádra, a tak «komunisté — internacionalisté», kteří se sešli v prosinci 1969 v Kovarciach, zapsali do své rezoluce: Žádáme, aby se ve sdělovacích prostředcích a ani jinde nemluvílo a nepsalo o dočasně umístěných spojeneckých vojskách na našem území, aby se slovo 'dočasně' vynechalo, neboť pokud trvá kapitalistické, imperialistické obklíčení, je pobyt spojeneckých vojsk Varšavské smlouvy u nás v zájmu míru a bezpečnosti nutný» (Socialistický dnešek 14.1.1970). Tyto ultrakonsolidátory neuspokojují dnes ani výsledky jiných konsolidačních opatření — tehdy však byli skromnější a takto ještě nemluvili. Jejich postoj jistě plyne také z toho, že jim přítomnost sovětských vojsk u nás dává více jistoty a bezpečnosti.*

jiné. Nejdůležitější však bylo to, že tyto svobody nebyly ještě zrušeny úplně, takže ani «klid» a «pořádek» nemohl být takový, aby způsobil mrtvo ve sféře ducha i v jiných oblastech. A tak i souhlas intelektuálních, studentských i odborových a jiných realistů s konsolidačním programem nebyl v této době nikdy úplný a vždy zahrnoval i nesouhlas, který mýsty dokonce převažoval, aniž by se ovšem stal před dubnem 1969 určujícím.

6. VELKÝ KOMPROMIS

Tento nevyhraněný souhlasně nesouhlasný postoj byl téměř všeobecný — výjimku tvořili rozhodní konzervativci a rozhodní radikálové nebo «romantici» a «extrémisté», jak se jim tehdy říkalo. Svým způsobem je charakteristický i pro listopadové plénum ÚV KSČ. Zde již A. Dubček přejal řadu kritických hlasů vůči polednové politice. Kdo bez zaujatosti přečte známých deset bodů, snadno zjistí, že v nich obsah Akčního programu není zdaleka vyčerpán; namísto toho je zde načrtnuto takové pojetí demokracie, které nepřekračuje nosné principy předlednového politického systému. Proto i ti, kdo nebyli spokojeni s kompromistictvím Akčního programu, se po tomto plénu k němu upírají jako k variantě za nových poměrů optimální. Tady už byl hlavní tlak zaměřen proti «pravicovým» silám. Byly určeny ještě velmi mlhavě a abstraktně, takže méně chápaví se ještě nějakou dobu marně dožadovali přesného a konkrétnějšího označení toho, co a kdo je «pravice»; dnes už to ví každé dítě.) Jako škodlivé byly sice odmítnuty i «názory, které paušálně odmítají polednovou politiku a hledají východisko z této situace v návratu k metodám, které by ve svých důsledcích mohly stranu vést do podesátých let» (Rok šedesátý osmý, 341), ale to je už jen slabý dozvuk předsrpnové doby, v níž bylo hlavní ostří zaměřeno proti konzervativcům. Nyní se to obrátilo a hlavní úder se vede proti «liberálům, kteří idealizovali formální buržoazní demokracii, podceňovali vedoucí úlohu strany a dělnické třídy ve společnosti» a vedli «přenáhlené a zveličované kampaně subjektivního zaměření i proti poctivým funcionářům některých závodů, proti

Lidovým milicím» (L. c. 346, 356). Dubček se dokonce pokoušel i o to, aby pro svou novou koncepci získal podporu «starých», «zasloužilých», «věrných» i «poctivých» marxistů-internacionalistů, kteří patřili k přesvědčeným odpůrcům nové linie, a proto přijali vojenskou intervenci jako odůvodněný akt bratrské a internacionální pomoci. Tady ovšem nemohl uspět, protože Dubček byl stále Dubček a ještě na listopadovém plénu mluvil a «naprosto nekvalifikované paušální kritice, která je nám a naší práci adresována v tiskových orgánech některých komunistických stran»; tam se také ohradil proti Ulbrichtovu hodnocení KSČ* a vyjádřil naději, že se v tisku ostatních socialistických zemí přestanou «objevovat kategorické soudy o politice naší strany a . . . o personálních otázkách, které se týkají ústředních výboru KSČ»; stejně tak sdělil, že jsme se oficiálně «ohradili proti vysílání stanice Vltava a rozšiřování časopisu Zprávy, které nemají své opodstatnění pro působení uvnitř KSČ» (L. c. 357, 363). To sice mohlo uspokojovat «progresivisty», kteří byli vděční za sebemenší projev věrnosti polednové orientace, nikoli však konzervativce, pro něž Zprávy i to další byly hlavní oporou — viděli jsme v televizním filmu o Famírově internacionální pevnosti, jaký on přikládal význam distribuci Zpráv.

A tak beseda se zakládajícími a předválečnými členy KSČ (viz RP 7. 11. 1968) dopadla tak, jak musela dopadnout: společný jazyk se nenašel. Dubček tam sice řekl: «Dovolte mi, abych vám, starým bojovníkům, kteří jste se nesmířovali s daným stavem, ale soustavně bojovali o nové, socialistické, řekl: 'Nám rovněž jde o totéž!'» Staří bojovníci však byli jiného názoru a odmítli ho přesto nebo proto, že za základní východisko naší politiky určil «důsledné a čestné splnění moskevského protokolu, které přitom nevyklučuje . . . jako svou logickou základnu . . . zachování kontinuity pozitiv-

*Pro tehdejší situaci je charakteristické usnesení předsednictva ÚV KSČ 31. 11. 1968 reagující na různá vystoupení stranických a vládních činitelů NDR k situaci v ČSSR a hlavně na projev W. Ulbrichta na 9. plénu ÚV SED. «Souhlasí a s informováním ÚV KSSS o neúnosných formách a obsahu kritiky KSČ a ČSSR ze strany SED a NDR a dopadu tohoto postupu na proces vnitřní normalizace a na vztahy mezi KSČ a SED, ČSSR a NDR . . . »

ních stránek polednového kursu». Těžko říci, čím byla tato snaha o dorozumění s konzervativními kruhy motivována; sama o sobě je však velmi charakteristická pro tehdejší orientaci «dubčekovců», v níž — tak jí aspoň rozumím — jsou už zárodky pozdějšího radikálního odklonu od nové linie, který musel znamenat i dokonalou a dokonanou diskreditaci jejich tvůrců a představitelů.*

Listopadové plánum bylo tedy velkým kompromisem, což by nebylo ještě tak zlé, kdyby se zachovala pevná hranice mezi tím, co chceme, a tím, co nesmíme, protože jsme limitováni vojenskou mocí. Ale právě tyto hranice «dubčekovci» sami nejen stírali, ale i posunovali, když hledali spojení s těmi, kdo byli v přímém protikladu s jejich orientací. Tak se rozloučili se samosprávou touto taktní formulací: «V této době se experimentálně ověřují jako jedna (!) z jejich forem (tj. účasti pracujících na správě) podnikové rady pracujících. Neděje se tak bez mnohých rozporů o nedořešených problémech. Nepovažujeme proto nyní za žádoucí dále rozšiřovat počet a okruh podniků, kde by se instituce podnikových rad experimentálně ověřovala» (Rok šedesátý osmý, 361). Tak zřídili byrokratické byro pro řízení stranické práce v českých zemích. A takto se ohradili proti angažovaným komunistům: «KSČ nedovolí, aby proti této politice kdokoliv v rozporu se stanovami strany aktivně vystupoval, organizoval nátlakové skupiny, provokativní akce, vydávání letáků i hromadná odesílání rezolucí apod.» (L. c. 392). A znovu, tentokrát v souvislosti s listopadovou stávkou studentů:

* *Jak rozumět těmto větám, které na oné smiřovací besedě Dubček řekl: «Považujeme . . . za politováníhodné ty pokusy, které zneužívají právě úspěšné a čestné cesty zasloužilých členů strany, kteří zvláště bolestně nesou tragiku posledních událostí, k tomu, aby se útočilo na vedení a jednotu strany. Pokud je zde sledován cíl důsledně plnit moskevské dohody, pak se vylamují otevřené dveře. Jestliže jde o tlak na změnu celkového kursu strany ve smyslu obrany předlednových poměrů, pak takovéto snahy nemají s plněním dohod nic společného a takový návrat by měl pro celou stranu tragické následky.» Dubček zde — aspoň je to patrné z jeho slov — povyšuje konzervativní orientaci do etických výšin; sám je možná v zajetí vlastní úspěšnosti a úspěšně i čestně asi chápe i moskevský protokol, pokud v něm vidí pouze snahu o vyloučení extrémů, jež se objevily mezi lednem a srpnem — i tak lze jeho slova vyložit.*

«potřebujeme klid, rozvahu i odhodlání»; «nechceme před vami skrývat nebezpečí, které plyne z některých neuvážených akcí»; «narůstá nebezpečí avanturismu»; «iniciativu na sebe strhávají neodpovědní lidé»; (L. c. 393-394).

Zajisté je tu nutné brát v úvahu nelehkou situaci; i ta ale sotva ospravedlní koketování «dubčekovců» s konzervativci. Zarážející je však všudepřítomný strach před samostatně jednajícím lidem, který přitom byl hlavní oporou polednové politiky. «Dubčekovci» mohli vážně a upřímně věřit, že udrží celý státní, stranický i jiný mechanismus v lednové linii sami, bez vměšující se společnosti — ale tato jejich víra nebyla už tehdy a dokonce ani před intervencí ničím podepřena. Mohli se domnívat, že zmírněná (listopadová) definice polednové politiky, která vyloučila všechno, co přesahovalo záměry lednového pléna, jim získá podporu aparátů — ale i toto stálo na písku, protože listopadové plénum i moskevský protokol schválily právě protesty těchto aparátů: proč by teď měly podpořit Dubčeka ve chvíli, kdy na jejich straně stály tanky? A také se pokoušeli oddělit dobré od špatného, zdravý proud od extrémů — snad s přesvědčením, že špatné lze kdykoli oddělit pro dobro dobrého. Jenomže ne všechno špatné — z posrpnového hlediska — bylo špatné z hlediska polednového. A i to skutečně špatné (skutečné extrémy) pramenilo ze skutečné svobody. Špatné bylo tedy produktem dobrého a i «dubčekovci» před srpnem chápali, že dobré je nutné chránit celistvě — i tam, kde může plodit špatnost, protože proti ní se musí působit tak, aby nezahubila samo dobro. Teď se však tvářili tak, že mohou vyloučit liberalistické a jiné extrémy bez extrémního omezení svobody.

Národ se měl tedy dobrovolně a «dočasně» odříci svobody a ponechat vedení volnou ruku — jak o tom mluvil v srpnu Zd. Mlynář. Z počátku se opravdu snad mohlo zdát, že důvěra k nejužšímu vedení je tak veliká, že bude stačit k všeobecnému uklidnění a sebeomezení — ve spojení a varování před katastrofálními důsledky, jež by prý přivodila nedisciplinovanost. Proti tomu však působily mnohé zneklidňující věci — o některých jsem se už zmínil — a ty rozbíjely realistická sebeomezení. Vedle mužů důvěry byli ve vedení lidé bez důvěry, takže se některá opatření mohla připi-

sovat jejich negativnímu vlivu, jemuž je i nadále potřeba čelit. A tak se stále — přes opakovaná varování — udržovaly «nátlakové skupiny» sledující polednovou linii a znepokojené tím, že se tato linie stále víc ztenčuje, že se počet «dubčekovců» ve vedení nezadržitelně zmenšuje, a že se pod ochrannými křídly moskevského protokolu začínají formovat konzervativní síly.

Na aktívech v nejpevnějších, mocenských aparátech — v bezpečnosti, Lidových milicích a pak i v armádě a jinde — zněla už o polednové politice a jejích aktérech tvrdší slova. Tyto aparáty se také méně vázaly oficiální linií a více rozvíjely a připravovaly vlastní linii, která se pak prosadila po dubnu 1969. Ústřední kontrolní a revizní komise pod vedením M. Jakeše se stala jakousi stranou ve straně a vplula do vod politických a ideologických, v nichž sjednocovala, organizovala a formovala konzervativní síly. Začala mnohostranná činnost libeňské Čechie* — pod záštitou SČSP -, o níž A. Kroužil později řekl: «V určitých historických podmínkách SČSP zaujímal funkce, které mnohdy přesahovaly rámec působení společenské organizace. V těžké politické zkoušce obstál. Byla to Čechie v roce 1968, kde se po dlouhé době na širokém aktivu provolávalo Ať žije Sovětský svaz, byla Lucerna, Břevnov, Semily, Bratislava a mnoho dalších aktivů SČSP, kde lidé oddaní zásadám proletářského internacionalismu nebojácně vystupovali za spojenectví a přátelství s bratrským SSSR, kde odhalovali nacionalistickou a oportunistickou politiku Dubčekova vedení v komunistické straně. Po dubnovém plénu ÚV KSČ v roce 1969 se Svaz přátelství bez výhrady přihlásil k jeho závěrům . . . » (RP 18. 4. 1970).

* *První schůze v libeňské Čechii — za účasti A. Kapka, K. Mesteka, K. Innemana, A. Krčka, A. Černého a jiných — se konala 9.10.1968 a předsednictvo ÚV KSČ k ní přijalo 22.11.1968 usnesení, v němž říká, že «považuje za nesprávný takový postup tzv. libeňské schůzky, kdy rozšiřuje do stranických organizací a závodů rezoluce bez vědomí a pověření příslušného územního stranického orgánu». A dál: Upozorňuje krajské a okresní výbory strany, že všechna činnost a akce podobného druhu, organizované mimo krajské a okresní výbory, nejsou v souladu s prací strany, narušují vyjasnění si a ujednání názorů na další postup a práci strany . . . »*

Takto a ještě jinak se formovaly konzervativní «nátlakové skupiny» vzájemně propojené, s mnohými vazbami na mocenské aparáty. (V té době se ještě vyhýbají otevřené konfrontaci; nebyly oficiálně uznány — požívaly však ochrany na základě moskevských protokolů.) Tato fakta byla silnější a výmluvnější než snahy «dubčekovců» ve vedení o «realistické sebeomezení progresivistů». Tak se formovala i opačná seskupení a svazky, přijímala se prohlášení solidarity — ta pak naprosto selhala — i jiná obranná a pouze obranná opatření, jež měla čelit tomuto nástupu konzervativců. Proto také přes všechny výzvy ke klidu se stále projevoval neklid a «dubčekovci» proti němu byli bezmocní, pokud zůstávali «dubčekovci» a pokud nemohli nebo pokud se neodhodlali využít masové podpory k rozhodnějšímu postupu — a k tomu už nedošlo.

Chtěli se vymknout «tlakům» a z toho vznikla všeobecná obava z návratu ke kabinetní politice, k takové praxi, kdy se o životních zájmech našich národů rozhoduje bez jejich účasti, vlivu a kontroly. Dubček věděl, jak proti těmto obavám působit. Na listopadovém plénu ÚV KSČ řekl: «V rámci naší politické praxe musí lidé nabývat důvěry, že mají prostor pro rozvíjení polednové politiky. Obavy před kabinetní politikou můžeme vyvrátit a vyvrátíme tím, že plně zaručíme vnitropolitickou demokracii a správně a rychle, ale přitom citlivě rozvineme fungující systém stranických informací. Strach před umrtvováním socialistické demokracie překonáme nejlépe tehdy, když se Národní fronta a společenské organizace stanou živými demokratickými organismy, když zdokonalíme práci státního aparátu a národních výborů. Nejistota o budoucnost nové soustavy řízení pomine tehdy, když ji budeme v praxi rozvíjet. Pocitu právní jistoty nabudou naši občané tehdy, jestliže příslušné státní orgány budou pracovat kvalitně» (Rok šedesátý osmý, 353). Postupovat takto však tolerovat vlivy, tlaky a vměšování — za předpokladu, že «prostor», o němž se tady mluví, je shodný s prostorem, v němž může volně operovat vedení, že tedy není omezen zájmově a lokálně — a s tím není v souladu ostrá výhrada proti «nátlakovým skupinám» obsažená v rezoluci tohoto pléna, kterou jsem už výše uvedl.

G. Husák se už tenkrát vyrovnal s námitkami proti návratu ke kabinetní politice bez jakékoli demokratické frazeologie — jednoduše problém obrátil a obvinil z kabinetní politiky její kritiky, kteří se ve skupinkách scházejí po domech. A dnes jsme došli až tak daleko, že se celá Dubčekova éra, v níž došlo k tak výraznému prolomení nekontrolovatelnosti strategické elity, prohlašuje za dobu přímo prosáklou metodami kabinetní politiky.*

7. REALISTÉ

Zd. Mlynář byl asi první z «dubčekovského» vedení, kdo s plnou otevřeností uvažoval o charakteru tehdejší situace (srov. jeho zdůvodnění odchodu z vedoucích stranických funkcí, listopad 1968). Vychází z toho, že politická linie musí respektovat jak vnitřní, tak vnější faktory: ty jsou však navzájem v naprostém rozporu. Na srpnovém plénu — pokračuje — byl ještě přesvědčen o tom, že na bázi moskevského protokolu «lze tento obtížný rozpor řešit, aniž by došlo k hlubším krizovým otřesům»; že však nyní — na základě informací o jednáních v Moskvě (3.-4. října) — dospívá k názoru, že «některé konflikty se mohou dále vyhrotit, a že je sotva vyřešíme kompromisem, který by je v podstatě chtěl obcházet». Tuto změnu stanoviska zdůvodňuje tím, že po říjnovém jednání v Moskvě* «počet i kvalita otázek, o jejichž rozhodování jsme při svém postupu vázáni vzájemným jednáním, konzultacemi a dohadováním, je jiný, než jsme měli za to na plénu 31.8.1968. Výklad a chápání moskevského protokolu, jak jej zastává vedení KSSS, vytváří realitu,

* Pro tento účel musel ovšem tento pojem dostat jiný význam — a tak třeba u J. Kempného můžeme číst tyto pozoruhodné věty: «Pokračovali bychom v kabinetní politice tak, jak se prováděla za Dubčeka, kdy právě protistranické síly měly zájem na tom a přímo vynucovaly, aby se návrhy a náměty předkládaly plénu mimostranické organizace dříve, než by komunisté problém projednali a mohli být zavázáni rozhodnutím stranického orgánu ke stranické disciplíně. Je v nejvolastnějším zájmu strany a dalšího rozvoje naší socialistické společnosti, aby už nikomu nebylo dovoleno obnovit tuto praxi a zneužívat (!) mimostranických orgánů» (RP 4.8.1970).

kdy řada vnitropolitických a vnitrostranických otázek se bude stávat předmětem vzájemných jednání a dohod»; že «asi ve třech politicky důležitých otázkách musíme počítat s tím, že sami, bez dosažené dohody v Moskvě, nemůžeme postupovat, nechceme-li znovu zostřit konfliktní . . . situaci se stranami 'pětky'». Jsou to tyto: za první — «nejen provádění a chyby, umožňující pravicově liberalistické extrémy, ale sama linie Akčního programu KSČ . . . je a bude zřejmě i nadále předmětem dalších jednání . . . Realitou je zásadní ideologická ofenzíva . . . z hlediska této ideologicko-propagandistické ofenzívy je sám náš Akční program nejspíše revizionistickým dokumentem . . .»; za druhé — «rozbor třídních sil v ČSSR, kde . . . budou další jednání . . . o tom, zda uvnitř naší společnosti je základna pro třídní boj. Politicky půjde o to, zda byla nebo nebyla kontrarevoluční situace, vyžadující v zájmu socialismu vojenský zásah»; za třetí — «vnitrostranické problémy, zejména možnost konání sjezdu celostátního a českého — zároveň i zcela konkrétní kádrové otázky. Plénum ÚV má právo vědět, že i tyto konzultuje vedení strany — jeho delegace — se sovětskými soudruhy, neboť jsou chápány jako jedna z nejpodstatnějších otázek normalizace poměrů v ČSSR ve smyslu moskevského protokolu z 26. 8. 1968».

Ale všechny tyto otázky byly jasné už z předsrpnové ideologicko-propagandistické ofenzívy «pětky» a nejasné mohlo být jen to, zda KSSS použije krajních prostředků — to se však 21. 8. ozřejmilo a bylo naprosto samozřejmé, že po vojenském řešení nebude KSSS mírnější a tolerantnější než před tím. Proto se mi zdá Mlynářovo překvapení nad příliš širokou sovětskou interpretací moskevského protokolu také překvapující — je přece přirozené, že KSSS bude usilovat o politické zabezpečení vojenské akce, a že k tomu použije

** Toto jednání je pro osud Dubčekovy posrpnové orientace klíčové. V jeho průběhu zůstal se svými stanovisky izolován — Černík a Husák sledují od té doby jinou linii (pro toto tvrzení nemám však žádný oficiální písemný pramen). Jisté je ovšem to, že Dubček s těmito rozpory nepředstoupil před ústřední výbor, jak k tomu vyzýval Zd. Mlynář. Ve výkonném výboru (tzv. «osmě»), který sám navrhl, byl ostatně také spolu se Smrkovským v menšině širší předsednictvo bylo pro něho jako celek výhodnější.*

«dubčekovců», protože se jim jinou garnituru nepodařilo vytvořit. Tak se «dubčekovci» ocitli v kleštích «dvou faktorů» — vnějších a vnitřních — a teď se měli rozhodnout, který je pro ně určující, který je pro ně východiskem a perspektivou. Jeden je porážel a ničil — jako představitele polednové politiky —, druhý byl jejich zázemím a oporou. Byla tady jistě možnost, aby se zřekli její reprezentace, a tím i své opory výslovně a jednoznačně — touto cestou se pak dal O. Černík i jiní —, čímž by vnější a nepřátelský faktor změnili ve svého spojence (— a není teď důležité to, že by takovéto sjednocení bylo pro mnohé z nich jen dočasné). To však neučinili a to mluví v jejich prospěch; nedošli k naprosté kapitulaci, nenašli však ani rozhodnost k odporu.*

Ale vraťme se k Mlynářovi — jeho závěry jsou takové: «osobně se domnívám, že za této reality je správnější hovořit zcela jasně o nutné politice posrpnové, že je to nová kvalita než politika Akčního programu z dubna t. r. My prostě nebudeme s to Akční program v některých podstatných otázkách nyní realizovat . . . a nemáme proto ve straně šířit iluze o 'prostoru pro Akční program', pokud takový prostor není. Přitom zdůrazňuji, že takový prostor dnes nemáme v důsledku souběhu vnitřních i vnějších činitelů našeho polednového vývoje, aby bylo jasné, že tuto otázku nechápu jako problém tzv. 'diktátu zvenčí'. (Toto je ovšem formulace velmi nejasná, protože jeho nové stanovisko je v podstatě zdůvodněno právě «vnějším faktorem», tím, že tento je s faktorem vnitřním v naprostém rozporu.) «Tato 'posrpnová politika' se bude musit řídit vždy třemi hledisky: prvním hlediskem je nezostřít vztahy se stranami 'pětky' tak, aby to případně vedlo k novým i vojenským zásahům; druhým hlediskem je zároveň zabránit tomu, aby možný a často nutně vznikající nesouhlas mezi komunisty i mezi pracujícími a postupem vedení, který bude dohodnut s vedením KSSS, vedl k politicky nebezpečným konfliktním situacím, stávkám, demonstracím, srážkám naší mládeže a našich pracujících s ozbrojenými silami našeho (!) státu . . . Třetím hlediskem je, aby se nevrá-

* Což sotva lze vysvětlit jen tím, že v jejich žilách vždy kolovala krev dvojí loajality — k vlastní zemi a jejímu lidu a k Sovětskému svazu (P. Tigríd, *Svědectví* 37/1969).

tily rysy politiky padesátých let, zejména mocenské represe pro různé názory ve straně . . . přitom musíme počítat s řadou negativních faktorů, jako je oslabení důvěry . . . ve vedení strany, negativní vliv na vztah mladé generace ke straně, s odlivem členské základny, s vlnou apatie, politické rezignace a pasivity početných vrstev bezpartijních, s ojedinělými pokusy o odpor politice strany a státu (hlavně mládeže), s pasivní rezistencí početných vrstev inteligence atd. . . . Pokus, který jsme nastoupili v Lednu, chtěli realizovat Akčním programem, jsme prostě a srozumitelně řečeno v politické praxi prohráli . . . V této situaci potřebuje strana takové vedení, které by tvořili soudruzi, kteří chtějí na této bázi provádět politiku a budou v tom jednotni . . . Ostatně považuji za nejreálnější pro tuto dnešní situaci strany politická stanoviska, vyjádřená na tomto plénu hlavně např. ve vystoupeních s. Černíka, Štrougala, Husáka (nehovořím-li o . . . referátu s. Dubčeka a o rezoluci) . . . Teoreticky je ovšem myslitelná i jiná alternativa: vést stranu, dělníky, náš lid tak, že budeme riskovat zostření vztahů se stranami a zeměmi 'pětky', že nepřijmeme omezení samostatnosti naší strany, které je dnes faktem. To je však . . . cesta krve, prolité skutečně marně v absurdní snaze řešit otázky, které se sice na pohled řešit musí, způsobem politicky zcela nereálným a špatným. Politickým výsledkem by musela být nutně jen hlubší, další politická prohra. Bylo by to dobrodružství, za něž jsme se už v srpnu rozhodli nebrat odpovědnost».

Mlynářův realismus má silnou příměs kapitulantství a vlastně doporučuje to, co později začal provádět G. Husák. Ale k takovému stupni zrealnění se tehdy pracovali jen nemnozí z progresivistů; většina se jich nechtěla smířit s omezenou samostatností, i když také podléhala obavám z marně prolité krve. A pak se také nechtěla smířit s nástupem konzervativců a je skutečně příliš lehké a také příliš zhoubné přenechat vedení jiným, těm, kdo chtějí a mohou dělat nesamostatnou a kapitulantskou politiku. Mlynář vykreslil politiku, která se bude muset sledovat, protože je jediná možná, ale sám ji odmítá dělat — jemu nevyhovuje. Odmítá odpovědnost jak za «dobrodružnost», za politiku, kterou požadovala většina našich národů, tak — sám pro sebe — i za kapitulantskou

politiku, kterou doporučuje jako jediné možnou: «V současné době . . . již nevidím možnost, abych politiku, kterou bude objektivně asi nutné nyní u nás dělat, dělal . . . dobře . . . ; nedovedl bych jednat v nesouladu se svým přesvědčením . . . » Chápu, že politik nemusí dělat politiku, s kterou nesouhlasí, a že demise je také politický čin. Ale tady je ta zvláštnost, že politik odmítá dělat politiku, kterou doporučuje; není tedy politikem pro všechny možné situace. V demokratickém režimu je poměrně snadné měnit vedoucí garnituru podle povahy situace a úkolů, ale mimo demokracii — a tu tehdy «dubčekovci» museli okleštit — je zhoubný každý přesun od demokratů k autokratům.

«Dubčekovci» ostatně nebyli intervencí svrženi; zůstalo jim vedení a tedy i odpovědnost a povinnost působit v této nové situaci. Zajisté zde byla stálá hrozba pro ně, že se z formujících konzervativců vyvine antidubčekovská garnitura, která bude čerpat svoji sílu z vojenského a politického vlivu SSSR a celé «pětky». Byla to tedy taková situace, kdy vnitřní i vnější odpor proti potlačení suverenity Československa byl jedinou oporou «dubčekovců» (pokud se ovšem sami nechtěli změnit v «antidubčekovce»), a právě toto Mlynář i jiní spojují s dobrodružností. A. Dubček v říjnovém projevu ve Vysočanech (RP 12. 10. 1968) shrnul kritiku polednových extrémů, narýsoval program konsolidace a pak řekl toto: «Je zřejmé, že takovýto postup strany i vlády budou lidé s anarchizujícími (!) tendencemi pokládat za kapitulaci a kolaboraci, ale jakou jinou variantu předloží tito 'bojovníci'? Máme jít od toho, ať to dělá kdokoliv a jakkoliv? Nyní je třeba rozvaha, rozum, uvážlivý postup, který nadále povede k věčnosti, a ne 'hurá' politika, která by nevedla naši stranu a lid cestou pozitivní politiky, ale cestou anarchie a destrukce. Máme odpovědnost před lidem a našimi národy, abychom je vyvedli z této složité situace».

Ale tady opravdu bylo buď, anebo: buď neodejít, ale pak vytvářet, udržovat a organizovat všechny předpoklady a síly pro setrvání «dubčekovců» ve vedení, znemožňovat promyšleně skluz k jiné a protikladné politice, zabráňovat opotřebování, zpasivnění a zlhostejnění svých opor a spojenců — nebo odejít podle Mlynářova vzoru, aby se situace vyjasnila, aby se příchodem nového vedení

rozbily přežívající iluze. Ti, kdo tehdy říkali, že ještě nejsme poraženi, měli z toho logicky vyvodit to, že se ještě máme bránit a určit a připravit síly k obraně, protože kdo se přestane bránit a přijme stanoviska protivníka, kdo s ním spolupracuje, kdo demobilizuje vlastní síly, ten už je poražen. Již představa porážky urychluje faktickou porážku — a to tím spíš, když poražení v podstatných věcech dávají za pravdu vítězům. A tady jsou — myslím — i základní chyby «dubčekovců»: neodešli, ale nepracovali důsledně pro to, aby se udrželi — působili spíš opačně. Mlynář byl důsledný v této věci: nelze dělat polednovou politiku, nechci dělat proti lednovou politiku. Jistě toto «nelze» nebylo absolutní a Dubček i jiní byli oproti Mlynářovi optimističtější, proto však se i o nich mohlo říci, že nejde o to, aby to dělali «jakkoli».

Tehdy se s oblibou říkalo: kdo má jiný program, ať vystoupí, a zároveň také: kdo nesouhlasí, ať odejde. Cílem takových řečí byla diskreditace jiných stanovisek, protože v podstatě tento jiný program byl velmi jednoduchý — mohl znít takto: je první povinností politické reprezentace našich národů a našeho státu to, aby všemi prostředky, které má k dispozici, hájila jejich suverenitu a nezávislost; politická reprezentace, která jedná jinak, selhává z ústavního, politického i morálního hlediska. Je to cesta krve? Možná, že SSSR by opravdu žádný odpor nestrpěl, a že by znovu použil vojenské síly k tomu, aby dosadil takovou garnituru vedoucích, kteří by ochotně přijali naši podřízenost. Není však žádným řešením takový zvrát, v němž se bez «cesty krve», bez nové intervence a s naším předstíraným nebo vynuceným souhlasem přijme naše závislost jako nutná danost, tvrdá realita nebo záruka naší samostatnosti a nezávislosti.

Svoboda i Dubček, Černík i Mlynář a další byli pevně přesvědčeni, že náš velký spojenec nepřipustí, abychom o svých záležitostech rozhodovali sami, a že snaha o to by mohla mít katastrofální následky. Toto přesvědčení zajisté bylo hodně odůvodněné, ale tímto nebyl ještě program obnovy suverenity «hurá politikou» a avanturismem; i on mohl být uskutečňován realisticky a rozvážně. Tak zvaní radikálové, romantici, avanturisté, a jak se jim ještě říkalo, nepropadali žádnému sebevražednému vzdoru; protestovali toliko

proti totální absenci odporu. Protestovali proti takovému realismu, který byl jen pěknějším pojmenováním kapitulantství; proti úplně beznaději, kterou šířili mnozí «dubčekovci» sentencemi jako: nic se nedá dělat, vzdorem se nic nedokáže, nemysleme si, že český Honza přelstí ruského Ivana, každou akci a odporem ještě víc ztratíme a nic nezískáme, nejde jít hlavou proti zdi, hrozí nebezpečí druhé intervence, hrozí — katastrofální následky! Toto nebyl realismus, ale poraženectví.

8. RADIKÁLOVÉ

«Je příjemné být v bouři na lodi, když víš, že nezahyneš» (Pascal). My jsme byli v bouři bez této jistoty a tato nejistota velmi povzbuzovala poráženecký realismus. Masaryk situoval svůj realismus mezi konzervatismus a radikalismus, zatímco náš posrpnový realismus — a Mlynář to dobře vyjádřil — sklouzával stále výrazněji na pozice komunistického konzervatismu. Velmi pozoruhodné i velmi skličující je to, že takovému realismu rychle propadali i revoltující a předtím tak zradikalizovaní intelektuálové — i když ovšem víc v taktických úvahách, neboť abstraktní, teoretický radikalismus ještě přetrvával. Ani intelektuálové, jak se ukazuje, nejsou proti strachou obrnění, dovedou ho jen lépe ukrývat pod šatem taktiky. Toto by se mohlo pokládat za zbytečnou inkriminaci; damnívám se však, že i o těchto věcech musíme mluvit. A tak se realismus a zdrženlivost zdůvodňovaly obavou o osud svazů a organizací nebo časopisů. Samozřejmě, že byly výjimky, ale domnívám se, že právě toto převládalo.* Českoslovenští intelektuálové se tedy nechovali intelektuálně; nebyli tomuto období nekompro-

* *Naši s takovou vervou politizující intelektuálové si nezachovali nebo ještě nevytvořili obavu — nevím, co je přesnější — z «nedůsledných závěrů, jež mají jen subjektivní význam»; v úvozovkách je výrok Bělinského, jehož Gercen nazval fanatikem a člověkem extrémů, což může povzbudit realisty bojíci se důslednosti nebo ztotožňující důslednost s extrémností.*

misním teoretickým rozumem. Ten ve velké míře obětovali politickému taktizování, jež však také velmi málo vycházelo z perspektivního vidění situace.

Stejně jako před srpnem i teď se hromadily taktiky na taktiku; v nich se křížily, protínaly i vylučovaly různé stupně «zreálnění», jež přes různé pokusy i přes intenzivní činnost koordinačního výboru nevedly ani k radikální, ani konzervativně konsolidační syntéze. Balancování od západu v východ, francuzská vznětlivost a ruská mlha (J. S. Machar) a nejste ani teplí ani studení (Apokalypsa) — to se také dalo říct této době. Jedni varovali před důslednou kritikou nejméně důsledných «dubčekovců» (Černíka a jiných) se zdůvodněním, že by je to hnalo do náruče předbojovníků konzervativního pojetí konsolidace (Husáko, Štrougala, Indry, Biřaka a jiných), druzí před drážděním cenzury, aby se zachránily časopisy (novinářský Reportér a komunistická Politika byly postiženy jako první), a ještě jiní před jinými neuváženostmi. Pragmatické, oportunistické uvažování a taktizování se dobře zahnízďovalo jak v intelektuálech, tak v jiných: daný okamžik triumfoval nad perspektivou, nad otevřeným časem. Mizelo či zmírňovalo se «hledisko mas», ačkoliv stále trvaly snahy o přímé vazby intelektuálů a studentů se závody a odborovými svazy, ale ani těchto vazeb se nikdy nepoužilo v radikálním smyslu. Toto bylo ještě také ovlivněno tím, že vedoucí «dubčekovci» neustále zklidňovali masy, bránili se proti «nátlakovým skupinám» a přenášeli politická rozhodování do užších vedení a diplomatických jednání s velkým spojencem.

Prvky radikalismu byly zaměřeny jednak proti formujícím se konzervativcům, jednak proti Husákově pojetí konsolidace, který sám ztrácel v Čechách a zvláště v českých intelektuálech popularitu úměrně s tím, jak «padal trůn» (L. Bórne). A tak lze s dost velkým oprávněním říci, že čeští intelektuálové prošli Havlíčkovým vývojem: když bylo třeba radikalismu, byli pro realismus; a když realismus vítězil a zvítězil — v dubnu 1969 —, zradikalizovali se. To však už byli «dubčekovci» příliš roztříštěni a oslabeni a také společnost si už zvykla realisticky přijímat porážení «dubčekovců». To pak mělo přirozeně své důsledky a někteří husákovsky oriento-

vaní slovenští intelektuálové se vyjádřili, že si to česká inteligence zavinila sama, tím, že nerozpoznala smysl Husákovy politiky, a že ji nepodpořila. Proti tomu lze ukázat osud těch, kdo jako Černík a tolik dalších «rozpoznali» a podpořili — ale toto není pravý argument. Čeští intelektuálové vcelku správně určili smysl Husákovy orientace: byla v rozporu s tím, oč v celém obrodném procesu usilovali — proto ji nemohli plně podpořit. Mohou či musí se jí podrobit, smířit se s ní jako s nevyhnutelností, nemohou ji však aktivně podporovat, pokud nechtějí na svou intelektuální funkci plně rezignovat.

Plechanov označil beznadějnost v boji proti společenskému zlu za mravní nemoc ruského intelektuála 19. století (L. c. IV/722). Tak i naši intelektuální progresivní opozici ohrožuje přeměna organicky tvořivé kritičnosti v prázdnou a neplodnou negaci sklouzávající k abstraktním a jalově radikálním cílům a programům. Nemožnost jejich realizace — ať už tkví v nich samých nebo v charakteru doby a prostředí — zesiluje jejich doktrinářství, literárnost a fantastičnost i sektářskou izolovanost a netolerantnost, což je tak patrné třeba u pozdního «trockismu». U nás po srpnu 1968 a pak po dubnu 1969 jsou ovšem jiné příčiny než ty, které zrodily beznaděj u ruských intelektuálů — ti naráželi na «spásnou ztrnulost» (I. Aksakov) ruské společnosti; to byla zeď, která se hlavou neprorazí, protože co není v lidu, nikdo nenahradí ani sebevětší radikalismus intelektuálů; ale ani je nemůže nikdo nahradit a «ztrnulá inteligence» je protimluv a nemožnost a zároveň spásný stav a cíl pro konzervativce. Když Mlynář mluvil o nových lidech pro novou politiku, nebylo to proto, že dosavadní politika a její představitelé propadli — byli potvrzeni většinou naší společnosti a první měsíce po intervenci se na místa «dubčekovců» nikdo nehrnul. Velkou národní jednotu kritizovali mluvčí «pětky» jako nezásadovou, protože spojující socialistické s nesocialistickým a někteří z «dubčekovců» se k tomu připojovali. Bylo ostatně cílem této kritiky to, aby se zřekli postavení «národních vůdců» a omezili se na vůdce hnutí, jehož úkolem je národný zvládnout. A tak se tříštila jednota a odpuzovali se spojenci, i když tehdy ještě bez většího úspěchu. Intelektuálové byli promíseni a sjednoceni s masou, z níž mohli čerpat

energii a naději, ale tady právě selhávali a tím uspišovali ustavení takových mocenských poměrů, v nichž je «spásná ztrnulost» všech možných opozičníků nanejvýš žádoucí.

A tak tedy radikalismus odpuzoval a lekal i včerejší radikály a všichni se starali o to, aby každá romantičtější akce (třeba studentská stávka) byla důstojná, klidná a ohraničená. Radikálům se říkalo všelijak a vždy v tom byl nějaký znehodnocující nádech — ostatně se jim nikdy v našich dějinách dobře nedařilo, až na jedinou a dávnou výjimku v husitských dobách. Po Lednu sice radikalismus rozkvétal a v týdnu, který následoval po 21. srpnu, převládal naprosto, pak však v šířící se realistické atmosféře odkvétal a vadl. Nemůžeme to vysvětlit jen tím, že naše společnost je průmyslově velmi rozvinutá a tedy bohatě strukturována, a že je proto náchylná k preferování harmonie, pořádku a klidu, přizpůsobení a konformismu; že proto odmítá neklid a znepokojení a nejistotu; že proto jsou nám blízké technokratickomanažerské koncepce i vize spotřebitelské společnosti. To všechno vyrůstá z hlubších vrstev našeho života i našich dějin. Nestavím se tímto za romantismus znechucený danou skutečností a vyrábějící utopické iluze nového, lepšího a blaženějšího stavu nespjaté organicky s kritikou dneška i minulých hodnot. To posrpnoví realisté se všemožně snažili představit radikály jako politické romantiky, kteří mají před očima jen finální cíl a hodnoty, jež oni také chtějí, ale na rozdíl od romantiků o nich uvažují v souvislosti s konkrétní situací a danými prostředky. Mezitím se ovšem už ukázalo, že jejich chtění vůbec nebylo stejné a prokazuje to jak přeměna romantiků a nedostatečných realistů na «pravičáky», «revizionisty» a konečně i «kontrarevolucionáře», tak ultrarealistů na «pocitivé» a «čestné», «statečné» a «zdravé», «věrné» a «internacionální».

Radikalismus ovšem odpuzuje nejen konzervativce, ale i teoretické radikály, kteří se bojí rizika spjatého s praktickými radikálními činy. Mohou si přecíst s živou účastí třeba z Bolzana, že za svobodu myšlení, tento nejdražší statek člověčenstva, je třeba v případě nezbytí nasadit vše, co na světě máme: úřad a jmění, život a čest —, a pak se smířit s cenzurou. Zajisté — opakuji — nemůže žádného praktického člověka uspokojovat bezobsažný radikalismus

odmítající konkrétní skutečnost k vůli nějakému abstraktnímu principu (Plechanov); byl však posrpnový radikalismus takový? Nebyl snad výrazem československých potřeb, situace, nespokojenosti? Z národního hlediska nebyl ani abstraktní, ani bezobsažný, protože sledoval to, co je podmínkou našeho národního a státního života. Byl tedy takový z «blokového» a vůbec světového hlediska? To říkali realisté, a tím přijali — na rozdíl třeba od Rumunska — blokovou realitu; nejdříve jako nutnost podmíněnou okamžitými poměry (tehdy ještě všichni mluvili o obnově suverenity), později jako přirozenost (a na tomto základě změnili definici suverenity). To je také radikální změna stanoviska, a proto i původní spojenci byli radikálně změněni v odpůrce. Tím také pro nás zanikl úkol měnit nepříjemnou blokovou realitu, protože přestala být tvrdá a dočasná: stala se normou pro věčné časy.

Pro toto realistické opojení je velmi příznačná diskuse mezi V. Havlem, K. Kosíkem a M. Kunderou (Tvář 2/1969, Plamen 4/1969, Host do domu 15/1969). Havel v polemice s Kunderovými úvahami o «českém údělu» promluvil o «lepší, ale už uzavřené minulosti» srpna 1968 a požaduje, abychom se podívali «tváří v tvář kruté, ale otevřené přítomnosti» na počátku roku 1969. Sám se k této kruté přítomnosti chová aktivisticky a volá po činu, po «tvrdém zásahu do otevřené přítomnosti». Tady máme tedy jeden z řídkých projevů českého radikalismu nespokojeného s převládajícím poráženeckým a odzbrojujícím realismem a vlastně také jedinou významnější diskusi uvnitř «progresivních» intelektuálů. A pozoruhodné a příznačné je už to, že se i tato polemika obrací proti aktivismu, nikoli proti šířící se nákaze oportunistu. Tak K. Kosík odmítá Havlův názor o uzavřené minulosti, protože «Minulost roku 1968 je dotud *otevřenou*, a proto živou minulostí, pokud základní sociální a politické síly *socialistické* obrody neodejdou dobrovolně ze scény nebo z ní nebudou odstraněny . . . Rok 1968 nemůže být uzavřenou minulostí také proto, že únor a březen 1969 je (stále ještě) přítomností, v níž dělnická třída a lidové hnutí existují (stále ještě) jako dějinné síly, *otvírající* budoucnost a minulost. Tato přítomnost nemůže učinit z roku 1968 *uzavřenou* minulost, protože by se tímto činem zbavila životodárných zdrojů a negovala

by sama sebe. Tato přítomnost bude jen potud otvírající a otevřenou přítomností, pokud bude zabraňovat tomu, aby se z roku 1968 stala uzavřená minulost». Je to přesně řečeno — opravdu nejsme v březnu 1969 ještě poraženi a rok 1968 zůstane otevřenou minulostí, vyhneme-li se porážce. Ale už z toho plyne, že tady působí síly směřující k uzavření minulosti — v této chvíli ještě pod praporem realismu — a těmto silám Kosík přílišnou pozornost nevěnuje. Ostatně z určitého hlediska byl už rok 1968 uzavřen — z toho hlediska, že »dějinné síly *otvírající* budoucnost» pozbyly mnohých významných prostředků k *otvírání* budoucnosti (mimořádnými zákony), a že se vůbec aktivita dějinných sil všemožně tlumila a diskreditovala. Jak se za této situace vyhnout porážce? Kosík píše: Ve světle srpnové zkušenosti (a ovšem nejen pouze jí) nabývá zvláštního ironického (?) přídechu Havlovo zdůrazňování: 'my sami jsme strůjci svého osudu', 'naš osud záleží na nás' . . . Kdo za jedinou alternativu k pasivitě nebo iluzím považuje 'angažovaný a riskující postoj', 'tvrdý zásah do otevřené přítomnosti' . . . osvědčuje sice osobní odvalu, ale vystavuje se současně nebezpečí, že tyto abstraktní pseudoradikalistické fráze mohou pohřbít skutečný radikální čin». Ale co je tento skutečně radikální čin — o tom se nedovídáme nic, stejně jako o tom, zda je ještě možný v rámci doufajícího optimistického realismu i poráženeckého nebo pozitivně spolupracujícího pseudorealismu, který Kosík nerozbírá a který zvítězil ve stejné době, kdy jeho článek vyšel.

M. Kundera odmítá a diskredituje Havlův «pseudoradikalismus» ještě nevybíravěji, ale ani on nepodává jinou variantu aktivismu a radikalismu. Konstatuje, že Havel pozoruje naši socialistickou skutečnost «zvnějška», že je v konfliktu s «naším domácím světem, jež odmítá a nad nímž chce mít potvrzen svůj mravní vrch» — a už toto není přesvědčivé a v jiné souvislosti se k celé této diskusi ještě vrátím. Tím si vytvořil základnu pro ponižování Havlova volání po riskantním činu, který podle M. Kundery pravděpodobně (!) se zdarem ani nepočítá, a proto je lhostejný ke všemu, co se nazývá taktikou. A to je nedorozumění, protože Havel přichází s požadavkem radikální taktiky, jež se ovšem musí z realistického hlediska jevit jako zřeknutí se taktiky. Kunderova kritika Havlovy

taktiky z pozice radikalismu nevychází, a proto se mu Havel zdá netaktický a jeho «čin» jen morálně a nikoli politicky odůvodněný: «Postoj původně mravný (odmítnutí nespravedlivého světa) se zvrátil v ryzí mravní exhibicionismus (?). Snaha veřejně předvést krásu své mravnosti převážila nad snahou měnit věci k lepšímu». Možná se zde Kundera opírá o intimnější znalost Havlovy osobnosti a charakteru, což není bez významu pro hodnocení jeho stanovisek; ale mně tady vůbec nejde o Havla, ale o spor realismu s radikalismem. Havel přece nevytvořil ani neuvítal tuto krutou situaci, v níž se jeho volání po činu třeba i riskantním jeví Kunderovi jako morální absolutismus a —téměř— touha po «mučednictví», protože vychází ze srovnání s jinými, «taktičtějšími» postupy, kterým on význam přikládá, ale Havel ne. I Kundera — jako Kosík — zjišťuje, že československá možnost byla srpnem zraněna, nikoli však poražena, a spojuje Havlův postoj s rozšířeným sklonem interpretovat situaci jako beznadějnou. Ten však vyzývá k činům proto, že ještě vidí jakousi naději. Určit, že nyní, na začátku roku 1969 je to s polednovou politikou špatné, ještě neznamená přehlížení politických řešení a východisek; ani to, že riskující čin je pouze moralistním gestem bez politického významu. Vidět situaci tak, že je v ní ještě naděje, to není přednost, pokud se toto vidění nespojí s činnou vůlí a silným chtěním; nečinný a spoléhající se optimismus je také beznadějný, protože od něho nelze nic očekávat.

«Beznadějná situace» — tak pokračuje Kundera — «probouzí v čestném člověku touhu manifestovat čistotou svého postoje. Čestný člověk v nejtemnějším diktátu touží alespoň jednou vykřičet svůj nesouhlas; i když tím nikomu a ničemu neprospěl a osobně si způsobil záhubu, je to pro něho jediná možnost, jak zachránit alespoň to poslední: svou tvář.» Ale proč vycházet z toho, že «čestný člověk» je v beznadějně situaci špatný politik? A co má «čestný člověk» dělat, když beznadějnost vidí přicházet? Má se omezit jen na «neriskující činy»? O tom se nic nedovídáme, protože možnost ještě nebyla poražena, a to má stačit k odmítnutí aktivistické filosofie činu. A tak se podle Kundery «čestný člověk» a «špatný politik» nespokojuje s nadějí, protože «platí i opačný vztah: člověk

dychtící po sebepředvádění» (je takový člověk ještě «čestný»?) «táhne k tomu, aby pochopil situaci jako beznadějnou». Tady ovšem mohou říci, že člověk hrozící se činu a rizika táhne k tomu, aby stále a všechno viděl nadějně. Kundera se domnívá, že «jen beznadějná situace ho (tj. «čestného člověka») může osvobodit od povinnosti taktického uvažování a plně uvolňuje prostor pro jeho sebevyjádření». Ale i beznadějná situace je stále situace, v níž je možné a nutné působit; proto jen ten, kdo vůči aktivistům uplatní podivuhodný stereotyp «exhibicionista», může tvrdit, že beznadějná situace tyto od taktického uvažování osvobozuje. «Tento stereotyp» — pokračuje Kundera — «nejenže ji pochopí jako bezvýchodnou, ale on (přitahován neodolatelným svodem teatrálního konfliktu) ji svým počínáním, svými 'riskantními činy' je s to takovou i vytvořit» — tady si Kundera vypůjčil «katastrofický jazyk» realistů a přejímá ho naprosto nekriticky. «Na rozdíl od rozumných (... v jeho řeči zbabělých) lidí se totiž nebojí porážky (!?). Není přece tak ubohý, aby toužil po vítězství. Přesněji řečeno netouží po tom, aby zvítězila spravedlivá věc, o níž se zasazuje; on sám totiž vítězí právě v porážce (!?) věci, pro kterou horuje, protože právě porážka spravedlivé věci ozáří světlem výbuchu celou bídu světa i celou slávu jeho charakteru.»

Toto je neuvěřitelné, fantastické. Tak mluvit v zemi tolik chudé na ušlechtilý a obětavý aktivismus, v zemi, v níž všechno velké, vznešené a morální bylo hanobeno a drceno, v zemi, v níž národní vlačnost už dostávala nejpěknější označení a na níž znovu přicházela tato bída připravovaná pod ochranou kouřové clony realismu. I Kundera sice mluví o nutnosti rozlišovat mezi exhibicionismem a skutečným radikalismem — uvažuje však o něm «rozumně» a tedy realisticky a neradikálně. Nepochybují ovšem a nepopírám přervádění» a «divadelnost» a jednání pro efekt — to všechno v nějaké míře vždycky je v takových dobách. Ale v tom nebylo hlavní nebezpečí a ne pro tento deformovaný radikalismus se situace stávala beznadějnou. Rok 1968 «neuzavřel» radikalismus, ale realismus a tedy nedostatek radikalismu. Fatalisté namítnou, že výsledek by byl stejný a možná ještě horší. To je možné, ale i ve stejném nebo horším výsledku by byla významná různost daná roz-

díldostí cest k němu, a právě tato rozdílnost je tak významná pro stav národního života, jeho utváření a budoucnost.

9. DUBEN MUSEL PŘIJÍT ZE SLOVENSKA

A tak vzplá oheň proti vlažnosti — Jan Palach. Nebyl protestem proti konzervativním a protidemokratickým silám, ale proti malé progresivnosti «progresivistů», proti jejich kompromisnictví a přílišnému zrealnění. Byl to čin plynoucí z morálního absolutismu — a na něho, by se měla tedy také vztahovat Kunderova kritika — i zoufalství pramenícího z přesvědčení, že normálními prostředky už nelze vyburcovat společnost k radikálnějším činům, k rozhodnější obraně ideálů obrody. Nebyl a nemohl být vzorem, protože neměl univerzálnost; byl to výkřik a burcování proti bezbarvosti, lhostejnosti, vlažnosti. Obsahoval tak svou vlastní negaci, protože vyšel vstříc naší zálibě v mučnictví, jak o ní kdysi mluvil Masaryk (podle něho se v ní jeví «zvláštní pasivita» našeho charakteru), a tak spíš vešel do říše kultu než zjitřeného politična. Svým odporem proti zavádění nedemokratických praktik jako by nás ostatní zbavil povinnosti odporovat, nás, kdo jsme se zúčastnili velkého a ukázněného pohřebního průvodu i smutečních tryzen. A je také příznačné to, že ne Palachův čin, ale naše hokejové vítězství rozvířilo vášně a nacionální city přeplněné — jinak to ani nemohlo být — primitivním a nerozlišujícím antisovětismem, a tak vytvořilo jednu z nejvážnějších krizových situací, krizových pro realistické konsolidátory. Tehdy i naše publicistika propadla primitivním náladám, podléhala jim a povzbuzovala je — nepředstavovala rozum tlumící vášně. Říká se, že svou roli přitom sehrály i provokace, před nimiž «dubčekovci» mnohokrát marně varovali, a není to vyloučené, přihlížíme-li k tomu, jak se později těchto »hokejových událostí« politiky využívalo. Jisté je, že tehdy jsme byli nejbliže druhé vojenské intervenci.

Byla to největší, přesto však jen jedna z mnohých krizových situací, a v tom byl paradox tehdejší doby, že tyto situace většinou vznikaly z činů sledujících podporu «dubčekovců», ale zároveň jejich posta-

sebe vidíme (za chvíli budu mluvit o tom, že i Češi tady nejsou bez zásluh). Krátce po intervenci se G. Husák vyjádřil takto: «Slovensko získalo sjezdem KSS náskok v orientaci strany, v orientaci našeho lidu, získalo náskok v normalizaci a konsolidaci poměrů, získalo náskok v pevném (!) stranickém vedení. A to také není malá položka v složitých dnech a kritických dnech. Slovensko se stalo konsolidačním faktorem v našem státě. Po mimořádném sjezdu KSS je možné celou váhu naší strany na Slovensku i celou pozici Slovenska dát k dispozici vedení naší strany v Praze, soudruhu Dubčekovi, Svobodovi, Černíkovi» (Smrkovský, který byl v této řadě vždy uváděn, tady chybí) «jako konsolidační faktor poměrů v celé republice. Jednota slovenských komunistů neobyčejně významně přispívá k jednotě a postupnému sjednocování celé Komunistické strany Československa. Byli jsme a jsme pevnou součástí KSČ a hlásíme se k odpovědnosti nejen za vývoj na Slovensku, ale i k odpovědnosti za osudy československého státu a celé naší Komunistické strany Československa» (RP 7. 9. 1968).

Ale ani tento slovenský přínos k celostátní konsolidaci ještě nestačil a v Čechách navíc nenacházel příliš porozumění a také tam situaci podstatněji neolivnil. A tak se G. Husák rozhodl k ráznému řešení — nahradit «slabého Dubčeka silným mužem. Nebylo to jistě lehké rozhodování, protože Dubček byl symbol všech nadějí a měl neobyčejnou důvěru. Osm měsíců před dubnovým plénem ÚV KSČ M. Mikotová napsala: «nedovedu si je (vedení strany a státu) v této době představit bez A. Dubčeka, L. Svobody, J. Smrkovského a O. Černíka. To jsou čtyři pilíře naší jednoty . . . Výsledky moskevských jednání jsou pro nás tvrdé, ale lidé věří, že tito soudruzi udělali vše, co bylo vůbec možné udělat, a že by se nikomu jinému nepodařilo těchto výsledků dosáhnout. Kladou nám s obavou otázku, zdali nadále setrvávají ve svých funkcích, do nichž byli demokraticky zvoleni. Myslím si, že odpověď na tuto otázku je především věcí další neochvějné důvěry v tyto soudruhy a v jejich moudrost a další postoj při uskutečňování současné politiky strany i v tom, zda zachovávají jednotu mezi sebou» (RP 7. 9. 1968). Tak se tehdy smýšlelo. V dubnu 1969 byla už situace trochu jiná, důvěra už nebyla neochvějná, boj o Smrkovského se prohrál a «čtyři pilíře»

také nebyly plně jednotné. To nám může vysvětlit věc tak pozoruhodnou, že «odstoupení» A. Dubčeka nevyvolalo ani zdaleka takové vzrušení, jako předchozí odchod Smrkovského. Může se říci, že tato změna proběhla hladce, tak hladce, že to sotva někdo čekal.

Ještě na dubnovém plénu upozorňuje a varuje J. Svoboda, že «soudruzi Svoboda, Dubček, Černík a Smrkovský . . . jsou bráni jako garanti polednové politiky. A nyní jeden z nich . . . odchází». Dubček se snažil prvky polednového kursu — v rámci konsolidačního úsilí opřeného o moskevský protokol — udržet i po srpnu. Husák nevystoupil s kritikou této linie — vyslovil s ní naopak souhlas a protestoval «pouze» proti tomu, že se tato linie dostatečně nezabezpečuje. Poukazoval tedy jen na organizačně administrativní slabiny a byl ještě velmi vzdálen takové kritice Dubčeka, k níž dospěl v srpnu 1969. Přesto však z povahy těchto «neustálých krizí» bylo naprosto jasné, že úspěch konsolidace v Čechách nezaručí pouhá větší organizačně správní pevnost a dovednost, protože zdroje krizí byly v dvojznačnosti «dubčekovské» politiky. V ní se mísil demokratismus s konzervatismem a tento vnitřní svár prvků tak nesourodých musel být rozřešen. Kritika Dubčekovy «slabosti» hanila jeho nechuť k úplné negaci polednové linie, nikoli jeho nechuť k radikálnějšímu postupu, který by «krizové situace», «nátlaky» a jiné akce «progresivistů» přeměňoval v pozitivní prvky politického života. Husák toto rozhodně nechtěl a to bylo pro každého patrné; nebylo však už tolik zřejmé to, že jeho pojetí důsledné realizace «dubčekovské» linie, která by měla překonat její «slabosti», musí nutně a smrtelně zasáhnout právě to, co je v ní «dubčekovské». Z charakteru naší tehdejší situace i z toho, jak ji Husák interpretoval, byl už tenkrát neprosto jasný jeho další politický vývoj. Toto není moudrost po výsledku, protože v dubnu a ještě před dubnem mnozí hodnotili situaci v tomto smyslu.

Husákovo řešení podpořili slovenští členové ÚV a čeští konzervativci a centristé se k nim samozřejmě přidali; jejich hlasy měl k dispozici a to zřejmě vedlo Dubčeka k tomu, aby se vzdal. Mnohé síly ve společnosti už ostatně rezignovaly — předtím a v tomto okamžiku — a v prohraném boji o Smrkovského se už vlastně prohrálo v nějaké míře i Dubčekovo postavení. Jistě tady naše

společnost spáchala hřích, ale omlouvá ji to, že ji «dubčekovci» sami učili klidně přihlížet k odchodům «dubčekovců». Bylo ostatně patrné, že Dubček takovou podporu nechce, protože se jí proti němu zneužívá tím, že se označuje za «antinormalizační». Nedlouho předtím se konal odborářský sjezd, který naprosto jednoznačně podpořil Dubčekovu linii a vyjádřil tak mínění dělnické třídy a lidu. Jeho postoj jistě ztížil Husákovo rozhodování, ale Dubček a «dubčekovci» tohoto nejvýznamnějšího politického aktu tehdejší doby nijak nevyužili. Dubček nepožádal o podporu a zůstal věrný své konsolidační linii — ponechal rozhodnutí ústřednímu výboru. I «progresivisté» v tomto orgánu to vzali na vědomí — a v tomto smyslu se vzdali jak Dubčeka, tak i sebe — až na nepatrné výjimky hlasovali pro G. Husáka. Konzervativci a «progresivisté» se tak znovu sešli v tomto aktu, i když s ním spojovali rozdílné naděje. Říká se, že «progresivisté» tak hlasovali proto, aby svou podporou vázali Husáka na demokratizační proud, a to «říká se» píše proto, že takováto iluze je až neuvěřitelná. Ale tak se rozhodli, ať už byly jejich motivy jakékoli, a v tom je jejich vina i jejich vlastní prohra. Také oni se chtěli vyhnout radikalismu, aby neztratili všechno, svým realismem však dospěli právě k takovému výsledku. V žádném případě nechtěli to, k čemu pak došlo; ale neměli iniciativu ani v dubnu, ani později, kdy sice budou protestovat, ale jen obecně a v situaci, kdy je zpevněné vedení ze sebe vyvrhuje. Tak skončila Dubčekova éra. P. Tigrid napsal, že to byla «éra trapná a nedůstojná, dlouhá cesta ústupků a kompromisů, jimiž se ovšem nic nezachránilo» (Svědectví 37/1969). Ano, to všechno v ní bylo a vážně o tom musíme přemýšlet, abychom přesněji určili, co z toho si musíme sami připsat a co nemůžeme svádět na tvrdou realitu. Bylo v ní však také i mnoho jiných věcí, které zklamání a zoufalství sice může zaclonit, které však s Dubčekovou porážkou nezmizely a jsou nadále živě a plodně přítomny v našem životě. Tady myslím hlavně na postoj a orientaci naší společnosti. Je pravda, že její rozhodnost byla promarněna, ale byla tady promarněna v těžké situaci a s dobrými úmysly; to není omluva, ale tak to bylo. Nebylo to poprvé, kdy u nás rozhodnosti lidu neodpovídala rozhodnost politiků. Tak se může oprávněně kritizovat Dubček; je

však také možné divit i obdivovat se tomu, že si zachoval takovou pevnost, a že v tak obtížné situaci trval na programu obrody demokratických a socialistických ideálů. A tady a tímto vstupuje do věčných ideálů lidstva ohrožovaných neustále různou nepřízní, a přesto na ní nezávislých, protože právě nepřízeň jim dodává nový impuls a novou krev.

III. Země bořkého pořádku

Zvonila na deň, mne na noc — oj srdce, nežiali:
my skoro spať musíme, bo sme skoro vstali.
Skoro spať! Kto to káže? Boh? Ľudia, tyrani!
Oj, ľudia, ľúti ľudia,
vy dróvé šakali!
Brat život; zkiad' to právo? Či ste vy ho dali?
Zomreť! — tak zomrieť! — Dobre, bo som bol po zboji.
Ale kto viacej zabíjal: ja, či katia moji?
Ja chodil po zboji, po tom širom poli,
aby som zabudol o ťažkíej nevoli;
ja chodil po zboji poľanou bezdrahou,
aby som naučil pravde pyšných vrahov;
ja chdil po zboji za svobodou zlatou,
aby som rozrážel putá svojich bratov.
Svoboda, svoboda, svobodienka moja,
pre teba mi páni šibenice stroja!

Ján Botto

1. ROZPAD A PROMĚNY REALISTŮ

Od dubna 1969 už nejde o taktické vylepšování strategických zá-
měrů polednové politiky vynucené tvrdou realitou a slabostí A.
Dubčeka v používání administrativních prostředků. V Husákově
hodnocení «17. duben 1969 znamená, že přestala krizová situace
v předsednictvu ÚV KSČ jako v důležitém politickém článku, ne-
boť odtud (!) se krizová situace prohlubovala do všech článků stra-
ny, a tím do celé společnosti» (RP 5. 1. 1970). Po «sladké anarchii»
šedesátého osmého roku pociťovali antianarchisté potřebu silné
ruky a absolutně jednotného vedení i výraznější mocenské auto-
rity strany a státu. To, k čemu se A. Novotný koncem roku 1967
neodhodlal — vzít pevně do ruky, ovládnout, vyčistit a nic nedo-
volit —, se nyní začalo realizovat. Tady se už iluze rozpadly
a realističtí «progresivisté» tuto moudrost moudrostí každého au-
tokratismu nemohli nadále chápat jako součást takové konsolidace,
která respektuje ideály obrody. Řekl bych, že přešli do opozice, ale
není to příliš přesné, protože je tam postavila Husákova rozhod-
nost a iniciativa, z nichž bylo patrné, že se už necítí zajatcem tvrdé
reality, a že nemá porozumění pro zbylý «prostor».

Už 30. 5. 1969 byli z ústředního výboru KSČ vyloučeni V. Prchlík,
F. Pavlíček, K. Kosík, F. Kriegel, F. Vodsloň a O. Šik — později
přišli na řadu další. Kriegel, který už předtím — po srpnu — musel
odejít z předsednictva ÚV KSČ a z vedení Národní fronty, tam
řekl: «Dnešnímu zasedání Ústředního výboru se předkládá návrh,
aby byli někteří soudruzi vyloučeni z pléna ÚV, mezi nimi i já s
odůvodněním, že jsem hlasoval proti smlouvě o dočasném pobytu
sovětských vojsk na území naší republiky. Tím jsem se dopustil
přestupku proti stranické kázni. Rád bych předeslal několik po-
známek, a to: Návrh neříká, který orgán se usnesl na této smlouvě
a pokud jsem informován, na schůzi členské skupiny parlamentu
nedošlo k formálnímu usnesení . . . Chci ÚV dále upozornit na to,
že dosud nebyl nikdo vyloučen z ÚV, kdo nese přímou odpověd-
nost nebo spoluodpovědnost za to, že desítky nevinných lidí byly
odevzdány potupné smrti z rukou kata. Že tisíce a desetitisíce lidí
byly na základě vykonstruovaných obvinění odsouzeny na dlouhá

léta mučení a vězení, a že mnozí z nich ve vězení svůj život skončili, aniž uviděli světlo svobody. Doposud nebyl rovněž vyloučen nikdo z ÚV za odpovědnost za dlouholetou vleklou hospodářskou krizi, která nás dovedla až do dnešního stavu, a nic na tom nemohou změnit pokusy svalovat příčiny tohoto stavu na několik měsíců minulého roku . . . Není přece tajemstvím, že zde v tomto sále sedí řada členů, kteří po léta zaujíмали odpovědná místa v našem veřejném životě a nemohou se vyhnout zodpovědnosti nebo alespoň spoluzodpovědnosti za všechno to, co tak tvrdě naše veřejnost odsuzuje . . . Manévr, svalovat vše na polednové období, je příliš průhledný. Jde o to svalit zodpovědnost ze sebe a svou dlouholetou činnost a zodpovědnost na druhé . . . Ovšem na druhé straně se navrhuje tvrdá sankce za otevřený postoj ke smlouvě o dočasném pobytu sovětských vojsk na území ČSSR. Je známo, že jsem odmítl podepsat tzv. moskevský protokol. Odmítl jsem jej proto, že jsem v něm viděl dokument, který všestranně svazoval ruce naší republiky. Odmítl jsem jej podepsat proto, že se to dělo v ovzduší vojenského obsazení republiky, bez konzultace s ústavními orgány a v rozporu s cítěním lidu této země. Když potom byla v Národním shromáždění předložena k ratifikaci dohoda o dočasném pobytu sovětských vojsk na území ČSSR, hlasoval jsem proti ní, jako proti smlouvě, která byla v rozporu se zásadami Charty OSN, s principy mezinárodního soužití a ustanoveními Varšavské smlouvy. Tato smlouva postrádala základní náležitosti řádné smlouvy, tj. dobrovolnost. Podepisovala se v atmosféře nátlaku politického a mocenského, za okolností, které jsou v rozporu s principy soužití socialistických národů i s mezinárodními dokumenty. Podepisovala se v přítomnosti statisíců cizích vojáků a mohutné vojenské techniky. Smlouva byla psána nikoli perem, ale hlavněmi děl a samopalů . . . Naše delegace a předsednictvo ÚV žádají na delegacích druhých stran, aby se nezabývaly srpnovými událostmi v Československu, používá se dokonce termínu *tzv. československé události*; chce se tím snad říci, že srpen 1968 v Československu vůbec nebyl událostí? . . . nelze dobře upírat druhým stranám, aby se k srpnovým událostem v Československu nevyjádřily. Je právě věcí celého mezinárodního hnutí, aby svým jednoznačným postojem

znemožnilo, aby v budoucnu mohlo kdekoli dojít k událostem podobným událostem v Československu. Nejde přece jen o československou záležitost, ale současně jde o zásadu, o problematiku práva jedné nebo vícero zemí uplatnit možnosti silnějšího, použít násili vůči slabšímu, a zde již srpen přesahuje rámec Československa; přerůstá hranice naší země . . . Je dobře známo, že přes řady prohlášení o tom, že budeme uskutečňovat polednovou politiku, vyvolává vývoj posledních měsíců a týdnů obavy a pochybnosti. Řada usnesení nižších orgánů strany, přestavba aparátu, tvrdá čistka prováděná v různých institucích a aparátech jdou před Lednem 1968. Jde o rozsáhlý restaurační proces, o úsilí legalizovat Srpen . . . Nepřijímám výtku neukázněnosti a nesouhlasím s návrhem na vyloučení. Svůj postoj jsem zdůvodnil, aby nebyly žádné příčiny k omylům dalším, pro které se v tomto sále už dost často zvedaly ruce. Historie posledních bezmála dvou desetiletí je v tomto ohledu bohatá na varovné i tragické zkušenosti. Věřím, že každý bude hlasovat, jak mu káže jeho stranické a občanské svědomí . . . »

Kriegel se tímto stanoviskem velmi odlišil od jiných vedoucích «dubčekovců» — nepodlehł realistickému poraženectví a promluvil v souzvuku s pocity našich národů. Tato jeho přednost byla trnem v oku vedoucích konsolidátorů, a tak jsme mohli slyšet, že je to mezinárodní dobrodruh široce napojený na mezinárodní centrály (G. Husák). V. Biřak se vyjádřil tímto způsobem: «chválí se to, že on je proto národní hrdina, vlastenec, že on nepodepsal moskevské protokoly . . . Byl velmi uražený, že nebyl přizván k rozhodování, a konec konců nenávidí Sovětský svaz, však se ani nevrátil do Sovětského svazu po válce. Přestože ta část Ukrajiny připadla po II. světové válce k Sovětské Ukrajině a on se už nevrátil do svého rodiště, do své vlasti, aby tady pomohl budovat socialismus, zůstal tady a člověk, který nemá ani dva milimetry kořene v tomto národě, tak prostě ten vystupuje jakoby na záchranu této republiky . . . Samozřejmě, že jsme se dopustili chyby, že jsme nezveřejnili aspoň jeho životopis. Nic nebylo potřebné, žádné komentáře. Pouze životopis, aby si lidé udělali obraz, co je to tedy za národního hrdinu». Kriegel tedy nepodepsal proto, že nenáviděl Sovětský

svaz, a pozitivní motivaci — starost o osud našich národů — má přesvědčivě vyvrátit jeho životopis. Biřak ho podává takto: «Je to syn stavitele z Jaroslavi, . . . tedy pochází z Ukrajiny. Přišel pak do Prahy studovat medicínu, protože tam v Polsku bylo numerus clausus. A dal se zapsat ne na českou universitu, ale na německou . . . Tam přičichl k nějakým revolučním tēm (. . .); odešel do Španělska, . . . španělští soudruzi říkají, že musel utéci ze Španělska, protože by ho byli museli zastřelit. Byl pět nebo nějaký měsíc u Čankajška a v Americké armádě. Vrátil se, no a už se nevrátil, protože ta část připadla Sovětskému svazu, jeho otec už asi neměl stavitelskou firmu, nebo co, už se nevrátil domů, zůstal v Praze. Začal působit v Praze, Novotný si ho vzal k sobě za tajemníka . . . On sám znárodnil všechny pražské řemeslníky a potom mu tedy jako speciálně museli zřídit jednu kliniku, aby tedy mohl být šéfem kliniky. Potom byl poslán na Kubu, tam tedy ho kubánští soudruzi skoro doslovně vyhnali, vrátil se, vyvolal roztržku mezi nimi a naší stranou a Sověty, vrátil se domů, . . . Novotný . . . ho posadil do ÚV, no, a když se to obrátilo, Novotný tedy byl sesazen a ukázala se možnost, že by tu bylo možné nějak to rozvrátit, najednou se tedy vzpamatoval a stal se z něho jeden velmi obrodný činitel . . .» (projev z 18. 7. 1969).

«Zdravá» antipravičácká publicistika tady dostala pěkný vzor, ale o to teď nejde. Velmi se mi přičí prokazovat proti tomuto výmluvnému životopisu (připomíná mi to efektní využití Geminderovy nedokonalé češtiny prokurátorem Urválkem ve velkém procesu proti spikleneckému centru) opravdovou Krieglovu účast na obrodě. A tak jen ocituji z Návrhu činnosti Národního a Federálního shromáždění a koncepce činnosti FS (pracovní materiál z května 1970, str. 13) toto: «Poslanec Kriegel vycházel z koncepce všemocného parlamentu, reprezentujícího 14 miliónů obyvatel, a který je legitimován řešit všechny záležitosti bezprostředně. K němu se plně připojil poslanec Borůvka . . . a někteří další členové předsednictva, takže již od r. 1964 se v předsednictvu začala vytvářet opozice proti vedení NS». A je také podivné to, že člověk tak internacionalistický a tak antinacionalistický jako Vasil Biřak sahá k nacionalistickým argumentům, aby zhanobil přesvědčivěji Krieglovo stanovisko; že

právě on — také Ukrajinec, i když ne Žid — mu vytýká nezakořeněnost v českém národním kolektivu. Smutno je z toho, *proč* vůbec je možné takto Kriegla snižovat, i z toho, že on — tento «jevrej iz Galicije» — jako jediný z vedoucích «dubčekovců» jasně a důsledně vyjádřil a hájil české a slovenské národní a státní potřeby a tak vstoupil do našich živých dějin jako vzor pro všechny ty, v nichž a jimiž má a musí náš národní a státní život trvat a bohatě se rozvíjet. Může se říkat, že to pramení z jeho národní nezakořeněnosti a lhostejnosti, takže je s to s lehkým srdcem hazardovat s osudy našich národů, s krví a životem našich lidí, a toto se může i líbit, protože takto lze také obhájit propast zející mezi poraženeckým realismem a Krieglovým radikalismem.

Takto tedy vypadal boj proti «atamanům pravice», což vůbec nevystihuje tvrzení tohoto druhu: «Vyhráli jsme politický zápas proti rozvratným silám. Nevede nás ale myšlenka pomsty, revanše nebo perzekucí» (G. Husák 25. 2. 1970). Zkresluje povahu věci, kdo říká, že «pravice» byla politicky poražena — v tom je pravdivé jen to, že «pravice» sama spolupracovala na své porážce, jak jsem se o tom zmínil. Její realismus vytvořil podmínky pro Husákovu iniciativu, kterou vůbec nechci podceňovat, ale kterou je nutné vidět v celkových souvislostech. A tady je podstatné to, co «progressivisty» zrealističtělo. Dnešní vítězové nejsou — z hlediska vnitřního vývoje naší společnosti — organickými, skutečnými vítězi; bez vojenské intervence by zůstali na okraji veřejného života jako jeho konzervativní opozice, jež by se sama měnila a tříštila pod náporem hlubokých politických, kulturních i morálních přeměn. Oni byli rozhodně poráženi, zatímco dnešní poražená «pravice» vítězila. Toto je pravda šedesátého osmého roku, a to je důležité pro naše další dějiny. U dnešních vítězů ani nemůžeme vidět převahu politických prostředků, protože jsou neoddělitelní od vojenskopolicejní akce, která nastoupila na místo neúčinných politických tlaků, a která nenašla v našich národech souhlasnou odezvu. Lidé chtějí ovšem žít a zlepšovat svůj život v každé době, a proto musí pracovat a přivykat poměrům — tady je vždy základna pro politické a jiné úspěchy přímých držitelů moci, která i bez jejich přičinění vytváří určitou aktivitu, smíření a konsolidovanost,

což lze také vykládat jako souhlas. Je proto možné, že toto čisté vojensko-mocenské a spíše vnější vítězství (chybí mu korelát ve vnitřní struktuře naší společnosti) bude časem zčásti provázáno i vítězstvím politickým, kulturním a sociálním — zatím tomu ale tak není.

Když tedy M. Moc zjišťuje, že se do strany «vrací racionalita, která vytlačuje emoce» (RP 7. 2. 1970), má u něho racionalita význam policejní, protože tyto emoce nemizí v důsledku většího porozumění. Ostatně je v dnešní situaci mnoho momentů, které sotva lze spojit s jinou než policejní racionalitou: potlačují se síly, jež naše společnost nezbytně ke svému rozvoji potřebuje; pluralitní ohniska iniciativy se ničí, aby strana mohla být monopolním iniciátorem, ta se však sama mění v neúprosného strážce uniformních myšlenek; máme se spoléhat na rozhodnutí, odpovědnost a samostatnost těch, kdo jsou — třeba dobrovolně a s nadšením — «limitováni» a znovu mimo jakoukoli ústavně právní a politickou odpovědnost; máme věřit v hluboké pochopení našich národních a státních zájmů u lidí s vasalskou duší; racionalizaci máme očekávat od těch, kdo podřizují rozum věrnosti; máme se spoléhat na pokrokovost lidí, kteří se rozhodně postavili proti pokroku a čekat zvýšení politického významu každého občana od těch, kdo nám dokazují, že u nás nesmí platit «občan jako občan . . . »

2. MINISTERSTVO PRAVDY

V šedesátém osmém se však mnohé převrátilo, a tak propaganda dubnových vítězů neměla snadnou práci. Poměrně zdrženlivý tón se krátkou dobu ještě udržel a zanikl až v létě 1969 ve velké publicistické antipravicové ofenzívě. Teď už se «pravice» vykládala jako «kontrarevoluce» — i když nějaké rozlišující odstíny zůstaly —, ačkoli nové důkazy o kontrarevoluci nikdo nepodal; všechny podstatné «nové důkazy» byly už známé z dřívějších kritik našich vnějších odpůrců, z podivuhodné Bílé knihy skupiny sovětských publicistů a podobných materiálů. Pouze se přehodnocoval před-

chozí vývoj, a tak se polednové linii připsal kontrarevoluční charakter — u mírnějších to znělo tak, že slabost Dubčekova vedení umožnila rejdy kontrarevolučních sil. Již tehdy se začalo mluvit o K 231 a KANu, i o jiných formách jako o «kontrarevoluční aktivitě» a všechno se to připisovalo — s uvedeným odstínem — «dubčekovcům», ačkoli o většině těchto forem by se dalo říci, že «kdyby byly ani nevystoupily, nebyla by žádná mezera, ani v ději» (G. Pflieger). Tím jen opakuji, že toto bylo záminkou a nikoli důvodem vojenské intervence.

Od té doby se z «pravice» vytvořilo pozoruhodné panoptikum svůdců, zloduchů, padouchů, imperialistických agentů a vůbec různě špatných a bezcharakterních dobrodruhů, k nimž publicisté sepsali příslušné muzejní štítky. Oni sami se tvářili a tváří pokrokově a někdy koketují i s Lednem, jehož šance — jak říkají — «pravice zmařila». Nejpevnější internacionalisté z Čechie nebo ti, kteří se sešli v Kovarciach, jsou v této věci důslednější, nemají však oficiální pozhřebání. Tribuna také začala v radikálně konzervativním duchu, ale ani jí nelze upřít snahu o jakousi «progresivnost», a i ona se tváří jako dědic Ledna — pravého ovšem — a sem tam se distancuje od příliš sektářských konzervativců. Tak se například vyslovil O. Švestka: «Několik řečníků při různých příležitostech a i jeden anonymní pisatel v jedné nepovolené tiskovině odmítají každou zmínku o tom, že existují projevy sektářství a kritizují Tribunu i autora tohoto článku za to, že se takové věci odvažují tvrdit. Prosím, to je jejich věc, ale tím ještě nesprovodili ze světa tyto projevy» (Tribuna 21/1970). Tou «nepovolenou tiskovinou» — to je zdrženlivý výraz: kdyby šlo o «pravícovou», byla by prostě ilegální — je Leninská Jiskra vydávaná lidmi z Čechie; a v The Times z 27. 5. 1970 o tom čtu, že «is thought to be printed in the garage of A. Kapek». Tato umírněná pokrokovost — je taková ve srovnání s konzervativním radikalismem «jodasovců» — může jistě zmást a může také být leckým využita pro zdůvodnění a obhajobu vlastního přechodu na konzervativní pozice, protože tak lze vyřešit jistě pracovní i jiné problémy. Lidé se maskují skoro houfně v dobách jako je tato, kdy prožíváme maškarní kocovinu a kdy lidé bez masky jsou nejviditelnější.

Duch Tribuny (a ještě spíš rozhlasové publicistiky) převládá v lokálních tiskovinách a propagandě — od krajů dolů — s příslušně zesílenou vyhraněností a bezohlednou primitivností. Takový dosah a vliv zatím ani zdaleka nemají ty časopisy, které — jako Tvorba v Čechách a Nové slovo na Slovensku — se snaží udržet na centristických pozicích a mimo vliv konzervativního radikalismu. Jsou intelektuálně náročnější a složitější a také progresivnější (svědčí o tom třeba Smíškova stať, která vzbudila nelibost v kruzích víc konzervativních) než Tribuna, ale v bojových antipravicáckých úkolech přesto tvoří jednotný blok s těmi, od nichž se jinak chtějí distancovat. Brettův výrok, že «celé osazenstvo časopisu Tvorba se skládá z lidí umírněných, kteří musí bojovat proti 'levým radikálům', kteří jsou skutečně 'konzervativci' a živí ducha pomsty» (P. Daix v dopisu L. Aragonovi z 5. 11. 1969; viz Aragonovo Upřesnění), není tedy neoprávněný a jeho význam je určen proporcemí, v nichž Tvorba bojuje proti «levým» a proti «pravým radikálům».

Předvojem propagandistické a odhalovací ofenzívy z léta 1969 byla však rozhlasová publicistika, která je nejradikálnějšímu konzervatismu blízka a často s ním vlastně totožná. V souvislosti s ní i s tím, co se jí jinde přibližuje, si připomínám tato Pisarevova slova: «Je příjemné vidět, že vláda si nedovede vybrat chytré katy, detektivy, udavače a klevetníky; ještě příjemnější je pomyšlení, že vláda nemá z čeho vybírat, protože v řadách jejích přívrženců zůstala jen spodina společnosti, to, co je sprosté a podlé, to, co není schopné lidsky myslet a cítit». Tady myslím na takové publicisty jako je P. Lorenc, který o Londonovi řekl horší věci než byly ty, jež obsahoval jeho obžalovací spis z padesátých let; jako je R. Černý a jeho seriál Tak se dělala kontrarevoluce; jako je K. Janík a jeho seriál Už nejsme s vámi, už jste nám známi; jako je J. Beránek, který vypráví o roku 1968 v krajích a okresech; jako jsou J. Hečko, St. Oborský, a J. Smrčina nebo Kliment a Horáček, kteří odhalují agentní, finanční a jiné spekulace ze zákulisí «pravicových obroditelů»; jako je J. Svoboda, Z. Příbramský, F. Havlíček a řada jiných skutečných i anonymních pisatelů.

Oni všichni tvoří jakési orwelovské ministerstvo pravdy, v němž

se přepisují dějiny šedesátého osmého roku tak, aby odpovídaly nové linii. Při tomto přepisování vznikla tak patrná a tolik děšivá symbióza publicistiky a bezpečnosti, jež nemá obdoby v našich dějinách, a která by také byla nemožná v demokratických poměrech — vrcholným výkonem tady byl televizní film o Procházcevi a Lorencovo hanobení Londona. Rozhlas také rehabilitoval pozitivní přínos Zpráv Vltavy pro konsolidační politiku v posrpnovém období. Tato militantně konzervativní publicistika je prostoupena cynismem a udavačstvím i snižováním všeho velkého, co je nějak podezřelé z «pravcového opozičnictví». Je programově usvědčující a protírající, a tedy negativní — kde je pozitivní, tam jen opakuje známé pravdy o vedoucí roli strany, demokratickém centralismu, třídním charakteru společnosti, plánované ekonomice a jiných věcech bez jakékoli vazby na historické souvislosti a naše národní a kulturní prostředí. Zatím nebo stále ještě je izolována od vyšší kultury, a proto ji podezřívá a ponižuje, proto proti ní klade spolehlivější třídní instinkt a pevnější třídní vědomí. Velká světla dnešní publicistiky mohou tak zářit jenom proto, že jiná a zářivější byla mocensky uhašena — průměrné a podprůměrné se tak tímto aktem a jen jím okamžitě povýšilo na vrcholy poznání.

Tato publicistika se zaklíná marxistickou principiálností a je odhodlána «neslevit ani centimeter z marxismu-leninismus» (G. Husák); její marxismus je však sterilní a negativní a s autentickým marxismem ji spojuje jen (chudý a neorgaický) slovník. Její jasnost plyne z její povrchnosti a jednostrannosti; nemá hluboké a široké kulturní a vědecké zázemí, jak je tomu v Marxově a Leninově marxismu. Přesto se patrně cítí nadřazena veškeré sociální vědě — soudě alespoň podle sebevědomí, s nímž vše známkuje, schvaluje nebo zavrhuje. Ale i tam, kde toto širší kulturně vědecké zázemí existuje, např. v Tvorbě, Novém slově a Nové myslí (Rudé právo a také Pravda mají široké rozpětí — od radikálního konzervatismu k progresivnějšímu centrismu), je — a to i u takových autorů jako jsou R. Richta, J. Filípec a jiní — deformováno přijatými hledisky i celkovou atmosférou našeho dnešního duchovního života. «Dvojsečný analýzy» (I. S. Turgeněv) skutečně vědecké, což znamená nevázané žádnými mimovědeckými hledisky, by za dané situace

nebyl vhodnou zbraní, neboť by ostře zasáhl právě hodnotovou hierarchii dnešní publicistiky i její sebevědomí. O ní konečně nelze přezíravě říci, že jako «korouhev jen ukazuje směr větru, ale nemění jej» (Pisarev); difference uvnitř publicistiky jsou stále ještě výrazem neukončenosti politické konsolidace, a tedy i různých vlivů a tlaků někdy a někde nezávislých na dnešním vedení strany a státu.

Pro takovou publicistiku i takovou linii je nejhorší to, když se jim nevěří. Proto se u nás tolik mluví o «analýze» v níž strana řekne «pravdu o všem», pravdu, která by neměla být pouhou funkcí situace, určitého politického směru a určitých politických posuvů — a tedy relativní a kritizovatelnou z vědeckého i politického hlediska —, ale pravdou o sobě i pro sebe. Taková «pravda» se musí úzkostlivě bránit před jinými pravdami — dnešní militantně konzervativní publicistika by bez cenzury (a bez závislé justice) byla jen extrémní bulvárně špinavou pěnou. Palacký kdysi řekl, že «časopisy v národě jsou znamením proudícího vnitřního života»; dnešní publicistika však vděčí za svůj rozkvět bahnu vnitřního života, jmenovitě zániku či nadekretované likvidaci velkého počtu časopisů: takto může naprosto nerušeně působit proti faktům a rozumu i proti velkým hodnotám. Tomu se dá účinně čelit jen tím, že se zprostředkují významné informace, materiály a vysvětlení, aby byla možná konfrontace, bez níž je výchova k samostatnému myšlení téměř nemožná a bez níž nutně bují politické a jiné pověry, fantazie a mlha. To však právě není možné.

Před rokem 1968 veřejné mínění — přesněji: jeho progresivní součásti — přerostlo naši publicistiku, zčásti ovšem zásluhou cenzury. Když se v roce 1968 publicistika vymkla z její péče, vyrovnala rychle krok, méně vyhraněná mínění ještě předstihla, někdy došla až k známým extrémům. Dnešní publicistika, taková, jaká je, chce formovat jednotu společnosti a organizovat její souhlas s politickou linií, kterou právě tato společnost krátce předtím odmítla. Veřejné mínění je nad ní a to je děsivé možná i pro ni, pro publicistiku, a v každém případě pro společnost, která s takovýmto vychovatelem nesouhlasí, změnit ho však nemůže. Pro tuto situaci je jako stvořené jistě antisektářské, ale přesto málo demokratické heslo převzaté od dříve poučených Maďarů: «Kdo nejde proti nám, je s námi». Na

první pohled je zřejmá jeho apologetičnost, protože neodporování se zde zaměňuje za souhlas. Je však logické a dokonce nevyhnutelné v situaci, kdy nesouhlas převládá.*

Věci mají svou vnitřní logiku, a tak i ke svobodě tisku — nebo k neexistenci cenzury — je možné dojít zákazem časopisů a odstraněním z mass medií těch publicistů, kteří pro svobodu ještě nedozráli. Z hlediska této svérázné cesty ke svobodě je pochopitelné konstatování V. Diviše, že «od září minulého roku (tj. 1969) u nás prakticky předběžná cenzura neexistuje» (Život strany 6/1970). Na červnovém plénu ÚV KSČ se stejně vyjádřil i G. Husák: «Dočasně, zejména v počátečním období, jsme zpřísnili předběžnou kontrolu a podle toho, jak se situace konsolidovala, v jednotlivých redakcích se od ní upouštělo. Ve stranickém tisku tato kontrola vůbec neexistovala. Od září 1969 bylo od ní možné úplně upustit, odpovědnost přenést úplně na šéfredaktory, takže dnes prakticky žádná cenzura v ČSSR neexistuje» (RP 27. 6. 1970). Dnešní publicistika je tedy už svobodná a každý ve společnosti dosáhne tohoto blaženého stavu, když se s jejími stanovisky ztotožní.

* *A tak jsme od J. Kadára — při jeho návštěvě v ČSSR — uslyšeli tyto rady: «Hlavním úspěchem boje naší strany bylo, že se v krátké době podařilo oddělit lidi pomýlené od těch, kdo vědomě vystupovali proti socialismu. Za zvlášť důležité pokládáme, že jsme otevřeně hlásali náš cíl, v otázce moci neustoupili ani o píď, a v boji diferencovali skutečného třídního nepřítele od lidí, kteří se mezi ně náhodně dostali... Svou politikou jsme hlásali otevřeně a vedli jsme upřímný dialog se všemi vrstvami naší společnosti. Boj naší strany nemohl být úspěšný bez ideové pevnosti a rozhodnosti. Nebleděli jsme na to, co je v daném okamžiku populární nebo nepopulární, zastávali jsme se marxisticko-leninské, komunistické a internacionalistické pozice, bez ohledu na to, zda nám lidé tleskali nebo zda pískali... i když třeba náš postup v daném okamžiku lidé nechápali, později náš zásadový postoj oceňovali» (viz RP 19. 12. 1969). Kadár tady zvyšuje sebevědomí naší vedoucí menšiny a doporučuje jí nedbat politického významu společnosti. Je zřejmě přesvědčen, že je to dějinně ospravedlnitelné a také dobré pro ty, kdo ještě nechápu. Pro danou linii v daném stavu je to patrně dobrá rada.*

3. SVŮDCI A SVEDENÍ

Na celostátním aktivu 10 000 funkcionářů-komunistů z průmyslu, stavebnictví, dopravy, ROH a Lidových milicí 19. srpna 1969 vyvrcholila propagandistická ofenzíva projevem G. Husáka. V něm odsoudil hrubé chyby Dubčekova vedení, uznal oprávněnost obav našich spojenců o vývoj socialismu v ČSSR, vzal v pochybnost usnesení předsednictva ÚV KSČ z 20. srpna pro jeho «netřídní přístup k problémům» a všechny nás ujistil, že «Československo je plně suverénní samostatný stát», takže «o jeho politických, hospodářských, vojenských a ostatních otázkách rozhodují jeho vlastní stranické a národní orgány». Stejně jako naši publicisté nabyt tedy i náš stát znovu svobody — i tady se k ní došlo svéráznou cestou. Při téže příležitosti G. Husák dále řekl: «Vnucují nám zápas, vyvolávají zápas, organizují zápas . . . Proto tedy, když nám zápas vnucují, když ho vyvolávají, obrátíme tento boj tak, abychom dokončili porážku všech reakčních a pravicových sil, abychom dokončili politickou porážku všech těchto sil, vyčistili odpovědná místa politická, hospodářská a ostatní v tomto státě, nedovolili je zneužívat, a tak udělali jednou konec těmto permanentním krizím» (RP 20. 8. 1969).

Z hlediska historických perspektiv je to zajisté neřešitelný a utopistický úkol: bude-li důsledně prováděn — a to zatím jen samy tyto perspektivy se oddálí a zdeformují, protože se zdeformují i síly pro ně potřebné. Chtějí vyhubit «pravici» — to připomíná Ščedri-
nova divokého statkáře, který chtěl vyhladit mužíky; v rámci jeho poměrů je to neuskutečnitelné, ale jistě tím mohl tyto poměry úspěšně zhoršit. To, čemu se říká dnes «pravice», to je také budoucnost socialismu. Ani mocensko byrokratické, ani technokratické hledisko nemůže natolik účinně působit proti této humanistické budoucnosti, aby vyloučilo kritiku daného stavu a hledání nových východisek — to dokazuje vznik, formování a růst nové světové levice přes všechnu její roztráštěnost, chaotičnost a často udivující až šokující formy. Z hlediska těchto perspektiv je podobnový vývoj *kontrarevoluční* a není to jen vrácení obžaloby, které by nemělo žádné opodstatnění. Jestliže dějinný smysl po-

lednového hnutí spočíval v úsilí o překonání byrokratické znetvořeniny socialistické revoluce, jestliže se chtělo dílo této revoluce pozitivně rozvíjet, jestliže jeho základ i intence byly revoluční, pak jeho potlačení je třeba chápat a označit jako kontrarevoluční. Šlo přece — jak už jsme ukázali — o hnutí, které kladlo (schematicky řečeno) proti státnímu vlastnictví společenské, proti byrokracii nebo technokracii samosprávu, proti přímému a monopolnímu řízení dělnické třídy a společnosti autonomii a samostatnou iniciativu, proti nesvobodě a nejistotě svobodu a právní jistotu. Dnešní vítězové postupují opačně a jsou přitom důsledně nesmiřitelní; jiní ostatně ani být nemohou, protože nedůsledné stanovisko by «část pravdy» ponechávalo protivníkům, a tak je ospravedlňovalo. Mnozí «progresivisté» se ptají, kam to povede, protože mají strach ze společenských a jiných důsledků tak radikálního postupu proti «pravici». Ten je však pro dnešní linii nezbytnou podmínkou, a proto je i politicky správný — možné negativní důsledky jsou tady odvozenou věcí stejně jako to, že v budoucnu, po definitivním vyřešení hlavní politické otázky, bude nutně docházet k «liberalizaci» i k potírání «liberalizace», jak to známe z dob A. Novotného i odjinud. Proto také udivuje, když se vážně tvrdí, že «pravice» se řídí heslem «čím hůře, tím lépe». Toto je přece tradiční krédo dogmatiků a sektářů, kteří nemohou pochopit, že sebevědomý člověk je lepší oporou přetvářené společnosti než nejistý člověk v nejisté situaci společenského rozkladu. A i kdyby «pravice» opravdu byla úplně neodpovědná a lhostejná k situaci společnosti, a tedy i své vlastní, stačilo by se jí jen dívat, protože lví podíl negativních důsledků nevyhnutelně produkuje právě ten postup proti «pravici», který je politicky nutný a tedy správný. Nikdo přece nemůže vážně počítat s tím, že takový uragan v politických a hospodářských řídicích strukturách, v administrativě a společenských organizacích, ve vědě, školství a kultuře i jinde přinese výhradně pozitivní výsledky; že společnosti prospěje — viděno ze všech hledisek, nejen z pozice politické moci — marnění, odpuzování i nevyužívání talentů. Za všechno se musí platit — a na to často zapomínají ti, kdo jsou v zajetí mocenského hlediska a všechno ostatní posuzují jen z tohoto zorného úhlu. Co pro ně znamenají

nejen třeba poezie, romány, filosofie nebo historie, ale i vzkvétající podniky, jestliže nejsou v aktivně potvrzujícím souladu s hlediskem moci? Tvořivá moc může talenty přitahovat a povzbuzovat, dávat jim dobré podmínky, protože je tvořivá a sama sebe vidí jako prostředek k realizaci a udržení nějakých hodnot. Pro takovou moc je talent důležitější než loajálnost. Jiná moc může postupovat opačně a dávat loajalitu přednost, protože vidí smysl všeho ve svém vlastním principu — v moci. Pak ovšem talenty neomezující se pouze jedním principem nepřitahuje a nevyužívá — i když je jí to líto a má »dobrý poměr k inteligenci«, což dokazuje i zvýšenou péčí o loajální intelektuály.

Českoslovenští intelektuálové se mimořádně podíleli na obrodném procesu a jeho popření je tudíž stejně mimořádně postihlo. To jistě bylo zadostiučiněním pro antiintelektuály v řadách militantních konzervativců i mimo ně, ale právě tak to muselo být nepřijemné pro centrističtější nebo rozumnější a širěji myslící politiky. Tak Husák říká: «Buržoazní propaganda a domácí reakce šíří pověsti, jako by při očistě strany šlo o generální útok proti inteligenci. To je hrubé falšování pravdy. Úlohu inteligence při výstavbě socialismu naše strana nejednou jasně formulovala a ocenila. Kritika politických názorů a postojů části (!) inteligence, jak ji vyslovilo květnové plénum ÚV KSČ (myslí se 1969), byla oprávněná. Především z jejích řad se rekrutovali přední nositelé pravicového oportunistu i organizátoři kontrarevoluce. Bylo by politicky nesprávné tuto skutečnost nevidět nebo zamlčovat» (RP 27. 6. 1970). Ta část, o níž se tady mluví, byla ovšem převažující částí — aspoň v českých zemích. To komplikuje situaci, a i když můžeme věřit Husákovi, že nechce generální útok proti inteligenci, je zde tato «inteligence» přece jen určena abstraktně, jako společenská vrstva, o níž obecně platí, že je spojencem dělnické třídy. Ale v konkrétní situaci se proti konkrétní inteligenci generální útok vede a nedá se proti tomu nic dělat, protože to plyne z její generální účasti na obrodě: tomu odpovídá generální útok proti ní, a aby nebyl generální, musela by se tady velmi zmírnit kriteria proti opačné tendenci převládající ve «zdravém jádru strany».

Obroda však byla masová a totální nekompromisnost byla tedy

nemožná — nějaké zmírňující rozlišení se muselo zavést; na šlo se v rozdělení stoupenců obrody na svůdce a svedené, mýlící a pomýlené. Takové rozlišení v sobě skrývá nebezpečí, že se svůdci schovají mezi svedenými a mýlící mezi pomýlenými, což přirozeně zvláště ty nejpevnější a nejdůslednější antipravičáky zneklidňuje. Jinak řečeno: v této otázce se střetávají dvě linie, z nichž jedna preferuje «uzavřenější» a druhá «otevřenější» stranu a politiku. Otázka pomýlených a «pomýlených», svedených a «svedených» je pouze odvozena od tohoto základního sporu i sporného momentu dnešní konsolidační politiky, protože ten dává a dá definitivní kritéria. Někdo se ovšem může domnívat, že se tato věc automaticky vyřeší přesným rozhraněním komunistů a občanů do těchto kategorií; sporná je však sama tato hranice a navíc se kolem ní soustřeďují nejrůznější vlivy. Tak třeba O. Černík dostal novou legitimaci KSČ se souhlasem nejvyšších stranických orgánů a zase ji ztratil pod tlakem důslednějších sil. A komunisté-internacionalisté shromáždění v Kovarciach v prosinci 1969 dospěli k tomuto závěru: «Jsme toho názoru, že praktické výsledky, hlavně na Slovensku, jsou skutečně minimální. V řadě zásadních otázek pozorujeme snahy o kompromisní uvádění závěrů zářijového pléna ÚV KSČ do praxe. Vždyť jak je možné si jinak vysvětlit to, že ty síly, které stály v čele kontrarevoluce v Československu po Lednu 1968, dodnes setrvávají na vysokých stranických a státních funkcích. Stačí na tomto místě uvést jména jako: Pavlenda, Zrak, Ťažký, Sedláková, Daubner, Dubček, Falčan, Harenčár, Hetteš, Hladký, Kočtúch, Laluha, Macinský, Mihálik, Sarvaš, Strhan, plk. Šmidke, Štúr, Uher, Vašečka a další, kteří celým svým jednáním a vystupováním v srpnových dnech 1968 stáli výslovně a jednoznačně na antisovětských a antisocialistických pozicích, a přesto jsou dodnes členy ÚV KSČ a ÚV KSS» (Socialistický dnešok, 14. 1. 1970). Ale i když budou všichni svůdci odstraněni, skutečnost svedených tím ze světa nezmizí; ani otázka, jak to bylo možné. Marx v souvislosti se státním převratem Ludvíka Bonaparte říká, že národu a ženě, kteří padnou do rukou prvního dobrodruha, jenž se namane, se neodpouští. Je to i náš případ? Dostali jsme se do tak hloupé situace, že jsme se vzdali prvnímu svůdci, který se na nás přátelsky

podíval? I kdyby to tak bylo, pak se musíme ptát, kdo způsobil to, že se nám nevyjevila všechna složitost a úskalí života a světa, že jsme nemohli dospět k samostatnosti, a že jsme byli udržováni ve stavu předdospělosti. Podobné snahy byly u nás velmi silné, ale neměly zas takový úspěch, abychom mohli vážně používat kategorie svůdců a svedených. Jejich cílem je naznačit, že mnozí nejednali v té době z vlastní vůle, z přesvědčení, z vlastních cílů, potřeb a tužeb; že jejich vášně, podpora i nenávist byly nepravé, protože nevyplývaly organicky z hlubin jejich zkušeností a politických, morálních, světonázorových orientací; naznačit tedy právě toto a tím umožnit, ulehčit i zdůvodnit přechod «svedených» a «pomýlených» na dnešní tak odlišnou politickou linii.

Nebyli jsme ovšem popleteni jen my, ale i mnohé komunistické strany a některé v tom tvrdošijně setrvávají (jak se u nás říká: z nedostatku informací nebo také v důsledku špatných informací) dodnes přes to, že my sami své pomýlení radikálně likvidujeme. Filosof K. Kosík citoval na IV. sjezdu spisovatelů tyto věty z dopisu Jana Husa: «Jeden teolog mi řekl, že vše je pro mne dobré a dovoleno, jen když se podrobím koncilu, a dodal: Kdyby koncil prohlásil, že máš toliko jedno oko, třeba máš dvě, bylo by tvou povinností vyznati s koncilem, že tomu tak jest. Odpověděl jsem mu: I kdyby to tvrdil celý svět, já, maje rozum, jaký nyní mám, nemohl bych to připustiti bez odporu svědomí.» Řekl k nim řadu pozoruhodných myšlenek, z nichž uvedu alespoň tyto: «Český intelektuál 15. století obhajuje proti realistovi jednotu rozumu a svědomí, ale tím obhajuje určitou koncepci rozumu a určitou koncepci svědomí. Jednota je pro charakter rozumu a povahu svědomí tak důležitá, že pozbytím této jednoty ztrácí rozum podstatnost a svědomí skutečnost. Rozum bez svědomí se stává utilitárním a technickým rozumem výpočtu, propočtu, kalkulace, a na něm založená civilizace je vyprázdněnou civilizací bez rozumu, v níž je člověk podřízen věcem a jejich technické logice. Svědomí odtržené od rozumu klesá na bezmocný hlas nitra nebo ješitnost dobrých úmyslů . . . Český intelektuál 15. století obhajoval jednotu rozumu a svědomí a odmítl nabídku koncilu jako falešnou alternativu, neboť člověk, který vyzná s koncilem, že má toliko jedno oko, třebaže

vi, ze má oči dvě, nezískává nic, nýbrž ztrácí všechno, protože ztratit rozum a svědomí znamená ztratit základ svého lidství. Člověk, který nahradil rozum soukromým počtářstvím a potlačil své svědomí tak, že je přeměnil na špatné svědomí, je člověkem bez rozumu a svědomí. Takový člověk ztratil všechno a nezískal nic. Stal se nicotným člověkem, člověkem, kterého ovládá nicota. A jestliže víme, že nic znamená nihil, je člověk bez rozumu a svědomí skutečným nihilistou. Český intelektuál 15. století volil proto mezi svědomím a rozumem na jedné straně a nihilismem na straně druhé. A protože rozpor mezi pravdou a nicotou je radikální, zdá se, že také jeho volba mohla být pouze radikální» (IV. sjezd svazu československých spisovatelů, 107-109).

Čtu tento text a uvažuji o tom, a každý by měl u nás na to myslet -, co se dělo s naším rozumem a svědomím tehdy, když se odvolávala srpnová i jiná stanoviska. Co jsme dělali před srpnem, v srpnu a po něm? Šíleli jsme? Kdy jsme byli pravdiví - tehdy nebo nyní? V srpnu jednali lidé, organizace a úřady tak, jak jednali, a toto jednání a vše, co k němu vedlo, bylo a je skutečnou historií, stalo se a nelze je odvolat. Můžeme ovšem projevit lítost, zahanbení i rozhořčení nad tím, co jsme dělali a říkali, ale z toho nijak neplyne, že bychom tehdy mohli myslet a jednat opačně. Odvolání tak masové je uznáním masové viny a tato masovost je dostatečným důkazem toho, že tehdejší naše postoje měly hluboké a pravdivé prameny. Husova volba, jak nám vyložil K. Kosík, mohla být pouze radikální — i když to zmirňuje obratem «zdá se» —, ale my sami jsme se na tom neshodli. Realisté přesvědčovali, že nevolíme mezi «pravdou a nicotou», ale mezi pravdou a *něčím*, a že toto něco by mohl radikalismus zahubit. A tak i dnešní odvolání není plodem vyšší pravdy a zcitlivělého svědomí, ale právě tohoto realismu; z jeho hlediska by byl náš český intelektuál 15. století získal život a my bychom ztratili možnost mluvit o sobě jako o «národě Husově», což bylo oprávněné stejně jen tenkrát, když národ volil shodně s Husem a když Čech znamenal totéž co husita.

Uvažujeme tedy o tom, co jsme ztratili a co získali tím, že jsme odvolali a popřeli skutečnost jednoho z našich dvou očí. I o tom, jak hluboko nebo mělko proniklo a proniká toto popření různými

vrstvami našeho národa. «Národ Husův» si vypraví tento vtíp: «Může se stát prostitutka pannou? Ano, může, když odvolá všechny minulé souložce a prohlásí je za neplatné». Je v něm — anebo z něho — hořko. Ale pořád je ještě pravdou to, že naše národy nejsou přesvědčeny o tom, že intervence byla bratrskou pomocí; a že tedy trvá propast mezi těmi, které zachránila, a těmi, které zdeптala.

4. KONZERVATISMUS POTŘEBUJE SOCIÁLNÍ ANTAGONISMUS

Očista od «pravice» tuto propast zvýrazňuje, protože vést a řídit i vychovávat mohou pouze ti, kdo uznávají pravdu «jednoho oka». Nechci ovšem popírat existenci těch, u nichž je tato pravda v souladu se svědomím a s rozumem, — vedle těch, kteří nejsou v tak šťastném stavu. Čistka je přísná, a «kde je více přísnosti, tam je také více hříchu» (A. Ostrovskij) i víc přetvářky. Rozhodnost a také bezohlednost podubnového vedení se bez jakéhokoli zastírání projevila 21. srpna 1969. Tady byly ztráty na životech, ale to už byla naše záležitost a tedy důkaz, že máme situaci pevně v rukou. Naše tanky, naši vojáci a bezpečnost a Lidové milice — to jistě zvýšilo sebevědomí těch, kdo nedlouho před tím byli ještě tak nejisti. Byl to velký a slavný čas pro naši bezpečnost a Lidové milice, protože tady poprvé po dlouhé době znovu a pevně zaujali postavení nepostradatelného a základního článku socialistické moci — jako nejhorlivější a nejnaděšenější konsolidátoři.

Polednové politice se vytýkal anarchismus, ačkoli základní normy a procedury se ve státním i stranickém životě až příliš striktně dodržovaly a zásadní změny se vyhrazovaly sjezdu a volbám. Nyní se proti «dubčekovské anarchii» použilo tak drastických prostředků, že vznikl výjimečný stav — z ústavně právního hlediska jen chatrně ospravedlnitelný — umožňující libovolnou proměnu zastupitelských i jiných státních orgánů. Podobným způsobem se proměňovala stranická, odborová i jiná vedení, tak aby všechno bylo v plném souladu s podubnovou linií a všechno se také aktivně podílelo na pacifikaci vlastních členů i celé společnosti. «Předpokladem sjezdu

je vnitřní konsolidace strany» a s volbami je třeba «počítat po sjezdu strany». To říká G. Husák (RP 5. 1. 1970), a v tom je obsažena pravda této konsolidační linie: bude dovršena, až společnost «dobrovolně» uzná tuto menšinu a její linii, protože pokud se tak nestane, potud hrozí nebezpečí krizí, chaosu a katastrof — a všichni si přece přejí klid pro klidnou práci.

Strana se tedy musí nejdříve připravit a upravit v určitém duchu, než bude zralá pro sjezd; a nejprve je třeba převychovat svedený a pomýlený lid a teprve pak mu dovolit «suverénně» rozhodnout ve volbách o svých představitelích. Je zbytečné přit se, odkud dnešní konsolidátoři čerpají právo na takové vedení strany a společnosti a odkud berou jistotu, že jenom oni jsou dobří socialisté a vyjadřovatelé našich národních a státních zájmů — z hlediska jejich svérázné cesty ke svobodě jsou tyto otázky nevhodné. Přitom se tato radikálně konzervativní iniciativa při očistě státu, strany a jiných organizací a institucí — ačkoli je velmi velebena — cudně připisuje i «dubčekovské anarchii». Máme tady cítit jakýsi distans od těchto drastických metod a pochopit, že toto vedení to musí dělat proto, že «dubčekovci» vytvořili takovou situaci, v níž to jinak ani není možné; že tedy v jeho postupu není celá pravda o jeho záměrech. Tak třeba A. Biřak, náměstek ministra vnitra ČSSR namlouvá: «Za odložení voleb nesou plně odpovědnost ti, kteří přivedli zemi na pokraj katastrofy» (RP 29. 4. 1970).

«Dubčekovci» jsou odpovědni za «antidubčekovce» zhruba tak, jako jsou demokraté odpovědni za antidemokraty a radikálové za konzervativce. Jsou za ně ovšem odpovědni i tím, že nebyli důslednými «dubčekovci», protože to, co pohřbilo Dubčeka a jeho linii, nebyla «anarchie» — byl to úzkostlivý, ústupný «realismus». Ten umožnil zformování a převládnutí antidubčekovců a ulehčil i jejich ofenzívu směrem k pořádku a klidu, protože toto chtěli i «dubčekovci». Dubček sám říká na říjnovém plénu ÚV (1969), na němž byl spolu s dalšími vyloučen z Ústředního výboru: «Není objektivní konstatování, že s normalizací se začalo až po 17. dubnu. Prosím, aby to nebylo chápáno jako nedocenění závěrů dubnového a květnového pléna ÚV, za kterými — a to chci zdůraznit — stojím, jsem jedním z jejich tvůrců». A ještě na jiném místě mluví o souhlasu

«s linií dubnového a květnového pléna i s přijetím mimořádných opatření» z doby po 21. srpnu 1969.²³

Dubček tam ovšem pronáší také varovná slova, ale ta neodstraňují dvojznačnost jeho vystoupení, z níž by také bylo možné usuzovat na to, že Husák dělá jen to, co měl a co by byl musel udělat Dubček sám. Touto dvojznačností věci splývají a to ztěžuje pochopení, takže se ani nejeví absurdní to, že by Dubček podle této logiky musel rozehnat «dubčekovce» a všechno od nich očistit — vždyť také první kroky v tomto směru podnikl on. Ale tehdy z jeho strany nešlo o iniciativu, ale o kapitulaci před tvrdou realitou a potud tady platí, že když dva dělají totéž, není to totéž. Husákova podobnová — a také předdubnová — iniciativa i odklad sjezdu a voleb už výrazem změněného a plně pozitivního poměru k srpnové intervenci a toto ho od Dubčeka (a pro spravedlnost: i od srpnového Husáka) radikálně odlišuje. Mnohokrát jsem slyšel od různých «progresivistů», že Husák ještě v dubnu i po něm nezamýšlel uznat oprávněnost vojenského řešení a odvolat usnesení předsednictva ÚV z 20. 8. 1968. Z protokolu dubnového pléna je však zřejmé jen to, že tehdy vycházel z toho, že by to lidé nepochopili, ještě v srpnu na volání «zrušit» stanovisko předsednictva odpovídá: «Zrušit, soudruhu, to je nejsnadnější, těžší je vysvětlit, pochopit všechny souvislosti . . . » (RP 20. 8. 1969).

A někteří říkají, že jsme tady svědky Husákovy tragedie, což je jistě možné, ale právě tak je jisté i to, že on sám se nijak nechová jako v tragedii, jako člověk vedený a vlačený neúprosným osudem či logikou k činům, jež nebyly v jeho záměrech. A ještě jiní — a tito všichni ho ještě v dubnu pokládali za jinou a jen rozhodnější va-

** Toto mimořádné zákonodárství zrušilo téměř totálně právní jistotu těch, kdo nebyli a nejsou loajální k podobnové politice, a je také už výrazem jiných časů to, že místopředseda ČROH J. Řečinský klidně uvede, že «novelizací zákoníku práce nedochází k žádnému omezení práv odborových orgánů» (RP 9. 1. 1970). Snad to tak může být u orgánů, ale jistě to neplatí pro odboráře. Tehdy ještě propagandisté motivovali toto teoretické zákonodárství nutností chránit pořádek proti rozvratným a kriminálním živlům — i Dubček o tom v září tak mluvil —, ačkoliv jeho text je dostatečně výmluvný.*

riantu «polednového politika» — naznačují cosi, z čeho by mělo vyplývat, že je jakýmsi našim Konrádem Walenrodem. Naděje přetrvává, i když se všechno hroutí. Rozhodující jsou tu však skutky a jestliže je nezaujatě hodnotíme z hlediska linie, z níž vycházejí, musíme konstatovat, že pro ni jsou adekvátní, a že Husákův postup — to už jsem řekl — je nutný a tedy politicky správný a v jistém příkladný i pro «dubčekovce». On ví, proč se přihlásil ke gottwaldovskému «bratr nebratr, s hrušky dolů» (líšeňský projev), a také se netrápí nad tím, když v některých svých projevech sklouzne do mělčin primitivní jednostrannosti a demagogie připomínající Novotného. To zní špatně intelektuálním uším (jako třeba K. Kynclovi jeho vysočanský projev), ale těm něznělo a nezní dobře ani to, co vyjádří inteligentně.

V září 1969 zrušil ÚV KSČ své usnesení, které odmítlo účast na varšavské schůzce v červenci 1968, zrušil rozhodnutí předsednictva ústředního výboru KSČ z 20. srpna 1968 a konstatoval, že «vstup vojsk pěti socialistických zemí na naše území byl aktem internacionální pomoci Československu na obranu socialistických vymožeností naší dělnické třídy a pracujícího lidu, na ochranu našeho státu proti snahám pravicových, antisocialistických a kontrarevolučních sil, nejen v naší zemi, ale i za jejími hranicemi, o politický zvrat v Československu» (RP 29. 10. 1969). Tehdy také vyloučil Dubčeka, Smrkovského, Mikovou, Černého, Hübla a jiné z ústředního výboru. A od těchto vyloučených zase zazněly protesty, výstrahy, varování. Od A. Dubčeka: «Jestliže . . . dojde k uskutečnění rozsáhlé prověrky ve straně se všemi mocenskými prostředky i prostředky mocenského postihu, . . . jestliže se opravdu podcení či odvrhne teze sjezdu (myslí se 13. sjezd KSČ) o neantagonistických základech naší společnosti, když se postaví tato tendence jako základní, jako směrnice politiky strany, potom to může podle mého názoru vyvolat jen určitou destrukci ve straně i společnosti — neboť se to nedá kontrolovat — a tím i stagnaci, která čas od času přeroste v opozici, z které může jen získat nepřátelská a protisocialistická propaganda (!), které se tím rozšíří pole působnosti . . . hlavní úder by byl potom v praxi namířen ne na protistranické síly a jejich projevy, jak se to celkem opodstatněně zdůrazňuje v refe-

rátě . . . , ale dovnitř strany mezi komunisty, což by mohlo postihnout za určitých okolností bezprostřední výrobce i širokou stranickou inteligenci všech profesí . . . Říkám to též proto, abychom si povšimli i sektářské tendence a její škodlivé úlohy v současné době . . . Mám právě obavu, možná že neopodstatněnou, že se může něco roztočit, že se může zde pohnout určitá lavina, která při povrchním přístupu — ne zde v ÚV, ale v ZO (!) — se může vymknout z úmyslů a cílů určených linií ÚV . . . » Od A. Černého: «Mám . . . dost důvodů, abych pochyboval o objektivnosti postupu a hlasoval proti předloženým návrhům, a to přesto, že jsem v dubnu zvedl ruku pro nové vedení strany. Hlavní důvod mého nesouhlasu tkví však ještě hlouběji. Nejsem slepý a nebudu se také tvářit, že nevidím to, co vidí velká většina strany i nestraníků, že předpokládané kádrové změny symbolizují více, než by se mohlo soudit z faktu, že rozhodujeme o představitelích polednové politiky, kteří jistě nejsou bez chyb. V krocích proti nim je ztělesněno to, oč po více než rok usilovaly ty síly ve straně, které utrpěly na lednovém plénu porážku, ale které . . . se v žádném případě nevzdaly svých záměrů zvrátit vývoj . . . O existenci těchto sil . . . někteří soudruzi neradi slyší . . . Mnozí soudruzi si ani nepoložili otázku, zda aktivita notorických sektářů a dogmatiků nemá hlubší pozadí a zázemí v nejrůznějších skupinách stranického, státního, bezpečnostního* a hospodářského aparátu, jakož i v některých zvláštních a svým způsobem uzavřených skupinách členů strany . . . » Od V. Slavíka: «Nepřijímat další hodnocení srpna, jak jsou obsažena v dnešních návrzích» a «zásadně a věcně zhodnotit moskevský protokol . . . a jeho plnění a udělat vše pro překonání této etapy sovětsko-československých

* 1. listopadu 1968 přijalo předsednictvo ÚV KSČ usnesení, které «ukládá s. O. Černíkovi, aby se s. J. Pelnářem a vedením ministerstva vnitra vypracovali a přijali po služební linii ministerstva preventivní opatření, aby v žádném případě ani u jednotlivců či skupinek nedošlo k pokusům o zneužití prostředků a nástrojů bezpečnosti k zásahům uvnitř strany, do vnitrostranických problémů, což by nutně vedlo k recidivám 50. let. Všechny síly bezpečnosti se musí plně zaměřit na boj proti nepřátelským rozvědčím a jejich pomahačům».

vztahů . . . » Od M. Mikové: «nebudu hlasovat pro zrušení usnesení předsednictva ÚV z 21. srpna . . . To nemá nic společného . . . s protisovětskými postoji . . . » A od M. Hübla: «V posledních měsících byl uveden do chodu mechanismus, který, nebude-li alespoň v poslední chvíli zaražen, bude působit jako ty trochu mysticky vysvětlované «mlýny» z padesátých let. Na rozdíl od padesátých let má ovšem KSČ za sebou tragické zkušenosti politických procesů a nikdo z členů, zejména funkcionářů, nebude moci později říci, že netušil, kam věci mohou vést . . . » F. Vodsoň byl vyloučen v květnu, a proto v témže duchu mluvil už tehdy: «Opět se rozjíždí hon na čarodějnice. Tóny tohoto tažení jsme slyšeli i zde. Mašinerie, o které se nikdy neví, kde se zastaví, je velmi nebezpečná. Včera tu říkal jeden soudruh, že si dobře všiml s. Kriegla, jak netleskal. Je to hrozné a malicherné. Směšná snaha přiložit si také polínko. To už zde všechno bylo . . . lidé byli obviňováni i podle toho, jak se tvářili, jestliže zpívali či nezpívali píseň práce, apod. To také stačilo k označení . . . ».

Jsou to hlasy vylučovaných a ti jsou vylučováni proto, že takto smýšlí; v tomto ústředním výboru na věci samé už nemohu nic změnit. Veřejnost se o jejich výstrahách dovídá z druhé ruky a stejně vidí, že jsou pronášeny až v momentu vyloučení — jsou to labutí písně, které se nepodařilo zformovat v účinný sbor. Tyto výstrahy říkají: Je odůvodněna obava, že takový postup proti «pravici», jakého jsme svědky, povede k nové vlně nezákonností; mluví pro ni — prakticky — formování militantních konzervativců usilujících o totální a tedy i trestně právní porážku pravice a — teoreticky — opuštění teze o neantagonistických základech naší společnosti. Zajisté uznání antagonismu už samo o sobě zvyšuje význam bezpečností a potlačovaných složek a tvoří zorný úhel pro posuzování různých činností — tak se z chyby stává záměr, z omylu sabotáž a takováto horlivost zpětně ospravedlňuje výchozí tezi. Tady je jasné, že teze uznávající sociální antagonismus mají politickou funkci a jsou tedy na faktické skutečnosti a jejím vědecky exaktním postižení nezávislé.

Nejrozsáhlejší sociologickostatistické šetření, jež u nás bylo dosud provedeno, přispělo k tomuto sporu těmito výsledky: «1. Typ sociál-

ní diferenciacie československé společnosti byl v roce 1967 výslovně *nekapitalistický*, protože se neprojevíly ani zbytky nějakých výsadních pozic bývalých vlastníků . . . Sociální diferenciacie měla vysloveně graduální charakter a stratifikační rozpětí (mimo sféru politicko organizační) bylo podstatně menší, než lze pozorovat u společností kapitalistického typu. 2. *Stratifikační dominantou* byl svazek kulturně sociálních proměnných, to znamená, že postavení ve společnosti bylo určeno především socioprofesionálním zařazením, životním stylem a vzděláním. Tzv. třídní postavení společnosti sice diferencuje, sociální diferenciaci však v základní míře nedeterminuje, protože je předveditelné na jiné sociální rozdíly (nikoli však naopak). Šetření postihlo příkrou diferenciaci mezi mocenskou (politickou) «elitou», . . . a značnou částí populace, jejíž podíl na moci je malý, nepatrný, či vůbec žádný . . . 3. Československá společnost v roce 1967, jež byla nekapitalistickým typem společnosti, *však současně ztratila rysy společnosti «dělnické»*, či společnosti «diktatury proletariátu». Na jedné straně nebyla prokázána ani askriptivní funkce dělnického původu nebo původního dělnického povolání, ani významnější podíl na moci u dělnických profesí, na druhé straně jen nepatrná část dělníků byla zvýhodněna existující inkongruencí mezi charakterem práce, vzděláním a příjmem . . . 4. Ačkoli československá společnost vykazovala výrazné rysy nedemokraticky řízeného *byrokraticky organizovaného systému*, neprokázala se v šetření ani existence kvantitativně významnější *nové třídy*, ani funkce podílu na moci jeho stratifikační dominanty. 5. Působení *rovnostářství* jako ideologie i jako politické a ekonomické politiky se projevilo nejmarkantněji ve sféře příjmů nesouladem mezi příjmy a jinými statusotvornými proměnnými, nikoliv však v té míře, jak předpokládaly hypotézy šetření . . . Byla tedy prokázána existence společnosti příjmově relativně nivelizované, nikoli však kulturně uniformované. 6. Vysoká kongruence složitosti práce, životního stylu a vzdělání prokazuje převládnutí *socialistického typu sociální diferenciacie* v rozhodujících oblastech společenského života. Tento — zdá se optimální — diferenciací proces však nedostatečně ovlivnil sféru distribuční a prakticky vůbec neovlivnil mocensko politickou oblast, v níž se však již v

roce 1967 projevovaly tendence nahradit byrokratický nedemokratický typ řízení typem spíše technokratickým*

Není pochyb o tom, že tyto výsledky potvrzují oprávněnost uvedené teze 13. sjezdu KSČ, kterou pak přejal A. Dubček a jež se stala základem Akčního programu KSČ. Ani u nich nelze vyloučit nepřesnosti a omyly, ale taková úvaha bude nezodpovězeným otazníkem potud, pokud se výsledky teoreticky neověří a neopraví. Jenže tyto výsledky nemohou být uznány za správné z hlediska dnešní koncepce svobody a demokracie, v níž nemůže být «občan jako občan»; nanejvýš je možné uznat, že se tendence ještě neukončená vydává za dovršený stav. A tak i kritika polednové politiky zasahovala tezi Akčního programu, která proces sbižování všech socialistických skupin naší společnosti považovala za hlavní rys vnitřního rozvoje ČSSR. Trybuna lidu ve svém příspěvku k diskusi (3. 11. 1969) odsuzuje tuto formulaci a dochází k tomuto málo určitému závěru: «Naše strany odmítly XX. sjezdu falešnou tezi o postupném *zostřování* třídního boje úměrně úspěchům v budování socialismu. Stejně je však falešná i teze o jeho postupném *uhasínání*». Ani se nezostřuje, ani neuhasíná — trvá tedy zřejmě nezměněně nebo jednou je to tak, po druhé jinak. Teoretický význam tohoto stanoviska je nicotný — zvláště pro konkrétní situaci konkrétní země v konkrétním čase —, ale jeho politický význam je mimořádný. Kdyby podobné vedení nepřešlo k tomuto pojetí a trvalo na «neantagonistickém základu naší společnosti», ocitla by se celá jeho politickoideologická konstrukce na písku. Proto v této věci muselo dát za pravdu militantním konzervativcům, kteří pro svou mocenskou pozici potřebují trvajícím antagonismus (vnitřní i vnější), a kteří to dobře ví, a proto pečlivě shromažďují a konstrují všechno to, co je ospravedlňuje. A kdo hledá, najde.

* M. Petrusek, *Sociologický časopis* 6/1969. Podrobnější materiály obsahuje práce *Československá společnost*, vydaná za redakce P. Machonina na Slovensku.

5. VRATKÁ LEGALITA

Po 21. srpnu 1968 jsme najednou slyšeli ujištění, že nebudou žádné vykonstruované procesy, a že právní jistotu a ochranu bude mít každý, kdo neporuší platné právo. Později se ovšem i tyto přísliby jaksi specifikovaly — na příklad takto: «Řekli jsme už mnohokrát, a dnes to znovu opakujeme, že nepřipustíme žádné umělé konstrukce a vymyšlené trestné činy, žádné porušování zákona. To je však jen jedna část pravdy, aby si ji špatně nevysvětlovali. Proto říkáme stejně jasně, že použijeme všech zákonných prostředků na ochranu dělnické třídy, na ochranu revolučních vymožeností Února, na ochranu socialistického zřízení a internacionálních zájmů československého státu». Takto mluví G. Husák (RP 25. 2. 1970) a je patrné, že tady jde o několik nobyčejně vážných problémů: o možnost politických procesů proti exponentům polednové politiky, o charakter a kvalitu platného práva, o závislost nebo nezávislost justice, o existenci nebo neexistenci nezávislé kontroly bezpečnosti. Před chvílí jsem se zmínil o tom, že radikální křídlo konzervativců usiluje o trestně právní odpovědnost «pravice»*. Podobnému postupu nejsou centrističtější konzervativci a centristé právě nakloněni a potud mají také plnou podporu drtivé většiny společnosti. G. Husák však sám odmítá představu, že «by u nás jakési ultrakonzervativní síly tlačily na nás, tlačily na mne, abychom tu zavedli jakýsi policejní režim či teror» a jednoznačně prohlašuje: «Ústřední výbor ví velmi dobře, že ani ve vedení strany, ani v ústředním výboru nejsou síly, které by usilovaly o návrat k 50. letům, o křivení a znásilňování zákonů. Naše strana se nesníží ke konstruování umělých procesů, umělých vin, a to ani proti politickým protivníkům» (RP 31. 1. 1970). Je však veřejným tajemstvím, že takové síly v ústředním výboru jsou (Rytíř, Mestek, Kapek, Pastyřík a jiní) — a že

* *Schůze tzv. starých komunistů v libeňské Čechii — 9. 10. 1968 — přijala «dopis generálnímu prokurátorovi ČSSR požadující trestní stíhání některých občanů za činnost v polednovém období a v srpnových dnech» (srov. Dopis předsednictva ÚV KSČ ústřednímu výboru KSS a krajským a okresním výborům KSČ a KSS z 25. 10. 1968).*

jsou i jinde. O této otázce musíme ovšem uvažovat v souvislosti s neustávajícím odhalováním «pravice», jež se přitom obviňuje z nejrůznějších velkých i malých trestních činů. Z právního hlediska by se zřejmě mělo říci: buď jsou tato obvinění právně opodstatněná a prokuratura tedy má vyvodit závěry proti obviňovaným, anebo taková nejsou, a je pak třeba příslušných zásahů proti obviňovatelům. Dnes se sice o možnostech právní ochrany osobnosti nedá dost dobře hovořit, ale přesto se vytváří představa o velkomyslnosti dnešních vítězů: takové zločiny pravice páchala a přesto procesy nejsou. Nádech této velkomyslnosti pozoruji i v tomto Husákově výroku: «Všechna opatření, která u nás od dubna minulého roku uskutečňujeme, byla těžkým a náročným bojem. V historii lidstva bylo po podobných katastrofách (!) vždy mnoho šibenic a plné věznic. I nás obviňují z politických procesů. V našich věznicích je však dnes 5000 prázdných míst» (RP 27. 4. 1970).

Je to vůbec pozoruhodný výrok. Změna politického vedení a politické linie — i když je odpůrci považovali za «katastrofální» — je už málokde doprovázena množstvím šibenic a plnými věznicemi; takové věci se objevují jen tam, kde se novou politikou potlačily progresivní síly, a kde se upevňuje vysloveně nedemokratický režim, anebo tam, kde humánnější demokratické formy nikdy neexistovaly — tak tomu bylo třeba v Indonésii, v Kongu, v Násirově postupu vůči egyptským komunistům, v Bumedienuvě konfliktu s Ben Belou, a podobně. V souvislosti s kolínským procesem proti komunistům Marx mj. napsal, že politický odpůrce je člověk jiných názorů a cílů, nikoli «zločinec»; proto je soud nad ním, který vede politický vítěz, pokrytectvím. Je to názor, který politický boj civilizuje; ale praxe socialistických zemí se mu velmi vzdálila, když politické odpůrce povýšila na politické zločince, když politické spory začala řešit trestně právními sankcemi. (Tak třeba Novotný vyřešil politický konflikt s R. Barákem tak, že ho nechal odsoudit za rozkrádání.)

Není tedy žádné velkomyslnosti tam, kde se jakž takž udržují elementární předpoklady civilizovaného řešení politických bojů a změn, (i když někde a někdy už toto znamená pokrok). Zcela jistě však podobné náznaky velkomyslnosti nevítají ti, kdo chtějí dovršit

«politické» vítězství odsuzujícími výroky soudu. Tak třeba na 8. schůzi sněmovny lidu (27. 5. 1970) se říkaly takovéto věci: «Není nutné, abychom se zde přesvědčovali o tom, že v socialistickém státě v roce 1968 působila kontrarevoluce a protisocialistické síly v tom směru, aby rozvrátily socialistický společenský řád a naši socialistickou republiku . . . Ptám se proto, kdy dojde k postihu kontrarevolucionářů a protisocialistických sil za trestná jednání, kterých se dopustili v letech 1968-1969, co brání jejich postihu, kdo zodpovídá za to, že nejsou uplatňovány československé platné zákony, kdy se dočkáme spravedlivého postihu těch, kteří naši socialistické republiky napáchali tolik škod . . . » (Dohnalová); «je naprosto správné, že v usnesení je úkol pro vládu, v němž se jí ukládá, aby vytvořila předpoklady pro to, aby mohli být potrestáni všichni kontrarevolucionáři z roku 1968 a 1969 a všechny ostatní kontrarevoluční činy. Mám však dojem, že by tato věc měla být termínována, do kdy se to má udělat, protože máme někdy také zkušenosti, že tyto choulostivé otázky se z různých, často i osobních důvodů odkládají tak dlouho, až se dostanou na pozice, kdy se téměř nedají řešit . . . » (Kalkus); «Mám k návrhu usnesení připomínku, aby generální prokuratura předložila do konce roku 1970 sněmovně lidu zprávu o trestné činnosti kontrarevolučních sil v roce 1968 a 1969 a jejich postihu» (Havlíček).

To je volání po procesech; ministr vnitra R. Kaska na ně odpověděl dost rozpačitě: «Odpovědět na otázku, kdy dojde k postihu, je těžké. Musíme se v této věci opravdu solidně rozebrat. Dáváme na to dohromady své síly, abychom to udělali kvalifikovaně, abychom se nedopouštěli nějakých konstrukcí, před čímž nás varuje vedení naší strany, abychom nekonstruovali a fakticky dokumentovali. Svobodná Evropa nás chce natlačit (?) k tomu, aby politické procesy začaly v červnu . . . Tak postupovat nebudeme . . . » Nechci předpovídat, zda procesy budou nebo nebudou — z fakt, která jsem uvedl, vyplývá, že být mohou (a mnohé nasvědčuje tomu, že některá místa v bezpečnostních a jiných aparátech by už dnes pro ně mohla dát připravené podklady), ale že nemusí být nutně, nebo že mohou být podstatně omezeny. Většina naší společnosti i vlivné části centristů jsou proti takovému řešení a sama myšlenka poli-

tických procesů je výrazně «antilednová» — nutně by také zlepšila posice krajních konzervativců na úkor umírněnějších a centristů: toto mluví proti nim nebo pro jejich strohé ohraničení. Jestliže se však určitá činnost už kvalifikovala — s celou oficiálností — jako kontrarevoluční a směřující proti takovým základům našeho společenského a státního zřízení, které jsou zakotveny v ústavě, nešlo by už o vykonstruované procesy. Tady jsou zločiny i zločinci dáni předem — ještě před aktivitou bezpečnosti, prokuratury a justice: konstrukce by se mohly omezit pouze na určení okruhu lidí spojených společnou a nesporně protiprávní činností. Toto by nepochybně ulehčilo ospravedlňování politických procesů, jež by navíc byly pravým a teprve přesvědčivým důkazem jednak kontrarevoluce, jednak oprávněnosti a nezbytnosti intervence. A mohly by také dodat větší jistotu dnešním vítězům a hlavně těm z nich, kteří nepovažují existenční strach za dostatečný k pokoření a rozbití «pravice».

Toto mluví pro možnost procesů, ačkoli by zřejmě muselo předtím dojít k ještě výraznějšímu «zkonzervatění» politického vedení, protože z hlediska toho pojetí, v němž jsou procesy podmínkou důslednějšího postupu proti «kontrarevoluci», je i Husákův nedůrazný legalismus smířlivectvím a oportunistem. Ale ani toto není možné říkat jednoznačně — aspoň na základě maďarských zkušeností, o kterých se u nás tak často mluví. Takto o tom píše R. Hoffmann (Revue dějin socialismu 1/1970): «Důležitým politickým problémem vnitřní konsolidace i upevnění mezinárodního postavení MLR se stalo řešení záležitosti bývalého předsedy vlády Imre Nagye. Ten se 4. 11. 1956 — spolu s téměř 50 člennou skupinou jemu blízkých osob — uchýlil na velvyslanectví Socialistické federativní republiky Jugoslávie. Později projevil diplomatickou cestou přání opustit území Maďarska a měl zřejmě v úmyslu emigrovat do Jugoslávie. Maďarská vláda při jednání o této otázce s jugoslávskou vládou pravděpodobně zaručila I. Nagyovi beztrestnost, o čemž svědčí i prohlášení J. Kadára v rozhlase 26. 11. 1956: «Slíbili jsme, že proti němu nepovedeme trestní řízení, i když sám uznal svou vinu. Svůj slib jsme dodrželi». Po opuštění budovy velvyslanectví SFRJ byl sice Nagyovi a jeho společníkům umožněn odchod ze

země, ne však do Jugoslávie, ale do Rumunska, kde mu podle Kádárových slov rumunská vláda poskytla asyl. I když byly známy některé činy I. Nagye (například vyhlášení neutrality Maďarska, vystoupení z Varšavské smlouvy, výzva k OSN o pomoc), které podle maďarské ústavy zakládaly skutkovou podstatu trestního činu vlastizrady (!), nepovažovala maďarská vláda a vedení strany za politicky únosné v té době I. Nagye soudit. Jeho popularita v národě jako symbolu boje proti Rákosiho systému byla ještě tak velká a prestiž Kádárovy vlády v zemi zatím tak malá, že bylo nebezpečí nového politického výbuchu. Vedení strany a vlády zřejmě nepočítalo s procesem proti I. Nagyovi a jeho společníkům ještě ani v době, kdy se začala ideologická kampaň proti maďarskému revizionismu, za jehož hlavního představitele byl I. Nagy označen. Situace se pravděpodobně změnila až na jaře 1958 v souvislosti s mezinárodní kampaní proti «jugoslávskému revizionismu». Dodatečné oznámení soudního procesu proti I. Nagyovi a jeho společníkům, jejich obvinění z «organizování spiknutí, jehož cílem bylo svrhnout lidově demokratické státní zřízení v Maďarsku» a konstatování, že «rozsudky smrti byly vykonány», zněly v létě 1958 dost překvapivě (I. Nagy, P. Maléter, M. Gimes a dr. J. Szilády byli odsouzeni k trestu smrti, S. Kopácsi na doživotí, F. Donáth na 12 let, F. János na 8, Z. Tildy na 6 a M. Vásarhely na 5 let ztráty svobody; G. Losonczy zemřel ve vyšetřovací vazbě). Poprava I. Nagye vyvolala sice prudké zhoršení maďarsko-jugoslávských vztahů a vlnu protestů ve světě, v zemi samé však nedošlo k veřejným projevům nesouhlasu. I to bylo svědectvím postupující konsolidace nového režimu a upevňování pozic Kádárovy vlády». Ano, i to lze pokládat za svědectví konsolidace režimu: zatímco celý svět protestuje, lid doma se už podařilo umlčet. V čem všem ČSSR bude asi ještě následovat osud Maďarska . . . ?

Generální prokurátor Feješ mluvil v rozhlase o těch, kdo se zabývali stíháním rozšiřovatelů Zpráv, ačkoli bylo jasné, že to není právní problém. A v rezoluci slovenských komunistů-internacionalistů se navrhuje «dodatečně udělit kolektivu zaniklého časopisu 'Zprávy' československé státní vyznamenání», neboť «schrály velkou a velmi významnou úlohu při konsolidaci našich poměrů»

(Socialistický dnešek 14. 1. 1970). Teď chybí už jenom to, aby někdo navrhl udělit československé státní vyznamenání těm politikům, kteří o intervenci rozhodli, a těm velitelům a vojákům, kteří se při ní zvláště vyznamenali. Neboť je přece jasné, že intervence se všemi škodami, které způsobila, se vším střelením u pražského rozhlasu, Národního musea a jinde, které ohrožovalo životy lidí, i s těmi desítkami zastřelených a se vším dalším, není právním problémem. Zato jsou právním problémem obrana a protest proti tomu všemu; jsou jí «ilegální» letáky a tiskoviny, «ilegální» použití a činnost rozhlasových stanic — tak to slyšíme skoro denně. A právním problémem je snaha «dubčekovců» o větší rozsah demokracie a svobody pro náš lid; a zločinem proti státu a našim národům je politika upevňující suverenitu našeho státu. V takové době žijeme: velcí vlastenci jsou odsuzováni za vlastizradu a odsuzují je lidé tolik vlaštní k osudům a potřebám vlastního národa. Akční program předpokládal řadu významných změn týkajících se bezpečnosti, prokuratury a justice i platného práva — včetně nové ústavy —, které měly zvýšit právní jistotu občanů a působit proti právnímu nihilismu, který se u nás tak zakořenil. V tomto duchu tehdy uvažovali i praktičtí a teoretičtí právníci — svědčí o tom třeba Memorandum právnické fakulty Karlovy university uveřejněné v roce 1968, v němž se odhalují slabiny v postavení justice, privilegovanost prokuratury, nedostatečnost právních záruk a mnoho jiných nedostatků tehdy platného právního řádu. Ostatně právnická literatura nejen z tohoto roku, ale i z minulých let je dostatečně výmluvná, i když už v dobách Novotného došlo k některým dost významným změnám k lepšímu — přirozeně od velmi špatného stavu, který do roku 1956 existoval. Z reformních snah šedesátého osmého roku se však nic podstatného neuskutečnilo a navíc jsme později dostali drastické mimořádné zákonodárství, jež docent Zdobinský z pražské právnické fakulty v rozhlase obhájil s poukazem na V. I. Lenina: byl pro důslednou zákonnost, ale zároveň nás učil nevázat se v zájmu revoluce literou zákona. To také svědčí o proměnách, k nimž po srpnu a pak po dubnu došlo, a které v nás sotva mohou živit jistotu, že teoretičtí a praktičtí právníci po tak velké kritice otřesných věcí z padesátých i jiných

let mohou tvrdě čelit všem pokusům o zneužití justice proti politickým odpůrcům dnešní linie.

Tyto a jiné věci mám na mysli, když poslouchám ujištění, že přísnost zákona zasáhne jen ty, kdo zákon porušují. My máme u nás zkušenosti s účelovým používáním práva, jež se neváže nějakým kodexem občanských a lidských práv (Společnost pro lidská práva byla konečně také označena za «kontrarevoluční»), ale přesto chce zůstat v rámci legality, a proto vše obléká do právních norem a právní normy se konstruují tak, aby mnoho dovolily. Takový formální legalismus nebo pseudolegalismus u nás dnes zase převládá a ten je důležitější než to, zda je nebo není v souladu s ústavou, jež je — podle mínění právníků — také velmi nedokonalá. Tento pseudolegalismus vede třeba k takovýmto situacím: hlavní prokurátor v procesu s M. Švermovou — E. Švach — pro ni navrhl nejprve trest odnětí svobody na 25 let, pak (po příslušných politických změnách) jeho snížení na 10 let a ještě později propuštění obžalované; on je také podepsán na žalobě pro porušení zákona, ačkoli se na tomto porušování sám tak aktivně podílel. Pak se tento muž ocitl v Úřadu pro tisk a informace a jeho podpis se objevil na výměru o zastavení časopisu Doba, kde byl šéfem redakční rady R. Richta.

O charakteru platného práva svědčí ostatně i mnohaměsíční vazba Pachmana, Tesaře a Baťka, jakož i trestní stíhání ostatních autorů a signatářů «deseti bodů», v nichž se orgánům našeho státu tlumočí znepokojení nad podubnovou konsolidační politikou i protesty proti jejím metodám a důsledkům. Cílem tohoto práva je vyloučit demokracii a demokratické posuzování činnosti vlády a vůbec politického vedení. Neporušit zákon — a mít tak jistotu — znamená vzdát se demokratických práv. To zní méně vznešeně než slavnostní vyhlášení legality, ale tak to je; a je také přirozené, že i když to doléhá na všechny, postihováni jsou především «nepolepšitelní jednotlivci» vzpírající se takovéto konsolidaci. Zmínil jsem se už o tom, že pro radikální či sektářské křídlo konzervativně centristického seskupení je i tento pseudolegalismus zbytečnou měkkostí. Pro ně je kontrarevoluční už sama myšlenka právní rovnosti občanů. Cítí se nadřazení nad ostatní, protože jsou pevnější

než oni. Jiné spoutávají povinnostmi, sami se však jimi neváží. Nemohou potřebovat nestrannou a nezávislou spravedlnost, která by jim měřila stejně a zavazovala je jako každého druhého, protože by zmizela zvláštnost a privilegovanost jejich postavení.

V duchu této pseudolegality ministra spravedlnosti J. Němec odsoudil «dlouhodobě uplatňovaný názor, jako by soudnictví nebylo důležitým mocenským nástrojem, v němž není třeba soustavně posilovat stranický vliv» (RP 28. 10. 1969); a Večerní Praha pod výmluvným titulkem Mocenské orgány státu plně do služeb strany píše o volbě «angažovaných a straně oddaných soudruhů» a o potřebě «zjednodušením administrativy urychlit a z třídního hlediska zdokonalit soudní rozhodování» (6. 2. 1970). Tyto hlasy směřují proti nezávislé a nestranné justici, bez níž nelze vážně o právní jistotě občanů mluvit. Nejsou to uřeknutí horlivců, ale cílevědomá linie. A je celkové politické klima takové, aby právní jistotu povzbuzovalo? Už v srpnu 1969 mluvil G. Husák o tom, že pravicové a antisocialistické síly přešly «přímo na legální formy práce», že masově vydávají ilegální letáky, organizují šíření panik a hrůz, svolávají ilegální schůze a porady, organizují rozvrat ve společnosti a ekonomice a ještě jiné věci: «Pozorujeme přímo některé činy sabotážního charakteru v průmyslu, v dopravě, v zásobování . . . » (RP 20. 8. 1969). Ministr Šimon vysvětloval v televizi kalamitu s elektrinou, k níž došlo na sklonku roku 1969, také sabotážemi třídních nepřátel. J. Hečko v souvislosti s ohalením protistátní organizace — tzv. «Revoluční socialistické strany (Československa)» — rozvíjel takovéto úvahy: «Jsou reálné náznaky toho, že členové organizace se neomezovali jen na tuto činnost, ale že měli také aktivní vliv na stávký. Ale také na sabotáže, ba i na požáry, kterých byl v letech 1968 a 1969 tak neobyčejně vysoký počet, že se nedají přejít prostým zdůvodněním 'nešťastná náhoda'. Členové organizace viděli svůj vzor v některých extremistických skupinách na Západě, v jimi proklamované anarchii, nepořádku, výtržnictví a chaosu . . . » (RP 17. 1. 1970). A K. Sršeň a Z. Hoření tak mnohovýznamně píší o autonehodě E. Riga: «Kolem rovina a vpředu přímá čára silnice. Žádná srážka. Snad selhal stroj. Snad . . . Dnes sotva dostaneme odpověď, proč Rigo havaroval. Indispozice? Ner-

vové vypětí? Náhoda? Defekt? Vůz byl nový. 'Ne, neumím si to dodnes vysvětlit, zamyšleně říká soudruh Rigo» (RP 12. 2. 1970). Nestálo by to za řeč, kdyby se tomu mohlo svobodně a veřejně čelit; hrozné je to proto, že to není možné a že to dokazuje, kolik by se zase našlo těch, kdo by různé konstrukce představili jako nejvyšší spravedlnost. Všechno, co jenom trochu připomíná pluralitu a autonomnost politických a zájmových organizací, se nemilosrdně likviduje. Národní fronta je strážcem a nástrojem bezpodmínečné poslušnosti a dokonce i počet odborových svazů se zmenšuje, aby se mohlo lépe čelit autonomistickým tendencím. Svaz družstevníků rolníků ztratil vůbec vážnější význam tím, že dnes uznává pouze kolektivní členství — členem se může stát pouze jednotné zemědělské družstvo (RP 23. 4. 1970). Centralizují se (nebo — zatím — sjednocují) mládežnické a dětské organizace a k tradiční poslušnosti se přivádějí nekomunistické politické strany, které obroda přece jen poznamenala.

Tak se zase obnovuje stav, v němž jsou vyloučeny nebo naprosto ochromeny autonomní kontrolní mechanismy, a kdy tedy i právní jistota je úplně závislá na sebekontrolě a sebeomezení politického vedení strany a země.

6. TI, PRO NĚŽ LEDEN NEBYL NUTNÝ

Radikální konzervativci dospěli ke všemu dřív než Husákovo vedení z toho prostého důvodu, že zůstali na předlednových stanoviscích — vyvíjeli se a rozvíjeli jen v tom smyslu, že důsledněji zjišťovali a odmítali «liberalistické» a jiné rozkladné vlivy, které způsobily pád Novotného režimu. Z této pozice je Leden rozvinutím a uvolněním všech špatností a nelze mu proto přiznat žádnou pozitivnost. Jodasovský Rozbor situace v ČSSR po Lednu 1968 to říká s příkladnou otevřeností: «Je to v dějinách dělnického hnutí poprvé neuvěřitelný případ, kdy kontrarevoluce vzešla z předsednictva ÚV strany . . . Vznik krize v naší straně je . . . vykládán tak, jako by nynějšímu předsednictvu ÚV KSČ šlo v lednu o nápravu chyb a deformací dřívějšího vedení, což prý bylo údajně reakčními

živly zneuzito ke kontrarevolučnímu nástupu. Toto tvrzení je ovšem chybné, neboť za všechny chyby a deformace jsou zodpovědni právě všichni nynější členové předsednictva a tajemníci ÚV KSČ, kteří v aparátě strany po celou dobu působili. Kdo nepochopil, že tyto chyby a deformace byly po řadu let revizionisty ve straně záměrně zaváděny, že to bylo součástí příprav kontrarevoluce — nepochopil nic, co se u nás děje. Ke Komunistické straně Československa je nutné vědět nejen to, že v roce 1948 provedla demokratickou cestou revoluci, ale i také, že v roce 1968 provedla demokratickou kontrarevoluci.»

Tato důslednost je těžko přijatelná i pro ty «muže ledna», kteří se brzy rozešli s «dubčekovskou» linií, protože i oni jsou tady obviňováni z účasti na «kontrarevoluci». Velmi se to dotýká i G. Husáka, který byl a je velmi «antinovotnovský», a který ve své době radikálněji — ve srovnání s českými — zasáhl proti Novotného oporám na Slovensku. Byl to zásah vedený z centristických pozic a byl méně zranitelný už proto, že byl celý ve znamení konsolidace. To poněkud pozdrželo formování krajních konzervativců na Slovensku, ale opravdu jen poněkud. Tyto síly jak v Čechách, tak na Slovensku sice přijaly Husákovu linii, ale ani tehdy, ani dnes ji nepřijaly bezvýhradně. V době mezi srpnem a dubnem byli oni první, kteří uznali oprávněnost intervence a kontrarevoluční charakter Dubčekovy politiky — tady jsou jejich zásluhy a o ně se opírají při neustávající kritice trvajících nedůsledností v konsolidační politice; ostatně i moskevský protokol požadoval ochranu těchto «čestných komunistů», kteří dobře ví, co chtějí, a co musí dělat ten, koho uznávají.

G. Husák tedy nemůže sdílet jejich výklad Ledna a je v tom také jednoznačný: «O žádný puč nešlo. Ústřední výbor strany má právo své vedoucí funkcionáře měnit; nikdo není ani doživotním prvním tajemníkem, ani presidentem, ani ministrem, ani ničím jiným. Lidé, kteří říkají, že šlo o puč, nebo že se Lednem otevřela cesta ke kontrarevoluci, nechtějí vidět krizový stav u nás před lednem a možná obhajují své osobní pozice, které měli před lednem 1968» (RP 5. 1. 1970). Jednoznačné to je, ale Leden se přitom už smrškl na pouhé odvolání Novotného, hlavní překážky tvůrčího řešení «nazrálých

problémů». Tady už není nic o podílu *systemu* na vzniku «krizového stavu», o potřebě jeho reformování.

Leden redukovaný na odstranění Novotného je sotva něco víc než puč a jeho «nutnost» nemá organické vazby na stav naší společnosti. Nebyl nutný ani z hlediska dnešní politické linie, protože ta jen zvýrazňuje to, co i v předlednovém systému patřilo k jeho nosným pilířům. Je tedy úplně pochopitelné stanovisko těch konzervativců, kteří vidí špatnost Ledna, protože je naprosto logické: co je dobrého na tom, že jsme prošli takovým dramatem, když se stejně musíme vrátit k tomu, co už tady bylo? Správný by byl takový postup, který by nutil Novotného k radikálnějším zásahům — kritika jeho tvrdosti a nedemokratičnosti, jež zněla na prosincovém a lednovém plénu, byla škodlivá, a to dokazuje i dnešní politická linie. Z konzervativního hlediska není špatné odvolání Novotného samo o sobě, ale důvod, proč se tak stalo: měl být kritizován a třeba i odvolán za přílišný «liberalismus», za to, co se mu dneska vytýká, a pak by i nejradikálnější konzervativci uznali pozitivnost Ledna a shodli se v této věci i s Husákem. Novotný by jistě tehdy nezašel tak daleko, jak jsme toho svědky dnes, ale to by neudělal žádný z konzervativců, kdyby nebylo intervence, která nynější tvrdost ospravedlňuje, umožňuje i vyžaduje. To jsou také důvody, proč se «progresivisté» nelekají «návratu před Lednem» — slibuje se nám, že k tomu nedojde —, protože by to znamenalo návrat k lepšímu stavu, než je ten dnešní.

Lidé všelijak zdiskreditovaní a všeobecně odmítnutí v době československého jara, lidé odpovědní za tolik špatností nyní znovu vstali jako ti, kdo nás mají spasit. Čím však mohou přispět našim národům lidé, kteří jsou hrdi na to, že jimi žádné zločiny neotřásly, že nikdy nezakolísali, že vždy zůstali věrni a vždy všechno hájili? Tito obhájci příčin, které zplodily takové špatnosti, se vydávají a jsou vydáváni za šlechetnější a poctivější, věrnější a čestnější i internacionalističtější, než jsou ti, kdo chtěli tyto zdroje zla odstranit. Z těch se tedy nyní stali nejkompetentnější vychovatelé — tak třeba v jedněch okresních novinách čtu: «Projevy člena ÚV KSČ a poslance Národního shromáždění soudruha Mesteka a zástupce náčelníka HS STB soudruha Molnára ukázaly stovkám členů naší

stranické okresní organizace příčiny a důsledky nedůsledného a slabošského Dubčekova vedení v tak zvaném polednovém období 1968-1969 a současně nás posílily v boji proti pravicovému nebezpečí» — toto píše ideologické oddělení OV KSČ v Kutné Hoře (Úder 12. 3. 1970).

Žijí minulostí a přítomnost je poučila jen v tom, že hájit svůj svět musí ještě důsledněji a pevněji. Za zvláštní zásluhu se jim uznává to, že jasněji a dříve než jiní viděli zhoubnost Dubčekovy politiky — v tomto jim nemohou konkurovat ani centrističtí kritikové obrody — a že se proto nepodřídili linii, kterou sledoval. Jejich stranická nekázeň z roku 1968 se tak povyšuje na vrcholy uvědomění, pevnosti a věrnosti. Projekt nových stanov, který chránil právo menšiny na odlišný názor, v tom ostatně nic katastrofálního nespatořoval: to ovšem stoupenci monolitní jednoty nepovažovali ani v oné době za nic dobrého. Jsou prostoupeni přesvědčením, že strana musí patřit jen jim — v této věci jsou naprostí absolutisté, a proto v nástupu sil jinak orientovaných hned čichají ohrožení strany i socialismu. Jejich dnešní zásluhy nejsou ovšem v právním slova smyslu jejich, protože se neprosadili vlastní pevností a samostatně. Tvoří vnitřní součást a oporu intervenčních vojsk a od nich také odvozují své vítězství — jejich pravda a pevnost je v pravdě a pevnosti těchto vojsk; je tedy velmi relativní a naprosto vratká, je-li posuzována z našich vnitřních poměrů, a proto jsou právě oni předvojem v hanobení naší vnitřní pravdy.

Už v dobách Novotného, v tehdejší byrokratickokonzervativní promíšenině zrálo a pod tlakem objektivních potřeb se prosazovalo vědomí, že je nutné měnit principy kádrové politiky a jiné věci příliš spoutané úzkým pojetím «třídnosti». To všechno se teď zavrhuje, a tak i v tomto směru je radikální konzervatismus pro rozvoj naší společnosti olověným závažím. Výmluvný je tu třeba Jodasovský Rozbor: v souvislosti s teoriemi vědeckotechnické revoluce se zde praví: «Tyto teorie řadu let u nás hlášané měly za následek to, že profesionální funkcionáři strany se honili za dosažením akademických titulů, zanedbávali své stranické povinnosti, stali se elitou, která se odtrhla od dělnických mas a nakonec sami ztratili víru v dělnickou třídu a její vedoucí úlohu ve státě. Stranický aparát

přestal dělnické třídě rozumět, dať se z valné části do služeb měšťáckých vrstev, a tím se stal buď aktivním nebo pasívním pomahačem kontrarevoluce». Tak je nebezpečné vzdělání a tak jsou škodlivé úvahy Richtova týmu o vědeckotechnické revoluci.

Říkají o sobě: «My, čestní a poctiví komunisté». Snad nikdy se u nás tolik nemluvilo o čestnosti a poctivosti, jako právě v této době, kdy je oboje tolik zraňováno. U nás kdysi Havlíček pracoval s termíny poctivá a nepoctivá a rozumná a nerozumná politika a je úplně správná Chalupného poznámka, že heslo «rozumné a poctivé politiky» je heslem neurčitým a nepolitickým. Označení «poctivý» a «čestný» (a také ještě věrný, zdravý, zasloužilý a starý člen strany) patří do oblasti moralistické — nic nevypovídá o světonázorové, politické a morální orientaci «čestných a poctivých» nebo jinak: jejich konkrétní politickomorální a světonázorová orientace nemá organické vazby na poctivost a čestnost. Jsou to zástupné termíny, jež mají etizovat jejich orientaci, ale tato etizace je čistě vnější a není tedy pravým morálním hodnocením. Pro politické a světonázorové hodnocení jsou tyto pojmy naprosto nevhodné, neboť jsou mimopolitické a mimovědecké. Je to moralistní slupka, jež má budit zdání vznešené nezištnosti a diskreditovat odpůrce. To už výraz «komunisté-internacionalisté» je přesnější, protože z něho lze vyčíst jejich antinacionálnost — tak důslednou, že suverenita našeho státu je pro ně podřadným problémem a pro některé i «odporným pojmem» (tak se vyjádřil V. Zima, Rovnost 27. 5. 1970).

Toto je tedy krajní «levice» konzervativně centristického bloku. Ta se netrápí nad vlastní izolací v našich národech, protože si pro ni našla vznešená pojmenování. Proto je důslednější než důsledné Husákově vedení a proto si také zatím střeží vlastní autonomii, vlastní linii i autonomní formy nejrůznější činnosti — až po vydávání vlastního «nelegálního» časopisu, neboť ani Tribunu nepovažují za dostatečně zásadovou. Tvoří «nátlakovou skupinu» uvnitř zmíněného bloku a disponuje vlastní organizací intelektuálů — Levou frontou; má i významnou organizační základnu ve Svazu československo-sovětského přátelství.

I když je Husák tomuto seskupení blíže než Dubček, který se svými pokusy o sblížení se «starými a zaslouženými komunisty» neuspěl,

a i když někdy mluví jejich jazykem, rozdílů v mnohých, a to základních věcech mezi nimi zůstávají. «Levice» je velmi imunní vůči jakémukoli přičesávání, jež by ji přiblížilo mírnějším konzervativcům nebo centristům, a zároveň ostražitá proti pokusům příliš rozšířit její řady. To sleduje třeba A. Indra, když říká: «Levice měla v našem hnutí vždycky dobrý zvuk. Myslím si, že k levici je nutné počítat nejen, jak se to někdy prezentuje, soudruhy Biřaka, Indru, ale i soudruhy Husáka, Štrougala, celé předsednictvo ÚV strany, všechny soudruhy, kteří se hlásí k principům marxismu-leninismu. To je levice» (Rovnost 8. 1. 1970). Ale toto je pro onu levici, o které zde mluvím, už přílišné rozšíření pojmu, protože difference uvnitř celého bloku jsou méně určeny světonázorově, rozdílným pojetím marxismu-leninismu, a více takticky, rozdílným viděním aktuálních politických problémů a jejich řešení. Intelektuální představitel této levice, J. Lang, to výrazně ukázal v kritice přílišné benevolence k tzv. pomýleným, neboť ti jsou z jejího hlediska nepevní, kolísaví a nespolehliví stejně jako ti, kdo za těch «osudných měsíců buď mlčeli nebo si klidně pobývali na onom břehu»; a také v kritice těch sil — a to se jistě týká umírněnějších konzervativců a centristů -, které «jsou již uspokojeny ve svých představách a myslí si, že je dobojováno», které tedy upadají do smířlivosti a liberalismu — smrtelných hříchů z hlediska této «levice» (srov. Lidová armáda 13/1970). Každé politické vedení, které chce prorazit trvající izolaci a navázat živější kontakty s národem, musí takové názory přirozeně považovat za zhoubné. Z tohoto hlediska také s Langem polemizují J. Fojtík a M. Moc, kteří mu připomínají stranickou kázeň («rámcem . . . svobody kritiky musí být vždy linie strany . . . to je jedno z významných poučení nedávné minulosti a platí i pro soudruha J. Langa») a vysvětlují nutnost integrace s pomýlenými: «musíme bojovat s každým, kdo se staví do vědomé opozice», ale «tím se nic nezmění na skutečnosti, že mnoho lidí bylo a zůstává skutečně zmateno a dezorientováno. Nebrat tuto skutečnost na zřetel znamenalo by vytvářet si nepřátele z velké části národa». Na této polemice je podivuhodné ještě to, že její autoři o Langových invektivách prohlašují, že se «jako vejce vejci podobají 'antibyrokratickému' postoji pravice» (RP 17. 7.

1970); to je však jen dobově zabarvená polemická figura, která sotva probudí sympatie «pravice» k Langovi.

Veřejná polemika s krajními konzervativci, jež byla dlouho výjimkou, se tedy začíná; základem je však zatím boj proti «pravici» a v zájmu této věci jdou rozdíly stranou.* Dubček a jiní varovali Husáka na zář i jovém plénu — i před tím a potom — před touto «levicí» a toto varování bylo motivováno jak tím, že tohoto muže ještě příliš spojovali s Lednem, tak tím, že i v momentu porážky cítili odpovědnost za další vývoj naší země. Z toho se dělá závěr, že «pravice chce straně vnutit boj na dvě fronty». Tento závěr je nesprávný, neboť extrémně konzervativní orientace ohrožuje celou společnost; tady je jakýsi styčný bod mezi ní a Husákovým vedením. «Pravice» i celá společnost jsou dnes ostatně v situaci, kdy nic tomuto vedení vnucovat nemohou. Není to však jen naše pra-

* *Velmi kritické stanovisko k radikálním konzervativcům vyjádřili na Slovensku L. Pozlár a A. Štulrajtr. Pozlár řekl: «Funkce vrcholných orgánů strany nemohou převzít jiná 'centra' . . . Naopak, je třeba neustále upevňovat jednotu strany, její semknutost kolem Ústředního výboru . . . jakýkoli polycentrismus je neslučitelný . . . s principem demokratického centralismu . . . Ve straně může existovat pouze jedno centrum — její ústřední výbor . . . » (Večerník 15. 9. 1970). U Štulrajtera čteme, že se «vyskytují i skupinky soudruhů, kteří ať už z netrpělivosti nebo z jiných příčin narušují jednotný postup strany při plnění stranických usnesení a vydávají se div ne za jedině vyvolené pro boj s pravici . . . Osobují si práva stranických orgánů například v kádrových věcech a vnucují své skupinové a individuální, nezřídka kariéristické zájmy div ne ve formě ultimát. Stavějí věci tak, jako by oni a ne vedení strany, Ústřední výbor a ostatní orgány strany byli zárukou pevnosti našich přátelských spojeneckých svazků s SSSR . . . » (Nové slovo 37/1970). Ve všech těchto hlasech cítíme tendenci, kterou Rudé právo (30. 9. 1970) vyjádřilo komentářem «Ve straně je rovnost». Rovnost se zde klade proti politickým důsledkům dosud používané diferenciaci komunistů na «zdravé», «internacionalistické», «poctivé» atd., proti mocenským nárokům těchto zvláště v posledních dobách zasloužilých komunistů. Zatím je ovšem tato tendence dost nejistá a nebude se zřejmě prosazovat lehce — rovnost členů je ovšem nedosažitelná, ale o to nejde —, protože předpokládá umírnění těch, kdo první vyjádřili základní směry podubnové politiky, i když jen v jejich negativních antipravicových záměrech.*

vice, kdo varuje před «levicí». Třeba I. L. Szabó uvažuje takto: «Je velmi důležité pozorovat, že Československo projevuje zájem o naše zkušenosti. Tento zvýšený zájem nelze chápat jako hledání nějakého receptu, protože takový recept není, myslím však, že východisko je třeba vidět v leninském principu boje na dvou frontách . . . Může se vyskytnout otázka, zda boj na dvou frontách, tedy proti levicovému sektářství a jeho metodám neoslabuje boj proti pravici . . . naše zkušenosti nepochybně dokazují, že boj na dvou frontách neoslabuje, nýbrž posiluje boj proti «pravici» (RP 20. 11. 1969).

Může se namítat, že rákosziovské sektářství bylo nesrovnatelné se sektářstvím Novotného a jeho stoupenců; to je jistě pravda, ale ještě to nevysvětluje naši dnešní benevolenci k «levici». Ta přirozeně nemůže připustit, že nějaké sektářství existuje, protože má pro to lepší označení. O. Švestka, jak už jsem uvedl, velmi mírně napomíná, že popírání samo o sobě sektářství ze světa nesprovodí. Brněnská rovnost existenci nějaké «levicové» platformy vůbec popírá a vyhlašuje, že i kdyby existovala, boj na dvou frontách bychom nevedli, protože bychom na to neměli tolik sil (V. Kříž* 18. 7. 1970). Redakční článek Rudého práva (18. 5. 1970) sice existenci levicové platformy nepopírá, ale boj na dvě strany odmítá s podobným zdůvodněním: pravice «si umí celkem lépe spočítat, že by to oslabilo stranu, roztránilo její síly a zeslabilo tak útok proti pravici». A ještě profesor J. Kempný — jeho uvažování je vyrovnanější: «Pravice by nám chtěla vnutit boj na dvě fronty, protože v tom dnes vidí svou jedinou možnost, jak rozkládat stranu zevnitř. Protože ztratila své vedoucí pozice . . . , nezbyvá jí nic jiného než se snažit postavit komunisty proti sobě. V této taktice však pravici nikdy nahrávat nebudeme. Uvědomujeme si však také, že v naší

* Po projevu G. Husáka ke Dni horníků tentýž autor už vidí problém složitěji — píše, že «jsou mezi námi radikálové (někteří se jimi stali zhruba od poloviny roku 1969), kteří vyslovují výhrady» k Husákovu pokynu «nepřipustit permanentní čistku» a «najít správný poměr k těm, jimž bylo členství ve straně zrušeno» — radikálově hodnotí «tyto části projevu jako tendence příliš demokratizující» (RP 1. 10. 1970).

straně se po léta deformovaly leninské normy stranického života . . . Je jenom logické, že tyto nedostatky přežívají i dnes . . .» (RP 4. 8. 1970).

Je jenom logické, že i «levice» — z odlišných pozic — chce postavit komunisty proti sobě, že rozšiřuje pojem pravice, a tak nahlodává a ohrožuje seskupení centristů.

7. POKOŘENÍ ŠKOL

Už jsem mluvil o důvodech, které vedly k formování slovenských intelektuálů kolem Husáka a jeho národního programu. Toto seskupení se ještě před 21. srpnem sice mírně, ale přesto distancovalo od «extrémních» momentů «dubčekovské linie»; kratičkou dobu po 21. srpnu se i onon začlenilo do národní jednoty a odporu, ale už od mimořádného sjezdu KSS začalo sledovat konsolidační program daleko rozhodněji než intelektuálská sdružení v českých zemích, která byla Husákovými postoji právem velmi znepokojena. Po jeho «pádu na trůn» se ještě víc zradikalizovala, a tak se rozdily mezi českými a slovenskými intelektuály ještě prohloubily; už z toho bylo zřejmé, že pacifikace odbojových intelektuálů bude v českých zemích obtížnější. R. Richta tehdy napsal, že česká veřejnost dovedla dosud jen málo ocenit energický a vyhraněný politický postup s. Husáka, a v souvislosti s jeho příchodem do vedení vyjádřil naději, že «bude-li mít věda dost sil a vlastní kázeň, aby dostála podmínkám spolupráce, jež dovolí maximální svobodu vědy, a přitom nedá příležitost protivníkům socialistického vývoje, může se tu stanovit perspektiva takové vědeckotechnické revoluce a socialistického rozvoje, v níž by socialismus získal opravdu možnost realizovat všechny své ideály, a za níž by denní život lidí alespoň v dohledné době byl zbaven nouzí, které jej sužují» (Doba 21/1969). Jeho stanovisko bylo však výjimkou a v intelektuálních kruzích nevedlo k hromadnější změně stanovisek.

Ještě nějaké měsíce po dubnu 1969 byly patrné rozpaky, jak a co dělat proti neposlušným intelektuálům. Pak vystřídal prof. Hrbek prof. Bezdíčka (který jistě nebyl vhodným mužem pro tu školskou

politiku, která se měla dělat) ve funkci ministra školství ČSR a jako opory brzy dostal školské administrátory z Novotného éry — Podroužka a Havlína. Jeho první vystoupení, jeho Manifest pravdy a známý dotazník i jiné věci nezbudily ani tak zděšení jako úžas a rozhořčení, protože takového ministra školství bychom těžko hledali i v čítankově temných dobách Bachova i nebachova absolutismu. Oficiální politické orgány se k tomu zatvářily zdrženlivě, a tak vzniklo zdání, že to všechno je plodem přílišné a takřka chorobné horlivosti nového ministra. (Tato zdrženlivost byla ostatně patrná i při vzniku Leninského svazu mladých.) Z jeho opatření promluvil samodur: «já uvažuji tak: komupak by bylo příjemné dát někomu vychování a pak u něho vidět nepokornost?» (A. N. Ostrovskij) Od té doby jsme už mnohem častěji slyšeli úvahy o těch, jimž strana dala vzdělání, nebo kteří vystudovali za státní (dělnické) peníze a pak se zpronevěřili; to je právě ten samodurský přístup, který možnost vzdělání chápe jako udílení milosti, z níž pak musí plynout pokora a loajálnost a zřeknutí se práva používat samostatně vlastního rozumu.

Hrbkův dotazník z 16. září 1969, který na rektorech vysokých škol a děkanech fakult žádá «písemnou zprávu, obsahující přehled a zhodnocení nesprávných názorů, stanovisek, projevů a činů, zejména pravicově oportunistického, protisocialistického a protisovětského zaměření, které se v průběhu roku 1968 a 1969 vyskytly v orgánech školy a fakulty, ve veřejných vystoupeních jednotlivých učitelů, v orgánech studentského hnutí a ve veřejných vystoupeních jednotlivých studentů», což se v textu ještě podrobněji rozvádí — tedy tento dotazník označil L. Aragon za snahu «zavést v socialistické zemi systematické udavačství jako národní povinnost», za akt «ještě horší než byly vojenské operace 1968, a který by se v žádném případě nemohl uskutečnit, kdyby tyto operace nepředcházely», a kdyby nebylo «oficiální denunce toho, co celá země myslela, cítila a hájila od srpna 1968 až po naše dny» (Les lettres françaises, říjen 1969).

To není přehánění; tak se to cítilo i u nás a je to patrné i z toho, jak třeba Karlova universita odpověděla na tento dotazník: «Odpověď byla vypracována s vědomím, že vysoké školy mohou plnit svou

společenskou funkci pouze tehdy, když jejich učitelé, pracovníci i studenti velmi přísně dodržují určité etické zásady, a to i ty, které se netýkají pouze vědecké práce. Víme, že jinak vysoké školy klesnou na úroveň zařízení pro přípravu specialistů a přestanou mít charakter vysokých škol v tom smyslu, jak to odpovídá evropské kulturní tradici. Nemůžeme dopustit, aby takový osud potkal Universitu Karlovu. Tím je dáno, že na některé otázky Vašeho dopisu jsme této odpovědi nemohli reagovat». V textu odpovědi se dále píše, že «snahy University Karlovy byly ve shodě se záměry polednového vývoje KSC»; že se na ní «nevyskytl žádný případ antisocialistických sil», vychází-li se z definice G. Husáka; že na ní «nebyl po Lednu 1968 nikdo stíhán nebo diskriminován proto, že měl jiné názory na politický vývoj než ostatní pracovníci nebo studenti University Karlovy»; že vlastenectví pracovníků i studentů University projevované v letech 1968-1969 «nemělo v podstatě nic společného s nacionalismem v buržoazním smyslu, dokonce už ne se šovinismem nebo protisovětskými emocemi», že šlo «o cit, jemuž děkujeme za to, že náš národ nezanikl, o cit, který ve svých nejvyšších projevech vedl jak zakladatele University Karlovy, tak jejího rektora M. J. Husa k projevům a činům vytvářejícím trvalé rysy poslání University» (Informační zprávy University Karlovy 5/1969). Když čtu teď — ve čtvrtek 20. srpna 1970 — tato slova (podepsal je prof. L. Zachoval), nemohu se ubránit dojetí — tím spíše, už soulad se světlou tradicí Vysokého učení Karlova rychle zanikal.

Hrbkova horlivost ztrácela časem v důsledku rostoucí horlivosti jiných svou výjimečnost. Ministr prof. K. Boďa při zdůvodnění novelizace zákona o vysokých školách poukázal na to, že «krizové jevy a konfliktní situace hluboko zasáhly i do života vysokých škol», a že «ministři školství obou národních vlád pečují o to, aby život vysokých škol se vrátil do žádoucích kolejí»; že však «zákon o vysokých školách nedává dostatečné pravomoci ministrům, aby v mimořádných případech mohli učinit opatření k tomu, aby plně prosadili uplatňování stranické a vládní linie na vysokých školách» (RP 17. 12. 1969). Novelizace zvýraznila a rozšířila právě ty prvky, které směřují proti autonomii vysokých škol a akademické

svobodě, a které se většině učitelů vysokých škol zdály neúnosné a škodlivé dávno před Lednem. Mimo jiné dala ministrům školství možnost předkládat i takové návrhy na jmenování rektorů, prorektorů, děkanů a proděkanů, na nichž se vědecká rada školy neusnesla. Tato opatření vytvářela předpoklady pro «očistu» vysokých škol i pro jejich konformizaci — spojením existenční nejistoty pro nenapravitelné, s výhodami pro spolehlivé.

Rudé právo zveřejnilo 8. 1. 1970 tuto větu: «Všichni stoupenci pravicových názorů, signatáři manifestu 2000 slov, pokud ho veřejně neodvolali, musí opustit akademickou půdu» — byla pronesena v kulturním a školském výboru České národní rady! A už 8. září 1969 zaslal náměstek ministra školství ČSR Doc. V. Hendrych všem vysokým školám pokyn, aby «v návrzích na jmenování profesorů a docentů výrazně uplatňovali kromě hledisek vědeckopedagogických hlediska politická se zřetelem na předpoklady navrhovaných vysokoškolských učitelů společensky a politicky se angažovat v pedagogické práci mezi studenty . . . a věnovali náležitou pozornost politické charakteristice a hodnocení politickovýchovné činnosti navrhovaných» (Informační zprávy UK 5/1969). Nastupovali spolehliví rektoři a děkani, schopní ochotně nebo alespoň trpně dělat onu školskou politiku, jež tak hluboce odporuje poslání našeho vysokého školství. Na Karlovu universitu byl dosazen prof. Švestka, který na rozdíl od svého předchůdce v ní už viděl hotové semeniště «pravice». A nový rektor brněnské university J. E. Purkyně — prof. J. Vašků — v nástupním projevu řekl, že se na každé fakultě «musí vytvořit ideově pevné jádro představované novými akademickými funkcionáři, nově jmenovanými docenty a profesory» a ještě jiným i; že «budeme jako universita důsledně vysílat do ciziny pouze ty pracovníky, kteří nám zajišťují svou dosavadní vědeckou erudicí a svým politickým profilem, že budou skutečnými kulturními vyslanci této země»; že «v souhlasu s novelou vysokoškolského zákona bude provedeno jmenování docentů a profesorů . . . bez habilitačního a jmenovacího řízení, kde půjde o zájem školy, aby takto v co možná nejkratší době byly učitelské kádry posíleny o plně kvalifikované . . . pracovníky, kteří mimo jiné osvědčili svoji vysokou politickou vy-

spělost pevným setrváním na pozicích marxismu-leninismu v dobách pro naši stranu nejhorších» (Rovnost 12. 2. 1970).

Vysoké školy byly ovšem velmi silně ovlivněny polednovou politikou — a i to je slabý výraz, protože vlastně patřily k jejím iniciátorům. Usnesení předsednictva ÚV KSČ o výuce marxismu-leninismu na vysokých školách, které v «zájmu zabránění dalšího rozšíření nesprávných, marxismu-leninismu, politice KSČ a zásadám výstavby socialismu cizích názorů v řadách vysokoškolských studentů» drasticky zasáhlo právě ústavy a katedry, jež měly být oporu strany na vysokých školách, svědčí o hloubce «pravicové nákazy», ale i rozhodnosti vrátit je k dřívější služebnosti vůči linii i běžné politice strany. Ještě v únoru 1970 si stýská K. Hoďák, CSc, že se «zatím nepodařilo účinně paralyzovat vliv stoupenců pravicového oportunistu a antisovětiismu na . . . stále ještě značné části pracovníků i studentů vysokých škol», a že «názory . . . poplatné nesprávným polednovým a posrpnovým náladám, spolu s opatrníckými postoji, až vyslovenou nedůvěrou k novému vedení strany a jeho politické linii, dosud přežívají nejen mezi nestraníky, ale i u většiny komunistů, pracujících na vysokých školách» (Rovnost 12. 2. 1970). Tady se ovšem stále mluví o českých školách. V této době — začátkem roku 1970 — se už vlivem nejrůznějších opatření i vznešených a nízkých motivů zformovala na vysokých školách «zdravá jádra», odhodlaná k různým očištným akcím. Provádějí je bez větších nesází a bez významnějšího odporu. Pohled na tuto «intelektuální elitu» už není tak povzbudivý a Löbl by na tomto jejím postoji z roku 1970 nemohl tak optimistickou teorii vybudovat. Selhala všechna ujišťování o solidaritě, a to má jistě řadu příčin, které nelze redukovat jen na přiznání porážky: na této skleslosti, jež není bez silné příměsi demoralizace, se zřejmě významně podílí vnitřní rozštěpení intelektuálů, dané mnoha — i generačními — faktory.

Hlavním prostředkem tohoto rozštěpování, a tím i konsolidace intelektuálů je uplatňovaná metoda «diferenciace». Tak prof. D. Hanes mluví o nutnosti «diferencovat se od těch sil a jednotlivců, kteří ve vědě a především v politickém životě vysokých škol tvořili — a ještě tvoří — opory pravicového oportunistu. Aby naše

vysokoškolská inteligence mohla dále úspěšně pracovat, musí nesprávné postoje odhalit a vyvodit z nich potřebné politickoorganizační i kádrové důsledky» (RP 17. 2. 1970). J. Smrčina je ještě radikálnější — říká, že «starší poctiví vědci by se měli opřít zejména o vědeckou mládež a vyzvat ji k morální vzpouře» proti špatné situaci ve vědě, protože «naděje naší vědy spočívá především v těchto lidech, kteří ve vědě ani zdaleka nedosáhli, čeho dosáhnout mohou» (RP 22. 7. 1969). Tak se otevřela cesta k vědecké a pedagogické kariéře, vázaná ne tak na vědeckopedagogické kvality, jako na politické postoje.

Československá akademie věd se disciplinovala obdobnými prostředky jako školství; i tady bylo cílem radikálně omezit autonomii této už tak dost zbyrokratizované vědecké instituce. Její nový šéf, akademik J. Kožešník naprosto jednoznačně odsoudil snahy o nezávislost vědy a jiné důsledky «náporu pravicových revizionistických sil» a zároveň ubezpečil: «Při uplatňování své vedoucí úlohy v oblasti vědi KSC vždy respektovala specifičnost vědecké práce jako tvůrčí činnosti . . . » (RP 21. 5. 1970). To je povzbudivý výklad k tolik diskutované otázce o vztahu vědy a moci a vědců a politiků! V těchto dobách také vznikl podivný názor, že autonomie organizací intelektuálů znamená usurpaci politických rozhodnutí. Například vědecká rada ministerstva kultury sdělila, že věda si sama nemůže a nesmí «osobovat právo decize, protože by to znamenalo pretendovat na úlohu samostatné politické síly, což může vést pouze ke konfliktům . . . » (RP 19. 1. 1970). A v prohlášení ekonomů ČSR ke konsolidačnímu programu strany lze číst i toto poučení: «Autonomní právo politických rozhodnutí o závažných společenských problémech při volbě různých ekonomických alternativ patří k vedoucí úloze strany a nezbytné funkci státu při řízení hospodářství» (RP 14. 1. 1970).

Marně přemýšlím, kdo u nás popíral toto autonomní právo strany a státu, které předpokládá a upravuje mimo jiné i ústava. Rozsah tohoto práva může být ovšem sporný: nemají snad mít věda a kultura autonomní právo decize — o svých vlastních problémech?

8. KULTURA JE MAJETEK LIDU

Militantně konzervativní a tedy primitivní a nedemokratická publicistika typu Janíka a Příbramského (inteligentnější a v konzervatismu umírněnější V. Dostál ji označil za «ideologické fušerství» — Tvorba 19. 8. 1970) něco takového ovšem nepřipouští; ale i ona operuje frází o «citlivém přístupu k umělcům», protože «umění je citlivá záležitost», a také připustí, že Novotný to s umělci neuměl. To však není podstatné, protože citlivost umělce a umění spočívá v postižení problémů doby a člověka a tady nejen tato, ale i «nefušerská» publicistika vyjevuje nepochopení, nechuť i ignorantskou a zraňující hrubost. Naši nedemokratičtí demokraté uvažují takto: «Ti, kteří do nedávné doby využívali svých pozic ve vedení svazů . . . dnes křičí, protože se socialistický stát znovu ujímá své nezastupitelné (!) role v rozdělování společenských prostředků . . . je jen přirozené, že například v oblasti řízení a zprostředkování kultury musí mít strana i stát záruky realizace své, a nikoli jiné kulturní politiky . . . (O. Holan, RP 4. 7. 1970). Našeho demokrata ani nenapadne myslet na to, že společenské prostředky tvoří společnost — strukturovaná pluralisticky — a že stát nemá lví podíl na jejich tvorbě, i když jich pro sebe hodně spotřebuje; že by tedy bylo spravedlivé, kdyby se společnost na jejich rozdělování podílela ještě jinak a nejen prostřednictvím státu. Předpokládalo by to nějakou autonomii nebo samosprávu, což dnešní administrátoři kultury jednoznačně odmítají — například český ministr kultury M. Brůžek se vyjádřil takto: «Je nezbytné obnovit systém státního řízení kulturní politiky proti všem pravicově oportunistickým teoriím, které zdůrazňováním samosprávných tendencí současně v praxi likvidovaly úlohu státu, vnesly do oblasti řízení kultury anarchii a chaos» (RP 20. 3. 1970).

A je to. Přitom se politikové a český i slovenský ministr kultury zaklínají, že uznávají tvůrčí svobodu; tu však od politických postojů tvůrců odlišují. Říkají: ať si spisovatelé a umělci hledí své tvorby, tam mají svobodu; pokud se zabývají politikou, musí nést riziko politického boje. To zní spravedlivě, ale právě tady je zřejmý jejich nedemokratismus. Není snad potřebné upozorňovat, že toto

«riziko» je v našich poměrech neúměrné a příliš veliké, neboť tak na tom jsou demokraté všude tam, kde to s demokracií není v pořádku; kde jediný nerizikový politický postoj je ten, který je v souladu s oficiální linií státu. Mám zde na mysli to, že se umělcům vlastně upírá politický charakter, občanský statut. Jsou přece součástí suverénních občanů a jako takoví disponují autonomním právem kritického posuzování politických rozhodnutí o závažných společenských problémech, včetně a zvláště kulturních. Strana a stát, jak píše O. Holan, musí mít záruky realizace své a ne jiné kulturní politiky. A umělci a jiní mají být bez záruk? Nebo má být jejich zárukou jen tato strana a tento stát? Ti, kdo všechny převyšují mocenskými i jinými prostředky?

Radikální vylučování autonomních politických postojů umělců způsobuje, že vyslovují politické prostřednictvím kulturního a tedy ezopovského jazyka; Gramsci na to upozornil v souvislosti s italským fašismem a v našich dějinách to není výjimečný jev: Je to důsledek nedemokratismu, důsledek politického umlčování publicistů, spisovatelů a umělců, z něhož pak plynou neustálé zásahy do tvůrčí svobody tvůrců. Skutečné umění a skutečná věda zrcadlí a analyzují stav společnosti, v níž vznikají, a proto jsou revolucionizujícím elementem, který kritizuje dané životní formy, soudí každodennost a burcuje k chvále dobrého a k vzpouře proti zlému; který je tedy tendenční a tato tendenčnost může zaznívat skřípavě v oficiálních chvalozpěvech a konstruktivních kritikách — tak to bylo u nás dříve, a proto cenzura zasahovala, a proto se nedalo mluvit o tvůrčí svobodě. V dopisu sjezdu sovětských spisovatelů Solženicyn napsal, že «literatura se nemůže vyvíjet v kategoriích toho, co je dovolené a nedovolené»; i když připustíme, že je to přehnaná formulace, musíme souhlasit s tím, že vývoj literatury — a literátů — bude v takovémto prostředí deformovaný.

Tak jako nelze přesně oddělit umělce od občana, nelze ani mezi «političnem» a «uměním» vést dělící čáru. Plyne z toho, že dnešní slibování tvůrčí svobody se vztahuje jen na díla politicky konformní nebo — a to už méně — úplně apolitická, pokud vůbec taková mohou být v systému, který všechno pozoruje ze zorného úhlu politiky. J. B. Malý napsal o třicátých letech minulého století, že

tehdy — při vší bdělosti a přísnosti cenzury — přestala být literatura sama sobě účelem a stala se tendenční a časovou; spisovatel byl politickým prorokem svého národa. To můžeme říci i o době před a po Lednu 1968, přestože se od těch dob jak politika a politikové, tak i literatura a literáti víc zprofesionovali. Když se pak literatura víc věnuje sama sobě, vidí v tom naši politikové nebezpečný formalismus. Tak třeba Brůžek mluví o «křiklavosti a provokativnosti vnějších forem» nahrazujících myšlenkovou nápaditost a staví proti nim «lidovost tvorby a její národní charakter» (RP 20. 3. 1970), což sice zní demokraticky, je to však zaměřeno proti zneklidňujícímu umění. A nový ředitel československého filmu J. Purš mluví v těchto souvislostech o «celé sérii černých filmů» a vlivech západních ideových a filosofických vzorů a módních směrů, které jsou v rozporu s marxisticko-leninskými názory (RP 15.2.1970). Toto vše nutí vzpomínat na dobu, kdy se verše Achmatovové považovaly za nebezpečné a škodlivé pro duši lidu, stejně jako Zoščenkova satira nebo Muradeliho kakofonie či Sosjurovo opěvování Ukrajiny; na dobu velkého boje proti kosmopolitismu a formalismu a dekadenci. V našich dějinách jsou to i padesátá léta minulého století, léta reakce, kdy se duše národu strážila před rozkladnými vlivy zneklidňující literatury. Tehdy, jak píše J. Vlček, «dopouštěl se toliko kultus písně a balady lidové, a to jen po formální stránce, ve zděděných formách vnějších, vítán byl pouze její živel klidný, se životem usmířený, nerevoltující, nerozbírající, démony lidského nitra tlumící, vášeň a náruživost přímo zastrášující, všeliký rozpor srdce, pesimismus života líčeným klidem, vyrovnaností se vším, co jest a co se děje, potlačující, zakrývající nebo nejraději docela ignorující. V tom smyslu názor reakční podporoval starou, se světem vyrovnanou školu 'klasickou' a se zálibou odkazoval do dávné, neaktuální, jen látkově zajímavé minulosti historické. Nucený klid byl vně, v životě občanském; nucený klid měl být také uvnitř, v duši lidské a jejím výrazu, slovesném umění».

V době «dubčekovského realismu», který se nevzdával pozitivních prvků polednové politiky, přijímaly tvůrčí svazy konsolidační zklidňování s patrným porozuměním, i když z důvodů, o kterých

jsem už mluvil, vyjadřovaly i znepokojení. Po 17. dubnu se situace vyjasnila — zklidňování se očividně změnilo v umlčování a zároveň ožily různé koncepce takové kulturní politiky, která se už v posledních letech Novotného režimu zdiskreditovala a rozpadala. Teď už porozumění — motivované tvrdou realitou — nemělo žádný smysl a stalo se zhoubné. Tak vzniklo Provolání českých umělců, vědců, publicistů a kulturních pracovníků (květen 1969), přijaté na společném zasedání ústředních výborů devíti Svazů. Říká se v něm: «Žádná doba nedává nikomu nic zadarmo; svoboda tvůrčího projevu, badatelská nezávislost a volnost veřejného mínění musely být vždy znovou dobývány . . . Dnes jsou omezována základní kulturní práva, kultuře jsou upírány možnosti, které už dávno považovala za vybojované, a jsou jí vnucovány falešné cíle. Jsme svědky překrucování událostí minulých i přítomných. Znovu a beze studu se vynořují lidé, kteří v uplynulých obdobích neprokázali věrnost, ale ochotu k přizpůsobení, neprokázali schopnost, nýbrž odbornou nedostatečnost, nesloužili pravdě, nýbrž mocným lidem. Není ohrožena jen kultura. Popřením svobody projevu jsou ohrožena lidská práva a všechny občanské svobody. Jestliže se správa veřejných věcí má zas dostat do rukou lidí, kteří dlouhá léta nedovedli řešit politické a hospodářské úkoly země, nevidíme žádnou záruku pro důstojnost a jistotu života dalších generací. Slyšíme, že věda, umění a novinářství patří státu a stát že je musí ovládat. Ale tak jako půda patří rolníkům a továrny dělníkům, patří noviny čtenářům, rozhlas posluchačům, film a televize divákům, věda a umění všem lidem, kteří je potřebují. Kultura není majetek státu, kultura je majetek lidí. Tato chvíle nás těžce zkouší a zkouší i naši odvahu, pevnost a rozum. V této zkoušce chceme obstát se ctí před svým svědomím, před svými spoluobčany i před zkouňavým a bezohledným pohledem našich dětí . . . Naše svazy — pokud v jejich čele budou řádně zvolení představitelé — se už nikdy nepropůjčí k tomu, aby potlačovaly hodnoty, které mají chránit. Nikdo z nás nezradí své kolegy a tím ani sebe. Můžeme být umlčeni. Nemůžeme však být nikdy donuceni k tomu, abychom vyslovili cokoli, co si nemyslíme. Můžeme být připraveni o svobodu projevu. Nikdo nám však nemůže vzít svobodu ducha, jasnost

vědomí a důstojnost. Rozum zůstává dál mírou činů a čest a věrnost mírou lidí. Česká kulturní obec je věrna a zůstane věrna svým myšlenkám a všemu tomu, k čemu dospěla v pravdě a v poznání, svému jazyku, svým národním tradicím, svému lidu. A protože chce jako dosud tvořit, bude hájit své poslání a rozvíjet kulturní hodnoty podle svého svědomí, navzdory nepřízni doby . . . »

Je to havlíčkovsky mužný projev a je havlíčkovský i v tom, že přichází až v momentě porážky; tato opožděná radikalizace nahrazuje předchozí realistickou zdrženlivost, která jistě vycházela z bona fide, což však není pro politiku rozhodující. Tenkrát však byl Havlíček téměř osamocen; radikální demokraté, které tak pilně kritizoval v zradikalizované době, oživovali pevnostní kobky, takže oportunní a realistické vyrovnání s vítěznou reakcí komplikoval jen Havlíčkův radikalismus, živé svědomí této špatné doby, které proto vláda v zájmu konsolidace přemístila do Brixenu. Nyní však Havlíčkův postoj převládl u uměleckých a jiných intelektuálů, a toto má a i nadále může mít dobrý vliv na morální zdraví národa tak často ohrožované vnučovanou i přijímanou pokorností a malodušností.

Tak tedy dozrál tvrdý oříšek pro podobné konsolidátory. Už květnové plénum ÚV KSČ (1969) «odmítlo činnost různých 'koordinčních výborů', platforem a bloků, které se chtějí stavět do role prostředníka mezi orgány NF a jednotlivými organizacemi, a považuje je za nelegální . . . Rovněž byly odmítnuty dohody politických stran a různých organizací, které byly přijaty mimo půdu Národní fronty» (M. Jakeš, RP 13. 6. 1969). Tím se měla rozbít jednota Svazů i jejich vazby na jiné a zvláště odborové organizace. Další útok směřoval proti zdrojům relativní nezávislosti svazů; jak řekl ministr Brůžek: «Strana sice měla rozhodující slovo, ale svazy měly v rukou rozhodující mocenské a ekonomické prostředky» (RP 20. 3. 1970). Proto ministerstva kultury převzala fondy tvůrčích svazů a také se podotklo, že se bude «rozdělovat správně papír a polygrafické kapacity» (RP 8. 11. 1969). Stát tedy k sobě připouští, že umělce tím, že upevňuje jejich závislost na ministrech kultury; pak to může vypadat tak, jak o tom mluví N. Gribačev: «Je už věcí samotného spisovatele, zda píše či poslouchá ptačí zpěv. Ovšem

potom je zde právo nakladatele — knihu vydat, či nevydat. To platí na celém světě» (RP 20. 1. 1970). Ne na celém světě jsou však nakladatelé a přiděly papíru a polygrafických kapacit tak závislé na ministerstvech kultury.

Zrušení ekonomické nezávislosti spisovatelů a jiných tvůrčích pracovníků je jistě účinným prostředkem jejich konformizace, je však příliš zdlouhavé. A tak se razí linie: «Socialistická kultura bez uměleckých svazů, ale s tvůrci» (RP 8. 11. 1969). Je to politika diferenciací, politika «rozděl a panuj» i «cukroví a biče». Předpokládá «období mlčících spisovatelů» i možnost rozpuštění neposlušných tvůrčích svazu — takové jsou aspoň maďarské zkušenosti, jež se nám logicky vnucují (srov. RP 17. 12. 1969). Probíhá po dvou liniích — jednak se svazové pobočky z krajů mobilizují proti vlastním ústředním výborům, jednak se hledají cesty k rozložení těchto center. Tak třeba M. Vojta prohlašuje, že přišel vhodný okamžik, aby členové uměleckých svazů začali vystupovat jako jednotlivci (Tvorba 8/1970) a Brůžek si pochvaluje, že «rozhodující úlohu v probíhajících přeměnách přestávají hrát pražská centra», že «stále zřetelněji dochází na politické připomínky a kritické výhrady poboček svazů z krajů» (RP 20. 3. 1970).

Jednu z těchto podmínek formuloval výbor krajské organizace Svazu českých výtvarníků v Českých Budějovicích a zní takto: «K zachování pozitivních perspektiv socialistického umění potřebujeme klidnou tvůrčí atmosféru, a proto odmítáme a distancujeme se od jakékoliv opoziční politické platformy jednotlivců v centru a všech minulých stanovisek, která to umožňovala» (RP 11.2.1970). Je to až obudně izolacionistický a omezený požadavek; plyne z něho touha, aby umělci nebyli znepokojováni čímkoli, co by mohlo rozrušit jejich «klidnou tvůrčí atmosféru». Ale to, že umění je «citlivá oblast» — tak se rád vyjadřuje Brůžek a jiní pacifikátoři našeho umění —, nemůže znamenat, abychom měli takový respekt před citlivkami. K čemu je ten, kdo není znepokojen znepokojením společnosti, kdo spory o velké problémy a neklid způsobený truchlivým stavem naší národní a státní věci vymítá se zdůvodněním, že sám potřebuje pro svou práci klid? Má se společnost upravovat a žít podle potřeb takového umělce? Společnost

také črtá obraz svého stavu a svých možností a sotva se utěší tím, že dostane krásné obrazy, zůstane-li klidná a netečná k společenské ošklivosti. Stanovisko budějovických výtvarníků je program izolace umělců od velkých problémů vzrušujících společnost — tím se také staví mimo hlavní linii našeho národního umění; není ovšem výjimečné a není také jejich, neboť je hlavním motivem řeči, s nimiž Brůžek putuje po místních pobočkách a na které chytá duše umělců toužících po «klidné tvůrčí atmosféře.»

Každá práce ovšem přináší nějaké ovoce, a tak je tomu i v tomto případě. Největším výsledkem v této oblasti je proměna Svazu novinářů; na něm se však podílejí nejen ti, kdo podepisovali Slovo do vlastních řad, ale právě tak i opatrná nebo obojetná politika dřívějšího vedení svazu diktovaná snad snahou o záchranu a udržení svazu. Jinde rozhodnost ještě trvá a Brůžkovy úspěchy zatím tvoří jen odrolené zlomky z «havlíčkovského bloku».* Proto je tato diferenciací stále ještě morálním problémem a věcí svědomí. Ministr Brůžek se o tom zmiňuje v těchto slovech: «Otázka přehodnocení nesprávných názorů a politických postojů z uplynulých dvou let není jen otázkou prestiže, formálního aktu, morálním odsouzením všech, kteří hájí svou 'čest' (jeho uvozovky; bez nich

* *Znovu upozorňuji, že tady mluvím jen o českých zemích — slovenská situace je odlišná, což zatím nemá, ale v budoucnu může mít vliv české poměry; právě tak dobře může ovšem dojít i k výraznější diferenciaci na Slovensku a tedy k novému sjednocení českých a slovenských intelektuálů — všechny možnosti jsou otevřeny. Uvedené odlišnosti ilustruje třeba tento úsek ze sebehodnotícího stanoviska Svazu slovenských novinářů: «Díky pravidelným setkáním představitelů svazu s vedoucími politiky, stejně jako pravidelným informacím o situaci, které dostávali od stranických orgánů, možno říci, že se v tomto období některé události hodnotily diferencovaně od orgánů tehdejšího vedení Svazu českých novinářů. Na začátku roku 1969 v politicky rušném období a záplavě rezolucí SSN nepodpořil žádnou akci ve prospěch volby J. Smrkovského za předsedu Federálního shromáždění, ani v souvislosti s palachiádou, odborovým sjezdem atd. Na zasedání Ústředí novinářů ČSSR v lednu 1969 slovenští členové ústředí podporovali a bránili politiku vedení ÚV KSS a postoje i osobní čest s. dr. G. Husáka» (Výběr 15/1970).*

se píše jen o čestných komunistech), jak se snaží mnozí z funkcionářů svazu prohlašovat. Takový postoj a hrdinství je v podstatě mravním odsouzením těch, kteří 'ustoupili nátlaku' a začali již spolupracovat — kolaborovat — jak říkají otevření nepřátelé» (RP 21. 2. 1970). Snaží se tedy tuto diferenciaci vymanit z morálního hodnocení a přesvědčit, že změna politického postoje umělců je morálně neutrální. Posuv morálních kritérií nebo jejich diskreditace a přehlížení — to všechno se musí objevit, aby se uvolnila cesta pro takové obraty a přechody, jaké se dnes protěžují a organizují; a právě toto je tak povzbudivé pro marální lhostejnost a zánik pocitu odpovědnosti za stav národa. «Havlíčkovský blok» je ještě pořád výzvou k svědomí a odpovědnosti — potud je «svědomím národa»; ale může být jako takový živoucí, povzbuzující a podněcující jen potud, pokud si národ sám zachová svědomí a pokud v bažinách rezignace a lhostejnosti neutone živý svazek národa s tou národní kulturou, která mu pravdivě tlumočí jeho stav, jeho sílu a přednosti i špatnosti a slabiny, která mu klade před oči, čím je a čím může a má být.

9. KONZERVATIVNÍ HUMANISMUS: RACIONALIZACE

Jenom jedno hledisko má tedy všechny možnosti; druhá jsou totálně umlčena a jejich stoupenci se cílevědomě a organizovaně vyhledávají a vypuzují ze strany, z vědy i školství, z řídicích i jiných míst. A tento soubor mocenských, administrativních, hanobících a existenčních zásahů, prostředků a postihů, proti nimž není možná žádná obrana využívající ústavních práv a svobod, se nazývá «politickým (!) zápasem s odpůrci socialismu, s nositeli pravicového oportunistu», který prý strana vede «před zraky celé společnosti . . . výhradně politickými prostředky» (RP 16. 6. 1970). Podle údajů z referátu A. Indry odešlo z ústředního výboru KSČ 40% členů a kandidátů, z krajských výborů v celostátním měřítku 26% a z okresních výborů 32%. Počet těch, kdo ze strany odešli dobrovolně nebo z ní museli odejít, nebyl ještě oficiálně ohlášén — odha-

duje se, že čistka postihne asi 350 tisíc členů. Tady se zřejmě střetávají dvě tendence; jedna, zastoupená umírněnějšími konzervativci a centristy, není nakloněna radikální redukci strany a spíš se snaží o zachování jejího masovějšího charakteru; druhá — radikálně konzervativní — usiluje o «kádrovou», výběrovou stranu, sdružující «zdravé leninské jádro» a to je málo početné. Svědčí o tom i kritika názorů «jednotlivců, kteří by si snad stranu představovali jako nějakou malou sektu «vyvolených», či «spravedlivých» (RP 16. 6. 1970).

Snad měl tento rozdílný přístup vliv na to, že se výměna legitimací, jež původně neměla být čistkou, v čistku změnila. Tehdy se říkalo, že o prověrku nejde, protože si každý psal svůj kádrový materiál sám — svou činností v posledních letech. G. Husák se vyjádřil takto: «Není to nějaká razié na členy strany, ale naopak, jde o zvýšení politické aktivity» (RP 5. 1. 1970). V očištné praxi se však tyto rozdíly dost ztlumily, protože všichni svorně všude a stále viděli hrozbu nedůslednosti a liberalismu. Tak celostátní porada vedoucích tajemníků krajských a okresních výborů KSC «vyslovila jednomyslný souhlas s tím, aby v další etapě výměny členských legitimací bylo dosaženo rozhodného obratu ve smyslu energičtějšího boje proti smířlivectví a bezzásadovosti, které hrozí, že KSC se neočistí od všech pravicových oportunistů, revizionistů, různých kariéristů, i pasívních» (RP 18. 4. 1970); M. Moc žaluje, že rozsah očisty strany prozatím neodpovídá rozsahu protistranické činnosti uplynulého období» (RP 18. 4. 1970); podobně A. Indra mluví o tom, že «hrozí nebezpečí liberalismu, nepřípustné smířlivosti» (RP 23. 4. 1970); a v redakčním článku Rudého práva se konstatuje, že «spíše než radikalismus se projevoval a ještě projevuje nemístný liberalismus» (16. 6. 1970).

V zásadní otázce je tedy patrná shoda, i když zřejmě existují rozdíly v tom, co zásadovostí, nesmiřitelností atp. rozumět. Slovenští komunisté-internacionalisté ve své rezoluci z prosince 1969 sice žádali, aby v čele prověrky byl V. Biľak, a aby komunisty-internacionalisty nemohly prověřovat «revizionistické, antisovětské a anti-internacionalistické organizace», ale tímto požadavkem se nijak neodlišili od oficiální linie. Právě v souladu s ní byly takovéto

organizace rozpuštěny a jejich členům pozastaveno členství. A také ve shodě s ní nemohly prověrky — v oficiálním jazyku: pohovory — začít v těch organizacích, kde ještě nedošlo k «diferenciačnímu procesu», k ustavení «zdravého jádra», usvědčujícího nebo denuncujícího nezdravé a méně zdravé z «pravicových» hříchů.

Na červnovém plénu ÚV KSČ mluvil G. Husák o tom, že nemůže «zavírat oči nad tím, že rozdílné výsledky nejsou úměrné tomu, jak byly jednotlivé kraje a okresy zasaženy pravicovým oportunismem a dlouhodobou pasivitou» (RP 27. 6. 1970). Skutečně existují rozdíly třeba mezi měkčím jihomoravským a tvrdším severomoravským krajem nebo mezi velkými městy, kde má ovšem Praha zvláštní postavení jako «druhé centrum» (toto označení vyplývá z jejího postavení jako hlavního města a na její obranu by se mohlo říci totéž, co uváděl v roce 1956 G. Husák na obranu Bratislavy). Hlavní rozdíl byl však mezi českými zeměmi a Slovenskem a v této době se také začíná rozbíjet «mýtus» o tom, že na Slovensku o žádné pravičáctví po Lednu nešlo — i tam, říkalo se nyní, se pravicové síly postupně zmocňovaly situace. Tento «mýtus» je však ospravedlněn — třeba J. Lenárt uvádí, že slovenská vedoucí skupina v čele s Biľakem do srpna 1968 «přes tlak pravicových sil z Prahy i zdola bránila zásady marxismu-leninismu», a že po srpnu, kdy do čela KSS přišel G. Husák, «zdravé síly ve straně začaly organizovat rozhodný boj proti pravicovým a protisocialistickým silám», takže tam nedošlo «ke krizovým situacím, jimiž byly zmítány české kraje» (RP 7. 2. 1970). V. Biľak sice popírá názor, že Slovensko bylo střízlivější, přesto však vidí rozdíl v tom, že vedení KSS «umělo držet situaci pevněji v ruce», a že se pravicovým představitelům «nepodařilo na Slovensku obsadit v tak široké míře významné funkce» (RP 23. 3. 1970). I tak ale čistka zasahuje i husákovské seskupení — k postiženým patří již teď Kočtúch, Pavlenka, Faltan, Graca, Kusý a jiní.

Důsledky těchto očištných a konsolidačních akcí ponese ovšem všichni. Když o větší ryzost usiluje strana začleněná do pluralistického systému, nemusí to společnost silněji pociťit. Když se však očišťuje strana, jakou je naše, očišťuje se všechno, protože všechno je jí podřízeno. Krajiní konzervativci mluví o tom, že prověrkou se

musí vrátit straně dělnický charakter, ale přijatý princip kádrové práce nezbytně povede k tomu, že bude mít dělnicko byrokratické složení. Na potřeby společnosti, kterou při těchto čistých akcích nemůže nikdo organizovaně zastupovat, se nebere zřetel; společnost tedy nemůže nic korigovat, nemůže účinně čelit jednostranným kritériím čistoty univerzálnějšími hledisky. Věci mají svou logiku a v kampani takového rozsahu se jen velmi obtížně prosazují rozumnější, univerzálnější hlediska. Sice se mluví o «citlivém přístupu» (RP 26. 3. 1970), a o tom, že stranické legitimace není pracovní knížka, že prověrka nemá vyvolávat zatrpklost a nepřátelství ke straně (RP 19. 2. 1970), že není zaměřena proti inteligenci, a že vůbec její cíle sledují prospěch celé naší společnosti, ale toto jsou v lepším případě jen dobré úmysly, které nikdo neuskutečňuje. Upevňuje se zdravé jádro a dokonce i Lidové milice dostávají intelektuální úkol «obnovovat jednotu strany na základech marxisticko-leninského učení» a «pomáhat straně upevňovat a ideově zakalovat její řady, očišťovat vědomí lidí od názorů pravicově oportunistických a revizionistických názorů» (Rozkaz hlavního velitele LM ČSSR G. Husáka 22. výročí vítězného pracujícího lidu a vzniku LM, RP 25. 2. 1970). V prověrkách se tolerují «pomýlení» a ne dost konformní dělníci — mnoho jich vystoupilo ze strany —, ale tato mírnost se nijak nevztahuje na to, co mělo zvýšit přímý politický vliv dělnické třídy (podnikové rady, autonomie odborů i jiné věci). Předsednictvo ÚV KSČ dalo příklad důslednosti, když vyloučilo ze strany vůdčí představitele «pravice» (srov. RP 14. 4. 1970) a ústřední výbor to dovršil vyloučením A. Dubčeka v červnu 1970. Rudé právo v článku Proč byl A. Dubček vyloučen z řad KSČ (RP 16. 7. 1970) i J. Lenárt (RP 10. 7. 1970) a jiní se pokoušeli tento krok zdůvodnit, přinesli však jen běžně známé argumenty, které prokazují pouze to, že KSČ znovu pokládá odlišnou politickou linii za hřích proti straně — i když ještě ne za zločin proti státu. Vnucují se mi — v této souvislosti — tato Hegelova slova: «Takové je ve světových dějinách postavení hrdinů, kteří vytvářejí svou činností nový svět, dostávají se do rozporu se starým zřízením a odstraňují je: jsou porušovateli existujících zákonů. Proto hynou, ale hynou jako jednotlivci, jejich trest není princip, který před-

stavují . . . princip později, byť v jiné podobě, vítězí». Naši konsolidátoři jako by však věřili, že se s lidmi hubí i principy.

G. Husák v jednom ze svých demagogických výlevů vítězně volal, že pravicové síly si myslely, že jsou lvi, že se však ukázalo, že jsou jen obyčejné myši (RP 29. 6. 1970). Ale my nezapomínáme na to, že tyto obyčejné myši zahnal státní moc do myších děr — říkal to V. Mináč — a že bez tankových divizí by poslední šance našich konzervativců spočívala jen v chybách «progresivistů». Za tímto vítězným pokřikem, stejně jako za vši tou očistnou a konsolidační kampaní, je spíše strach. V jedněch okresních novinách (Kupředu 13. 3. 1970) ho takto vyjádřil Výbor klubu čtenářů Tribuny: «Strana má jedinečnou šanci, jaké se vyskytne jednou za celou historii. Promarní-li ji, krize se bude znovu s katastrofálními důsledky opakovat». Linie, která se nám dnes vnucuje, byla v roce 1968 odmítnuta a její představitelé byli poraženi. Jak tedy vyjít z této situace, jak udělat z dřívějších odpůrců spojence nebo neutrály, jak úplně znemožnit jejich inspirátory a mluvčí? Začít se musí tím, že se musí vytvořit semknutá strana tehdy ohrožených, aby mohla semknuté střežit dřívější, dnešní i budoucí ohrožovatele — začít se tedy musí od policejné kontrolních metod uplatňovaných vždy a všude, a to je možné jen tehdy, když se všechny příslušné organizace zpolicují. Proto je tak logická snaha o takovou redukci KSČ i jiných organizací, která by rozbila a zničila možná ohniska budoucí opozice. Její slabinou je však to, že personální prvek naší tehdejší i dnešní krize je jen odvozený — «dubčekovci» si ji nevymysleli proto, aby měli záminku pro své reformní snahy. Je to ovšem prvek důležitý, protože je možné i hnít, rozkládat se a všemožně upadat bez reformátorů, jsou-li ničení a zničení, i když krize produkuje reformátory, stejně jako nemoc lékaře; dnes se tedy rozhoduje o tom, zda v době krize budeme mít k dispozici lékaře nebo šamany.

Tak se KSČ zase vrací k dřívější podobě: ruší se jako strana progresivních a angažovaných dělníků a lidí jiných vrstev a znovu se stává stranou konzervativních a korumpovaných, stranou aparátů a byrokratů; stranou, která v sobě ničí vše, z čeho by mohla vzejít vnitřní obroda a větší porozumění pro potřeby člověka a národa a státu. Zatím je dost důsledná v jednostranné orientaci na vnější

opory, a tak se udržuje v izolaci od těch, z nichž jedině může čerpat oprávnění pro svou existenci. Toto je skutečný avanturismus, neboť se přehlíží stav národa a popírá smysl politické strany.

I v této situaci sem tam někdo mluví o potřebě vědecké politiky a o spolupráci vědců a politiků. Je za tím také přesvědčení, že «závady v chodu společnosti jsou způsobeny tím, že není řízena vědecky», a v této větě je jakýsi opoziční osten proti ještě ne racionální politice a možná i dnes tak módní snaha některých vědců hrát roli «sociálních generálů»; ta ovšem předpokládá přijetí politickobyrokratických hledisek, což pak vede k byrokratizaci vědy i k dobrovolně přijaté ztrátě autonomie vědy i vědců. Dnes se hromadně diskvalifikují výsledky dlouholeté práce hlavně humanitních intelektuálů, a tím se celá společnost vrhá zpět. A boj proti «pravici» v hospodářství má plně rehabilitovat principy plánovitého hospodářství, bez nichž údajně nelze vybudovat skutečné socialistické hospodářství (F. Penc, Život strany 5/1970). Mluví se o vědeckém plánování, nikoli však o jeho intelektuálních, organizačních, technických a jiných předpokladech. Ekonomové, politologové, právníci i sociologové a jiní provedli kritiku systému a institucí — pokud to tehdy šlo —, protože se už nemohli spokojit s oficiálním názorem, který říkal, že zdroje našich potíží jsou především subjektivního rázu, že jsou v lidech. Kritické a pozitivní uvažování se tak dostalo na vyšší stupeň a právě z něho se nyní znovu shazuje — zase se všechny příčiny hledají v lidech, v špatné pracovní morálce a jiných věcech; dnešní nedostatky se připisují reformním «anarchistickým» snahám «pravice», ačkoli ty vzešly ze selhání právě těch principů, které se dnes velebí. A velebí se u nás víc než v jiných socialistických zemích, které také uvažují reformně — «šikovšті» ekonomové se přece inspirovali i pracemi třeba sovětských a polských ekonomů.

V trochu příznivější situaci zůstávají jen takové disciplíny, které nabízejí zvědečtění a racionalizaci, a přitom jsou nebo mohou být neutrální v těch otázkách, které jsou spojeny s polednovou politikou — teorie řízení, kybernetika, praxeologie a z částí i vědecká personální politika, sociologie průmyslu a některé jiné. Tedy disciplíny, které lze dehumanizovat (formalizovat), a které jsou proto

zvlášt vhodné pro byrokratické použití. A které nějak souvisí s racionalizací, jež se nám dnes prezentuje jako jedna z hlavních, ne-li nejdůležitějších cest «k léčení nemoci našeho národního hospodářství, které jsou především nemocemi organizačními». Tak mluvil na lednovém plénu ÚV KSČ L. Adamec (RP 5. 2. 1970); on také upozornil na ten pozoruhodný fakt, že v naší zemi nebyl až na výjimky «dokončen proces kapitalistické racionalizace výroby», aniž pátrá po příčinách tohoto stavu, který také něco vypovídá o předchozích dvaceti letech (poukaz na maloburžoazní vrstvy vyznačující se odporem ke kázni je nepřesvědčivý, protože s nimi se kapitalistická racionalizace musela utkat všude v Evropě). A už vůbec nelze tento stav připisovat «pravicovým lžihumanistickým teoriím posledních let, zejména antiinstitucionalismu části humanitní inteligence, ztotožňující racionalizaci s dehumanizací společnosti»; ta sice uvažovala o nehumanistických aspektech kapitalistické racionalizace, ale pro domo kritizovala předracionalistickou a policejně byrokratickou tvářnost našich politických, správních, ekonomických i jiných institucí. Neshodne se jistě s Adamcem a jinými dnešními apoštoly racionalizace v tom, že «racionalizace na rozdíl od deklamované abstraktní humanity znamená reálnou humanizaci výrobního procesu i života společnosti», protože oni mají na mysli takovou racionalizaci, která nenahrazuje automnost lidského rozumu a svobody, zatímco ideálem racionalizátorů je systém odborně uspokojující potřeby společnosti, systém, který by hojností spotřeby tlumil uvažování o «abstraktní humanitě». Takové systémy už ostatně vznikly *nimo* socialismus a my k nim máme daleko; tato vzdálenost u nás už vedla a může tedy znovu vést ke kultu odbornosti a racionalizace, nadřazených svobodě a demokracii, které se vůči nim zdají — po všech zkušenostech — přece jen méně reálnější a téměř utopické.

Humanitní intelektuálové se však shodnou s Adamcem v tom, že pro «racionalizaci u nás prozatím není vhodné ideologické a psychologické klíma», protože právě oni to už léta říkají a jejich kritičnost vyvolala vlastně to, že předlednový režim popíral svobodu a zároveň překážel i elementární racionalizaci a technickému rozvoji. Dnešní akce totální očisty strany a společnosti nejsou ostatně

určeny potřebami racionalizace, přestože se považuje za «nejdůležitější cestu k léčení nemocí našeho národního hospodářství»; jsou s nimi v zřejmém rozporu, a tak se klíma pro racionalizace ještě zhoršuje.

10. PERSPEKTIVY POZITIVNÍ POLITIKY

Tak jsme znovu zaháněni do předlednových poměrů, tentokrát méně «liberálních», které nám oktrojují moskevské protokoly a jejich domácí stoupenci. Naše národy odmítly Novotného režim — jak se do něho budou vracet a jaké důsledky a výsledky přinese tato protireformace? Jsme svědky velkorysé i bezohledné snahy o monopolizaci moci i rozumu a vůbec všeho v rukou strany. Jak přijme naše společnost toto zničení svobody, autonomie, veřejnosti, politického života, jak přijme degradaci státu, právní nejistotu, potlačování informací...? Toto «jak» bude rozhodovat o tom, zda si naše společnost udrží morální zdraví a tvořivý neklid, nebo zda propadne ochromující demoralizaci, v níž se zájem jednotlivců oddělí od «nebezpečných» snah směřujících k nápravě celé sociální a politické struktury.

Velké potlačení velké aktivity se nikdy neobejde bez smutných důsledků. Z. Nejedlý třeba takto popisuje situaci, jež nastala po znovuoobnovení absolutismu v roce 1850: «Naši lidé, poděšeni jeho bezohledností, počali se schovávat, jiní, tím i v sobě zmateni, popírali, co vyznávali krátce předtím, jen aby neupadli v podezření, a jiní konečně, aby tento svůj obrat přímo dokázali, počali dokonce udávat nebo jinak překážet těm, kteří si zachovali i nyní ještě trochu sebevědomí a zásadní i osobní hrdosti». Přitom nebyl bachovský absolutismus tak bezohledný, jako je náš oktrojovaný režim, a ani občané nebyli tehdy v takové naprosté závislosti na státu, jak je tomu dnes, kdy jedna část společnosti neuznává žádný zákon (nebo si vydá jakýkoli) a kdy pro druhou a větší část společnosti je zákonem každý krok, když ne každý rozmar první části.

Kdo a kvůli komu, či čemu se má za této situace stavět do riskantní a z mnoha hledisek i hloupé pozice těch, kteří si dále vedou svou

a sbírají za to všelijaké rány a nepříjemnosti a snad jen tu a tam soukromě sdělovanou úctu či vděčnost? Kvůli nově souhlasícím, jimž se tím zjitřuje svědomí a způsobuje neklid? Kvůli cynikům, kteří na půdě nezměnitelnosti žijí svůj život jak se dá a bez ohledu na vznešené ideje, užívajíce ve sférách, v nichž se užívat dá a vyrovnání s tím, že není harmonie mezi životem jedinců společnosti, a že oboje je deformováno? Kvůli lhostejným, pro něž je to jen bláznovstvím a marným voláním a také a hlavně čímsi nebezpečným, neboť oni už «zesoukromničili», a tedy zúžili svůj morální život a etická kriteria, a tak znehodnotili svou lidskou hodnotu a důstojnost? Kvůli sebevědomým vladařům, kteří vším prokazují svou mocenskou převahu a vůči jejichž libovůli je logika bezmocná? V situaci, kdy se před existenčním tlakem rozpadají přátelské a jiné svazky a kdy i chování některých přátel prohlubuje pocit osamocení? Jak při tom všem neupadat do skleslosti, zoufalství a znechucení, do malichernosti, směšnosti, plané žvanivosti a hádavosti, a jak zůstat v nepříjemném prostředí důstojným činitelem jeho nepochybné?

Očista je tak dalekosáhlá, že vytváří hrozbu pouště a prázdna pro budoucnost. Zdroj krize se vidí v «pravici», a tedy v síle, jež se nejvíc angažovala v reformách zaměřených proti skutečným příčinám krizového stavu naší společnosti. Tak se postupuje proti reformátorům, kteří si hloubku krize uvědomovali, nikoli proti jejím příčinám — proto se výbušniny a hořlaviny dále akumulují a rozmnožují, zároveň se však neúprosně zužují a ochromují síly a možnosti působící proti jejich nebezpečnosti. Požár a výbuch jsou tlumeny policejními prostředky, ty však jen hlídají nebezpečí a nemohou je odstranit. Krize trvá, protože trvají její příčiny; trvá tak i možnost katastrofy a z tohoto hlediska by měl i dnes každý, komu věc veřejná není lhostejná, hledat své místo a určovat svůj postoj k událostem. Naše všední dny, naši každodennost neustále dramtizuje konsolidačně očištná publicistika, ale to je jen vnější a hodně operetní nebo pavlačová dramtizace; snaží se popřít mimořádnost našeho postavení a opravdové drama a napětí přítomné v naší skutečnosti. Nemůžeme si stěžovat na nudu, protože toto hlubší drama visí ve vzduchu, každý je cítí a skoro každý tuší mimořádnost de-

roucí se nezadržitelně do našeho života — i proto se už naši byrokratickokonzervativní hlídači společnosti necítí a ještě dlouho nebudou cítit bezpeční a suverénní; nervozita vedoucích nic dobrého vedeným neslibuje.

Je tady «strana vyloučených»^{*} která v našich poměrech je a bude politickým faktorem — jako představitel jiného programu, jako alternativa dnešní politiky. Představuje kontinuitu s československým jarem a všemi nadějemi, které s ním naše společnost spojovala. Proto k ní má organický vztah, proto je přirozeným předvojem. Oficiální strana obviňuje «pravici» z morálního teroru; sama však chválí přepadení ČSSR a brutalitu intervence, rozbití autonomie všech organizací i drastickou čistku — jakými ideály je to nesenó?

** Tato «strana vyloučených» není ovšem homogenní, i když důvody vyloučení byly v podstatě u všech vyloučených shodné — «pravivová orientace». Proto i v tomto případě se v nějaké míře prosadí rozleptávající i demoralizující tendence. Diferenciace této síly musí ostatně nastat v momentu, kdy dnešní politické vedení začne výrazně sledovat pozitivní linii. V. Kříž — pod dojmem Husákova ostravského projevu ke Dni horníků — o tom napsal: «Není přece žádným objevem, že tábor pravice měl své 'generály, vyšší a nižší důstojníky, poddůstojníky a mužstvo'. Má snad být náš přístup ke všem 'hodnostem' tohoto poraženého vojska do budoucnosti stejný? Máme snad posuzovat do budoucnosti stejně odpovědnost dezorientujících a dezorientovaných? Vyslovena byla i myšlenka případného návratu do strany těch, kteří byli v důsledku své ideové nepevnosti a nepřirozenosti dezorientováni, návratu, který se pochopitelně může v některých případech uskutečnit ne ještě dnes, zítra nebo pozítří, ale až uplyne doba, která se v dnešním začátku nabízí těmto lidem jako velická šance. Zahájit se musí poctivou, upřímnou sebekritikou, svědčící o plném pochopení viny, podílu na tom, co se u nás v období 1968—1969 stalo. Jen potom bude možné hledání a postupné nalézání správné politické orientace» (RP 1. 10. 1970). Radikální konzervativci se zpěčují této »mírnosti« a nejsou příliš nakloněni kajčnickům (v prvním čísle časopisu Levá fronta — říjen 1970 — se odmítá sebekritika filosofa Cvekla jako nedostatečná); ale přechod k pozitivní práci není pod prapory takové důslednosti dost dobře možný — kritika Cvekelovy sebekritiky proto sotva zastraší jiné kajčníky, neboť bez kajčníků se ani dnešní politická linie nedostane z dosavadní trvající izolace. Šance tedy není tak jednostranná, jak o ní mluví Kříž; v kajčnicích je i šance politického vedení.*

Co nabízí společnosti a mladé generaci? Všechny potlačuje a chce, aby ji všichni uznávali. Její nihilismus k potřebám společnosti však nemůže vyvolat nadšení a souhlas, a to se také zračí v rozkladu «pracovní morálky» i v jiných věcech, které lze přičíst «pravici» jen potud, pokud jsou tyto negativní projevy reakcí na pošlapání hodnot, ideálů a svobody, jejichž mluvčím «pravice» byla a je. Jak se může taková společnost chovat? Před Lednem nebylo možné vyhnout se rozdvojenosti a předstírání; pak se to prolomilo a zavládla otevřenost snad až přílišná a dnes se znovu vnučuje stav, v němž to bez přetvářky a rozdvojenosti nejde — hlavně tam, kde je co ztratit. Vyřčená slova lze sice odvolat, ale přesto zůstávají v naší skutečnosti a v našem vědomí — nelze je vyhubit. A tak i dnešní rozdvojenost je už jiná, protože je neustále měřena nejen abstraktní morálkou, ale i idejemi šedesátého osmého roku; a tuto jinost si společnost uvědomuje a také se jí připomíná — i negativně, neustálým zdůrazňováním politické morální a jiné viny za to, co je její velkou zásluhou a tradicí. Tak se šíří pocit bezvýchodnosti, slabosti a bezmocnosti, což je živnou půdou pro fatalismus a různé politické pověry, kterým nelze čelit, protože vítězové vedou jen monology a jejich propagandistický monopol je dobře a mocensky strážěn. A tak se může snižovat všechno svobodomyšlné a myslící a chránit omezené, podlé a kariéristické, pokud se tváří «intelektuálně» a antipravičácky. Organický charakter polednové politiky se hrubě zkresluje tím, že se okrajové a extrémní či konjunkturální vydává za její vnitřní pravdu, přičemž neslyšíme ani nečteme seriózní polemiky s těmi materiály, které tvoří její teoretické východisko i zdůvodnění.

Požaduje se od nás, abychom se vzdali vlastních názorů, poznání a přesvědčení; abychom se vzdali představy, že můžeme sami posuzovat svět kolem sebe, i myšlenky, že nám přísluší nějaká nezádatelná a nezrušitelná práva; máme se tedy vzdát svého charakteru a své osobnosti, chceme-li být uznáni za osobnosti, za lidi charakterní, důstojné, přesvědčené a rozumné, jimž je pak možné promíjet menší odchylky. A když se všeho toho nevzdáme, pak je naše osobnost a náš rozum jen hloupost, nepolepšitelnost, zlá vůle, zrada. Ale jak dalece a jak dlouho lze beztréstně a bez demoralizace popírat

či skrývat přesvědčení a předstírat souhlas s tím, co se vnitřně popírá? I toto zlo se ospravedlňuje tím, že je nutné k odvrácení ještě většího zla; a co dělat, když tak mnozí jsou závislí na vůli, či libovůli těch, kdo mohou rozhodovat o jejich existenci, o tom, zda budou nebo nebudou ve vědě, na vysoké škole a jinde? Taková půda je příznivá pro despoty a morálku despotů; mohou ukázat zlou tvář, ale také dobrotu a velkodušnost — ne proto, že jednají ve shodě s právem, ale proto, že jim se tak zalíbilo. To je tlak a tlakům se podléhá a podléhání demoralizuje i tím, že obrat jedněch ospravedlňuje obrat jiných — takový je zdroj, smysl a dosah i Zátopkova obratu.

V takové situaci a v takové společnosti se rozpadá vědomí politické a mravní odpovědnosti, spravedlnosti a cti, protože se hanobí rozum i touha po spravedlnosti, svobodě a občanské rovnosti, a protože sdílet nebo trpět toto hanobení znamená zajišťovat si existenční jistotu; rozpadá se úcta k právu, protože se k němu nechovají s úctou ani jeho tvůrci; rozpadá se přímost a otevřenost, protože sebou nesou jen nepřijemnosti. V takových podmínkách se snadně podlehne beznaději, neboť pro ni mluví až příliš mnoho věcí. Beznadějnost se potřebuje ospravedlnit — proto také k mnohému opravňuje a mnohé omlouvá; z ní bují marasmus, cynismus, demoralizace i praktický a duchovní nihilismus. To je svět odlidštění, svět bez víry a ideálů i bacil zla pro mladé generace. U nás se zase hodně mluví o mládeži, nepřevažuje však pozitivnost, ale pacifikace překonávající novým centralismem polednovou autonomii a z ní plynoucí společenský význam i společenské sebevědomí jejích organizací. Pisarev kdysi napsal, že «chránit mladé pokolení znamená chránit myšlenky, které jsou náplní jeho rozumového života a které řídí jeho činy». U nás se však zase mládež chrání před nedovolenými myšlenkami a varuje před samostatnými činy, a to je ochrana deformující, protože nepřipouští ani praktickou, ani intelektuální samostatnost.

Nejaktivnější části naší společnosti jsou tak nuceny k oblomovštině, která v nich není, protože ony nechtějí ležet na kanapi a nečistě snít. Jednaly dříve a touží i dnes po činnosti, ale okolnosti svazují a nedovolují. Z tohoto stavu vyrůstá náhradní aktivita — třeba pečo-

Co nabízí společnosti a mladé generaci? Všechny potlačuje a chce, aby ji všichni uznávali. Její nihilismus k potřebám společnosti však nemůže vyvolat nadšení a souhlas, a to se také zračí v rozkladu «pracovní morálky» i v jiných věcech, které lze přičíst «pravici» jen potud, pokud jsou tyto negativní projevy reakcí na pošlapání hodnot, ideálů a svobody, jejichž mluvčím «pravice» byla a je. Jak se může taková společnost chovat? Před Lednem nebylo možné vyhnout se rozdvojenosti a předstírání; pak se to prolomilo a zavládla otevřenost snad až přílišná a dnes se znovu vnučuje stav, v němž to bez přetvářky a rozdvojenosti nejde — hlavně tam, kde je co ztratit. Vyřčená slova lze sice odvolat, ale přesto zůstávají v naší skutečnosti a v našem vědomí — nelze je vyhubit. A tak i dnešní rozdvojenost je už jiná, protože je neustále měřena nejen abstraktní morálkou, ale i idejemi šedesátého osmého roku; a tuto jinost si společnost uvědomuje a také se jí připomíná — i negativně, neustálým zdůrazňováním politické morální a jiné viny za to, co je její velkou zásluhou a tradicí. Tak se šíří pocit bezvýchodnosti, slabosti a bezmocnosti, což je živnou půdou pro fatalismus a různé politické pověry, kterým nelze čelit, protože vítězové vedou jen monology a jejich propagandistický monopol je dobře a mocensky strážěn. A tak se může snižovat všechno svobodomyšlné a myslící a chránit omezené, podlé a kariéristické, pokud se tváří «intelektuálně» a antipravicí. Organický charakter polednové politiky se hrubě zkresluje tím, že se okrajové a extrémní či konjunkturální vydává za její vnitřní pravdu, přičemž neslyšíme ani nečteme seriózní polemiky s těmi materiály, které tvoří její teoretické východisko i zdůvodnění.

Požaduje se od nás, abychom se vzdali vlastních názorů, poznání a přesvědčení; abychom se vzdali představ, že můžeme sami posuzovat svět kolem sebe, i myšlenky, že nám přísluší nějaká nezádatelná a nezrušitelná práva; máme se tedy vzdát svého charakteru a své osobnosti, chceme-li být uznáni za osobnosti, za lidi charakterní, důstojné, přesvědčené a rozumné, jimž je pak možné promíjet menší odchylky. A když se všeho toho nevzdáme, pak je naše osobnost a náš rozum jen hloupost, nepolepšitelnost, zlá vůle, zrada. Ale jak dalece a jak dlouho lze beztréstně a bez demoralizace popírat

či skrývat přesvědčení a předstírat souhlas s tím, co se vnitřně popírá? I toto zlo se ospravedlňuje tím, že je nutné k odvrácení ještě většího zla; a co dělat, když tak mnozí jsou závislí na vůli, či libovůli těch, kdo mohou rozhodovat o jejich existenci, o tom, zda budou nebo nebudou ve vědě, na vysoké škole a jinde? Taková půda je příznivá pro despoty a morálku despotů; mohou ukázat zlou tvář, ale také dobrotu a velkodušnost — ne proto, že jednají ve shodě s právem, ale proto, že jim se tak zalíbilo. To je tlak a tlakům se podléhá a podléhání demoralizuje i tím, že obrat jedněch ospravedlňuje obrat jiných — takový je zdroj, smysl a dosah i Zátopkova obratu.

V takové situaci a v takové společnosti se rozpadá vědomí politické a mravní odpovědnosti, spravedlnosti a cti, protože se hanobí rozum i touha po spravedlnosti, svobodě a občanské rovnosti, a protože sdílet nebo trpět toto hanobení znamená zajišťovat si existenční jistotu; rozpadá se úcta k právu, protože se k němu nechovají s úctou ani jeho tvůrci; rozpadá se přímost a otevřenost, protože sebou nesou jen nepřijemnosti. V takových podmínkách se snadně podlehne beznaději, neboť pro ni mluví až příliš mnoho věcí. Beznadějnost se potřebuje ospravedlnit — proto také k mnohému opravňuje a mnohé omlouvá; z ní bují marasmus, cynismus, demoralizace i praktický a duchovní nihilismus. To je svět odlidštění, svět bez víry a ideálů i bacil zla pro mladé generace. U nás se zase hodně mluví o mládeži, nepřevažuje však pozitivnost, ale pacifikace překonávající novým centralismem polednovou autonomii a z ní plynoucí společenský význam i společenské sebevědomí jejích organizací. Pisarev kdysi napsal, že «chránit mladé pokolení znamená chránit myšlenky, které jsou náplní jeho rozumového života a které řídí jeho činy». U nás se však zase mládež chrání před nedovolenými myšlenkami a varuje před samostatnými činy, a to je ochrana deformující, protože nepřipouští ani praktickou, ani intelektuální samostatnost.

Nejaktivnější části naší společnosti jsou tak nuceny k oblomovštině, která v nich není, protože ony nechtějí ležet na kanapi a nečistě snít. Jednaly dříve a touží i dnes po činnosti, ale okolnosti svazují a nedovolují. Z tohoto stavu vyrůstá náhradní aktivita — třeba pečo-

rinského typu nebo nekonečného řečnění, vtipnosti a ironičnosti i švejkování. Tak se může znovu formovat povrchní, roztržštěná, málo přemýšlející a přesto sebevědomá opozice, jak ji známe z dob A. Novotného a o níž dnes víme, že měla lví podíl na škodlivých a situaci tak komplikujících extrémech polednové doby; a tak se také může rozšiřovat okruh těch, kdo pohrdnou činností v době, kdy jí bude třeba. To je nebezpečí, nikoli však neodvratnost; ta vládne jen v spící a nehybné společnosti. Jinde není situace nikdy tak strašná, aby vyloučila veškerou praktickou a zvláště intelektuální aktivitu, jež opozici sjednocuje a dává jí hlubší porozumění. (Samo slovo «opozice» má u nás nádech protiprávnosti, ale to není vina opozice; to je zásluha systému, v němž se v demokracii běžné a dokonce i naší ústavou předvídané formy aktivity považují za nepřípustné).

Co pro nás v této situaci může být záchytným bodem? Někteří uvažují tak, že naši vlastní aktivitu úplně vyloučí: rozjímají o možnostech reformního pohybu v SSSR a jeho možných důsledcích pro nás a jiné socialistické země; o sovětsko-čínském sporu a jeho možném vlivu na sovětskou politiku; o nové levici a různých silách, hnutích a myšlenkách, v nichž se naznačují nová pojetí internacionalismu a organizace světového komunistického hnutí. To jsou důležité věci, jež se však lehce mohou změnit v opiáty, pokud se o nich uvažuje jako o základních momentech obsahujících rozřešení naší domácí hádanky. Náš rozklad je jistě velký a lidé jsou hodně zklamáni, což komplikuje otázku *kdo s kým*, i když dost přesně víme *proč* a *co* dělat (myslím zde na strategické cíle polednové politiky, zpřesněné a zbavené nedůslednosti). Porážka sama o sobě demoralizuje a forma naší porážky — «realistický skluz» od srpna k 17. dubnu — toto nebezpečí ještě zvýrazňuje: když byli lidé ochotni poskytnout podporu rozhodným akcím «dubčekovců», byli to oni sami, kdo jejich horlivost tlumili. To je důležitý fakt. Fronty řadu měsíců po srpnu ještě tak ostré a jasné se začaly stírat, začíná mísení a prostupování. Konzervatismus radikální si udržuje odstup, ale konzervatismus mírnější je v naší skutečnosti přítomen jako určující prvek — s mnoha podobami i oporami a nikoli jako pevnost ohraničená hradbami; zakořeňuje v našem životě a podři-

zuje si ho nejen mocenskými, ale i mnohými jemnějšími formami; zbavuje se každé konkurence a nedovoluje jinou iniciativu — je silou dusící i našeptávající, rozleptávající a rozkládající, silou ohlupující, slídící a znemožňující jasně vidět a jasně uvažovat.

To všechno je pravda a je-li to pravda z našeho domácího hlediska, musí to také prokázat a vyjádřit naše domácí aktivita. Zatím u nás nemohou dnešní vůdcové «poskytnout» demokracii a svobodu, protože by se hned zformovala alternativní politika; konsolidace, tak jak se dnes chápe, by měla tedy trvat tak dlouho, až demokraté a vůbec ti, kdo mají v hlavě jinou linii, vymizí a převychovají se, až tedy vznikne taková situace, v níž se mohou povolit otěže, protože toho nikdo nezneužije k nerozvážnostem. V nějaké míře se to podaří — v jaké, to bude záviset především na naší vlastní aktivitě. Ale jen v nějaké míře — a tady jsou také meze konsolidační politiky. Současné tak dynamické společnosti musí skřípat a zadržovat, jestliže nejsou s to uvolnit co nejvíce nápaditosti, aktivity a iniciativy. Demokracie byla a stále ještě je optimálním prostředkem pro takovéto uvolnění — potud je i objektivní nutností a zůstane jí do té doby, dokud se nenajdou jiné aspoň stejně účinné prostředky.

U nás se dnes nazývá normalizací právě návrat společnosti do nevyhovujícího a tedy nenormálního stavu a důsledkům tohoto rozporu se nikdo nevyhne. Tak se i dnešní režim bude muset «liberalizovat» a jeho dnešní militantní praxe to nevyvrací, neboť v ní je odvěta i strach z nové opozice. Pokusy přejít k pozitivní politice jsou i dnes patrné, i když jsou zatím ještě omezené* a budou se jistě i v budoucnu prosazovat s potížemi: «stav boje» se bude stále připomínat a oživovat, neboť v něm je síla a význam určité koncepce a určité elity, kdežto pozitivní a nemilitantní politika přesouvá těžiště významu na jinou koncepci a jiné elity. To působilo brzdivě za Novotného, a tak to bude působit i nyní. Normalizace — ve

* Nejvýraznějším projevem v tomto směru bylo vystoupení G. Husáka v Ostravě při příležitosti Dne horníků (září 1970). Jak však ukazují jeho úvahy o «dědičném hřichu», nemá na mysli obnovu demokracie, ale něco neskonale menšího: slibuje, že pravicové zakolísání bude svedeným odpuštěno, a že čistka nebude trvalou pracovní metodou strany.

smyslu uvolnění a tedy «liberalizace» — se však přesto bude prosazovat, protože jinak by se nemohlo uplatnit univerzálnější vidění, bez něhož nemůže společnost z permanentních potíží vyjít. Bude to zřejmě cesta výkyvů i návratů a periodického potírání různých úchylek, což je specifický nebo specificky deformovaný způsob, kterým se nedemokratický socialismus vyrovná s neodbytnou potřebou změn. Zmaří se přitom mnoho energie a ještě více se zanedbá, přesto však bude patrný vzestupný pohyb, který málo rozumějící přičtou k úspěchům jeho politickým organizátorům. Více rozumějící jej pochopí jako nutnost, které tito, přes všechny své činy, jimiž pohyb umrtvují, nemohou natrvalo čelit.

11. HLEDISKO TŘÍDNÍ A NÁRODNÍ

Ale to už je budoucnost. Zatím si podobnové vedení zmeneným poměrem k intervenci a radikálním postupem proti «pravici» znovu získalo «důvěru spojenců» (srov. V. Biřak, RP 4. 2. 1970). Po 21. srpnu — jak vyplývá z dokumentů, které jsem zde uváděl — se obecně uznávalo, že suverenita našeho státu byla porušena a omezena a «konsolidace» se proto považovala za předpoklad plného obnovení suverenity. Tehdy by se opačný názor jevil jako vyložená zrada, tak jako se za ni považoval i souhlas s intervencí. Neviděli jsme tehdy nikoho, kdo by dokazoval, že je to se suverenitou našeho státu v pořádku — naopak: uslyšeli jsme hlasy, že suverenita je tužba (V. Mináč), že absolutní suverenita je nemožná (O. Černík). Neznělo nijak výjimečně či podivně, když Mlynář zdůvodňoval svůj odchod z vedoucích funkcí tím, že sovětská strana překračuje rozsah protokolů, a že vzrůstá okruh otázek, kde jsme vázáni na konzultace s KSSS.

A právě tento názor už 20. srpna 1969 vyvrací G. Husák jako pomlouvačství; tehdy také zdůrazňuje nutnost «třídního pojetí suverenity», což se pak stalo oficiálním vyznáním. Tak se říká v Prohlášení předsednictva ÚV KSČ k 100. výročí narození V.I. Lenina: «Zkušenosti polednového období u nás ukazují, že heslo suverenity zbavené třídního obsahu se stává nástrojem protisocialistických

a oportunistických sil proti internacionální politice komunistické strany» (RP 24. 9. 1969). To je dalekosáhlá formulace odpovídající velkému obratu v pojetí této otázky, k němuž došlo ve vedení strany. Kdekdo ví, že nacionálnost a suverenita se zdůrazňují tam, kde jsou ohrožovány, nebo kde politická reprezentace není dostatečně «národní»; nacionální vzrušivost je vlastností ohrožovaných a podřízených národů — u nás to přesvědčivě tlumočil třeba G. Husák za Slováky, a tím se dostal do konfliktu s Novotného centralizačními snahami, z jejichž hlediska jsou nacionální city odstředivým, a tedy škodlivým faktorem. Naši «dubčekovci» také pochopili «československý nacionalismus» jako společný produkt národní vlašnosti československého politického vedení a sovětského hegemónismu, který deformoval smysl internacionalismu; vycházeli tedy z nutnosti nové formulace internacionalismu, i když ne vždy důsledně, protože byli pod mnohými tlaky a už od Drážďan tušili či cítili hrozbu vojenského řešení.

To se tedy nyní radikálně mění a z «třídního pohledu» se odsuzuje «nacionálně omezené pojetí suverenity» — jako nástroj protisocialistických sil; z tohoto pohledu vycházel i Novotný, když potíral «buržoazní nacionalismus» Husáka, Novomeského, Clementise, Šmidka a jiných; toto pojetí tedy zpětně jeho postoj ospravedlňuje. Podobný závěr se ovšem odmítá, ale v tomto bodě je všechna argumentace velmi vratká. F. Muhri, když zdůvodňoval stanovisko rakouských komunistů na československou otázku, poznamenal, že není možné argumentem o «třídním stanovisku» nahradit konkrétní analýzu každého jevu (13. 9. 1969). Tady je ta vratkost: obecně se deklarují a uznají principy autonomie, suverenity a rovnoprávnosti jako normy vztahů mezi komunistickými stranami a socialistickými státy, v praxi se však porušují, a to se pak ospravedlňuje «třídním hlediskem». Buď tedy tyto principy nejsou «třídní» a jsou špatným dědictvím po buržoazním nacionalismu a demokratismu — pak by bylo nutné je odhodit a vrátit se k praxi (pokud jde o vztahy stran) Komunistické internacionály, která neuznávala princip autonomie stran-sekcí, ani princip nevměšování. Nebo jsou v souladu s třídním hlediskem, a pak je jejich porušování projevem netřídního hlediska a hegemónismu, či velkomocenského nacionalis-

a oportunistických sil proti internacionální politice komunistické strany» (RP 24. 9. 1969). To je dalekosáhlá formulace odpovídající velkému obratu v pojetí této otázky, k němuž došlo ve vedení strany. Kdekdo ví, že nacionálnost a suverenita se zdůrazňují tam, kde jsou ohrožovány, nebo kde politická reprezentace není dostatečně «národní»; nacionální vzrušivost je vlastností ohrožovaných a podřízených národů — u nás to přesvědčivě tlumočil třeba G. Husák za Slováky, a tím se dostal do konfliktu s Novotného centralizačními snahami, z jejichž hlediska jsou nacionální city odstředivým, a tedy škodlivým faktorem. Naši «dubčekovci» také pochopili «československý nacionalismus» jako společný produkt národní vlašnosti československého politického vedení a sovětského hegemonismu, který deformoval smysl internacionalismu; vycházeli tedy z nutnosti nové formulace internacionalismu, i když ne vždy důsledně, protože byli pod mnohými tlaky a už od Drážďan tušili či cítili hrozbu vojenského řešení.

To se tedy nyní radikálně mění a z «třídního pohledu» se odsuzuje «nacionálně omezené pojetí suverenity» — jako nástroj protisocialistických sil; z tohoto pohledu vycházel i Novotný, když potíral «buržoazní nacionalismus» Husáka, Novomeského, Clementise, Šmidka a jiných; toto pojetí tedy zpětně jeho postoj ospravedlňuje. Podobný závěr se ovšem odmítá, ale v tomto bodě je všechna argumentace velmi vratká. F. Muhri, když zdůvodňoval stanovisko rakouských komunistů na československou otázku, poznamenal, že není možné argumentem o «třídním stanovisku» nahradit konkrétní analýzu každého jevu (13. 9. 1969). Tady je ta vratkost: obecně se deklarují a uznají principy autonomie, suverenity a rovnoprávnosti jako normy vztahů mezi komunistickými stranami a socialistickými státy, v praxi se však porušují, a to se pak ospravedlňuje «třídním hlediskem». Buď tedy tyto principy nejsou «třídní» a jsou špatným dědictvím po buržoazním nacionalismu a demokratismu — pak by bylo nutné je odhodit a vrátit se k praxi (pokud jde o vztahy stran) Komunistické internacionály, která neuznávala princip autonomie stran-sekcí, ani princip nevměšování. Nebo jsou v souladu s třídním hlediskem, a pak je jejich porušování projevem netřídního hlediska a hegemonismu, či velkomocenského nacionalis-

mu. jisté je, že «třídní hledisko» takto vykládané a praktikované nemůže být základem organické integrace socialistických zemí a světového komunismu, protože nedává žádnou jistotu — je zdrojem i zdůvodněním nevypočitatelnosti, nespolehlivosti, poručníkování, «napravování hlav». Jestliže je «třídnost» pouze k tomu, aby relativizovala «abstraktnost» či «formálnost» principů smluv, ústavy a práva, a jestliže se požadavek jejich důsledného dodržování považuje za «buržoazní formalismus», pak nemá žádný pozitivní účel: je pouhým nástrojem vůle silného proti slabšímu; je pouhým ornamentem, který má dodat «internacionální» význam faktům zjevného hegemonismu.

Proto považuji Garaudyho přístup k obecnému uznání rovnoprávnosti a suverenity za jedině přijatelný: nelze se spokojovat s abstrakcí, jež se v konkrétnosti porušuje. E. Berlinguer — v polemice s H. Axenem — říká, že »každá strana je nositelkou určitých objektivních požadavků a svých vlastních koncepcí. Internacionalismus předpokládá uvědomění si této skutečnosti. Předpokládá, že se nikdo nebude snažit nadřazovat svůj názor na názory ostatních». Tam také cituje tento názor L. Longa: «Kdybychom chtěli vidět všechno jen pod pojmem úchyvky, vedlo by to k zanedbávání nebo přehlížení faktu, že existují objektivní rozdíly, jež vyplývají z různého stupně vývoje jednotlivých zemí a v nemalé míře vycházejí z historie těchto zemí». Jsou to formulace obsahující nové a organičtější pojetí internacionalismu, vylučující prvky a projevy jakéhokoli hegemonismu. Ale je příznačné pro naši situaci, že tato pojetí, která pro nás byla a jsou oporou, dnes jako nesprávná kritizujeme, a dokonce vytýkáme těm stranám, které takto uvažují, umělé nastolování «tzv. československé otázky» (srov. V. Biřák, RP 4. 2. 1970; G. Husák, projev na moskevské poradě komunistických a dělnických stran 1969). Nic nemůže lépe dokazovat naši dobrovolnou závislost než tento fakt — a také od té doby kritizujem nejrůznější strany, které se na sjezdech, v dokumentech nebo v tisku kriticky vyjádřily o srpnové intervenci. A je to logické a nutné, protože tato kritika už míří i proti naší vlastní politice. Uznali jsme intervenci za internacionální pomoc a museli jsme proto uzнат i sovětský výklad internacionalismu, který nebere v pochybnost právo KSSS

rozhodovat o tom, zda se ta či jiná strana odchýlila od marxismu-leninismu a proletářského internacionalismu; srpen 1970 byl už velmi blízký oslavám této internacionální pomoci a město Plzeň dokonce udělilo čestná občanství sovětským velitelům intervenčních vojsk. V této věci tedy pozorujeme vzestupný trend a nikde se neobjevuje — v oficiálnějších kruzích — rušivý tón, který by vyjadřoval jiné smýšlení o povaze našeho postavení vůči SSSR. Podřízení, potlačení a ponížení, pokud si je potlačování, ponižování a podřizování takto uvědomují, nejsou ještě tak strašné; jsou však úděsné tehdy, když se přijímají s nadšením.

Ale přes všechna sofistická ohýbání pojmů o znásilňování logiky se «omezená suverenita» nemohla stát přitažlivým pojmem — u nás ji Černík i Mináč a Mlynář přijali pouze jako nutné zlo. A tak jsme se dověděli od L. I. Brežněva, že to byli «imperialističtí propagandisté», kteří «zfabrikovali a pustili do oběhu neblaze proslulou 'teorii' omezené suverenity» (projev na moskevské poradě, 1969). Naše vedení přistoupilo na tuto neupřímnost a ještě ji podpořilo; na moskevské poradě Husák vyhlásil, že «též odmítáme různé pseudoteorie o omezené suverenitě, vykonstruované třídními odpůrci, a hodnotíme je jako záludné manévry soudobého antikomunismu». Na podstatě věci se tím však nic nezměnilo. H. Axen v polemice se stanovisky italských komunistů prohlásil, že nejvyšší zásadou ve vztazích mezi komunistickými a dělnickými stranami a socialistickými zeměmi není zásada nezávislosti a svrchovanosti každé jednotlivé komunistické strany, ale proletářský internacionalismus, jednota všech sil a složek mezinárodní dělnické třídy pro dosažení jejích cílů. V této formulaci není nic o «omezené suverenitě», ale mluví se zde *podřizení* principu suverenity vyšší zásadě — proto je Axen proti tomu, aby «autonomie stran» a «jednota v různosti» měly postavení základních zásad. Výsledkem je tedy zase omezení suverenity a zbývá jen určit, komu přísluší toto omezovací právo. Kdyby se uznala rovnoprávnost všech vyplývající z jejich rovné svrchovanosti, byl by to úkol neřešitelný, protože každý by měl právo veta, jak tomu bylo v polské šlechtické demokracii — bez souhlasu příslušné strany by se v ní a jejích stanoviscích nic nemohlo změnit. Ale tato potíž se odstraňuje tím, že

takováto svrchovanost je podřízeným rysem stran. A tak to H. Axen řeší tímto způsobem: uzná, že žádné jednotné organizační a řídicí centrum není, ale přízná zároveň zvláštní postavení KSSS a SSSR, bez nichž by světová socialistická soustava a silné světové komunistické hnutí neexistovaly. Tedy zvláštní postavení a proto i zvláštní práva.

Podle této logiky je ospravedlněn i čínský nebo — v budoucnu — nějaký jiný hegemonismus; současný čínsko-sovětský spor je dobrým důkazem vratkosti takového uvažování. Přes vznešené řeči o internacionalismu se ve skutečnosti vytvářejí i uvnitř socialismu sféry vlivu ztěžující a zatím vylučující jeho integraci. My jsme přijali sovětskou «pomoc», a tedy dominanci sovětského vlivu — proto musíme být také protičínští a protestovat proti čínskému vměšování do *našich* záležitostí, ačkoli Čína v tomto případě promluvila v souladu s našimi národními zájmy a s názory naší společnosti. Ale i když přijmeme Axenovo rozumování, nevyřešíme tím všechno, neboť mluví jen o stranách; i když se uzná, že strana má vůdčí postavení v národě a ve státě, není s nimi totožná a ani stát, ani národ nejsou jejím vlastnictvím, s nímž může volně a přímo disponovat. Proto je toto rozlišení státního a stranického tolik důležité a zároveň tak málo vítané.

Bratislavský dokument si s ním hlavu neláme a také podpisy na nové Smlouvě o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a SSSR tento rozdíl úplně ruší — je to nejen smlouva mezi státy, ale i mezi stranami (nese podpisy šéfů vlád i šéfů stran). A smlouva sama je vyvrocholením nové kvality vztahů mezi námi a Sovětským svazem. Principy «vzájemného dodržování státní svrchovanosti a nezávislosti, rovnoprávnosti a nevmešování do vnitřních záležitostí» (článek 1) jsou tu pojaty v duchu bratislavského dokumentu — a H. Axena — jako nižší a podřazené principu «internacionální povinnosti», který sloužil k ospravedlnění intervence. Ten je v preambuli smlouvy vyjádřen takto: «podpora, upevňování a ochrana socialistických vymožeností, jichž bylo dosaženo hrdinským úsilím a obětavou prací lidu každé země, jsou společnou internacionální povinností socialistických zemí».

Tak naše vrcholné politické orgány vyjádřily svůj souhlas s

neúplnou suverenitou našeho státu a nijak to nepociťují jako omezení, protože nemají odlišnou vůli; teď už potřebují jenom to, aby se jejich pocit stal všeobecným a aby nebyl rušen sněním o národní a státní svrchovanosti. Znovu zaznělo gottwaldovské Se Sovětským svazem na věčné časy. Toto heslo vzešlo z dějinné zkušenosti našich národů i z geografického položení našeho státu. Teď však zaznělo iracionálně i příliš antinacionálně a vasalsky, protože se za ním skrývá úmysl, už nikdy nepřipustit takovou autonomii naší politiky, která si zachová právo na samostatné hodnocení naší i sovětské a jiné skutečnosti.

Jednou už to tak bylo — a nejen u nás, ale i v Maďarsku a Polsku i jinde. Tehdejší důsledky jsou známé, a ani dnes nic nemluví pro předpoklad, že národní vlašnost převáží i v našich národech. Ale i národně vlašné politické vedení je národním vedením nebo aspoň vedením v národě a uvnitř národa. A to není bez významu.

IV. Český úděl a česká aktivita

Tomu se v naší vlasti dosti vynadiviti nemohu, kterak mnozí s nepepečenstvím těžkého časného trestu, škody statku, ano i života svého, s patrným uražením velebnosti božské, lživě a podvodně víru a knihy své kryjí, zapírají a v ustavičném strachu a nepokoji, v bludné a k zahynutí věčnému zavádějící víře živi jsou, ješto by mohli v jisté a bezpečné, spasitelné, slovem božím utvrzené církvi, v pokoji statečku svého beze všeho strachu požívatí a živi býti, kdyby celoupřímně s duchovní vrchností se poradili, všechny knihy k bedlivému vyzkoumání a potvrzení dobrovolně jim odevzdali a na jejich ramena celou starost o spasení své složili.

A. Koniáš

1. MASARYK A LENIN

«Je slovanský národ, který žil pravým životem jen během jedné vojny — vojny táboritů». Tak se o nás vyjádřil Gercen — jistě velmi přehnaně, ale i nám se právě tato vojna v celých dalších dějinách vnucuje jako vrchol a vzor. V dobách úpadku a skleslosti i v dobách oživení národního života se vždy připomíná tato slavná minulost a naše vlastní vojenská aktivita v prvním i druhém odboji je plná ohlasů husitství. Je to vždy důkazem živého kontaktu přítomnosti s touto velkou tradicí? V Ibsenově Brandovi říká Vogt, že velké vzpomínky jsou zárukou růstu. A Brand mu odpovídá: «Ano, je-li s životem živé spojení. Mohly slavných vzpomínek jste přeměnil v útočiště duševní skleslosti». Bez tohoto živého spojení je velká tradice mrtva a nemohou ji oživit ani připomínky v slavnostních i neslavnostních řečech politiků a jiných tribunů, ani vědecky a umělecky dokonalé a působivé práce historiků a umělců. Je mrtvá, neinspiruje-li přítomnost, a je dokonce škodlivá, působí-li jako opiát pro povzbuzení sebevědomí, které ani charakter přítomnosti, ani charakter současníků neospravedlňuje.

Kárat šosáckou prostřednost a skleslost i jiné nešvary přítomnosti prostřednictvím velké tradice je příliš laciné, protože takto se skutečný život měří sice «pravým», ale už mrtvým životem; je to neplodné moralizování, neboť současné nešvary nevyvozuje z povahy současnosti. Svatopluk Čech zavedl Matěje Broučka mezi Husity a předvedl nám nevhodnost domácích pánů pro tábořský radikalismus. Brouček byl však také zaujat pro slavnou minulost, protože slavní předci jsou vždy výhodní; ale byl v jeho kritice odsouzen jen český maloměšťák? Byla malost tohoto potomka pouze sociální výjimkou? Není malost jedné společenské vrstvy nebo třídy také odrazem obecné malosti a důsledkem toho, že není nikoho, kdo by vtiskl době rysy velikosti? Velká doba všechny proměňuje, protože od všech něco žádá a všechny staví tvář v tvář velikosti; malost, proměněná stykem s velikostí, dostává její rysy.

Machar v Božích bojovnících a také na kontrapozici «pravého života» a soudobé malosti zkarikoval dokonce radikální mladočeskou politiku. Patřil k masarykovským realistům, kteří zaujali postavení

mezi konzervatismem a radikalismem a kteří bojovali proti přílišnému historismu, v němž viděli zdroj konzervatismu. Šli v stopách Nerudových, neboť i on vázal český konzervatismus na přílišný historismus, v němž se všechno nese k *češství* — hlavně minulému — a v němž chybí zřetel na *lidstvo*. Národní nebo slovanský izolacionismus se stal ctností a tradicí všestranně pěstovanou i v dobách, kdy už byl naprosto neplodný i z českého hlediska. To je důvod nerudovské i realistické kritiky historičnosti, přežívající až do našich dob — historik K. Bartošek mluví o «Češích nemocných dějinami» a Strátecký k polemice Kundera — Havel — Kosík napsal: «Hledáme-li svou pravdu neustále v dějinách, musíme se subjektivně i objektivně stále znovu stávat její obětí» (Host do domu 6/1969). Zajisté má tato nová kritika historismu i nové zdůvodnění: vidíme, že se «česká otázka» nastoluje tam a tehdy, kde selže konkrétní lid a konkrétní politika. Dnešní nezmary se pozorují na pozadí dějin a dějiny pak vysvětlují, ospravedlňují i odpouštějí. V tomto historismu už není důraz na ochranu nepevného a ohrožovaného češství — národního a státního —, jak tomu bylo u historismu konzervativního; jsou v něm pocit a vědomí, že jsme nejen ochránci, ale i zajatci češství a «českého údělu».

Co je pro tento «úděl» adekvátní, jaká politika? Masaryk pojal «českou otázku» jako otázku svědomí, v níž je základní to, čím jako národ žijeme, co chceme a v co doufáme. Přesvědčil se a přesvědčoval, že smyslem našeho národního života je *humanita*, že ne Žižka, ale Chelčický jako syntéza Husa i Žižky je naší národní pravdou. To zní vznešeně, je to však také vznešené odmítnutí radikalismu. Realismus byl kritický a dokonce velmi militantní — a tady činnost Masaryka, Herbena, Machara i jiných zdaleka není ještě doceněna z toho hlediska, čím a jak přispěla k překonání dětinskostí i stařeckostí v našem národním životě; uznání jejich zásluh v «rukopisných bojích» a v hilsneriádě je jen ubohou a skrblickou almužnou.

Realismus byl kritikou dějin i přítomnosti a v jeho formulaci české otázky bylo jak tázání po smyslu národního života, tak i východisko k politickému úkolu, k činu, k aktivistickému přeformování národa a národního «údělu». Masaryk jako smysl a úkol českých

dějin vytýčil a zdůvodnil humanitu, a tím překročil omezený i omezující obzor národovectví, které se opíralo výhradně o myšlenku národní. Navázal na ty, kdo chtěli národ vystavit konkurenci se světem, protože ji pochopili jako nezbytnou podmínku jeho růstu. Mnozí se toho lekali pro naši malost — obyvatelstvem a územím —, ale Masaryk a jiní začleňovali národ do evropských a světových dějů kultury právě proto, aby působili proti «mučivé malosti našeho národního života», proti omezené i vychloubačné a sterilní vlastenčící soběstačnosti ospravedlňující se ideologií «malá, ale naše». V našich dějinách se téměř všechno určovalo odporem proti velkým a mocným cizím silám — tak to představili naši buditelští historikové a Masaryk protestuje proti takovému negativistickému pojetí, v němž se naše historie redukuje na boj proti Němcům a rakouské vládě. Zkoumá pozitivní obsah našich dějin, to v čem nejsme determinováni objektivní malostí a čím se tedy můžeme a musíme podílet na životě a ideách velikých a mocných bez obav, že nás toto překročení úzkostlivě dodržovaných vlasteneckých hranic zahubí. Je velikou zásluhou této realistické generace i jejích předchůdců a nástupců, že vzali národu berle prázdného vlastenčení i uspávajícího spoléhání na «velké slovanské dubisko» a přinutili ho k samostatným krokům. I rusofilství bylo takovým spoléháním a opíáním: «Malost národa a jeho sil měla se nahradit velikostí cizí» (Masaryk).

Mentalita malosti jako produkt českých dějin, jako důsledek dlouhodobé národní a sociální poroby, poznamenala výsledky obrozeneckých snah — převlékla se do vlasteneckých šatů, vzývala slavné předky a izolovala se od «ciziny»; všechno se to dělo ve jménu národa a pro národ. Věrnost tradicím a národním mýtům byla nedotknutelná a v této věrnosti tradice planěly a zmíraly. Realisté to zjistili a vyslovili — v očích vlastenců byli proto zrádci národní věci, nihilisty a lidmi nakaženými cizím vlivem. Pochopili, že mentalita malosti nevyplývá neodvratně z malosti národa, že malost ideí a cílů, malost kulturní a morální a vůbec každá zápečnická pokornost a umírněnost i pohodlnictví nejsou nezměnitelným údělem. Stanovili veliký pozitivní cíl — humanitu. Jeho realizaci může ztěžovat, brzdit a popírat síla mocných; ani ta

však nemuze zničit humanitu jako úkol, jímž a v němž neustále překonáváme vlastní malost a stáváme se aktiv

Na tomto místě chybí dvě stránky z rukopisu, které vzhledem k obtížné komunikaci s Československem, nemohly být doplněny. Z úcty k autorovi i ke čtenáři jsme dali přednost této malé mezeře v textu před doplněním, které by nemohlo být dohodnuto s autorem.

I N D E X

— i rekatolizace, doba slávy i doba temna, Žižkův radikalismus a Chelčického svérázný demokratismus, velké doby českého státu i dlouhé časy jeho potlačení, touha po vlastním státu i odpor k státu rakouskému, rakušanství i antirakušanství a mnohé další.

Konec samostatnosti českého státu vyloučil z tradice Čechů potlačování jiných národů či národností (tato možnost se objevila až po roce 1918 a trvala velmi krátce). Z této vynucené přednosti i z celé této protikladnosti dějin hnětoucích charakter národa vyrůstaly útěšné mýty — o tradičním českém demokratismu, o naší holubičí slovanské povaze, pokrokovosti a rozumnosti, o českém fortelu a české píli a zdatnosti . . . Tak se pečlivě a přesvědčivě zastřely temné a ošklivé jevy a vlastnosti a bída poměrů; zakřiknutost, vypočítavost a opatrnictví se mohly skrýt pod pěkná pojmenování, jejichž pravdou byla *průměrnost* na dlouho triumfující v našem životě. Protiklady v naší dějinné situaci trvaly, aniž vyvolaly významnější hnutí a snahu o jejich radikální a sebeobětavé řešení. Konstatovaly se a všelijak zdůvodňovaly — tak se třeba hrozbou nemectví zdůvodnil austroslavismus; průměrnost (jinak: maloměstáctví a šosáctví) českého života je tedy jak produktem, tak oporou a zázemím českého konzervatismu a antiradikalismu. V ní se všechno smísilo — i mariánský kult, tento produkt «doby temna» s tklivým vzpomínáním na husitské předky a Husovo mučednictví. V. B. Třebízský je také dokladem této zvláštní symbiózy katolictví a chvály husitství a z takovýchto projevů a příkladů je patrné, jak

národní idea vzdorovala univerzálnějším, ale národně vlažným nebo slavné časy národa diskreditujícím soustavám — tak můžeme v našich literárních dějinách číst o nacionalismu u jezuitských a vůbec katolických spisovatelů (Balbín, Pešina z Čechorodu; Michna z Otradovic a další).

Zdůvodnění a obrana českého antiradikalismu vycházely z neutěšeného stavu národa. Symbolem největšího jeho ponížení a úpadku byla Bílá hora a období «temna», které bylo v národním povědomí naprosto temné, bez sebemenšího rozlišení a paprsku světla uvnitř protireformačních sil. Z hlediska národní politiky a agitace bylo ovšem toto schema velmi výhodné a tak kontinuita nové doby s malými plaménky temné doby ustupovala před národním hlediskem jako jedině oprávněným. A pro ně bylo rozhodující to, co hluboce zasáhlo a poznamenalo národní život — zánik české státnosti a národní šlechty, odchod nejlepších mozků z vlasti a s ním spojený kulturní a literární úpadek, ničení knih, víry i jazyka. A právě v této situaci se začala vytvářet nová velká tradice, tradice živého svazu národa a kultury.

Dnes se toto dějinné poslání českých intelektuálů všemožně diskredituje, a to vysvětluje různé nesmysly, které se píše a říkají. Tak třeba spisovatel V. Přibský odmítá Kosíkův názor, že národ, který nemá své vůdce, se pozvolna mění v obyvatelstvo — a takový stav před obrozeneckou aktivitou u nás vidí kompetentní badatelé — tímto způsobem: «Právě historie českého národa je důkazem Kosíkova kardinálního omylu. Národ zbavený své 'elity z boží milosti' (po Bílé hoře čítal asi 1 300 000 obyvatel) si kupodivu uchoval vše nejcennější: území, jazyk, vědomí sounáležitosti, víru i třídní vědomí. Neboť tento národ je národem bezzemků, národem poddanským» (RP 4. 7. 1970). Polemický zápal ho přivedl až k tomu, že vidí «dobu temna» úplně světlou; z jeho hlediska snahy obrozenců váží málo a jejich péče o jazyk vypadá jako práce hnidopišská. Český konzervatismus strachující se o národní existenci je tak bez historického oprávnění — je pouze zbabělostí a k dobru by mu tento spisovatel připsal asi jen ideu slovanství a rusofilství. Temné obzory národního života jsou u něj vyčištěny, aby se snížil význam kultury pro existenci a život národa.

Historikové nepotvrzují tak optimistický názor na naše dějiny. V době pobělohorské, jak píše J. Petrář, «Češství lidu bylo spontánní, bylo samozřejmostí, ne úkolem, a proto se ani nepociťovalo jako potřeba» (Naše živá i mrtvá minulost, 104). V době pozdější pak «prvá vystoupení vlastenců nacházela ohlas spíše u vládnoucí než u základní poddané třídy předburžoazních Čech» a «mezi podporovateli vlasteneckých akcí se setkáváme s rolníky jen výjimečně . . . Národní pasivita rolnictva nebyla ostatně českou zvláštností. Také u jiných mladých národů Evropy probíhaly boje proti feudálnímu režimu na venkově zprvu bez národních požadavků» (M. Hroch, 1. c. 125).

Bylo tu tedy české obyvatelstvo na českém území — a vlastně ani to ještě ne: byli zde Češi, Moravané a Slezané poutaní zemským patriotismem —, ale nebyl tady národ integrovaný a jednající politicky; Češi nebyli politickým národem a úkolem bylo *takový* národ vytvořit. Jeho zrození nebylo sice jen důsledkem intelektuálního činu kokrétních obrozenců, protože národ zde byl a trval jako možnost a úkol, a to se nemohlo změnit ani tehdy, kdyby se obrozenecká generace rozhodla jinak (její rozhodnutí bylo ostatně také jen článkem v řetězu podobných rozhodnutí jiných a jinde). Přesto byl tento čin podmínkou a v tom je jeho dějinný význam, který nemůže být nijak dotčen kritikou toho, *jak* se uskutečnil. Podmínky nebyly nijak příznivé, a i když existovalo spontánní češství, existovala také «nesamozřejmost národa» (výrok M. Kudery). Když Petr poevropšřtoval Rusko, dělal to bez sentimentu k ruskému svérázu, protože ruskost i ruský svéráz byly až strašné svou odolností a netečností. Když Scharnhorst a Gneisenau pod Napoleonovým tlakem a jako součást obranných opatření proti němu mluvili o nutnosti němectví a německého vlastenectví (jejich reformy měly Němcům dodat vlast) a když Fichte v Rede an die deutsche Nation doporučoval «donucovat k němectví», měli před sebou moře němectví přelévající se přes hranice jiných a zvláště slovanských národů. Mohli donucovat, protože měli aparáty k donucení. Naši obrozenci měli před sebou zkomírající národ a na místo aparátů mohli dosadit jen vůli a horlivost. Nemohli donucovat k češství — mohli pro ně jen získávat, a získávání také charakterizuje první

etapu našeho obrozenectví. A nejen to: obrozenci museli působit hlavně kulturními prostředky, protože veřejný politický život v západoevropském smyslu u nás neexistoval, a protože obrození nemohlo počítat s podporou státu. Tak byl předurčen filologický a literární ráz obrození — nejen absolutismem a politickým útlakem, ale především stavem národa a české společnosti, nepřipravené pro politický život. Ještě na počátku století (1806) znamená pro J. Nejedlého milovat vlast totéž co milovat mateřský jazyk a mravy národa svého. To vyplývalo z tíživého stavu národa, a proto obrozenci horlivě zkoumali obojí, což je tak přirozené a co se jeví podivné jen proto, že právě tímto se realizovala *politická* funkce. Politický život nebyl, a proto nebylo ani politiků; politická elita splývala s elitou intelektuální, v níž byla proto političnost často pouze okrajová, daná jen poměrem jejich činnosti k národní věci, což tehdy znamenalo k národnímu jazyku. Pesimistické úvahy o budoucnosti českého národa ještě nevymizely a Palacký se k nim obrací s tímto varováním: «Budeme-li se tak všichni chovati, pak ovšem musí zahynou náš národ hladem duchovním».

Pokud obrozenci národ teprve tvořili, nemohli ho politicky organizovat jako politickou sílu pro politické akce — praktický konzervatismus a lojalita k Vídni byly plodem tohoto stavu. Ale oni ho zároveň tvořili takovými oklikami — pěstování jazyka, historie a podobně —, které nutně vtiskovaly národnímu životu antiradikální charakter. Opatrnost, lojalita i praktický konzervatismus byly původně nezbytné, ale pak se z této nouze stává ctnost a konzervatismus i lojalita dostávají teoretické zdůvodnění. To jsou dvě tváře našeho obrození; stále se cítilo ohrožené, a to živilo pocit ohrožení. Těžko se dostávalo k sebevědomí, protože musilo získávat; hned v počátcích se také vyrovnávalo se slovenskou jazykovou odlukou a i tento rozpad jednotné spisovné řeči se musel obrozencům jevit jako oslabování slabého a ještě v nich posílit všechno to, co se slabostí národa zdůvodňovalo. A tak do tohoto neradikálního národního hnutí pronikal sentiment — národ se stával věcí citu a svědomí, připomínal se odkazy na českou matku, na slávu předků a křivdy cizáků; živil se z toho, že národní hnutí jen obtížně získávalo politický smysl. Jazykově literární obrozování při-

pravovalo půdu pro politiku, ale i ta pak zdělila sentimenty zrozené v těchto dobách a navíc ztratila i mnoho z původní obětavosti, zanícení a teoretické pečlivosti.

Ještě v románech z dob národního obrození, které psala K. Světlá v šedesátých letech — tedy po zkušenostech osmačtyřicátého roku a pracích Havlíčka a jiných — marně pátráme po moderní ideji národa a nějakých ohlasech úvah o občanské a politické společnosti. V nich je národ věcí věrnosti — mateřskému jazyku, odkazu předků a jejich mravům — a tkví v spontánním češství, v tradičních a folklórních formách českého venkova. Má význam mravní a jazykový, nikoli politický. Trvá v tradici a takto je u Světlé bytostně konzervativní. Vidí ho v protikladu k obrodilcům a cizím — vymezuje ho tedy negativně a pasívně. Vidí jeho ohnisko tam, kam musela být moderní idea národa vnesena, a proto nemůže postihnout vnitřní pravdu «zrození národa», které zobrazuje. Zajisté mi tady nejde o kritiku těchto románů — romantických a slabších oproti realističtějším a umělecky zralejším románům ještěděským. Je ostatně příznačné už to, že a proč jsou slabší a romantické; jde tu o trvalý pocit ohroženosti národní věci, který se udržoval přes jednotlivé sebevědomější projevy, jež pak převládly až v generaci realistů.

Sentiment a vlastenčení čistě formální žily zcela volně, před cizími vlivy se nedospělý národ všemožně chránil. Odmítal se Lord Byron a J. Vlček o tom píše, že se báli «jeho smělosti a nespoutanosti, náruživosti a rozbíravosti, pesimismu a světobolu, jenž útlé květy usměvavého optimismu domácího života národního hrozil spálit buď žárem vášně nebo mrazem skepse a analýzy». A Máchův Máj, to nejživotnější z poezie té doby, postihlo hromadné odsouzení — Tyl mu vytýkal nečeskost a jen dva lidé se postavili proti obecnému mínění i hlasům nejvážnějších obrozenců: K. Sabina a K. Kuzmány. Satira karikaturních prvků obrození nebyla vítána, a tak se národní hnutí hermeticky uzavíralo kritickému hodnocení. Výraznější a sjednocenější kritika vznikla u nás těžce a nikdy to neměla lehké.

Tak generaci májovců (1858) vytýkal J. Malý kosmopolitismus a nedostatek národního rázu a stavěl jí před oči jako vzor literaturu předbřeznovou, která podle něho výlučně «pěstovala živel, jenž tvoří individuální povahu našeho kmene». V této době a po velkém

jaru národů však toto pietní národovectví už vyhlíželo příliš stařecky a nemohlo uspokojit novou generaci intelektuálů. Neruda také odpovídá sebevědomě a nesentimentálně: «Ano, nám jest stálé žvanění o národnosti a vlastenectví už 'přemoženým stanoviskem'! Nenávidíme od srdce každého, kdo myslí, že je to už nejvyšším cílem — být národovcem, že dosti na tom a že netřeba, aby také něco pro národ konal. Jsme už na takovém stupni vzdělání, že to už pražádnou zásluhou není, když někdo je vlastencem; k národnosti se znát a ji ctít první jest povinností každého vzdělance, zároveň ale i povinností nejlehčí, poněvadž nám nyní už povinnost nastává, abychom národ svůj na výši světového uvědomění a vzdělání postavili a jemu takto nejen k uznání dpomohli, ale i život pojistili. To je náš kosmopolitismus . . . Jsme-li nadaní, nepotlačí nás; nejsme-li, potře nás vlastní slabost».

Tehdy to ovšem nebylo převažující mínění a májovci ještě neprosadili syntézu národního a všelidského jako samozřejmou potřebu. Ukázali však její nutnost a překročili hranice úzkostlivého opatrování národní věci; oni vyslovili, že národ schoulený sám do sebe není ještě pravým národem a pravou dospělostí.

3. ČESKÝ KONZERVATISMUS V REVOLUCI

Byl už tady ovšem i Havlíčkův vklad ke kritice sentimentálního a prázdného vlastenčení (kritika Tylova Posledního Čecha) velmi vzdáleného «filosofii činu», ale následující léta bachovské reakce velmi ztížila jeho plodné působení. Havlíček zreálnil a zaktivizoval české národní hnutí, ale jeho realistický a v dané chvíli radikální čin nepřekročil český konzervatismus; dal mu však větší sebevědomí a zmodernizoval ho. V památné stati Čech a Slovan (1846) drtí poeticky snivou a neaktivistickou vidinu Všeslavie i ideu slovanské vzájemnosti — i když ani on se ještě nevymanil z objetí slavjanfilského «konzervativního utopismu». Ve Slovanech už nevidí jeden národ; pozoruje difference, které rozkládají «cit slovanský», a z nichž plyne možnost ohrožení jednoho slovanského národa jiným národem slovanským. Tak diskredituje slovanství Rusů (ruští

slavjanofilové povyšovali Rusko na «staršího bratra») i Poláků a těmto posledním vytýká, že chtějí svým slovanstvím zlákat ostatní Slovany k «lehkomyslným revolucím». Kde byla dosud láska, cit vzájemnosti a spoléhání, tam klade «chlad» a «nenávisť» a polemický zápal ho vede až k formulaci, že Rusové a Poláci «nejsou naši bratři», že oni jsou «větší nepřátelé a nebezpečnější naší národnosti než Maďaři a Němci».

Proti snivému a nečinnému slovanství starší generace obrozenců vyřkl rouhavé «Já jsem Čech, ale nikdy já jsem Slovan». Přes všechna přehánění, nedůslednost i nevyhraněnost zásad tady Havlíček formuluje novou a nutnou etapu českého národního programu. Ale i tento «realistický radikalismus» zůstal uvnitř českého konzervatismu zdůvodněného německo-maďarskou hrozbou a slova o menší nebezpečnosti Němců a Maďarů nemají organický a programový význam; zesilují důvody pro naše vytržení z mlhavě určeného slovanství a souvisí s Palackého austroslavistickou redukcí všeslovanství, z níž Havlíček vychází; nijak také neovlivnily oficiální českou politiku v nadcházejících dobách revolučních.

Idea austroslavismu a federalizace Rakouska byla jedním z pokusů, jak naši malost překonat. V rakouské monarchii tvořili Slované většinu a její liberalizace by jim tedy zajistila parlamentní nadvládu, přičemž by Čechům téměř samozřejmě připadla vůdčí úloha v rakouském slovanstvu. Program austroslavismu tedy předpokládal demokratické přeměny, a z toho by plynulo, že německá a maďarská demokracie je přirozeným spojencem národních snah Čechů i jiných rakouských Slovanů. Viděli jsme náznaky tohoto pohledu u Havlíčka, ale ty byly ještě neopravdové a vnější vůči principům nacionálním, které vyjadřoval. A tady se český nacionalismus srážel s nacionalismem německých a maďarských demokratů a revolucionářů, a právě v tomto střetu se Češi i jiní rakouští Slované — s výjimkou Poláků — postavili proti nim.

Německá revoluce vyzvedla ideu Velkého Německa. V Palackého austroslavismu viděla překážku této idey a Palacký — na druhé straně — viděl v jejím uskutečnění konec nadějí rakouských Slovanů. Z německé strany se proto mluvilo o hrozbě panslavismu. Palacký v odpovědi frankfurtskému sněmu vysvětlil důvody samo-

statné politiky rakouských Slovanů a zároveň se vyslovil proti univerzální ruské monarchii — právě pro tuto univerzálnost. A tomuto sněmu také vyložil, že «kdyby státu rakouského nebylo již odedávna, musili bychom v interese Evropy, ba humanity samé přičiniti se co nejdříve, aby se utvořil». F. Wollman vidí nejvnitřnější zdroj tohoto stanoviska v «historické zkušenosti a intuitivním přesvědčení Palackého, že Němci ve své většině nejsou schopni být skutečnými demokraty», že Čechům a Slovanům vůbec je vést boj proti «způsobům a řádům německým (Slavismy a antislavismy za jara národů, 234). Palacký v našich dějinách vysledoval tento antagonismus a byl také přesvědčen o českém a slovanském «demokratismu» a německém autoritářství. Wollman hledisko Palackého přejímá a je přesvědčen, že mu dějiny posledního století «daly za pravdu». To je však nehistorický pohled — podstatné je to, jak se v evropské revoluci «demokratismus Slovanů» uplatnil.

Palackého pojetí Rakouska trvajícího v zájmu Evropy a humanity se opírá o myšlenku federace národů. Také chápal Dunaj jako «politickou řeku» (Engels) a vycházel z nutného spojení podunajských národů (do té doby obdobná myšlenka ožívá zvláště silně v krizových situacích našeho národa). Ale i on, i Havlíček odmítají Bakuninovu ideu federace slovanských národů, jejímž předpokladem byla revoluční válka proti carismu. Revolucionismus a republikanismus Bakuninův pokládá Havlíček za fantastický a Palacký vidí zpozdilost v Bakuninem navrhované české podpoře maďarské revoluce. V Provolání Slovanů Bakunin ostře odmítl politiku austroslavismu z hlediska evropské revoluce a z něho také vyvodil odsouzení «slovenského povstání» a Jelačičových kontrarevolučních akcí (v poděkování naší Slovanské lípě zdůvodnil Jelačič své tažení proti revoluční Pešti a Vídni záměrem «zkrotit nepřátele Slovanstva» a přihlásil se k Palackého výroku o potřebě a významu Rakouska).

Bakunin vyzýval Slovanů: «Skončujte navždy s reakcí, s diplomacií, s poloviční a nedůstojnou vás politikou, vrhněte se odvážně a zcela v objetí revoluce». To pro českou oficiální politiku znělo jako řeči pomatence. Palacký ještě v počátcích revoluce vyjádřil naději, že «národní snahy neopustí, doufejme, legální cestu» a —

v tísnivé situaci, do níž se rakouská vláda dostala vídeňskou a pak maďarskou revolucí — doufá on i jiní, že česká loajálnost vůči dvoru přinese zisky české národní věci. Konzervatismus byl a i v této situaci zůstal základem českého národního hnutí — revoluce mu musela zůstat bytostně cizí a v textech Havlíčkových, Palackého i jiných je plno hanobení revolučního trojčení. Ale i tento konzervatismus působí na půdě vídeňské i maďarské a vůbec evropské revoluce; využívá ji i zároveň se od ní distancuje. Proto pokládá zastrašenost dvora a jeho ochotu k ústupkům za dostatečný výsledek a nijak ho nevzrušuje otázka, zda revoluce už zvítězila a zda je reakce už vyloučena. Je sebevědomý, protože vláda s ním jedná a dává mu sliby. Diplomacie se tak zdála dobrým a spolehlivým prostředkem, revoluce riskantním a špatným. V zahajovací řeči na Vseslovanském sjezdu vyjádřil Šafařík toto české konzervativní nadšení nad výsledky revoluce takto: «Vláda bodáků a špehů je nadále naprosto nemožná. Kdyby vláda bodáků a špehů byla možná, nebyla by vypadla z rukou těch, ježto ji měli, neboť to byli obrové umu nevidaného a odvahy neslýchané, ale srdce bohaprázdného». Z tohoto nadšení zase musí vyjít konzervativní názor — reakce už je nemožná, revoluce je proto nejen zbytečná, ale i zhoubná.

V tomto prostředí se nemohl prosadit ani bakuninovský, ani jiný revolucionismus. A to také ukazuje, proč česká radikální demokracie, která došla k solidaritě s vídeňskými a maďarskými revolucionáři — ale ani ta u nich nebyla čistá —, byla vlastně okrajovou a výjimečnou záležitostí v české politice. Přirozeně, že právě na ni se později soustředila pozornost při hledání a formování pokrokových a revolučních tradic — je špatným svědomím oficiálního konzervatismu. Ten však převládl, a tak se toto svědomíjevilo jako «blouznění» a sami radikálové jako «bubliny», «špiclíci» a «mřínky» (výrazy Palackého). Červnové povstání (1848) bylo radikálním činem souznějícím s evropskou revolucí, ale v našich poměrech a vzhledem k charakteru našeho obrození spíš odchylkou, což se projevilo i na jeho formě. J. Šverma připisuje jeho porážce «ohromný význam», protože — jak uvádí — «znamená definitivní zlomení demokratických revolučních sil v českém hnutí» (Vybrané

spisy, 33). Zdá se mi, že to není dobrá formulace, protože hádanka je jinde: v otázce, proč se radikalismus nemohl v českém prostředí definitivně zformovat a prosadit, proč v něm dominoval konzervatismus. Porážka červnového povstání byla už předem obsažena v té skutečnosti, že se nevytvořily takové síly, které by konzervatismus českého hnutí tlumily a překonávaly.

Masaryk vidí v této době kolísání mezi humanitou a národností, mezi taktikou mírnou a násilnou, mezi svobodomyšlností a zpátečnictvím a shovívavě říká, že jsme byli «pro velkou dobu ještě malí», že «síly naše byly slabé, účast v revoluci nevalná. Není divu: po staletém otroctví naši čeští lidé byli povoláni k politické činnosti — činnost ta byla podle toho: nerozhodná, nejednotná, polovičatá» (Česká otázka, 96-97). Masarykova shovívavost je ovšem logickým důsledkem toho, že přejal Havlíčkovu nechuť k revoluci nebo — v pěknější formulaci — jeho zápal pro «revoluci hlav a srdcí». Nejradikálnější kritiku adresovali českému postoji k revoluci Marx a zvláště Engels — leká zřejmě ještě v našich časech, neboť byla vyloučena z českého vydání jejich spisů. Engels tehdy (1849) mluví o totální kulturní a jiné závislosti rakouských Slovanů na Němcích a Maďarech; o kontrarevolučnosti takovýchto «národů»; o tom, že Češi nemají dějiny, a že si tento historicky vůbec neexistující národ činí nároky na nezávislost; že Německo a Uhry nemohou připustit ustavení rakouských Slovanů v samostatné státy; proto vyzývá k boji proti «kontrarevolučním národům» a hrozí, že Slované za jejich zradu revoluce stihne jednou krutá pomsta.

Není třeba polemizovat s tímto Engelsovým «narodním nihilismem», k němuž se ostatně lehce dochází v národě tak velikém, že v něm není důvod pro pocit úzkosti o osud národa. Tyto extrémní a neudržitelné formulace však ukazují velikost jeho znepokojení a rozhořčení — a pro oboje u nás bylo dost příčin. Wollman píše, že to byl «právě Havlíček, kdo nakonec dělá boj proti politickému panslavismu oprávněným» — Havlíček jako «mluvčí oportunistické české buržoazie, která viděla spásu rakouských Slovanů v habsburské dynastii, a bídácky oklamána spolu s ostatními Slované vídeňskou kamarilou a feudálně buržoazní německou — rakouskou minoritou, skutečně začala volat po politickém panslavismu, tj. kon-

krétně řečeno po pomoci carského Ruska» (L. c. 274-275). Ale toto je «české hledisko»: důvody opravňující Engelsovo rozhořčení nezačínají až po bídáckém oklamání Čechů a jiných Slovanů vídeňskou kamarilou — Češi přece využili její tísně a dá se tedy říct, že vláda nejednala svobodně, když Čechům slibovala, a že tedy v zájmu Čechů bylo udržovat a stupňovat nesvobodu dynastie a její vlády, tak jako zájmem vlády bylo překonat tísnivou situaci a znovu získat strategickou svobodu. Náš postoj byl příznivý vládě, a proto ho různými sliby udržovala a povzbuzovala — z morálního hlediska potom můžeme mluvit o věrolomnosti a nepoctivosti vlády, která v příznivější situaci své sliby nesplnila. Havlíček tak mluvil, ale to je moralizování; věrolomnost musela triumfovat po porážce revoluce) a Češi a Slované nejen odmítli revoluci podporu, ale dokonce ji ještě pomáhali potlačovat. Politicky si tedy sami připravovali to «bídácké oklamání», nad nímž se morálně rozhořčovali.

A byli důslední i v tom, že — když se rozpadal jejich «malý panslavismus» (austroslavismus) — začali s nadějami pošilhávat po starším a mocném slovanském bratru, v němž evropská demokracie svorně viděla hlavní oporu reakce. Havlíčkovo «spoléhejme na sebe» selhávalo a on sám v patrném ožívání reakce hledá vnější opory. Nejprve vyjadřuje naději, že «svobodomyslná a národolovná vláda ve Francouzích nedovolí v Rakousku ruskou intervenci, ozbrojené vkročení do země» — že tedy Francie znemožní, aby s pomocí Ruska triumfovala v Rakousku reakce. Francie má limitovat vládu, aby nezapomněla na sliby Čechům; Havlíček rád říká «nic na ouvěrek» a teď tedy počítá: «vláda naše, aby proti Maďarům a Vlachům se ubránila, naše přátelství nevyhnutelně potřebovati bude» a tím i «svoboda naše utužena bude» (31.3.1849). I v této situaci ještě nabízí vládě — v zájmu české věci a svobody — českou pomoc proti Maďarům a Italům, ačkoli už ví, že záruka její «poctivosti» je jen v neurčitém spoléhání na to, že «Francie nedovolí». A pak, když tento předpoklad nevyšel a Rusko vojensky intervenovalo proti maďarské revoluci, Havlíček napíše: «Nyní, když Rusové našim bratrům Slovákům a Jihoslovanům pomáhati mají k právu, nebudeme my jim za to jistě spílati» (29. 5. 1849).

Těmito slovy končí jeho článek Ruské vojsko v Uhřích — taková změna za tři roky, jež uplynuly od jeho Slovana a Čecha. Tam napsal o «chladu» a «nenávisti» k Rusům a tady píše: «Ruský voják jakožto nezkažený Slovan již sám sebou přívětivý, úslužný, citlivý a jemný a k tomu ještě nejpřísnější vojenskou kázní držený, nedovoluje si nikdy pánovitě a surově vystupovati proti občanským spolukrajanům svým».

Havlíček to ovšem sděluje jako fakta a není u něho Štúrovo nadšení, kterého ruský zásah do evropských událostí proměnil radikálně; vznítit v něm velké plameny nacionalismu. Ruskou skutečnost idealizuje po příkladu nejpravějších ruských slavjanofilů a za šílenou považuje představu, že by republikánská státní forma byla Rusku prospěšná; velebí samoděržaví a doporučuje připojení všech Slovanů k Rusku; Čechům vytýká špatný poměr k Rusku a vůbec je poněkud izoluje od ostatního Slovanstva pro zkaženost charakteru, k němuž došlo po Bílé hoře; odmítá a ironizuje to, co Češi vykřikli proti ruské despocii a prohlašuje: «Náklonnost všech slovanských kmenů k Rusku je tedy obecná, jedněm daná vnitřním tlakem duše, jiným přikázaná nutností podmínek pro zachování života; kdo může tedy odporovat této vnitřní nutnosti?»

V zmatcích doby se Štúr chytá «slovanského dubiska» a dělá to s vášní, jež pro realističtější a podle Štúra už zkažené Čechy byla nedostupná. I česká střízlivost musela ovšem vyústit v slovanskou ideu a rusofilství právě proto, že byla národní; mohla se pozvednout k radikálnějším činům jen na půdě národního programu: věc národa byla měřítkem všeho, a tak můžeme pozorovat vnitřní logiku v těch proměnách české a slovenské politiky, které tolik připomínají bezzásadovost; ta tam jistě také byla, nemůže však být základem vysvětlení. Naše národní znovuzrození s padá do doby josefinského osvícení a velkým impulsem pro český kulturní život byl patent zavádějící téměř úplnou svobodu tisku (11. 6. 1781). Ale tato osvícená doba měla zároveň málo pochopení pro dějiny a rozvoj jednotlivých národů — to bylo podřízeno univerzálnímu racionalismu, který ovšem také vystupoval v národním rouchu; jednotným jazykem státní správy se stala němčina, a tak se tento racionalismem zdůvodněný krok jevil jako germanizace. Jinde

i v Čechách se proto formovala nacionální opozice vyjádřená u nás i v řadě obran jazyka a národnosti a ještě v Poslední paní Hlohovské (1870) K. Světlé se setkáváme s touto kontrapozicí josefismu a nacionalismu.

Už v samých začátcích našeho obrození pozorujeme tedy překážky, které brání malým národům vrhnout se cele do náruče univerzálnějších idejí a hnutí, protože jsou plodem národů, jejichž nacionalnost je samozřejmostí, a které jsou proto málo vnímavé pro národní úzkost jiných. Tady je východisko pro úvahy o «kontrarevolučních národech», ale v těchto úvahách je despotická krajnost: Marx i Engels ji ovšem v době jara národů mírnili kritikou německého nacionalismu, ale oni sami byli tímto míněním výjimkou v německém prostředí, podobně jako naši radikální demokraté, kteří jediní v Čechách se povznesli nad národní hledisko. Pro jiné však bylo rozhodující to, že všelidské mluvilo německy a maďarsky, a že tyto jazyky nebyly jen jeho formou, protože si podřizovaly i obsah. Ještě v předrevoluční době vyjádřil v Labyrintu slávy (1846) J. E. Vogel přesvědčení, že slabost v meči zvyšuje význam myšlenky, že Čechům «jen světla bleskné meče vydobudou věčnou slávu». Havlíček zase pouhé světlo — «bez statečnosti, bez moci národní, bez chrabrosti» — prohlásil za ryze básnickou krajnost.

V revolučním roce čtyřicátém osmém jsme však neměli ani světla bleskné meče, ani moci národní, ani dost chrabrosti použít té síly, kterou jsme už disponovali. Chrabrost se tehdy nahradila realističtější rozumností. F. Červinka o tom píše: Obrozeným představitelům českého a slovenského slavismu nelze dnes vyčítat, že se obávali tváří v tvář německému a maďarskému nacionalismu riskovat dosavadní výsledky obrozeneckého hnutí a národní existenci, a že nechtěli riskovat ani svou vlastní, individuální bezpečnost». A také říká, že «vnitřní ideový a třídní obsah českého hnutí byl . . . úžeji spjat s všeobecným protifeudálním hnutím, než tomu bylo u Poláků»; že oprávněnost českého stanoviska vyplývá z faktu splývání národního útisku — ze strany Němců a Maďarů — se sociálním; že se ovšem český liberalismus «hlásající pokojnou ústavní cestu reformy Rakouska . . . stal brzdou revoluce a přispíval k jejímu tlumení» (Český nacionalismus v XIX. století).

Ale i tehdy bylo možné vyčítat strach o vlastní bezpečnost — v revoluční situaci, kdy tolik lidí muselo všechno riskovat. Je ovšem jiná otázka, zda něco vysvětlíme strachem jednotlivců tam, kde se všechno uvažování točilo kolem toho, jak pro naše dobro využít riskujících činů jiných. I tehdy ovšem — stejně jako v našich časech — se strach o individuální bezpečnost mohl skrývat za obavu o osud národa. Červinka i jiní bez dalšího považují obavy o národní existenci za plně oprávněné, ale pro to chybí důkaz. Jsou to jen mlhavá slova. Jaká tady byla volba? Rakouská vláda (a dynastie) se nelišila od revolucionářů tím, že nebyla nacionalistická — do té doby byla i nacionalistická, i antidemokratická. (Národně integrující byla jen v Palackého idei federace). Demokratičtí rakouští Němci a Maďaři neprojevili pochopení pro národní práva Čechů, Slováků a jiných rakouských Slovanů — ale kde byla jistota, že pro ně bude mít pochopení dynastie? Kde byla jistota, že revoluční nacionalismus bude nebezpečnější pro národní věc než nacionalismus reakční? Jistě nelze Čechům a jiným vytýkat obavy o národ; jejich nacionalismus byl nutný a problém je v tom, zda spojení s revolucí bylo pro národní věc tak zhoubné, že by tím byla v sázce sama existence národa, a spojení s dynastií tak prospěšné, že ospravedlňuje — svými výsledky — český postoj. Ty jsou známé — rakouská vláda zklamala naděje rakouských Slovanů. Naši obrozenští představitelé se tedy vyhnuli revolučnímu riziku, ale nevyhnuli se riziku vůbec: orientace na «pokojnou ústavní reformu Rakouska» i spoléhání na dobrou vůli vlády tísněné revolucí — to vše nebylo jistotou jistot, tady bylo také riziko a je trpkou pravdou, že náš tolik chytračící liberalismus naletěl chytračící vládě. Havlíček z toho vyvodil pro sebe závěry a začal s vládou boj, který ho přivedl do Brixenu. V době obnovené reakce už převládl strach o individuální bezpečnost — chování našich obrozenců v padesátých letech už nelze ospravedlnit obavou o národní existenci.

To jsou paradoxy české politiky; nevyústily sice v radikální anti-revoluční postoje srovnatelné s chorvatským nebo slovenským povstáním, která vojensky zachraňovala monarchii, ale i česká politika z této ultraloajality chtěla těžit. Vždy proto cítila nechuť k revolučnímu postoji Poláků, tak odlišnému od české politiky,

a Havlíček popsal hodně stránek proti polskému «fantazírování», kterým si Poláci získali pověst «revolučního národa». Nikoli proto, že nebyli dostatečně polští, ale proto, že polskost prosazovali radikálně, sebeobětavě, riskantně a romanticky, což «realističtí» Poláci vytýkali tehdy i potom. Tento moment je rozhodující a české stanovisko se nestane lepším, řekne-li se, že třídním obsahem bylo úzeji spjato s všeobecným protifeudálním hnutím. V revoluci je podstatné právě to, *jak* se tento obsah vyjádří.

4. SELHÁNÍ ČESKÝCH ORIENTACÍ

Reakce znovu triumfovala — se všemi důsledky. Masaryk o nich v České otázce napsal: «V národě malém pak obzvláště vždycky hrozí nebezpečí, že se opatrnost a rozvážná svědomitost obrací v dvojakost a nemůžnou 'tichost'. K otroctví zvenčí se připojuje otroctví uvnitř, i sahá se pak k prostředkům nečestným, jimiž lidé slabí domnívají se sloužit vlasti. Tak se stalo i u nás: byli jsme podloudnictvím literárním (Rukopisy) zdrženi na dráze vědeckého vývoje, jako na dráze sociálního a politického vývoje zdržování jsme hlavně nemůžností a sduženou s ní zvláštní fantastickostí, kterážto fantastickost vždy mívá kořeny nejen rozumové, nýbrž snad především mravní».

Převládala ustrašenost — až na světlou výjimku «brixenského mučedníka» — a Vlček dokonce konstatuje i «poetický bankrot» padesátých let. Evropská revoluce však reakci hluboce podryla; absolutismus stál na vratkých základech a už 20. října 1860 ohlásil císařský diplom začátek nové konstituční éry. Rakouské Slovany ani nyní nečekala odměna za jejich dřívější loajalitu — Rakousko šlo k dualismu a byli to revoluční Maďaři, kdo sklízeli ovoce. Zbankrotělý austroslavismus už nemohl ožít; zůstala však idea federalistického Rakouska (tentokráte myšlená jako federace zemí, nikoli národů) doplněná ovšem novou formulací, shrnující minulé zkušenosti a zklamání: Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm (1865). Cítíme zde větší sebevědomí, větší optimismus, ale zdůvodnění je více negativní. Palacký už nemůže vidět v Rakousku

záruku české národní věci; vznik dualismu (1867) a jiné věci ho vedou k vyznání: «Já bohužel nyní již i sám pouštím naději o trvalém zachování říše Rakouské: ne proto, že by ona nebyla žádoucí anebo sama o sobě nemožná, ale že Němcům a Maďarům dáno zmocniti se panství a založiti v ní jednostranný despotism . . .» (1873). Po prusko-francouzské válce (1870) se obává německé hrozby, a to vše ho vede k nové koncepci slovanství a rusofilství. I teď ovšem vylučuje české poddanství ruské říši — s historickým odůvodněním: «Češi nikdy by se nespokojili s osudem svým; nikdy by jim nevyšlo z paměti, že dle práva mají odjakživa poddáni být jen sami sobě, tj. své vlastní vládě, svému vlastnímu panovníkovi». Rusové jsou ovšem přirození pokrevenci a zástita Čechů, kteří jim tedy mohou být «nejvěrnějšími . . . spojenci a dle potřeby třeba i předvoji v Evropě.»

V těchto formulacích je základ programu budoucí české politiky opozičně zaměřené proti Vídni i Budapešti a zdůvodněné «státoprávně» (historicky). Slovenská politika — také rusofilská — se pod maďarským tlakem ubírala poněkud odlišnými cestami. Memorandum národa slovenského (1861) požadovalo, aby «osobnost národa slovenského a vlastenskost řeči slovenské byla uznána pozitivním zákonem», aby národní individualita slovenská byla «uznána názvem Hornouherského okolí»; aby «v slovenském okolí slovenština» byla «orgánem života veřejného, občanského, církevního i školského». Tyto požadavky předpokládaly buď pochopení ze strany Maďarů, anebo podporu Vídně. Maďaři však zůstali nacionalisté, a to hnalo slovenskou politiku do vídeňské náruče, tím spíš, že Vídeň ukazovala laskovou tvář. Sám panovník se přihlásil za člena Matice slovenské, jejíž stanovky potvrdil (21. srpna 1862). A tak Slováci volali po jednotě říše, po centralizaci, po Slovensku vlály černožluté prapory a na oplátku byli Slováci chváleni jako nejvěrnější stoupenci ústřední vídeňské vlády. Ale blížilo se vyrovnání, a tak «chladlo původní zanícení, vzdaloval se a odpadal vyšší katolický klérus: počali straniti se a ruce v klín skládati všichni, kdo měli na tom zájem, aby se zapomnělo na jejich minulé nadšení pro silnou vládu ústřední, a aby se jim uvěřilo znovu, že jsou konstitucí prodchnutí slobodní občania slobodnej vlasti uhor-

skej» (J. Vlček). To vedlo k úpadku Matice, tohoto ohniska slovenskosti; dualismus vydal Slováky na milost a nemilost nacionalistické Pešti, která měla dobře v paměti slovenské akce proti maďarské revoluci. A tak zákaz Matice (1875) — jak říká Vlček, byl už jen formálním aktem dotvrzujícím zkázu slovenského školství a jiné drastické kroky proti slovenskému národu a slovenské kultuře. Byl zdůvodněn tím, že Matice se nesnažila pěstovat slovenskou literaturu, jak bylo jejím úkolem, a že se zabývala výlučně politikou, která jí nepříslušela; a že svěřené jmění spravovala marnotratně a nespolehlivě.*

Cesty české a slovenské politiky se sblížily a pak prolnuly v poslední a smrtelné krizi Rakousko-Uherska — v letech první světové války.**Idea samostatného a společného československého státu nebyla ani v době války sdílena obecně; trvala i myšlenka federalizace (v sociální demokracii zastával toto rakušanství B. Šmeral). Z řady důvodů je tato doba mezníkem v české politice. Tradiční rusofilství se nestalo základem národní odbojové politiky a i to, co přetrvávalo z dřívějšího spoléhání v Rusko, dostalo téměř smrtelnou ránu ruskou revolucí. Západní orientace Masarykovy skupiny vykryštovala ovšem už předtím: logicky vyplývala jak z jejich skepse v sílu carského Ruska, tak z humanistické a demokratické koncepce realistů. Česká národní politika splynula tedy s evropskou a světovou demokracií, protože tato demokracie mohla být a nakonec byla důsledně protirakouská a protiuherská. Právě tento moment zdůrazňovali Masaryk a Beneš — světová válka pro ně byla zároveň světovou demokratickou revolucí.

** To je zřejmě univerzálně použitelné schema, protože ani dnes neslyšíme při diskreditaci našich kulturních institucí a tvůrčích svazů nic jiného. A je ironií dějin, že se i dnes mluví o pokusech vybudovat na půdě Matice «opoziční politickou stranu» a o tom, že její účast na dalším rozvoji slovenské národní kultury předpokládá rozhodný boj proti nacionalismu — zároveň s připomínkou dávného rusofilství. (Viz L. Pezlár, RP 22. 8. 1970).*

*** Česko-slovenské sblížení nebylo jednoduché a jednoznačné. Vedle klasických hlasatelů vzájemnosti byly i opačné tendence — S. H. Vojanský ještě za války dovozoval v Národních novinách, že Slováci od Čechů jsou duchovně daleko vzdáleni, zatímco s Maďary kulturou a mravy jedno jsou.*

Jádrem naší účasti na této «světové revoluci» byla zahraniční činnost — diplomatická a vojenská (legie). Chalupný v ní viděl praktickou autorevizi umírněných názorů, které Masaryk vyslovil v Havlíčkově, a jistě oprávněně, protože válečný Masaryk je radikálnější než předválečný spisovatel nadšený realismem Havlíčkovým. Intenzita domácí «revoluce» nebyla taková, aby převážila význam zahraniční akce, a tak je vznik ČSR spojován hlavně s Masarykovým osvoboditelským činem a s rozhodnutím spojenců. On sám v tom spatřoval vyvrácení «šovinistického nacionalismu» a v každém případě to znamenalo prolomení české izolovanosti a do té doby i málo praktického «slovanství» české politiky. Z tohoto faktu Masaryk vyvodil i zahraniční orientaci nového Československa. Z jiné strany se toto pojetí označilo za legendu a dokazovala se teze, že bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo ani samostatného Československa, teze, z níž logicky plynula jiná zahraniční orientace (podpořená slovanskou ideou a tradičním rusofilstvím české politiky). Nejde mi ovšem o konfrontaci těchto protikladných tezí, ale o to, že obě svorně spojují obnovu samostatnosti našeho státu s vnějšími silami a vlivy a tak — přes rozdíly — společně hodnotí domácí odboj jako odvozený a podřízený, i když třeba velmi důležitý faktor.

Masarykova teze — zdá se — přece jen připisuje větší význam naší národní aktivitě, protože nevychází jenom z vlivu uznání práva národa na sebeurčení; je konkrétnější a má silný smysl pro československou a historicky (státoprávně) zdůvodňovanou státnost, což u komunistů vždy nebylo. Ve státě národnostně tak různorodém důsledně prosazovali právo všech na «sebeurčení až do odtržení», což asi přece jen mělo rysy nihilistického postoje k československé státnosti a co nebylo ospravedlnitelné ani oficiálním «čechoslovákismem», který byl nihilistický k národní individualitě Slováků, byť nikoli ve smyslu dřívějšího maďarského nacionalismu. V roce 1939 označil Molotov Polsko za «nestvůrného zplozence Versailleské smlouvy, žijícího na účet utiskování nepolských národností» (cituji z J. Křena, V emigraci, 124) a Československo i jiné nástupnické státy byly také jejím «zplozencem». Tady byly zdroje nihilistického poměru komunistů k československé státnosti a ten

vyprchával až později, když vyvstalo nacistické nebezpečí, a ani tehdy ještě nezmizelo hned a beze zbytku.

Rozbujelé partajnictví tříštilo náš veřejný život a strhávalo ho k malichernosti, k těm špatným formám, které kdysi odsuzovala «masarykovská hyperkritická inteligence» (F. Wollman), takže snad méně ony a více Masarykova osobnost byla integrujícím i podněcujícím činitelem. A přes všechny kritiky «nedemokratismu» «hradního křídla» zůstalo Československo součástí demokracie a vyhnulo se diktátorským sklonům, které poznamenaly ostatní nástupnické státy. Český fašismus zůstal v českém — demokratickém i antiradikálním — prostředí operetní záležitostí okrajových elementů a nikdy se nezmohl ani na náznak «nacionálního heroismu» zachraňujícího národ ze zmatků parlamentarismu a partajnictví i z jiné bídy. Ohrožení československé státnosti a československé demokracie nevyšlo z českého prostředí,* ale z autonomistických a separatistických tendencí, jež se staly hroživé v momentě, když prosákly nacistickou a fašistickou doktrínou. Uvnitř státu se tak

* *Slovenský separatismus vycházel z kritiky koncepce «čechoslovakismu», která — podle intencí jejích tvůrců — měla přispět k větší integraci Čechů a Slováků, nezbytné pro nový československý stát. Tato koncepce ovšem nebyla důvodem separatismu, ačkoli má mimořádné místo v jeho ideologii. Tak čteme například: «V našem boji o lepší zítřek a větší právo slovenského národa rozeznáváme dvě kategorie lidí, a to jsou: slovenští národovci a slovenští renegáti. Za Maďarska jsme pojmenovali naše renegáty . . . maďarony, za trvání naší republiky je nazýváme Čechoslováky . . . Jsou to tak či onak obyčejní renegáti, kteří se odštěpili od slovenských tradic a od slovenského národa. Jsou to lidé, kteří jsou vždy ve službách jiného, předtím maďarského, dnes českého národa, ale nikdy ne výlučně a bezvýhradně v službách zájmu slovenského národa. Ale existuje jistě i jiný druh lidí. Podle našeho názoru, jsou to matrikovi autonomisté. Naoko jsou autonomisty, ale v podstatě zaprodanci . . . autonomista musí být přesvědčený, že energie, kterou on obětuje v přítomnosti na vymáhání slovenských požadavků, se neztrácí kdesi v prostoru a ani v budoucnu nemůže přejít ve prospěch jiného, ale jen a jen slovenského národa . . . » (Slovák 14. 9. 1932). Je to uvažování výhradně nacionalistické, lhostejné k ideji státní (k československé státnosti), jež pro české myšlení bylo naopak ideou základní.*

vytvářela hnutí směřující proti jeho demokratickým základům i zahraniční politické orientace. Ani toto memento však nepřekonalo českou roztržičnost — v posledních volbách se německá nacionální strana stala dokonce nejsilnější stranou v Československu.

Hrozba byla ovšem příliš patrná a ovlivnila jak naši buržoazní politiku — ta doplnila západní orientaci o smlouvu s SSSR (1935) — tak i politiku komunistů, kteří v souladu s linií VII. kongresu, byť ne bez výkyvů, začali překonávat svůj nihilismus k československé státnosti. Ale krize se přiblížila a hrozba se stala akutní. Naše politická reprezentace ji řešila v souladu s Masarykovou tezí: vznik našeho státu závisel na rozhodnutí západních mocností a na nich závisí i jeho trvání. Ukázalo se, že naše spojení se světovou demokracií je spojením s nacionálně omezenými a egoistickými demokraciemi, a ty se nás v kritické chvíli vzdaly. Egoismus byl silnější než univerzální idea humanity a demokracie, kterou v Masarykově a Benešově koncepci představovaly. Pro Beneše to byl důkaz, že světová revoluce nebyla dovršena a že nastávající válka, kterou — na rozdíl od smiřovatelů a mírotvůrců — pokládal za nevyhnutelnou, bude jejím pokračováním jak ve smyslu demokratickém, tak sociálním. Na základě tohoto přesvědčení se vyhýbal riziku takového odporu, který by neměl podporu sil, z jejichž rozhodnutí náš stát vznikl. Přijetí mnichovského diktátu mělo tedy své zdroje i v proporcí podílu zahraniční akce a domácího odboje na obnově naší státní samostatnosti. Snahy čelit Mnichovu samostatnou akcí a vlastním radikalismem — s využitím jímé zahraniční orientace — byly příliš slabé a nevedly k žádnému vážnějšímu pokusu o takovou radikalizaci politiky, která by odpovídala alespoň stupni radikalizace národa (srov. J. Křen, *Do emigrace*). To však platí i opačně: ani národ, ani opoziční politická seskupení si nevyntily politiku odporu proti diktátu a neměly politiky, kteří by ji prováděli.

U Beneše to nebylo pouze kapitulace; už v této chvíli zvolil Masarykovu cestu — cestu zahraniční akce; viděl neodvratnost války západních spojenců s Hitlerem a byl přesvědčen, že v jejím průběhu se jejich stanovisko k Československu musí změnit. Trval tedy na Masarykově zahraniční orientaci přes smutné zkušenosti s jejich

egoismem, protože v něm viděl jen přechodný moment. Komunisté se orientovali na SSSR a jejich postavení zkomplikovala sovětsko-německá smlouva, z níž vyplynula i sovětská kritika anglických a francouzských válečných akcí proti Německu, k nimž došlo po napadení Polska. Molotov tehdy řekl, že «angličtí a spolu s nimi i francouzští stoupenci války vyhlásili Německu něco na způsob 'ideologické války', připomínající staré náboženské války . . . Ale válka tohoto druhu nemá nejmenší oprávnění. S ideologií hitlerismu stejně jako s jakoukoli jinou ideologickou soustavou nelze skoncovat válkou. Proto vést takovou válku, jako je válka za 'zničení hitlerismu', válku zakrývanou nadto falešnou vlajkou boje za demokracii, není jen nesmyslné, ale zločinné» (cit. z J. Křena, V emigraci, 125). Vznik války přirozeně povzbudil české naděje a pro Beneše byl signálem k oficiálnímu zahájení zahraniční akce, jež se rozbíhala s velkými potížemi a vyžadovala velké sebezapření («Malé národy nám nesmějí vázat ruce, když bojujeme za jejich práva a jejich svobodu» — tak se vyjádřil W. Churchill v roce 1939). Sovětská orientace nemohla proto najít žádné porozumění v českém prostředí; a naši komunisté byli zase hnáni do nihilismu, jehož se pár let předtím začali zbavovat. Ale to se změnilo napadením Sovětského svazu — od této chvíle mizí důvody nedůsledného vlastenectví komunistů. Mizí i jejich nihilismus k československé státnosti — formuje se nová podoba vztahů Čechů a Slováků jako dvou rovnoprávných národů (pak po válce realizovaná nedůsledně a formálně) a vůči německé a maďarské menšině se už kladou předválečné hranice Československa — ve shodě s historickým státním právem; už se jim nepřiznává právo na sebeurčení až do odtržení — tato tendence vedla až k myšlence odsunu, na níž se shodla západní i východní emigrace. Ožívá znovou slovanská idea, což jistě souvisí s uvolněním ruského nacionalismu, předtím tlumeného; válka se stává «vlasteneckou». Její ohlas je patrný v Pustovojtově tezi, že «se idea slovanského společenství harmonicky pojí s principem internacionalismu» (Wollman, L. c. 150); to je však spíše slavistické zanícení, protože slovanská idea je užší než internacionalismus a po válce také toto obrozené politické slovanství začalo zkomírat. U nás ovšem přetrvávalo, neboť posilovalo východní orientaci a také

dnes, po srpnové intervenci, se často připomíná (srov. výše u J. Pezlára).

Rostoucí význam SSSR v antihitlerovské koalici automaticky zvyšoval význam a vliv komunistické emigrace, ačkoli zřejmě nikdy nepřevýšil význam Benešovy západní skupiny, jejíž prestiž se uzavřením smlouvy s SSSR upevnila. Obě zahraniční akce vycházely z nutnosti změn, které bude nutné po válce doma uskutečnit; a ačkoli jejich představy o nich byly odlišné, shodovaly se v tom, že rozhodnutí se musí ponechat «lidu doma». Prakticky však rozhodly samy a «lidu doma» se předložily už hotové výsledky. To mělo řadu příčin — a hlavní je asi v tom, že domácí odboj, přestože byl oproti prvnímu výraznější, soustavnější i radikálnější, se v průběhu války nestal takovou silou, aby přímo z něho vzešla domácí politická reprezentace, aspoň tak vlivná jako obě zahraniční skupiny. Blízko tomu bylo Slovenské národní povstání, které však bylo poraženo ještě před koncem války a proměnilo se v partyzánské hnutí, i pražské povstání, jež však bylo příliš lokální a — z hlediska, z něhož tady uvažuji — příliš opožděné. Pozoruhodné je ostatně i to, že vůdcové obou těchto velkých domácích akcí byli v dalších letech diskreditováni a všelijak podezříváni.

V každém případě nebyl domácí odboj tak výrazný, aby byl účinnou protiváhou «protektoráštiny». Po krátkém období «druhé republiky» podepsal Hácha pakt o německé «ochraně Čech» a tento «jeho» krok se nazývá velezradou. Ale krok tohoto druhu musely nebo měly předpokládat obě zahraniční akce — Hácha je obsažen v mnichovském diktátu a je nutným produktem toho, že se neprosadila linie obrany. Po okleštění republiky, po Mnichovu už nebylo možné čelit vojensky a radikálně Hitlerovu tlaku. Šverma nazývá tuto «českou reálnou politiku» podlou zradou a «největší hanbou našeho národa» (L. c. 326, 345). Ale proč byla možná v tomto národě? Hácha je logickým důsledkem určitých postupů — když se neprosadil a zamítl radikalismus, musela nastoupit povolnost a kolaborace, která však nikdy nedošla až k vojenské spolupráci. Tady všude jsou bolestná místa našich dějin; co si představovali ti, kdo odcházeli do emigrace? Že Hácha nebo někdo jiný udělá to, k čemu se sami nerozhodli? Po válce se se slávou vraceli lidé, kteří háchov-

štinu umožnili; a kladli proti ní domácí odboj, který přišel až po 15. březnu 1939 a nebyl ještě dlouho po něm žádnou alternativou oproti «českému realismu». Alternativou háchovštiny byla rezistence, tak silná, aby háchovština pozbyla smyslu a východnosti pro Němce, kteří by ji v takovém případě nahradili přímým okupačním režimem, jak tomu bylo třeba v Polsku. To se však nestalo, a to je sotva vinou Háchy a háchovštiny a všechno mluví pro neradostný závěr, že v jejím hanobení překřičujeme i své vlastní špatné svědomí.

Slovenský vývoj je odlišný. Tam příklon k německé politice, který vedl až k vojenské účasti na válce proti Polsku a Sovětskému svazu, a tedy ke krajnímu popření tradičního rusofilství, nebyl plodem poraženectví a «tvrdé reality», ale nacionálně sebevědomým a radikálním využitím tísnivého postavení Československa. Prosadil se bez přílišných potíží a sotva lze popírat, že uspokojoval — do určité doby — velké vrstvy národa. To je také historická pravda. Clementis o tehdejší situaci v slovenské kultuře napsal: «Nemělo by . . . smyslu si zakrývat, že velká část slovenských spisovatelů a literárně vědeckých pracovníků zaujímá postoj na první pohled ne nepodobný dnes tak zlopověstné 'kooperaci'». A dává toto vysvětlení: «Všechny jejich literární činy, úvahy o kultuře a směr kritiky nasvědčují tomu, že žijí ještě v iluzích, a že si ani pod údery bolavé skutečnosti neuvědomovali, že uvnitř nacistického Německa nemůže existovat 'svébytný' slovenský ostrov, a že vedle koncentráků . . . ani oni se nemohou dlouho těšit, že Slovensko aspoň v kultuře dosáhne patřičnou evropskou úroveň» (cituji ze Svědectví 38/1970). Radikálnost i rozsah slovenského luďáctví vyvážila pak radikálnost i rozsah povstání, tak velký, že je možné ho označit za *národní*. To v českých zemích není — jsou tam odbojové skupiny, ale ani je, ani pražské povstání nelze označit za *národní* v *tomto* smyslu, přestože sledovalo národní cíle. A přece platí, že «národ se nepokořil» — a nemyslí se přitom jen na jeho bojující, ale i na nebojující (nikoli kolaborující) část. I ta byla nadřazena nad situaci zvláštní protektorátní mentalitou, jež má ovšem velké tradice ještě z dob Rakouska a Hašek ji geniálně postihl: spájí v sobě respektování ještě nezměnitelné, zlé i nebezpečné skutečnosti s její anekdotickou kritikou.

Je to podivné rozdvojení, v němž pocit vlastní nadřazenosti nad danou skutečností a její popírání žije spolu s dodržováním pravidel, jež tato skutečnost klade. Je to jakási neloajální loajalita, která je doprovodným rysem české pasívnosti a realismu — potud je také náhražkou i překážkou radikalizace. (Dnešní opozice přijímá mnoho z této mentality, které je jistě nutné přiznat pozitivnost tam, kde je radikalismus vyloučen, i v tom, že je kritická také sama k sobě. My jsme jí však prosáklí a nemocní; nejsme to často my, kdo rozhoduje o tom, kdy ji využít — to spíš ona vede naše kroky.)

Zmíněná mentalita patří také k příčinám, které snížily vliv «lidu doma» na podobu nového státu. Po válce byly obě zahraniční orientace v relativní rovnováze — žádná nemohla naše osvobození plně přiznat Západu nebo Východu. Ještě se udržovaly obě — až do února 1948, kdy nekomunistické strany špatně odhadly situaci a nedohlédly důsledky a konce svých kroků. Poté převládla východní orientace, i když to nebylo hned, což souviselo s koncepcí «specifické cesty»; až v procesu se Slánským je západní orientace definitivně zničena a odsouzena.

Byla to však zároveň doba, kdy si komunisté a zvláště mladší generace horlivě osvojovali sovětskou kulturu v jejím celku. Naše duchovní skutečnost byla tehdy plně závislá na ruském marxismu; komunisté ho studovali tak zaujatě, že si vůbec nevšimli násilného přerušení styků se západním světem — sdíleli ostatně představy o jeho dekadentnosti. V literatuře a jinde znovu zavládlo buditelství — tentokrát sociální, které bylo už překonanou fází našeho literárního vývoje. Přišel však čas, kdy se zdroje poučení vyčerpaly — končila učňovská léta a začalo rozhlížení po světě. Teď se zjistilo, že okna do světa otvíraná májovci, realisty a jinými jsou uzavřena; už tady vznikalo napětí, povzbuzované pak studiem jiných skutečností. Bylo to studium nesourodé, nesoustavné a jeho výsledky se mohly jen s obtížemi přenášet do naší skutečnosti. Marxističtí intelektuálové se tak dostávali do opozice i do potíží, ale stav společnosti byl takový, že «rozhodné myšlení» povzbuzoval. Tak se zrodil Leden a naděje s ním spojené pak zmrazila intervence. Jako Palackému selhala orientace rakouská a Benešovi západní, tak «dubčekovcům» selhala orientace východní.

5. NEDŮSLEDNOST ČESKÉHO ANTIRADIKALISMU

Žijeme v situaci, v níž je naše minulost nějak přítomna, a jednáme v ní jako lidé připravení a poznamenáni dějinami; různé prvky našeho charakteru, náklonností a antipatií můžeme historicky zařadit a tedy i dějinami ospravedlnit. To ovšem není «poučení se z dějin». Hegel poznamenává, že «národy a vlády se z dějin nikdy ničemu nenaučily, a že nikdy nejednaly podle ponaučení, jež si měly z dějin vzít. Každá doba má tak zvláštní okolnosti, je to tak individuální stav, že je v něm nutné rozhodovat se z něho samého, a jen tak je možné rozhodovat». I u nás slouží dějiny pro zdůvodňování, ospravedlnění nebo hanobení konkrétních činů v konkrétní situaci a zvláště rádi se utíkáme do dějin pro posilu, útěchu a vysvětlení dějinných zdrojů našich nezdarů. V těch chvílích «žijeme svými dějinami», na něž jsme předtím, když jsme dělali nové kapitoly dějin, příliš nemysleli. Dějiny zkoumáme proto, abychom odhalili alternativy, jež lidský rozum a svoboda mají při vytváření dějin dnes (Mills, 1. c. 147). My jsme ovšem nakloněni tomu, abychom v *českých* dějinách hledali alternativy pro *český* rozum a *českou* svobodu a naše dějiny nás často svádí a nutí k tomu, abychom selhání nalezené alternativy hledali méně v individualitě doby a lidí a více v «pravdě» a «logice» našich národních dějin. Naše dějiny — nebo naši předchůdci — se od husitských dob úzkostlivě vyhýbají pravému radikalismu; od té doby je výjimečný, chvilkový a nedůsledný nebo slovní, a když se v některých momentech zradikalizuje národ, nenajde radikální vůdce a skloní se před «realistickým» viděním reality. Lidé a hnutí s radikální orientací mohou tedy snadno vytvořit bohatou galerii našich oportunistů, konzervativců, kontrarevolucionářů i zrádců, v níž figurují i mnozí národní velikáni. A přesto se odčinila Bílá hora, vytvořil národ a národní kultura, rozbilo se Rakousko-Uhersko, obnovila se samostatnost státu v roce 1918 i v roce 1945, dostali jsme se mezi průmyslově vyspělé země a nakonec — překročili jsme buržoazní poměry a vstoupili jsme do socialismu. Tady je jedno dějinné poučení: aniž na sebe bereme velká rizika spojená s prosazením velkých univerzálních idejí, přijímáme je v momentě, kdy už riziko zmizelo,

nebo se pronikavě zmenšilo. Takovýto antiradikalismus neodmítá radikalismus vůbec — odmítá pouze radikalismus český jako dějinně neoprávněný a uvědomuje si, že bez radikálních činů jiných by ne bylo ani našich výsledků. Ví, že radikalismus je v určitých momentech nevyhnutelný, a že tedy někde k němu musí dojít. Je to zvláštní český pohled na svět, který od světa čeká přínos, řešení a rozhodnutí, a zároveň z dějin vyvozuje závěr, že a proč se my nemůžeme nebo můžeme jen málo podílet na radikalismu světa. Je symbiózou konzervatismu — v lepším vydání: realismu — českého s mimočeským radikalismem a je tedy zbytečné a neúčinné soudit ho a kritizovat poukazy na dobrodiní cizího radikalismu; to ví a na ně se spoléhá, ale pro nás samy vidí dobrodiní a úkol v tom, abychom nepropadli radikalismu jiných nebo vlastní radikální iniciativě v době, kdy je ještě příliš riskantní a vyžaduje příliš obětavosti i obětí.

V poslední době vyjádřil toto stanovisko — v polemice s K. Kosíkem — E. Mandler (Tvář 1/1969). Vytýká radikálům, že chtějí «spořádat běh světa po svém, to znamená, obrátit jej vzhůru nohama. Když se to někdy přece jen podaří, následuje s železnou logikou katastrofa». A vidí toho u nás «tolik vzhůru nohama», že «kritický návrat k střízlivému vidění Havlíčka, Palackého a Masaryka může být jen ku prospěchu». Není teď důležité to, že Havlíček i Palacký a Masaryk jsou tady přičesáni a přistřiženi na «střízlivost», která zdaleka není celou jejich pravdou. Podstatný je nesporný fakt, že chvála antiradikalismu má dostatek přesvědčivé látky. V jeho prospěch svědčí i naše poslední tragédie: ujali jsme se iniciativy a dopadlo to špatně, protože politika a politikové i národ nepřihlédli k pravdě našich dějin. V souladu s jejím hlasem jsme měli trpělivě čekat, až se Sovětský svaz sám obrodí a pak teprve se zařadí; sklidili bychom uznání za totéž, za co jsme dnes trestáni. A dokonce v hanobené háčovštině najdeme mnoho dobrého: vyhnuli jsme se i obětem spojených s vojenským odporem nebo s vojenskou kolaborací. Radikální K. Bartošek vidí základ našich krizí v nedokončenosti a odvozenosti našich revolucí — tehdy buržoazní, dnes socialistické, ale toto stanovisko lze dobře vysvětlit jako «netrpělivost» a antiradikál má vždy po ruce otázku, kam by vedla revo-

luční důslednost a naše iniciativnost; a disponuje faktem, že «lednové» iniciativní řešení krize vyústilo do krize ještě hlubší. On nemůže vidět podíl «realismu» na porážce Ledna, protože Leden už byl radikalismem, jaký nám nepřísluší.

Má se tedy uznat, že náš antiradikalismus je dějinně oprávněn; tím se zase říká jenom to, že v dějinách jsme se chovali neradikálně, a že i dnešní neradikální jednání ospravedlňujeme dějinami. Minulý i současný český antiradikalismus trpí ovšem hlubokým vnitřním rozporem — spoléhá se na radikalismus jiných, a je tedy zprostředkovaným radikalismem, který musí trpět cizí poddajností, opatrnictvím a podobnými věcmi (Mnichov), ale také cizí aktivitou potom získává: vezeme se na cizích vozech a tady je ta odvozenost, o níž mluví Bartošek. Parazitujeme na velkých dějinách a nazýváme to ušlechtilé «střízlivostí». To je rozpor našeho «realismu». Střítecký k tomu píše: «Vznikl problém radikalismu: radikalismus se rozštěpil na teoretický, který na půdě subjektu umožňuje důsledné myšlení a etizaci, proto se považuje za žádoucí — a praktický, který vyvolává rozpaky» (Host 6/1969). Ale příčiny jsou ještě hlubší a věc je vážnější. Náš antiradikalismus trpí uvedeným vnitřním rozporem; je zpožděným radikalismem, a proto je rozpačitý a spíše neprátelský k praktickému radikalismu (ospravedlnění je stále totéž: obava o národní existenci, snaha zabránit zbytečným obětím, katastrofě . . .). Jeho budoucí výsledek přijímá, a proto teoretický radikalismus trpí, akceptuje a někdy prosazuje.* Tím však uchovává a připravuje půdu pro nežádoucí radikalismus praktický a je tak zdrojem krize i teoretického radikalismu. A to je druhé poučení z našich dějin: český antiradikalismus je nedůsledný a ve chvílích krizí odmítá to, co v dobách klidných a sebevědomých hájil. Kdyby byl důsledný, nechtěl by *nikdy* velkou politiku a velké politiky, protože jim v pravé chvíli nedovoluje velce jednat; musel by přijmout i Háchu jako nutný a tedy pozitivní produkt realismu; nesměl by hanobit maloměššáctví a mentalitu malosti,

* *Havlíčkův realismus nás zbavoval «egyptské rány abstraktního ideálu» — kollárovské Všeslavie — a Masaryk překonával, či spojoval českou zkušenost s vropskou zkušeností: postavil nám před oči ideál «humanity» pře k r a č u j í c í českou «střízlivost».*

ani opatrnictví a zbabělost, ani ducha poraženectví a smířlivosti; nesměl by trpět velkou kulturu obhajující vznešené hodnoty; nemohl by trpět řeči o tom, že čest, svědomí, svoboda a suverenita jsou důležitější než život — musel by také hanobit a potírat všechno, z čeho by mohlo vyrůst takové sebevědomí a takové vědomí hodnoty důstojnosti a svobody člověka, jež by se mohly stát ohniskem praktického radikalismu v nevhodných chvílích; a musel by chválit a protěžovat to, co ho zmírňuje a vylučuje. Tady je slabé místo našeho antiradikalismu i našich dějin — a také trvající úkol. Srpen 1968 musel vyvolat uvažování o pravdě našich dějin. M. Kundera zapojil tuto novou tragédii do «českého údělu» a proti tomu vystoupil Havel s aktivistickou kritikou (Host 15/1969). Napsal, že nevěří na fatum, protože jsme sami tvůrci svého osudu a «z toho nás nevysvobodí ani výmluva na sobectví velmocí, ani na naši geografickou polohu, ani odkaz k našemu staletému údělu balancovat mezi suverenitou a podmaněním»; to jsou abstrakta zastírající naši konkrétní odpovědnost za naše konkrétní činy. Srpen nebyl proto, že jsme Češi, a že Češi vždycky musí trpět od svých sousedů; svádět to na fatum «českého údělu» znamená odvádět od skutečných příčin dnešní české situace a skutečných možností jejího řešení; «říká-li někdo, že tu jen naše národní dějiny odhalily své ledví, jen tím zastírá, co tu — v tomto konkrétním případě — opravdu své ledví odhalilo». Vrchol Kunderovy iluzionistické konstrukce vidí Havel v názoru, že «jsme stanuli — poprvé od konce středověku — 've středu světových dějin', protože jsme usilovali — poprvé ve světových dějinách — o 'socialismus bez všemocné tajné policie, se svobodou psaného i mluveného slova' . . . ; prý náš experiment mířil do tak daleké budoucnosti, že jsme museli zůstat nepochopeni». Pro Havla je to «voňavý balzám na naše rány»

Na tomto místě chybí dvě stránky z rukopisu, které vzhledem k obtížné komunikaci s Československem, nemohly být doplněny. Z úcty k autorovi i ke čtenáři jsme dali přednost této malé mezeře v textu před doplněním, které by nemohlo být dohodnuto s autorem .

I N D E X

právě naopak, je to závěr zcela střízlivého vidění světa takového, jaký je. Pak říká, že Havlovy omyly nejsou náhodné, že jsou «vnitřní nutností Havlova postoje» — pozoruje socialismus «zvnějšku» —, a odmítá jeho exhibicionistický radikalismus, jak jsem o tom na jiném místě už mluvil.

Třetí stanovisko v této diskusi vyjádřil Střítecký (Host 5/1969). « Socialismus — píše — se proměnil nejen v realitě, ale i ve vnitřní reflexi: změnil se v instituci socialismu. Za touto kulisou musela utopie socialismu zmizet. Co na její místo? Nemůže být pochyb o tom, že vzniklé vakuum vyplňuje znovuvzkříšená 'myšlenka národní', což zároveň ukazuje, že vývoj veřejných věcí donutil své nositele překročit uzavřený obzor vnitřní institucionální pře . . . Lid se během těchto patnácti let změnil z reakcionářů v národ, zato Kunderova generace byla a zůstala profesionální avantgardou společnosti». Ke Kunderově tezi, že socialismus je tu kvůli národu, poznamenává: «Proč jsou k sobě vztaženy pojmy nepříslušné? Přicházíme k prvotnímu smyslu nejnovější ideje národní: existuje ve funkci zástupné, figuruje na místě ideje socialismu jako restaurativní, ideologie konstruktivního zapomenutí». Druhou cestu, kterou se vrací temný pojem národa, vidí ve vzniku a vývoji «českého liberalismu», který pramení ze zkušenosti generace (Kunderovy), a ta určuje pro všechny to, co objevuje pro sebe. Proti Kunderovi brání Havlovo vidění «zvnějšku» jako právo jeho i mladších generací a rozdíl v generaci Kunderově nepokládá za alternativu — už vůbec ne pro mladou generaci, či národ. Ti nemají důvod uspokojit se pouhým zliterárněním staré poučky o tom, že co je uděleno, je uděleno rozumně a nevyhnutelně — ptají se, co a kdo za touto rekvizitou «údělu» stojí. Z tohoto hlediska je přirozené, že i Střítecký stíhá posměchem «iluze světodějnosti» šedesátého osmého roku; v srpnu vystoupila na povrch podstata toho, čím jsme byli, zatímco my přenášíme vlastní odpovědnost na «český úděl» a zlé velmoci.

Tady máme tři — a vlastně jen dvě — formulace radikalismu. Havlova je výrazně antihistorická a v každém případě málo historická; u Kundery je krajní cílový radikalismus (svoboda, jakou svět ještě neviděl) podepřen a zároveň umírněn historizujícím viděním

«českého údělu»; Strátecký doplňuje Havlovo pojetí generační kritikou a zároveň zpochybňuje opravdovost národního hlediska u Kunderovy generace. Je zde hodně podnětů, které provokují k přemýšlení a k formulaci nového «dějinného poučení» skrytého v našich nejnovějších dějinách.

6. DĚJINNÝ ÚDĚL A DĚJINNÝ ČIN

Havel proti «údělu» klade aktivitu, protože ta je věcí volby a vůle, jež plynou z naší svobody. Tak říká Jaspers, že «realita neznamená v lidských věcech ještě pravdu. Proti této realitě je spíše třeba postavit jinou realitu. A zda tu ta druhá realita bude, to záleží na vůli člověka. Každý musí ve své svobodě vědět, kde stojí a co chce» (Otázka viny, 30). Podobně mluví H. Marcouse: «Jeden z nápisů, které psali studenti v Paříži na zdi Sorbony, zněl: 'Buďme realisté, žádejme nemožné!' Měli bychom o tom přemýšlet. Realista v dnešním významu tohoto slova má vždy pravdu, neboť jeho myšlení stojí na půdě faktů. Když se však uvádí v pochybnost sama půda faktů, vypadá věc jinak; realista je konfrontován s tím, co nazývá utopií. Realista zaměňuje danou skutečnost se skutečností» (z přednášky na solnohradském symposiu, 1968). To je filosofické zázemí Havlova radikalismu, ale svoboda, z níž vychází, je v této podobě nejméně tak abstraktní, jako Kudnerův «úděl» — i kdyby si byla plně vědoma politické a morální odpovědnosti, jež z ní plynou. Není spojena s dějinnými proudy a vlivy, které formovaly národní charakter a politické i jiné formy národního života. Vidí, že se v «dějinné» situaci národ a jeho vůdcové chovají «nedějinně», a proto volá po činu, který by prokázal, že není ani «údělu», ani zpasivňujícího vlivu dějin, že všechno závisí pouze a výhradně na naší svobodě a vůli. Takový čin je možný — velké revoluce «popírají» dějiny, samy se však připravily v dějinách. Nás dějiny připravovaly jinak, a tady je racionální smysl Kunderových úvah o údělu: v letech 1968-1969 se nám nepodařilo zrušit minulost, ačkoli jsme se postavili proti «pravdě našich dějin» (z hlediska antiradikalis-

mu), ale postavili jsme se proti ní s velkou zátěží minulosti, a to se projevilo téměř ve všem — jak v extrémech, tak v roztržitosti a v nedůslednosti.

Tím se vina nepřenáší z nás na dějiny, které za nic nemohou. Zůstává otázka, jak my se k nim chováme, to znamená, jaký byl a je náš poměr k tomu, co způsobuje naši nedějinnost v dějinné chvíli. Zajisté Kunderovy úvahy o této věci nemohou uspokojit radikála, protože nejsou radikální. Mluví o «dějinách vlastního národa», ale to je mlhavé a dost mýtické, protože ty jsou plné protikladností a nabízejí mnohé možnosti; o diskontinuitě dějin jako jevu pozitivním neuvažuje, protože má zřejmě před očima jen pozitivní linii a pozitivní smysl našich dějin, ačkoli ani tady se přesně nevyjadřuje; mluví o tom, že soudcem socialistické politiky jsou dějiny a jim že se musí zodpovídat, ačkoli dějinám se neomlouvají ti, kdo je dělají, a soud dějin se může projevit jen jako soud historiků; mluví o vztahu kultury a národa i jeho závislosti na kultuře, aniž zkoumá tuto kulturu z toho hlediska, jak národ připravuje pro dějinné chvíle; v položení české otázky vidí opěrný bod pro překonání odvozenosti české politiky, ačkoli její dějinnou pravdou je také odvozenost přeměněná ovšem v koncepci a původnost; národní svébytnost — také ji nevysvětluje — vidí stále ohroženou velkými sousedy a spojenci a přehlídí palčivý problém «překlada» světových myšlenek do našich poměrů, jemuž česká svébytnost tak dobře odolávala; a zapomíná na to, jak ve svých «učňovských letech» jsme my sami pracovali na svém «odevropštění» (ostatně: také nacismus je evropský; a mluví to v jeho prospěch?). Národ a jeho kultura jsou svébytné, jestliže mohou mít a mají univerzálnější kontakty se světem, které umožňují přenášení světových idejí, či idejí ze světa do domácích poměrů — jinak je to svébytnost provinciální a folklórní, svébytnost zaostalosti. Masaryk pěkně řekl, že suverenita, politická samostatnost je jen «prostředkem pravého života národního»; z toho vyvodil nutnost širokého kulturního programu, bez něhož národ menší, «i kdyby byl politicky samostatný . . . být nemůže, nemá-li, i ta politická samostatnost být jen pro formu a politický prostředek mocnějšího národa» (L. c. 200).

Tam, kde Kundera mluví o závislosti národa na kultuře, opakuje

v nové situaci myšlenku Masarykovu. Ten však provedl velkou kritiku naší kultury a to z *realistických* pozic. Kundera mluví o demokracii a svobodě, jakých svět ještě neviděl; je to však možné bez velkého radikálního činu? Před činem z šedesátého osmého roku jsme neuvažovali příliš o jeho předpokladech, ale po jeho nezdaru — jsme-li přesvědčeni o oprávněnosti a dokonce nutnosti takového činu — jsme přímo povinni provést kritiku «dějin» i kultury z *jeho* hlediska. Kundera se jí vyhnul s pomocí «údělu», a proti této slabosti Havel vystoupil. Ale ani z jeho aktivismu nemůže tato kritika vzejít, pokud zůstane čistě volní, nehistorický. Velký čin vyžaduje velkou přípravu a je snadné říci v situaci, kdy si jeho potřebu či nutnost uvědomíme, že chceme rozhodnou politiku a odvážné politiky. Snadné, ale i *nutné* a Havlovo volání po činu bylo situací naprosto oprávněné. Ale jak naše «dějiny», naše politika a kultura překonávaly «údel», který si Kundera nevymyslel? Jak začlenily nutnost rizika, obětavosti a obětí — tyto nezbytné prvky rozhodné politiky —, do vědomí národa? Nejde jen o to, co by národ a jeho představitelé v určité chvíli měli dělat; vždy je tady oprávněná otázka, zda je předchozí «kulturní program» pro tuto chvíli připraven. V uplynulých dvaceti letech se u nás lid, národ, dělnická třída, inteligence považovaly za kategorie a jevy zcela hotové, statické; pohyb byl vlastně určen jen dvěma protikladnými momenty: školením k socialismu a cizími vlivy. Byl to ovšem pseudopohyb a každý měl pevné vymezení, čemuž odpovídal i jazyk: lid čte, souhlasí, odmítá; dělnická třída tomu nemůže rozumět; lidu to nic neříká; inteligence je kolísavá — a tak do nekonečna. Od všech se předpokládalo, že na pokyn udělají jedno, na pokyn zamítnou druhé, na pokyn se zdrží třetího. Tak se národ vychovával k poslušnosti a spoléhání, nikoli pro dějinné situace. Předlednový režim každou chvíli potíral — hlavně v armádě — «pacifistické iluze», ale tato militantnost neměla nic společného s takovým formováním charakteru národa, které by překonávalo dějinné nánosy pasívnosti, opatrnickví a malosti.

Politika se u nás v mezních situacích vždy odvolává na stav a blaho národa, a jistě je těžké vyzývat národ k velkým činům a dějinné iniciativě, jestliže prostředky a duch národa jsou malé. Ale

v roce 1968 jsme se ani před, ani po srpnu nemuseli trapit nad «mučivou malostí našeho národního života», i když právě z této zaktivizované malosti vykvetlo hodně květů extrémnosti a roztržitosti. Převládala iniciativa a pevnost, ale politické vedení postupovalo shodně s dějinným schematem a zklidnilo národní radikalismus. Nepostavilo se aktivisticky proti «údělu», proti špatné minulosti; také vyjádřilo «pravdu našich dějin» a nerozrazilo začarovaný kruh české politiky. Je v této věci velká kultura — formující národ dlouho sama a pak spolu s politikou — bez viny? Byla za posledních sto let takovým «svědomím národa», které soustavně a neúprosně staví na pranýř všechno, co ochromuje jeho dějinnou vůli a co se skrývalo za vlastenecké kokardy a jásot a svébytnost? Může se říci, že ani národ není bez viny, nechal-li se hníst k pasivnosti. Zajisté národ, který volá po velké politice, má být sám velký vůlí a odhodláním; žádá-li hrdinnou politiku, má být sám hrdinský; chce-li sebeobětování politiků v mezních situacích, má být sám hotov k obětem a nemá ponechat své vůdce na pospas «osudu».

Ale *udělat* takový národ — to je úkolem politiky a kultury. Obrozenci dlouho zachraňovali a pěstovali národní existenci a takový úkol si ani nemohli postavit. Už Havlíček však vidí nebo aspoň tuší jeho nutnost a v Masarykově České otázce je tento aktivistický úkol politiky a kultury — nebo: kulturní politiky — jasně vytýčen. Tady je ovšem vytýčen v rámci realismu — a tedy antiradikalismu — i ideálu humanity, které se «dobude jen humanitními prostředky — osvětlenou hlavou a teplým srdcem» (L. c. 154). Na základě tohoto osvícensko racionalistického zdůvodnění vzdělanosti, které podřazuje jiné formy české dějinné aktivity, vyslovuje toto dějinné schéma: «kdykoli jsme zvítězili, dalo se to pokaždé více převahou ducha nežli mocí fyzickou, a kdykoli jsme podléhali, ... vinen býval vždy nedostatek duchovní činnosti, mravní statečnosti a odvahy» (L. c. 156). Ve stopách Havlíčkových žádá «rozumnou a poctivou taktiku, stejně poctivou k sobě i k cizím», a zdůrazňuje, že česká «politika musí přestat být politikou» (L. c. 175). Z faktu konstitucionalismu třeba nedokonalého dovozuje, že náš národ «příčin k násilné taktice nemá» (připouští ovšem možnost doby, v níž »proti násilí musí se bránit železem, netoliko prací a rozumem»;

toto však není základem jeho úvah) a zdůvodňuje oprávněnost «volání po práci drobné» pro pokrok lidu (L. c. 175).

Masaryk tady uvažuje o politice více jako filosof a etik a méně jako politik. Česká politika má u něho význam českého politického programu — z tohoto hlediska hodnotí české politické strany —, nikoli politické přípravy národních sil pro politickou akci. Přemýšlení o zákonech a technice politiky — ve smyslu Machiavelliho a v nových dobách třeba Lenina a Gramsciho — je Masarykovi ještě cizí; machiavellismus redukuje na «intrikánství» a «politiku» ve smyslu machiavellistického intrikánství — chce zrušit. Postulát «rozumné a poctivé taktiky» — výše jsem už uvedl, že je morální a tedy nepolitický —, nepřihlíží k charakteru konkrétního politického života. Po srpnové zkušenosti se Masarykovo pojetí nevhodnosti antimachiavellismu pro českou politiku a malý národ vůbec ukázalo neudržitelné — ne ovšem po prvé. V diskusi o Machiavellim (Plamen 2. 3. 1969) řekl k tomu L. Sochor: «Nemusím zrazovat, ale chci-li být politickým vůdcem, musím být připraven na to, že mohu být kdykoli zrazen, především v kritických chvílích. Nemusím klamat a lhát, ale musím očekávat, že budu klamán a obelháván . . . Jestliže se aspoň v tomto vulgárním smyslu nepoučím z těchto pravidel, pak jsem špatným a neprozíravým politikem». Podobně mluvil i K. Kosík, který však vyslovil i tento názor: «Masarykův . . . výrok, že se machiavellismus nehodí pro malé národy, znamenal pouze, že malý národ nevystačí s chytračením». Na podstatě věci se tím ovšem nic nemění: namísto chytračení (intrikánství) dosadil Masaryk «dobrou práci»; obrovskou vzdálenost mezi ní a národní politikou — ve smyslu programu — vyplnil pouze požadavkem rozumné a poctivé taktiky: problém «teorie politiky» zůstava zanedbán. Přitom nejde jen o «špínu politiky», v níž «poctivost» selhává, a která bije do očí v takových momentech, jako byl Mnichov nebo srpnová intervence; byly to přece situace, v nichž si politika a politikové nemohli stěžovat na národ, kdežto národ si na ně mohl stěžovat oprávněně. Jsou to důkazy, že nemocná je «česká politika», a že od ní prosakuje nákaza do celého národního organismu.

Jsou chvíle, kdy je toto poznání velmi silné, ale zatím — díky od-

vozenosti české politiky — se věci vždy obrátí v dobré, a tak i tato nemoc se může jevit jako dobrá vlastnost. Masaryk sám v době první války prakticky revidoval svá stanoviska, ale tato revize nebyla tak dalekosáhlá, aby zasáhla základy jeho koncepce. Byl *mimo* vlastní politické hnutí a akce (nebo jinak: byl vedle nich a s nimi jako člověk programu) a — v tradicích obrozenců — byl v politice přítomen hlavně velkou soudící a očištnou kulturou. Jeho vrcholná politická činnost není v organizování a vedení masových politických akcí, ale v diplomacii; a vůči ní jsou domácí odboj (a tedy vlastní politika) i zahraniční vojsko momentem pouze odvozeným — podobně tomu bylo i za druhé války. A vidím i za Benešovou — naprosto oprávněnou — kritikou českého partajnictví hlas *diplomata*, což je v plném souladu s Masarykovou koncepcí vzniku a udržení českého státu. Pak jsme i po srpnu 1968 viděli tuto redukci politiky na diplomacii. Jsme tedy hnáni a ženeme se k diplomacii, v níž povahou věci má volní prvek mnohem menší důležitost než v politice (srov. A. Gramsci, Poznámky o Machiavellim, politice a moderním státu, 84, 119-120).

V krizových situacích se tak diplomacie stává téměř prostředníkem české politiky a někdy — jako v době posrpnové — plně zastupuje vlastní politické akce. Je to nutnost plynoucí z «údělu», z toho, že náš stát je malý a leží ve střední Evropě? Od Kollárových dob uvažujeme, jak překonat a «zesvětovět» naši malost. Osvícenské řešení budující na světovosti naší kultury se ukázalo jako řešení neúplné — zbyla z něho v krizových chvílích jen slabá a falešná útěcha, že jsme «podlehli barbarům», a ta byla vlastně důkazem vratkého zakotvení «světovosti» v našem duchovním prostředí. Potud stále trvá intelektuální úkol, tak ostře formulovaný Masarykem: překonat českou soběstačnost a doplnit si vzdělání ve světě a poznáním světa a formulovat český problém v jeho světovém významu a v souvislosti se «světovou otázkou». Je jisté, že státy nemají stejný vliv na průběh dějin, ale dnešní dějiny jsou světové v pravém smyslu tohoto slova. M. Djilas napsal — také po československé zkušenosti — že ideologická zahraniční politika a ideologická hospodářská politika jsou pro malé země nerealistické a nebezpečné. Kunderův *český* úděl v této formulaci ztrácí svou českost:

nejen pro nás je dějinná iniciativa nebezpečná. Touto formulací Djilas ospravedlňuje český realismus, ačkoliv zároveň vyslovuje přesvědčení, že «se vzdor všemu měl v Československu klást . . . ozbrojený odpor», protože «situace by dnes byla přehlednější, jednoznačnější, hranice zřetelnější» (Die Presse 17. 11. 1968).

V obecné poloze je toto pojetí dost harmonické, ale vzhledem k naší skutečnosti je v něm hluboký rozpor — řekl bych, že spojuje velmi neorganicky Havlovo volání po činu s Kunderovým varováním před tímto činem, které odůvodňuje dějinným a geografickým údělem. Zajisté závisí naše národní aktivita na stavu světa a zvláště světa blízkého, do jehož «sféry vlivu» patříme. Nemůžeme se humanizovat, nebude-li se humanizovat tento svět, nebo aspoň formy a normy vztahů mezi státy. To je danost či — chcete-li — úděl; je to však vždy také i úkol. Utopistický, fantastický a nereálný, pokud ho vidíme pouze my sami — pak jsme nutně v zajetí údělu. Je to však reálný úkol, jestliže je to i úkol «světa» a jestliže ho «svět» vážně realizuje. Tady se český úděl i česká otázka stávají údělem a problémem světovým, a takto je musíme vidět (mnozí «progresivisté» z dob československého jara bohužel neviděli nebo jen málo pochopili jeho světové zázemí a světové zdroje; vlastně jen poměrně úzká vrstva intelektuálů sledovala pozorněji renesanci a «otvírání» marxismu a další proudy a tendence, k nimž «československý experiment» organicky patří). To je ovšem pohled z velké historické perspektivy, ale jen v souvislosti s ní můžeme uvažovat o našem aktivním podílu na nové tvářnosti světa. Jeho možnost je stále méně abstraktní, a to je pro nás klíčové: pravdu nenajdeme v našich dějinách, v údělu, ale v dnešním světě a v jeho problémech. Úděl nás jistě musí zajímat; je však na čase pohlédnout na něho v širších souvislostech, abychom mohli určit, co z něho se nám dnes plete pod nohy a proti čemu musíme výrazněji postupovat.

Tím se nikterak nezruší platnost Havlíčkova «spoléhejme na sebe». U něho je to ovšem spjato o odlišení a odloučení (překonání kollárovské «Všeslavie»), zatímco dnes — a už od dob Nerudových a Masarykových — jde o sblížení, o aktivní účast na evropských a světových intelektuálních a politických i jiných hnutích, která tvoří demokratický a socialistický a vůbec humanistický blok. Jed-

nat se však musíme učit samostatně; pasívním se poskytuje jen pasívní podpora. Zajati údělem zvykli jsme si všechno zkoumat z hlediska reakcí hlavních středisek světových dějin, vůči nimž si připadáme područní, a takový postoj je jim příjemný. Dnes je hlavní překážkou aktivní české politiky sovětský hegemonismus; dějiny ho neospravedlňují — ospravedlnit by ho mohl jen aktuální čin, aktuální iniciativa a inspirace v nejrozmanitějších sférách duchovní a praktické existence lidstva. Vliv daný takovou inspirací by se s odporem a překážkami setkával jen u nacionální nebo sociální egoistické a omezené «svěbytnosti». Tak to však s námi dnes není; důvod naší podřízenosti je v mocenském a nikoli inspirujícím vlivu SSSR. Z toho vzniká velmi abstraktní idea protisíly, oživující myšlenku podunajské, či středoevropské federace (například K. Bartošek v textu uveřejněném ve Svědectví).

Vždy je v těchto úvahách přítomna idea národa. «Nacionálnost» u nás nabyla — v rozporu s víc než stoletou tradicí — nádech pejorativnosti; považovala se za znečištění sociálního internacionálního hnutí, a z toho vplynuly známé důsledky. Naše «národní svěbytnost» se nepřekonávala duchem univerzální humanity, která národ obohacuje, a tak se trhal živý svazek socialismu a národa. Komunisté rozšířili obzory národa v sociální oblasti, ale zároveň uzavřeli jeho kontakty se světem — tady se rozešli s tradicí založenou májovci. Z toho vznikly bolestné rozpory, které ostatně najdeme i v jiných socialistických zemích. Strátecký je velmi lehkomyslný, když v ideji národa — u Kundery a jeho generace — vidí jen *zástupnou* funkci, a tedy neopravdovost. Tady se může argumentovat čímkoli — třeba jejich dřívější národní vlašností a často i nihilismem —, ale to nemůže sloužit jako důkaz. Nejde o Kunderu a jeho generaci, ale o věc samu; a ne o to *jak*, ale o to, *co* vyjadřují. A oni vyjadřují nutnost syntézy, nutnost živoucího a oplodňujícího prolnutí socialismu a národa. To není «ideologie konstruktivního zapomenutí», ale vážný problém naší doby.

Čistě literární je i Stráteckého ironizující konstatování, že Kunderova generace byla a zůstala profesionální avantgardou národa. Tato generace — jako taková — je pouze tím, co je, co myslí a chce, co sleduje a tvoří. Jen to rozhoduje o tom, zda je nebo není,

zda může nebo nemůže být avantgardou, protože generace nevládne v tomto státě. Něco sledovala a nějak se proměňovala. Může se jí říci: to jsou výsledky vašich činů, vy jste zodpovědni za nezmary a zločiny i jiné špatnosti, vy už nám nemáte co nabídnout, protože jste sterilní a mrtvou složkou dějin; utíkáte se k «národu» a na to nemáte právo. To vše se říká tak, jako by v úmyslu generace byly všechny tyto špatnosti předem přítomny. Strítecký říká, že rozdíly v Kunderově generaci nejsou alternativou pro mladou generaci a národ; může to znamenat pouze jedno — to, že «mladá generace» a «národ» mají alternativy, k nimž generace Kunderova nedošla, nebo které promyslela jen povrchně. Mám však pochyby o plodnosti tohoto generačního hlediska, i když je nesporné, že mladší generace je méně postižena tíhou dějin než generace starší; to však není její zásluha a také to není jen přednost. Přitom je pozoruhodné i to, že ani naše mladá generace v bouřlivých letech 1968-69 příliš neroz-
býjela dějinami osvědčený a v dějinách tak odolný český realismus. Četl jsem toto sebevědomě generační vyznání: «Jako generace, která zažila gangsterský socialismus, a přitom si, díky svému mládí, nestačila zašpinit ruce, by měli třicátníci vytvořit most od dvacátníků k těm čtyřicátníkům a padesátníkům, kteří si svou vinu . . . uvědomili třeba v roce 1957, a ne až od loňského ledna. Chceme tím říci — kteří si ji opravdu uvědomili. Naše generace by měla nastolit odbornost ve všem a se vším, co do tohoto pojmu spadá. Poprvé po Únoru nahradit abstraktní uvědomělost konkrétní profesionalitou, perfektním pracovním výkonem. A koniášskou stranickost respektováním lidské osobnosti po všech stránkách». Snad se mýlím, ale vidím v tom víc než osobní vyznání. Kunderova i starší generace jsou tady už rozděleny jen podle toho, zda si jejich příslušníci včas uvědomili nebo neuvědomili svou vinu. Jejich společnou vinou je to, že sledovali «abstraktní uvědomělost», a že byli «koniášsky straničtí». Velká otázka sociální se tak zredukovala — bez vážného studia — na prostou otázku viny. Je konečně pochopitelná a nevyhnutelná takováto desiluze z velké ideologie — po všech zkušenostech. Není to však ještě plodný intelektuální postoj a není náhodou, že ústí v neutrální program profesionality a perfektnosti výkonu; pro tuto neutrálnost se dnes také předkládá.

7. «SVĚTOVOST LEDNA»

Už Masaryk u nás chápal českou otázku jako otázku sociální. I když se oboje proměňovalo, trvalo toto vědomí souvislosti. G. Husák napsal o třicátých letech na Slovensku: «Vyrůstala generace, která se neuzavírala před světem a učila se z něho, chcete-li, byla internacionalistická a nově chápala národní problém jako problém miliónů dělníků, rolníků, pracujících lidí, tj. jako sociální otázku s národním akcentem anebo národní otázku se sociálním obsahem» (Kultúrný život 19/1967). Pro tuto linii československého marxismu není «národ» náhradní vírou plynoucí ze zklamání socialismem, neboť v ní jsou oba prvky přítomny organicky; jejich syntézu považuje za trvalý úkol. Roztržka mezi národním a sociálním může a vlastně musí vyvolat i pochyby toho druhu, které vyjádřil Střítecký, i snahy vidět celý problém velmi střízlivě a «zvnějšku». Střítecký hájí Havlovo právo i právo mladé generace na toto vidění, ale tato obrana vychází pouze z toho, že Kundera použil nepřesvědčivé a nesprávné argumentace. Přece i Kunderova generace má «právo» a povinnost vidět národ a socialismus bez sentimentality a teoreticky, a tedy kriticky prověřovat «posvátné» a «drahé». Vůbec nejde o toto právo, ale o přesnost vidění. Havel tohoto práva využil tak, že aktivisticky zrušil význam dějinné zátěže, přítomné v naší dějinné situaci (1968-1969) i úmysly a snahy generací československých socialistů.

Zredukoval socialismus na «deformace» a «nemorálnosti», a tak se mu celá polednová politika jeví osvícensky jako odstraňování «nesmyslů». Při nejlepší vůli nelze tento pohled považovat za přesnější vidění, protože nevidí a nechápe dobře to, k čemu se vyslovuje — ani «zvnějšku» to pořádně neprohlédl. Dvě věci však jsou u něho důležité a pravdivé: chápe dobře zhoubnost nerozhodnosti v situaci, která vyžaduje rozhodné buď — anebo, a je také oprávněn jeho požadavek, aby socialismus respektoval to, co je v «civilizovaných» zemích běžné. Havel má jistě právo pochybovat o socialismu, protože historický socialismus mu pro to dodává dost látky. Dějinný a světový kontext československé nápravy «nesmyslů» však hodnotí velmi povrchně. Není to možná příjemné zjištění, ale je faktem

to, že už pouhá negace «nenormálnosti» v socialistickém světě má světový význam; plyne to z prostého faktu, že socialismus je světovým jevem, hnutím a silou. V této věci je Kunderova kritika úplně přesvědčivá.

Kdyby se československé jaro omezilo jen na negaci «deformaci», bylo by pouze opožděným ohlasem známých sjezdů KSSS a hnutí polského, maďarského a jiných; v tomto případě by naše «světodějnost» byla opravdu «iluzorní» a neodůvodněnou domýšlivostí. V této věci je však Kundera neskonale radikálnější než Havel, protože se neohraničuje dosaženým a vidí možnost a nutnost vyšší organické syntézy výsledků buržoazního a socialistického revolucionismu. Smysl Ledna vidí právě v tomto úkolu a z něho pak logicky vyplývá světodějnost «československého experimentu». Kontury této budoucí syntézy vystupovaly zajisté ještě dost neurčitě, nebo se příliš ztrácely v šedi tradičního myšlení i v pestrosti všelijakých nápadů. To dává možnost různých výkladů, ale východiskem pro pochopení smyslu Ledna sotva může být tato tříšť názorů nebo nedůslednosti a extrémů a konečně i vojenská porážka polednové linie. Klíčovou otázku vidím v tom, zda československá nová linie byla pouze domácím produktem — a tedy důsledkem neschopnosti našeho předlednového vedení — nebo zda byla i projevem krize univerzálněji uznávaných a prosazovaných principů. Dnes se u nás hájí první hledisko a z něho je ovšem každé mluvení o «světovosti» směšné. Nic světového — v dějinném smyslu — nemůže být v nápravě hlouposti a zanedbávání palčivých problémů; to je lokální záležitost.

Leden je dějinně významný a světový potud, pokud jeho principy vyjadřovaly nadlokální nutnost; pokud československá krize byla součástí, výrazem a produktem hlubší krize soudobého socialismu, krize «blokové» organizace světa a jeho rozdělení do «sfér vlivu»; pokud byl projevem vratkého postavení malých států a slabin jejich mezinárodně právní ochrany; pokud byl momentem v překonání velmocenského hegemonismu; pokud usiloval o nový a vyšší typ socialistického kolektivismu a humanismu; pokud usiloval o «spoutání státu» samosprávou společnosti; pokud hledal nová nebyrokratická ohniska politické, hospodářské, kulturní i jiné iniciativy

7. «SVĚTOVOST LEDNA»

Už Masaryk u nás chápal českou otázku jako otázku sociální. I když se oboje proměňovalo, trvalo toto vědomí souvislosti. G. Husák napsal o třicátých letech na Slovensku: «Vyrůstala generace, která se neuzavírala před světem a učila se z něho, chcete-li, byla internacionalistická a nově chápala národní problém jako problém miliónů dělníků, rolníků, pracujících lidí, tj. jako sociální otázku s národním akcentem anebo národní otázku se sociálním obsahem» (Kultúrný život 19/1967). Pro tuto linii československého marxismu není «národ» náhradní vírou plynoucí ze zklamání socialismem, neboť v ní jsou oba prvky přítomny organicky; jejich syntézu považuje za trvalý úkol. Roztržka mezi národním a sociálním může a vlastně musí vyvolat i pochyby toho druhu, které vyjádřil Střítecký, i snahy vidět celý problém velmi střízlivě a «zvnějšku». Střítecký hájí Havlovo právo i právo mladé generace na toto vidění, ale tato obrana vychází pouze z toho, že Kundera použil nepřesvědčivé a nesprávné argumentace. Přece i Kunderova generace má «právo» a povinnost vidět národ a socialismus bez sentimentality a teoreticky, a tedy kriticky prověřovat «posvátné» a «drahé». Vůbec nejde o toto právo, ale o přesnost vidění. Havel tohoto práva využil tak, že aktivisticky zrušil význam dějinné zátěže, přítomné v naší dějinné situaci (1968-1969) i úmysly a snahy generací československých socialistů.

Zredukoval socialismus na «deformace» a «nemorálnosti», a tak se mu celá polednová politika jeví osvícensky jako odstraňování «nesmyslů». Při nejlepší vůli nelze tento pohled považovat za přesnější vidění, protože nevidí a nechápe dobře to, k čemu se vyslovuje — ani «zvnějšku» to pořádně neprohlédl. Dvě věci však jsou u něho důležité a pravdivé: chápe dobře zhoubnost nerozhodnosti v situaci, která vyžaduje rozhodné buď — anebo, a je také oprávněn jeho požadavek, aby socialismus respektoval to, co je v «civilizovaných» zemích běžné. Havel má jistě právo pochybovat o socialismu, protože historický socialismus mu pro to dodává dost látky. Dějinný a světový kontext československé nápravy «nesmyslů» však hodnotí velmi povrchně. Není to možná příjemné zjištění, ale je faktem

to, že už pouhá negace «nenormálnosti» v socialistickém světě má světový význam; plyne to z prostého faktu, že socialismus je světovým jevem, hnutím a silou. V této věci je Kunderova kritika úplně přesvědčivá.

Kdyby se československé jaro omezilo jen na negaci «deformací», bylo by pouze opožděným ohlasem známých sjezdů KSSS a hnutí polského, maďarského a jiných; v tomto případě by naše «světodějnost» byla opravdu «iluzorní» a neodůvodněnou domýšlivostí. V této věci je však Kundera neskonale radikálnější než Havel, protože se neohraničuje dosaženým a vidí možnost a nutnost vyšší organické syntézy výsledků buržoazního a socialistického revolucionismu. Smysl Ledna vidí právě v tomto úkolu a z něho pak logicky vyplývá světodějnost «československého experimentu». Kontury této budoucí syntézy vystupovaly zajisté ještě dost neurčitě, nebo se příliš ztrácely v šedi tradičního myšlení i v pestrosti všelijakých nápadů. To dává možnost různých výkladů, ale východiskem pro pochopení smyslu Ledna sotva může být tato tříšť názorů nebo nedůslednosti a extrémů a konečně i vojenská porážka polednové linie. Klíčovou otázku vidím v tom, zda československá nová linie byla pouze domácím produktem — a tedy důsledkem neschopnosti našeho předlednového vedení — nebo zda byla i projevem krize univerzálněji uznávaných a prosazovaných principů. Dnes se u nás hájí první hledisko a z něho je ovšem každé mluvení o «světovosti» směšné. Nic světového — v dějinném smyslu — nemůže být v nápravě hlouposti a zanedbávání palčivých problémů; to je lokální záležitost.

Leden je dějinně významný a světový potud, pokud jeho principy vyjadřovaly nadlokální nutnost; pokud československá krize byla součástí, výrazem a produktem hlubší krize soudobého socialismu, krize «blokové» organizace světa a jeho rozdělení do «sfér vlivu»; pokud byl projevem vratkého postavení malých států a slabin jejich mezinárodně právní ochrany; pokud byl momentem v překonání velmocenského hegemonismu; pokud usiloval o nový a vyšší typ socialistického kolektivismu a humanismu; pokud usiloval o «spoutání státu» samosprávou společnosti; pokud hledal nová nebyrokratická ohniska politické, hospodářské, kulturní i jiné iniciativy

... V těchto a jiných věcech překračovala československá iniciativa národní hranice a dokonce i hranice socialismu — «blokového» i skutečně světového —, protože usilovala o nové formy civilizace. Z důvodů, o nichž jsem už psal, se mnohým tento fakt ztrácel za výraznější snahou o «obnovu demokracie»; to však bylo nevyhnutelné, protože jsme pro tyto nové formy nemohli vytvořit východiska jinak než dovršením demokracie; a to zase nebylo možné bez porážky konzervativních sil.

Tady mluvím o «světovosti» ve smyslu účasti na řešení problémů světa, ve smyslu nadnárodního a světového úkolu, nikoli o světovosti projevující se v zájmu světa o nás. Jeden publicista u nás napsal, že jsme nepředpokládali takový «okamžik, kdy se o naší zemi bude psát pouze petitem. Takový okamžik je tady, protože jsme s ním nepočítali, hledáme doping, útěchu a těšíme se z každého šlehnutí po tom, kdo nám zkomplikoval situaci» (V. Blažek, Divadelní noviny 20/1969). Takové pocity vyrůstají z formálního pojetí světovosti Ledna a dokazují nedostatečnost našeho přemýšlení o jeho smyslu. Porážka sama o sobě není ještě důkazem iluzornosti a nedějinnosti toho, co bylo poraženo; poražené, pokud je nutné, dále působí, protože jeho zdroje nezanikly. Ani naše iniciativa nespadla s nebe a my o těchto cizích předpokladech — teoretických i praktických — našeho Ledna málo uvažujeme. Když Löbl píše, Československo chtělo «jako první stát uskutečnit pravou socialistickou revoluci» (L. c. 47), pak právě v tomto názoru cítím domýšlivost a neskromnost pramenící z nehistorického pohledu. Toto je také nepřesvědčivá světovost, a taková chvála naší iniciativy jen zpříjemňuje nepříteli příjemný fakt našeho příliš dlouhého zranění.

Světovým problémem je tak i ten, «kdo nám zkomplikoval situaci», a na příslušných místech jsem mluvil o nutnosti nové formulace internacionalismu a organické jednotě nebo *světovosti* světového socialismu. V těchto věcech je «útěcha ze šlehnutí» planým opiátem, který může utěšovat jen omezený a hloupě sebevědomý nacionalismus a antisovětiismus, překážející správnému pohledu na «českou otázku» v současném světě. Z Číny se dívá neproniknutelná Maova tvář a celá Čína třímá v rukou rudé knížky s jeho myšlenkami; z Číny je slyšet drastická kritika «sovětského imperialismu»,

a to v naší situaci mnohým překáží vidět v těchto «útěšných šle-
zích» překážku nové a demokratičtější jednoty světového socialis-
mu a světa vůbec. Náš Leden chtěl být pozitivním překonáním
buržoazního demokratismu i historického socialismu — v tomto
smyslu byl svědomím světa a v tomto smyslu byl součástí všech sil
a hnutí zneklidněných rozporů, které přináší velká civilizace i vel-
ký rozpor existující mezi bohatými a chudými státy nebo — jak
říkají Číňané — mezi městem a vesnicí.

Tento rozpor nepřeklene «pomoc», protože toto slovo se už nehodí
k dané situaci — je málo světové; «pomoc třetímu světu» je záro-
veň i řešením postavení druhých «dvou světů» a tento světový
problém nutně sjednocuje rozdělený svět — zatím váhavě, neur-
čitě, s mnohými překážkami a politikou i politickým myšlením,
které této nové situaci málo odpovídá (hegemonie, sféry vlivy atd.).
Tutéž malou modernost je možné konstatovat i u nejjzákladnější
otázky dneška — otázky války a míru. Svět je příliš konfliktní a
minimálním programem celého světa musí být vyloučení světového
konfliktu, který by ohrozil celé národy a lidstvo vůbec. Vzhledem
k tomuto konfliktu nemá žádný význam velmocenské obalování
vlastních hranic územími jiných států, jež je racionální jen pro
válku klasickou. Problémy války a míru i města a vesnice jsou
základem nové socialistické iniciativy i nové socialistické jednoty,
protože jsou — objektivně — i základem světové jednoty a spolu-
práce. Potud je tato i pro nás východiskem nové iniciativy. Poráž-
ka Ledna posunula — a je to pochopitelné — naši optiku, takže
jsme nakloněni připisovat rozporům uvnitř socialismu i takovou
pozitivitu, kterou nemají a nemohou mít. Rozpory, z nichž ne-
může vzejít porozumění a spolupráce — při plném respektování
autonomnosti — jsou stejně zhoubné jako hegemonismus, který
dorozumění nahrazuje nadvládou. Alternativu proti jednomu he-
gemonismu nemůžeme vidět v hegemonismu jiném, i když se nám
v dané situaci zdá sympatický. Antisověťismus tohoto typu není
ospravedlněn ani sovětskou intervencí, protože vidí Sovětský svaz
staticky, a protože ho pozoruje jen ze zorného úhlu naší porážky.
To je pohled omezený, lokální, uráženecký a neplodný. Sovětský
svaz je víc než srpnový intervent a zbyrokratizovaný socialismus,

víc než vojenská velmoc a velmocenský hegemonista. Je nejen uzavřenost a dovršenost, ale i možnost demokratické a kulturní socialistické iniciativy. Ani on se nevymyká trojrozměrnosti času. Uznáváme-li světovost Ledna, musíme i jeho porážku a východiska z ní vidět z hlediska světovosti. Tak jako Leden navazoval na jugoslávský samosprávný experiment, nové gramsciovské a jiné inspirace marxistickému myšlení, na sjezdy KSSS i polské a maďarské obrodné hnutí, tak i jeho porážku připravovala exkomunikace Jugoslávie, selhání «nového kursu» v roce 1953, nedůslednost a nezdar chruščovovských reforem, averze k «polskému modelu» a maďarské obrodě, uvadnutí doktríny «sta květů» a další věci. Před lednem 1968 bylo Československo vlažné k reformám a horlivé v potírání všemožného revizionismu. Pracovalo tedy pilně na tom, co umožňovalo a ospravedlňovalo naši srpnovou porážku. Opoživá iniciativa šedesátého osmého roku nás tady vede k zapomínání, ale tento rok není celou naší pravdou.

Už jsem tady mnohokrát řekl, že nesdílím stanovisko, které říká, že srpen byl nutně obsažen v Lednu. Byl v něm ovšem obsažen jako možnost, a jen potud má smysl uvažovat o tom, co jsme dělali a nedělali, i o «údělu» a aktivitě. Ze stanoviska, z něhož jsem na těchto stránkách věci posuzoval, pokládám proto za hluboce falešný závěrečný soud *P. Tigrida* o této dramatické etapě našich dějin. Říká toto: «Zdá se, že trvalý význam jarního československého snu, je právě ve ztroskotání (!) tohoto experimentu v té podobě, jak byl koncipován jeho hlavními protagonisty, a jak mu na celém světě porozuměli reformní komunisté a politická levice vůbec . . . Dějiny nás varují, že totalitní vládní systém nemůže 'detotalizovat' sám sebe, nenásilně a evolučně, a přitom si nepodřezávat mocenskou větev, na níž sám sedí . . . Jinými slovy: dovést proces československé liberalizace (!) až do konce (!) a se všemi riziky a důsledky z toho plynoucími, znamenalo založit základ systému, který byl v přímém rozporu se zásadami (?) a hlavně (?) praktickou aplikací marxismu-leninismu, jak ji známe ve všech komunistických zemích — včetně revizionistické Jugoslávie či desatelizovaného Rumunska . . . Dubček a druzí by . . . alternativní řešení museli (!) rozhodně odmítnout právě z pozic ideologie (?),

v jejímž jménu vládli. Nezbylo by jim tudíž, než reformovat systém paralyzovaný rigorózní aplikací sto let staré (!) doktríny — pod praporem té doktríny, jež byla příčinou (!) této paralýzy. Pokusili se léčit nikoli příčiny (?), ale symptomy (?) nemoce. Výsledkem bylo, že kamkoli se hnuli se svými reformními plány, všude narazili na čtyři stěny anachronické (?) ideologie a systém, který povýšil politickou stranu . . . na 'dějinnou' sílu, nejvyššího arbitra, neomylného realizátora lidského snu, ale praxí usvědčovaný na každém kroku z omylnosti, neschopnosti, surovosti a chaosu . . .

Nezbývá tedy než konstatovat, že československý experiment z jara 1968 byl od počátku (!) odsouzen k neúspěchu. Kontradikce a antagonismy, které tento neúspěch předurčily (!), budou sotva zapomenuty . . . V budoucnosti bude patrně nesnadné, ne-li nemožné, zmobilizovat masy, vůli, nadšení a obětavost lidí k novému pokusu o nastolení socialismu s lidskou tvář. Podmínkou budou závazné záruky (!), dané a zajištěné *předem* (!!), které znemožní vládní elitě, ať slibuje co slibuje, stáhnout se do své mocenské pevnosti a zvednout padací mosty. Je ovšem také možné, že po nabytých zkušenostech, místo vyjednávání (?) s mocenskou elitou, která se ocitla v úzkých, lid se rozhodne (?) vzít pevnost útokem. Invaze pěti socialistických zemí bleskově a účinně zakroutila krkem československému experimentu dřív, než byl podán konečný důkaz o jeho vlastních smrtelných (!) protikladech. V levicových, především intelektuálních kruzích ve světě bude rozprava — nutně nekonkluzivní — ještě dlouho pokračovat o tom, co by se stalo, kdyby Moskva nezasáhla. To přesto, že všechny (!) známé skutečnosti o pražském jaru ukazovaly jedním směrem — k upevnění centrální moci privilegované strany (?), omezování těch práv a svobod (?), jejichž zajištění a rozšíření bylo původně přislíbeno. V daných strukturách mohlo se nakonec uplatnit jen (!) řešení, které centralisté a 'realisté' v KSČ od počátku hájili a jehož 'normalizační kurs' definitivně určil a dodnes sleduje G. Husák» (Svědectví 38/1970).

S obratností a lehkostí tady Tigris poletuje nad rozpory, které sám kupí: jednak říká, že to muselo dopadnout tak, jak to dopadlo, a pak — pro podruhé — žádá záruky předem. Od koho? A změni tyto záruky příčiny obsahující porážku? Mluví o protikladech,

kteřé musely být pro Leden smrtelné; nová linie si však byla vědoma protikladů a — přes váhání — vyvíjela se tak, aby překonala konzervativní opozici. Není dost dobře možné směšovat realismus před srpnem a po srpnu, jako to vidíme v Tigridově textu, protože tento druhý realismus už nebyl produktem vnitřních poměrů. Z jeho hlediska by ostatně radikálnější postup stejně neměl smyslu, protože by se planě ubil v kleci «sta let staré doktríny». Jinými slovy: demokratický socialismus nebo socialismus s lidskou tváří byl předem a z domácích příčin odsouzen k nezdaru. Z této logiky vyplývá, že nás sovětský zásah ušetřil dlouhého blouznění i marné práce a možná ještě horších věcí. Jeho hlavní argument je však velmi slaboučký: chtěli jsme systém, jaký *nikde* není, a proto by ho «dubčekovci» *museli* odmítnout. Světovost Ledna vidí Tigrid jen v tom, že prokázal iluzívnost demokratického socialismu a poskytl světu důkaz o tom, že pro 20. století je marxismus mrtvou věcí. Je-li tedy «demokratický socialismus» stejným problémem jako kvadratura kruhu, je radikální socialistická iniciativa v tomto směru čistá fantazie a neodpovědnost. Rozumná bude jen umírněná «liberalizace» (tento termín Tigridovi stačí pro určení celé podstaty Ledna) nebo neumírněné rozhodnutí lidu «vzít pevnost útokem v zájmu úplné «liberalizace». Ale jaké by se pak objevily «smrtelné protiklady» a výsledky, které byly už v «předpokladech»? To je otázka! A tak mimo propagandistického využití a zneužití československé tragédie nevidím v Tigridově textu nic, co by bylo pozitivním přínosem k řešení mučivé otázky našich novodobých dějin.

Masarykovské «překonání» konzervatismu a radikalismu v koncepci realismu bylo ve své době z řady důvodů moderním řešením. Ale už tehdy řešením neúplným a následující řada dějinných zkušeností ukázala nutnost nové syntézy — syntézy realismu a radikalismu. Zdá se mi být úplně zřejmá nutnost tohoto intelektuálního činu, za nímž pak ovšem musí následovat i čin politický a kulturní. Bez této velké syntézy a bez politiky a politiků, kteří ji prakticky provedou, bez kultury šířící a organizující jejího ducha bude naše aktivita vždy podlomena a zmalomyslněna «údělem» ospravedlňujícím — a proto i šířícím — mravní i jinou malost. To je poučení z dějin i dějinný úkol pro nás.

Doslov

1.

Řekněme to rovnou: dát této publikaci perfektní tvar by vyžadovalo několika dalších měsíců práce autorovy a jeho kooperace s kvalifikovaným redaktorem. Podobné předpoklady nebyly ovšem dány — a tak otištěná práce nese četné stopy podmínek, za nichž «v zemi hořkého pořádku» vznikala. A přece: žádné její nedostatky nemohou zastříť, že jsme v její podobě konfrontováni s více než jen jednou z dlouhé řady pražskojarních publikací a v postavě jejího autora se zcela mimořádnou osobností domácí intelektuální scenerie.

Důvody, proč lze Ostrého manuskript označit za mimořádně závažnou — osobně bych řekl: nejzávažnější — práci v dané oblasti, jsou několikerého druhu. Patří mezi ně již neobyčejná extenze reflektované problematiky: práce analyzuje nejen Pražské jaro s jeho polovičatou destalinisační prehistorií /I./, ale i etapu posrpnového «realistického skluzu» /II./ a podobnové «konsolidace» /III./, aby pak analýzu empirických fakt završila dějinně filosofickou reflexí o «českém údělu» a české aktivitě /IV./. Tím je fenomén pražské reformace začleněn do širokých jak sociálních, tak i národních souřadnic.

Volba uvedených dimenzí obráží autorovo úsilí, posuzovat československý problém v celé jeho šíři. A je to právě tento přístup, který práci propůjčuje její nevšední hodnotu. Posuzovat problém v jeho totalitě předpokládá nazírat ho v jeho podstatných souvislostech «všeho» druhu. A komplexní vidění — a jen takové vidění — umožňuje pak čelit jednostranným, povrchním, subjektivistickým úsudkům. Zde jsme u jádra přesvědčivosti autorovy analýzy. Jeho optika — aniž by tím ztrácela na ostroti — zná více zorných úhlů, takže jeho argumentace — při veškerém stranění

vždy jen jedné určité linii — je uměřená, mnohostranná a vyvážená. Podobné kvality nejsou samozřejmostí v žádné oblasti společensko-vědní literatury. Zvláště pak vyniknou tehdy, je-li Ostrého dílo pozorováno na pozadí /a měřeno hodnotami/ celku dosavadní produkce k československému problému. Charakter doslovu přirozeně nedovoluje ani jakýkoli pokus o typologii této produkce ani širší konfrontaci pozice Ostrého se stanovisky jiných autorů. Je však možné a může být účelné, vyjmout z rozsáhlého kontextu Ostrého argumentace stanoviska k některým z oněch otázek, kolem nichž se diskuse o domově mimo domov točí a na nich nepřímou, nebo i přímo, demonstrovat kvalitativní rozdíly mezi touto analýzou na jedné straně a nemalé části jiné publicistiky na straně druhé. Máme zde na mysli především rozdíly spočívající, zhruba řečeno, mezi uplatněním metody «celé pravdy» a «technikou reflektoru» (2), a mezi «determinismem aktivismu» a «determinismem fatalismu» (3).

2.

Když Ostrý charakterizuje určitý aspekt určitého jevu /procesu, systému, komunity aj./, používá s oblibou rčení: Ale tato vlastnost není celou jeho pravdou. Tento gnozeologický přístup respektující komplexnost reality uplatňuje autor jak při analýze sociálních vztahů a *procesu* /charakter předlednového systému, Pražského jara, intervence a odporu, kapitulace a «konzolidace» aj./, tak i jejich *aktérů* — přičemž pozornosti čtenáře si zasluhuje obojí rovnou měrou. S ohledem jak na technické možnosti tak na brizanci problematiky se však v dané souvislosti omezíme na zvýraznění autorova pohledu na *subjektivní* činitele československého dramatu — a i zde, přirozeně, jen ve skromném rozsahu.

Při charakteristice generace, k níž sám náleží, píše autor m. j.: «Celá generace, která dospěla ve dnech Mnichova a zažila tak selhání demokratických a humanitních ideálů i /přes některé světlé výjimky/ politických a vojenských vůdců, která byla šokována postojem a vývojem slovenských separatistů; která prošla demoralizujícími lety háčovské protektorátsťiny; která jako jediné světlé momenty v národním životě poznávala stále rozbíjené hnutí odporu, jež se pak rozlilo v hrdinských činech Slovenského a poté

i pražského povstání; která kolem sebe viděla bezmezný teror, smrt
vinných i nevinných, drastické ničení národní kultury i mučednictví;
která se nadchla vítězstvím sovětské armády a přijala socialismus
pod působivým vlivem válečných zkušeností; která se dostala
k socialismu napřed citem a teprve pak poznáním, jež ovšem zprvu
jenom racionálně podpořilo cit; která zažila únor jako slavné ví-
tězství, a proto nemohla mít otevřené oči pro situaci jiných; která
byla svědkem programu «specificky československé cesty k socia-
lismu», jeho odhození a zhanobení, svědkem vyobcování Jugoslávie
i zrušení tohoto vyobcování, svědkem studené války, procesů a
poprav, svědkem XX. a XXII. sjezdu KSSS s jejich drastickým a
obrazoboreckým odsouzením J. V. Stalina a ještě tolika jiného —
tato generace není nijak jednoduchá . . .». «Mezi 'tenkrát' a 'nyní'
šly dějiny» — pokračuje autor a dovozuje: «Nelze se divit, když
dnes podřadní pisálkové tyto dějiny vynechávají a s gustem uka-
zují: tenkrát A. J. Liehm, Sviták, Šik, Hübl, Kohout a ještě tolik
jiných — jací to byli dogmatici, sektáři a pěstitelé kultu! Divit by-
chom se mohli tomu, že toto barbarské nechápání /jde-li ovšem o ně/
proměny lidí v měnící se historii, životnější a pozitivnější než stá-
lost nahluchlá a přisleplá k dějinně významným podnětům, najdeme
i u člověka tak jemné profese, jakou je literární kritika». Autor tu
má na mysli Jiřího Hájka s jeho nediferencovanými odsudky. Kdo
zná diskuse vedené v exilu ví však dobře, že podobné «barbarské
nechápání» /jde-li ovšem o ně — dodejme i zde s autorem/ není
vlastní jen krajním dogmatikům stalinismu.

Vědomí souvislostí, které přivedly komunistickou inteligenci na
pozice stalinismu, nevyklučuje ovšem, klást i tak otázku její viny,
jakož i viny společnosti, v jejímž rámci působila. Jak diferencované
je tu vidění autora, vyniká např. tam, kde Ostrý — po rozboru
problematiky procesů padesátých let — dovozuje, že odpovědnost
nelze ani plně «centralizovat», ani zase bezbřezě «demokratizovat».
Nestačí říci: «všichni jsme odpovědni», neboť «tak jak byla dife-
rencována účast na moci, rozhodování a informacích, tak je dife-
rencována i tato vina». To však není ještě «totální zrušení poli-
tické a morální viny těch, kdož neviděli, nezajímali se, nemohli bez
nebezpečí pro sebe a jiné nic dělat, kdo viděli a nic neudělali a tak

podobně — to jsou jen polehčující okolnosti». Je nutno uznat odpovědnost i «řadového člena» už za to, že vůbec připustil formování poměrů, v nichž se jeho odpovědnost za politická rozhodnutí tak radikálně snižuje». Že tu autor nešetří ani ty, kdož se později sami stali obětí zvěle, je patrné z jiných jeho vývodů.¹

Jinak řečeno: autor se otevřeně hlásí k podílu na odpovědnosti za minulé zla, k spoluvině své i svých generačních a jiných druhů. Veden tímto úsilím o historickou objektivitu, které mu nedovoluje omývat si ruce, nemůže však právě tak akceptovat paušální odsudky sledující diskreditaci právě oněch sociálních sil, které poté boji za vykořenění zla věnovali veškeré svoje úsilí. Diskreditaci — dodejme — která kvete nejen na stránkách pražských, ale i mnoha emigračních časopisů.²

Rozdíl metody a kvality vidění u Ostrého na jedné a mnoha exilových publicistů na druhé straně je dobře patrné m. j. na kvalifikaci úlohy inteligence vůbec a její marxisticky orientované části zvláště. Ostrý je dalek toho, intelektuály jakkoli glorifikovat. Analýza ho dovádí mimo jiné k úsudku, že /Löblova/ «teorie elity» nijak nutně neplyne z naší zkušenosti a že je vůbec hodně nekritická k našim intelektuálům». Strážlivě posuzuje jejich úlohu a chování zvláště v etapě posrpnové: «Pohled na tuto 'intelektuální elitu' už není tak povzbudivý a Löbl by na tomto jejím postoji z roku 1970 nemohl tak optimistickou teorii vybudovat.»

¹ Tak např. «Z četby Londonova 'Doznání' vyplývá velmi smutný a příznačný poznatek: kdyby se nezákonnosti omezily jen na nekomunisty a tedy 'třídní nepřátele', málo by se komunisté trápili těmito nezákonnostmi. Teprve když oni sami se ocitli v tomto ďábelském mlýnu, zapochybovali o víře do té doby pevné, že co strana a SSSR činí, dobře činí. Teprve křivda proti nim je přiměla vidět jiné křivdy, a to není nijak povzbuzující.»

² I zde je zajisté nutno diferencovat. Autor těchto řádků dává za pravdu P. Tigridovi, který ukazuje, že a proč ve většině rekriminací «jde o reakci lidskou, citovou a pochopitelnou» /Svědectví, č 40, str. 579/. Nakolik kdo ovšem aspiruje na nalezení a formulaci východisek z československé tragédie, musí usilovat o objektivní uchopení reality — a zde nemůže vystačit s emocemi, byť i jakkoli lidsky pochopitelnými. To platí i pro jiné problémy, o nichž bude zčásti ještě řeč.

Naprosto cizí je pak Ostrému ovšem opačný extrém — což je na místě poznamenat zvláště proto, že se s ním setkáváme nejen u «ultras» neostalinského ražení. Zde máme na mysli optiku těch, kdož marxistické intelektuály en block obviňují z nezřízené touhy po moci i jiných smrtelných hříchů, zveličují příměs demoralizace v jejich podubnových postojích i dosah jejich porážky a nejsou daleci toho, přijímat jejich drastický úděl se «zlovolným zadostiučněním».³ Ponecháme-li už stranou morální aspekt těchto přístupů, poukažme na neudržitelnost jejich metodologických východisek. Obrazně je lze — spolu s E. Auerbachem a A. Ostrým — kvalifikovat jako techniku reflektoru, kdy se «pronikavě osvětlí malá část rozsáhlých souvislostí, ale vše ostatní, co by je mohlo vysvětlit a zařadit a co by mohlo vytvořit i protiváhu k zdůrazněné části, se ponechá ve tmě; takže se zdánlivě říká pravda, neboť ty věci nelze popřít, a přesto je vše zfalšováno, neboť k pravdě patří celá pravda a náležitý poměr jejích částí». Tuto techniku ovládá kromě jiných i zmíněný již militantní publicista; předvádí ji např. tam, kde nespornou skutečnost podílu komunistických intelektuálů na ustavení totalitního systému po únoru 1948 vytrhává z dějinného kontextu a zařazuje do souvislostí, jež komplexní skutečnost zkreslují a marxistickou inteligenci staví do naprosto odpudivého světla. /Viz např.: «Jistým 'právem' očekávala nyní od totalitárního aparátu uznání nikoli jen v podobě vydatných státních cen, cestovních privilegií, ale i v podobě reálného podílu na výkonné moci. Svou bytostnou tvůrčí sterilitu vyvažovala jakobínská inteligence odjakživa intenzivní touhou po moci.»/ Jak jinak nám znějí úsudky Ostrého, vytěžené z důvěrné znalosti příslušného prostředí a nepředpojatého rozboru dějinných skutečností! /Zde např.: «Marxi-

³ Tak např. Rio Preisner, i když zde své averze halí domnělým postojem jiných. I «Masy (?) lidu Čechách přijaly čistky mezi nechutně (!!) lkající (!?) jakobínskou inteligencí se zlovolným zadostiučněním.» I *Kdyby podobná sentence vyšla z pera polovzdělance, bylo by tomu možno lépe rozumět. To však není případ R. Preisnera. Citovaná nehoráznost se přitom v jeho článku nikterak nevyjímá; je jen jednou z mnoha, jimiž jsou jeho militantní traktáty prostoupeny. /Srovnej zejména: K situaci české inteligence, Text 72, č. 1, jakož i Blouznivci našich úhorů, Svědectví, č. 42/.*

stická levice by zůstala jen literaturou a úmyslem, kdyby se 'neprodala k moci'. Ale moc pro ni měla být víc technickým prostředkem k realizaci myšlenky než formou seberealizace nové vládnoucí skupiny.»/

Svému úsili o objektivní vidění zůstává autor věrný i tam, kde charakterizuje odpůrce. Nelze říci, že by je právě šetřil. Jeho analýza předlednových a zvláště podubnových poměrů vykresluje «temný obraz moci, která pustoší a mrzačí všechno živé a tvořivé». Mluvě o zvlášt radikálních mužích pražské konzervativní publicistiky, vzpomíná Pisarevových slov: «Je příjemné vidět, že vláda si nedovede vybrat chytré katy, detektivy, udavače a klevetníky; ještě příjemnější je pomyšlení, že vláda nemá z čeho vybírat, protože v řadách jejích přívrženců zůstala jen spodina společnosti, to, co je sprosté a podlé, to, co není schopno lidsky myslet a cítit» — a nezastavuje se před tím, adresovat svá obvinění konkrétním osobám. Ostrý ovšem ví, že ve vztahu k realitám Československa je třeba obsah Pisarevovy výpovědi relativizovat Oporu vlády netvoří podle něj, ani dnes, jen spodina společnosti; vedle ní a spolu s ní jde i o ty, kdo nebyli s to — ať již ze sociálních nebo gnozeologických důvodů — horizont «byrokratického socialismu» překročit a kdo v Pražském jaru viděli hrob nejen svých privilegií, ale i (subjektivně) opravdově vyznávaných ideálů. Jako určující moment v složitém vztahu obou zmíněných determinat chápe Ostrý sociální pozici dotýčných osob.⁴ Nepřehlíží však ani mimosociální faktory⁵ a správně

⁴ Zejména v případě příslušníků byrokratických aparátů. Píše např.: «Za minulá léta vyrostla rozsahem impozantní stranická, státní, odborová, hospodářská a jiná byrokracie, která nejrůznějšími nitkami a formami prorostla společenskou strukturou, která sama sebe povýšila na nejčistější výraz socialistických snah a byla tedy velmi citlivá na každou jí se dotýkající kritiku, v níž musela vidět — to plynulo z jejího postavení — nejen ohrožení sebe, ale i ohrožení všech ideálů a vymožeností.»

Zaregistrujme i tuto jeho úvahu v souvislosti s tzv. «odštěplem funkcionářů»: «Pro mnohé z nich znamenal odchod z funkcí přeměnu v úplnou nicotu, protože jejich význam byl pouhým důsledkem jejich místa v stranických a státních nebo jiných aparátech. Tam si mohli myslet, že jsou významní svou osobností, nikoli funkcí

zaznamenává, že proti intervenci vystoupili i mnozí z těch, kdož si dovedli spočítat, že jejich kariéra 14. sjezdem skončí.

Emoce nevedou autora ani při posuzování kremelské intervence a sovětské skutečnosti. Že se za hesly třídnosti skrýval velmocenský hegemonismus, že jeho uplatnění nás stálo jen v srpnu «víc obětí než všechno střílení do dělníků za dvacetiletého období masarykovské republiky», že jeho existence brzdí přímo i nepřímo veškeré pozitivní pohyby v bloku i mimo něj a že sovětský systém je i jinak pod vší kritiku, ví autor neméně dobře než jiní pozorovatelé. Na rozdíl od mnoha z nich odmítá však nazírat Sovětský svaz «osvícensky»,⁶ popř. staticky⁷ a jen «ze zorného úhlu naší porážky». «To je pohled omezený, lokální, uráženecký, neplodný. Sovětský svaz je víc než srpnový intervent a zbyrokratizovaný socialismus, víc než vojenská velmoc a velmocenský hegemonista. Je nejen uzavřenost a dovršenost, ale i možnost demokratické a kulturní socialistické iniciativy.»

3.

Převaha subtilní metodologie «celé pravdy» nad primitivní technikou reflektoru s jejími vulgárními i jemnějšími odrůdami je patrna i všude tam, kde se klade otázka charakteru a stupně příčinné podmíněnosti nástupu a porážky Pražského jara. Jak se s odstupem času množí úsudky, podle nichž byly jak Leden, tak srpen a s ním i «konečná» kapitulace dubna historicky nevyhnutelnými, není zde

— a proto také bylo rozbití této iluze tolik těžké a každý se mu vzpěchoval.»

⁵ *Za všechny úvahy tohoto druhu alespoň jeden lapidární výňatek: «Státně orientovaný byrokratický rozum pak uvažuje takto: bude-li svoboda cestování, pak v zemi téměř nikdo nezůstane; bude-li svoboda tisku, nic nebude svaté; budou-li svobodné volby, nebudou zvoleni ti, kdo by měli být zvoleni; bude-li více stran soutěžit o státní moc, nedostane se k moci ta pravá strana — a tak je možné pokračovat a všude je tatáž základní myšlenka: protože lidé mají sklon k nerozumu a emocím, nepoznají své skutečné dobro.»*

⁶ *«Prohlásit historický socialismus za omyl je neodpovědná náhražka přemýšlení.»*

⁷ *«Ani Sovětský svaz se nevymyká trojrozměrnosti času . . .».*

třeba dokumentovat. Náš autor stojí ovšem na jiné pozici — a pisatel těchto řádků mu nejen dává plně zapravdu, ale v rozpracování těchto otázek /jak v jejich konkrétně historické podobě, tak i na obecné teoretickopoznávací rovině/ spatřuje úkol, bez něhož nelze ani adekvátně interpretovat příčiny naší porážky ani realisticky zvažovat budoucí východiska.

Zde poznamenejme jen tolik: Fakt kauzální podmíněnosti veškerých historických jevů a procesů je znám každému; a tuto determinaci zpětně vysledovat umí mnohý. Myšlenková rekonstrukce determinant prošlého vývoje není však ještě rekonstrukcí příslušné reality jako celku. K ní patří nejen podmínky, které onen směr vývoje, jenž se prosadil, stimulovaly, ale i ty, jež působily retardačně či v protichůdném směru. Učiníme-li předmětem výzkumu i tyto, mohou se před námi objevit nové horizonty. Zpravidla pak totiž seznáme, že daný vývoj nebyl ani zdaleka tak nutný, jak se v retrospektivě na první pohled jeví, že daný komplex podmínek připouštěl i modifikovaná, ne-li dokonce protilehlá vyústění, že taková možnost se mohla proměnit ve skutečnost, kdyby určití aktéři daného dramatu volili jiná než učiněná rozhodnutí a že jejich volba — jakkoli byla s jistého hlediska nikoli nahodilá — mohla při pozměnění i zcela podružné podmínky dopadnout zcela jinak — a s ní i onen vývoj, který spolupodmínila.

Historické «kdyby» má pro mnohé špatný zvuk; ne však pro mistry vědecké metodologie. «Tvrdí-li někdo: 'Dějiny přece neznají žádné možnosti', je mu třeba odpovědět: Ono pod dojmem deterministických axiomů 'objektivovaně' chápané 'dění' je 'nezná', neboť toto totiž 'nezná' vůbec žádné pojmy. 'Historie' je zná v ž d y, za předpokladu, že chce být vědou. V každé řádce historického zobrazení . . . vězí 'úsudky o alternativních možnostech', nebo přesněji: musí tam vězet, má,li mít publikace 'poznávací hodnotu'.»⁸

⁸ *To jsou slova Maxe Webera, jimiž uvozuje skvělý nástin metodologických otázek historiografie a historických aspektů společenských věd vůbec. Srovnej: Objektive Möglichkeit und adäquate Verursachung in der historischen Kausalbetrachtung. Citováno z: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre von Max Weber, J. Winckelmann ed., 3. Auflage, Tübingen 1968, str. 275l.*

Tak je tomu i s publikací Ostrého. Pro odmítnutí fatalisticky za-
barvených interpretací Ledna, srpna i dubna dává nám sice ne
vždy dostatek empirické, rozhodně však myšlenkové látky.

Pokud jde o nástup Pražského jara, autor ví, že za «Lednem»
«stály objektivně se prosazující potřeby společnosti, jejích vý-
robních, politických, právních i jiných forem» — a tuto determi-
naci také znamenitě analyzuje. Přesto však nepřistupuje na /m. j.
Maxovu/ pozici o nevyhnutelnosti «Ledna», při nejmenším ne
Ledna v době ledna⁹ — a jeho argumentace nepostrádá převědči-
vosti.

Stejně tak odmítá tézi, podle níž byla sovětská intervence fatálně
nutnou odpovědí na československou reformaci. /«Nesdílím stano-
visko, které říká, že srpen byl nutně obsažen v Lednu. Byl v něm
obsažen jako možnost . . .»/ Proč se tato možnost změnila ve sku-
tečnost, přichází však v práci bohužel podobně zkrátka jako
problematika reálných alternativ vůči «moskevskému kompro-
misu».

Naproti tomu konkrétní a zvláště přesvědčivý je autor tam, kde
ukazuje, že a za jakých podmínek by bývalo bylo možno v posrp-
nové etapě odvrátit onen vývoj, který vedl k dubnové kapitulaci.
Provedená analýza dovoluje proto autorovi učinit — a čtenáři
přijmout — závěr, v němž m. j. stojí: « . . . porážka není ještě důka-
zem všestranné převahy vítěze; mnohých věcí by vítěz nikdy nedo-
sáhl bez aktivní spoluúčasti poražených, kteří přenášejí jeho stano-
viska tam, kam sám nikdy nepronikl. Přejemnějším tady je oblast,
kde není osudová nevyhnutelnost, kde naše vlastní činy, postoje
a myšlení jsou určující. Zde nejde o rekriminace a zde není nemíst-
né uvažovat o tom, co mohlo, mělo či muselo být promyšleno a
učiněno právě v daných blokových i nadblokových souvislostech.
Československé jaro nezmrazil jen neúprosný a nadosobní osud —
ačkoli toto pro aktivitu národa tak nebezpečné pojetí je velmi

⁹ «I když si uvědomuji celou vratkost slůvka 'kdyby', nemohu se
mu vyhnout. A tak tedy: kdyby byl tehdy A. Novotný tak rozho-
dný jako G. Husák po dubnu 1969, sotva by byl Leden, většina
dněšních tzv. exponentů pravice by zůstala ve straně a Husák sám
pracovníkem Slovenské akademie věd.»

blízké lidovému cítění — neboť i my jsme jednali a toto naše jednání jsme povinni hodnotit ve všech souvislostech.»

Vzácně diferencované vidění těchto souvislostí / resp. jednoho z jejich aspektů/ prokazuje autor i v závěrečném dílu své práce, kde se zamýšlí nad tím, zda, v čem a nakolik velikost a malost naší národní přítomnosti byla a je poznamenána charakterem naší národní minulosti. U toho, kdo tuto reflexi zasvěceného znalce naší /zde především české/ historie pozorně sledoval, mohl by jakýkoli pokus o její /zde nutně útržkovitou a tudíž neúnosně simplifikující/ reprodukci vyvolat spíše pohoršení než pochopení. Omezme se proto na tlumočení oněch dvou z výsledných postulátů autora, jež jsou v dané souvislosti klíčové. V polemice s těmi, kdož varují před «radikálními» činy, preferují «realistickou» /ve skutečnosti «poráženeckou»/ orientaci a tuto odůvodňují geografickým, resp. dějinným «údělem», čteme m. j.: Zajisté závisí naše národní aktivita na stavu světa a zvláště světa blízkého, do jehož sféry vlivu patříme. Nemůžeme se humanizovat, nebude-li se humanizovat tento svět, nebo aspoň formy a normy vztahů mezi státy. To je danost či — chcete-li — úděl; je to však vždy také i úkol. Utopistický, fantastický a nereálný, pokud ho vidíme pouze my sami — pak jsme nutně v zajetí údělu. Je to však reálný úkol, jestliže je to i úkol «světa» a jestliže ho «svět» vážně realizuje. Tady se český úděl i česká otázka stávají údělem a problémem světovým a takto je musíme vidět. . . . To je ovšem pohled z velké historické perspektivy, ale jen v souvislosti s ní můžeme uvažovat o našem aktivním podílu na nové tvářnosti světa. Jeho možnost je stále méně abstraktní, a to je pro nás klíčové: pravdu nenajdeme v našich dějinách, v údělu, ale v dnešním světě a v jeho problémech. Úděl nás jistě musí zajímat; je však na čase pohlédnout na něho v širších souvislostech, abychom mohli určit, co z něho se nám dnes plete pod nohy a proti čemu musíme výrazněji postupovat.»

V samém závěru shrnuje pak jednu z dominantních linií svého výzkumu a své argumentace takto:

«Masarykovské 'překonání' konzervatismus a radikalismu v koncepci realismu bylo ve své době z řady důvodů moderním řešením. Ale už tehdy řešením neúplným a následující řada dějinných zkuš-

ností ukázala nutnost nové syntézy — syntézy realismu a radikalismu . . . Bez této velké syntézy a bez politiky a politiků, kteří ji prakticky provedou, bez kultury šířící a organizující jejího ducha bude naše aktivita vždy podlomena a zmalomyslněna «údělem» ospravedlňujícím, a proto i šířícím mravní i jinou malost. To je poučení z dějin i dějinný úkol pro nás.»

Jinak řečeno: porážku československé věci odvozuje autor ne tak z «údělu» (ať již «blokového», «národního» či jiného) jako z našich vlastních selhání všude tam, kde čelit těmto údělům radikálně realistickým postojem bylo dějinně reálnou možností a morálně politickou povinností — v zájmu národním i nadnárodním.

4.

Vedle oněch dvou aspektů Ostrého optiky, jimiž jsme se výše zabývali, zasluhuje pozornosti i řada dalších specifických rysů této práce. Tak Ostrý — a to je v dosavadní produkci prakticky ojedinělý zjev — buduje rozsáhlou klenbu vlastní pozitivní koncepce převážně ve formě konfrontace s literárními výtvoři soudobé oficiální Prahy a Bratislavy. Jeho polemika s politickými odpůrci — byť někde snad až příliš detailní, neurovnaná nebo ne dost přehledná¹⁰ — je nepochybně zajímavá i pro čtenáře v emigraci. Jejím adresátem je však v první řadě čtenář doma. Zabývat se typickými argumenty «zdravých sil» a neignorovat ani vyslovené škváry je sotva bezvýznamné v době, kdy hanobitelé usurpovali absolutní monopol informace a hanobeným — aktérům Pražského jara — totálně znemožnili jejich pravdu a čest veřejně hájit. Že denodenně podávaný jed může otrávit i duše mnoha čestných a rozumných, víme z historie světové i domácí. A že podobná hrozba je v jistém rozsahu aktuální i pro československý dnešek,

¹⁰ *Zejména v I. dílu práce Izvoláště pak v 5. a 6. kapitolel, kde linie argumentace není vždy tak přímá, jak by ji autor Ostrého kvalit za jiných podmínek nepochybně vedl. Také členění látky v tomto dílu není ve všech případech optimální. Itak se např. problematika nových stanov KSČ ocitá v kapitole Model pluralistické společnosti.*

dovídáme se z Prahy tentokrát i od našeho autora.¹¹ Jeho publikace je tu protilékem, jehož účinnost bude úměrná rozsahu, v jakém kniha pronikne hradbou všemožných bariér domů a její promyšlené argumenty do krevního oběhu společnosti. Její zaměření prvořadě na domácího čtenáře podmiňuje i její slovesnou tvářnost. Ačkoli je prostoupena filosofickými reflexemi, usiluje o maximální srozumitelnost. A ač nese charakter vědecké analýzy, její jazyk je takřka esejistický, živý a poměrně přístupný.

Nakonec k specifice autorova vidění perspektiv, v jejichž rámci je třeba problém východisek z československé krize zkoumat a promýšlet. S pojetím, podle něhož jsou budoucí osudy naší země neoddelitelné od vývoje světového socialismu a směr tohoto vývoje od charakteru vývoje světového, zejména od způsobu, jakým budou řešeny oba kardinální problémy lidstva /války a míru i «města a vesnice»/, se setkáváme nezřídka. Méně obvyklé je již vázat řešení čs. problému více na růst prvků světové spolupráce než na kupení a vyhrocování globálních rozporů, a tudíž upírat i konfliktu sovětsko-čínskému onu pozitivitu, jež se mu vesměs připisuje. Princip «čím hůře, tím lépe» pokládá autor za scestný také v domácím měřítku. Generelně by se dalo říci, že méně si slibuje od eventuálního katastrofického vývoje než od možností pozitivní evoluce, vyrůstajících z elementárních potřeb fungování moderní společnosti. Ostrý je si přirozené vědom bariér, na něž podobná evoluce musí narážet. Soudí však, že se tzv. liberalizace «přesto bude prosazovat, protože jinak by se nemohlo uplatnit univerzálnější vidění, bez něhož nemůže společnost z permanentních potíží vyjít. Bude to zřejmě cesta výkyvů i návratů a periodického potírání různých

¹¹ «*Fronty řady měsíců po srpnu ještě tak ostré a jasné se začaly stírat, začíná mísení a prostupování. Konzervativismus radikální si udržuje odstup, ale konzervativismus mírnější je v naší skutečnosti přítomen jako určující l?l prvek — s mnoha podobami i oporami a nikoli jako pevnost ohraničená hradbami; zakořeňuje v našem životě a podřizuje si ho nejen mocenskými, ale i mnohými jemnějšími formami; zbvnuje se každé konkurenci a nedovoluje jinou iniciativu — je silou dusící i našeptávající, rozleptávající a rozkládající, silhou ohlupující, slídící a znemožňující jasně vidět a jasně uvažovat.*»

úchylek, což je specifický nebo specificky deformovaný způsob, kterým se nedemokratický socialismus vyrovnává s neodbytnou potřebou změn.» Militantní praxe dnešního režimu předpokládá jisté, ve svém celku vzestupného pohybu nikterak nevyvrací, neboť v ní se /spolu s odvetou/ manifestuje právě i strach z nástupu nové opozice — důvodný strach.¹² Tato opozice nemůže překročit hranice, které staví mezinárodní vývoj; i ona je však jedním z faktorů, který ho podmiňuje. Tak se znovu vrací postulát nezastupitelné funkce naší vlastní národní aktivity pro naše národní osudy. Ostrého koncepcí zdá se nám tak i zde — při určování relací i specifické váhy mezinárodního a domácího faktoru — uměřená a správně akcentovaná.

Promyslet a nalézt adekvátní obsah a formy naší národní aktivity není úkolem jedince — a Ostrý ani na něj neaspiroval, ani ho nevyřešil. Poskytl však pro něj úctyhodný myšlenkový materiál, který by měl být vstřebán každým, komu je tématika československé tragédie víc než pouhým prostředkem intelektuálního exbicionismu či neplodného, verbálního vyrovnávání účtů se zdegenerovaným socialismem.

Vladimír Horský

¹² «Rok 1968 potvrdil — a to musí dodávat sebedůvěru přes všechny další trpké události, jež se staly —, že demokratická a socialistická opozice tolik let rozbíjená, hanobená, přemísťovaná a šikanovaná nebyla a není mimo život naší společnosti, že není hluchým květem 'opozice pro opozici', ale výrazem vnitřní nutnosti a potřeb společnosti.»

OBSAH

I. Svoboda pro osm měsíců	
1. Pyrotechnická destalinizace	7
2. Nespokojenci a zneklidňovatelé	9
3. Byl A. Novotný liberál?	13
4. V kleštích kritiky	16
5. Změny jsou nebezpečné	20
6. Boj o smysl ledna začíná až po lednu	23
7. Rozpad «antinovotnovské opozice»	29
8. Příliš mnoho proroků	35
9. Extrémy, extrémy . . .	41
10. . . . a vášně a city	47
11. Tresty bez zločinů, zločiny bez trestu	55
12. Leden v optice bezpečnosti	62
13. Doba sladké anarchie?	68
14. «Obránci» a «hanobitelé»	76
15. Federalisté a demokraté	82
16. Konzervativci a «progresivisté»	90
17. Intelektuální revolta	95
18. Samospráva	101
19. Spory o pojetí demokracie	108
20. Tisková svoboda	116
21. Antibyrokratická revoluce	122
22. Univerzálnost a nacionalnost	131
23. Model pluralistické společnosti	135
24. Nacionalismus a antisověťismus	144
II. Realisté v zajetí prostoru	
1. Intervenční optika	161
2. Měli jsme dost sil?	166
3. Diktát a kapitulace	170
4. Normalizací k suverenitě	177
5. Dvojznačnost konsolidace	185

6. Velký kompromis	191
7. Realisté	197
8. Radikálové	203
9. Duben musel přijít ze Slovenska	211
III. Země hořkého pořádku	
1. Rozpad a proměny realistů	219
2. Ministerstvo pravdy	224
3. Svůdci a svedení	230
4. Konzervatismus potřebuje sociální antagonismus	236
5. Vratká legalita	244
6. Ti, pro něž Leden nebyl nutný	252
7. Pokoření škol	260
8. Kultura je majetek lidu	266
9. Konzervativní humanismus: racionalizace	273
10. Perspektivy pozitivní politiky	280
11. Hledisko třídní a národní	287
IV. Český úděl a česká aktivita	
1. Masaryk a Lenin	294
2. (chybějící rukopis)	
3. Český konzervatismus v revoluci	302
4. Selhání českých orientací	311
5. Nedůslednost českého antiradikalismu	321
6. Dějinný úděl a dějinný čin	326
7. «Světovost Ledna»	335

Antonín Ostrý

ČESKOSLOVENSKÝ PROBLÉM

vydal

I N D E X

Společnost pro československou literaturu v zahraničí

Fördergemeinschaft tschechoslowakischer Literatur

ausserhalb der Tschechoslowakei e. V.

5 Köln 41, Postfach 410511, Bundesrepublik Deutschland

Publikace č. 5 — léto 1972

© Copyright českého vydání INDEX e.V. Köln (BRD)

s laskavým svolením nakladatelství Flammarion v Paříži.

Do tisku připravil Vladimír Horský

Obálku navrhl a grafickou úpravu provedl Jan Kotík

1. vydání

1972

Do řady 1972 — 1973 připravujeme:

Egon Hostovský: *Osvoboditel se vrací* — obsahuje novelu *Epidemie* a jako divadelní hru koncipovaný příběh *Osvoboditel se vrací*.

Ladislav Grossmann: *Nevěsta* — poslední práce, které byly v Československu v roce 1969 vydány, staženy a dány na index. Autor žije t. č. v Izraeli. Julius Firt: *Paměti* (pracovní titul) — senior české pouónorové emigrace předkládá čtenářům prvou knihu svých pamětí. Kniha obsahuje fotografické dokumenty. Jan Beneš: *Až se se mnou vyspíš . . .* — «poslední Novotného věžeň», publikující od roku 1968 úspěšně v USA, nabízí soubor svých povídek, které v Praze již nesměly vyjít. Jan Procházka: *Ucho* — je dosud nezveřejněnou součástí literární pozůstalosti před časem zemřelého autora.

A. Lidin (pseudonym): *Trpaslík na houpačce* — špionážní příběh ze současnosti. Důstojník čs. zpravodajské služby, který uprchl po srpnu 1968 na Západ je pronásledován sovětskými agenty.

Bohumil Štěpán: *Koláže* (prac. titul) — prémiová publikace 2. řady. Štěpánovy koláže vyšly úspěšně v cizojazyčných vydáních.

Ivan Sviták: *Dialektika moci* — poslední práce českého filosofa a publicisty, žijícího dnes v USA. Knihy této řady začnou vycházet v září 1972 v pravidelných měsíčních intervalech.

Máme v úmyslu vydat po prvé také dětskou knížku

Ludvík Aškenázy: *Cestování s jezevčíkem*

a první sborník básní

František Seifert: *Praha a věnec sonetů*

Budou-li zařazeny ještě do této řady záleží na míře Vašeho zájmu!

**OBJEDNÁVEJTE KNIHY VČAS! POMŮŽETE NAŠÍ PRÁCI
SEZNAMUJTE S NAŠÍM PROGRAMEM SVÉ PŘÁTELE
A ZNÁMÉ !**

Edice DOBA

Od podzimu 1972 začíná INDEX vydávat novou edici nazvanou DOBA. Budou v ní, v jednoduchém a cenově dostupném provedení, vycházet nové společenskovední práce, studie a eseje českých a slovenských autorů. DOBA bude obsahovat větší počet svazků ročně. Chceme, aby se jejím prostřednictvím dostaly, co nejrychleji, práce československých vědců k zainteresovanému čtenáři. Upozorněte na edici DOBA již dnes vědce, odborníky i studenty ve svém okolí. Máme zájem o zajímavé rukopisy a Vaše návrhy.

Objednávky, připomínky, náměty, kritiky i nové rukopisy zasílejte na adresu:

INDEX, 5 Köln 41, Postfach 410511, BRD

Další svazky prvního ročníku:

Ladislav Mňačko (Vídeň): *Súdrub Münchenhausen*

Radoslav Selucký (Ottawa): *Východ je Východ*

Sborník studií o čs. reformním hnutí: *Systémové změny*

Již vyšlo:

Jiří Hochman (Praha): *Jelení Brod*

A. Amalrik (Moskva): *Dožije se SSSR roku 1984?*

Gabriel Laub (Hamburk): *Největší proces dějin*

Knížka Karla Kryla (Mnichov): *Songy* (prémiová publikace)

Systémové změny

je sborník příspěvků celé řady známých čs. publicistů a vědců žijících po roce 1968 v různých částech světa. Autoři příspěvků se zabývají jednotlivými stránkami československé minulosti a přítomnosti. Společným jmenovatelem jejich prací je pokus odpovědět na otázku zda a jak jsou uskutečnitelné změny dnešního československého systému. Zobecňují a s odstupem času se zamýšlejí nad reformním hnutím z roku 1968. Model plánovaného tržního hospodářství vysvětluje prof. Ota Šik, vývojem čs. hospodářství v posledním desetiletí se zabývají prof. J. Kosta a ing. J. Sláma, možnosti a meze vnitropolitických změn rozebírá dr. I. Bystřina, obraz změn v struktuře KSČ předkládá Z. Hejzlar, na vztahy kultury a politiky upozorňuje A. J. Liehm, nad ilusemi čs. politiky se zamýšlí A. Kusák, atd. Jejich práce byly předneseny na mezinárodních vědeckých konferencích. některé z nich na semináři československých a britských vědců v Readingu v létě 1971. Kniha je zatím ojedinělým shrnutím pohledů angažovaných účastníků «pražského jara».

Pokud jste tak ještě neučinili, objednejte si včas ostatní svazky našeho prvního ročníku edice INDEX na adrese:

I N D E X

5 Köln 41, Postfach 410511, BRD